

गूजरात
पुरातत्त्वमंदिर
ग्रन्थावली

अथारु,

कोठारी सिद्धदास मगनलाल

गृहगत विद्यापीठ, अमरावती.

५

मुद्रणालय आदित्यप्रकाश

गद्यप्रयोग-अमरावती

मुद्रण गणतंत्र ।

વિજ્ઞાપન

ગૂજરાતપુરાતત્ત્વમંદિરની પ્રગથ સમિતિના સવત ૧૯૭૯
ના માઢરવા ઁ ૧૩ ની પેઢકના ઢરાવ ૧ (પરિશિષ્ટ ૧) મુજબ
આ પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કરવામા આવે છે

ગૂજરાત વિદ્યાપીઢ કાર્યાલય,

અમદાવાદ.

આસો વદ ૧૨, સં ૧૯ૢ૧

}

પ્રકાશક

પ્રવેશ

પ્રાકૃતવ્યાકરણના શિક્ષક અને શિષ્ય માટે આ પુસ્તકના પરિચય પૂરતી થોડી માહિતી આ પ્રમાણે છે

અહીં નીચેના ચાર મુદ્દાઓ વિષે ક્રમવાર લખવાનું છે—

૧ રચનાશૈલી

૨ પ્રાકૃતભાષા

૩ અર્ધમાગધી ભાષા

૪ પ્રાકૃતભાષાના વ્યાકરણો

૧ રચનાશૈલી

આચાર્ય હેમચંદ્રના પ્રાકૃતવ્યાકરણને સામે રાક્ષીને આ પુસ્તક લખવામા આવ્યું છે. પણ ક્રમને ફેરવવામા આવ્યો છે. હેમચંદ્રના પ્રાકૃતવ્યાકરણમા સૌથી પહેલા પ્રાકૃતભાષાનું વ્યાકરણ આપેલું છે અને પછી ક્રમે શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી-ચૂલિકા પૈશાચી અને છેલ્લે અપભ્રંશનું વ્યાકરણ આપવામા આવેલું છે. ત્યારે પ્રસ્તુત પુસ્તકમા એ બધા વ્યાકરણોને સાથે સાથે સમાવવામા આવ્યા છે. છૂટકે આ પુસ્તકમા પ્રાકૃતનું વ્યાકરણ આપતા જે જે નિયમમા શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી-ચૂલિકા પૈશાચી અને અપભ્રંશની વિશેષતા હોય તે પણ સાથે સાથે—પ્રાકૃતભાષાના નિયમની સાથે—જ આપવામા આવી છે. જેમજે,

પ્રાકૃતમા સાધારણ રીતે ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, બ, ય અને વ નો લોપ થાય છે (જૂઓ પૃ. ૧૦) આ નિયમ આપવાની સાથે જ તુઝના થઈ શકે એ દાદિએ એમ પણ જણાવ્યું છે કે, શૌરસેનીમા ‘ત’ નો ‘દ’ થાય છે, માગધીમા ‘જ’ નો ‘ય’ થાય છે, પૈશાચીમા ‘દ’ નો ‘ત’ થાય છે અને અપભ્રંશમા ‘ક’ નો ‘ગ’ થાય છે (જૂઓ પૃ. ૧૦ અને ૧૨)

આ રીતે વર્ણવિકારને લગતા વધા નિયમોને આપવામા આ
 દે નિયમોમા સ્થાવી રહેતા સર્વ માસારણ નિયમોને આપવામા આવ
 છે અને પટ્ટી વિશેષ (આપવાદિય) નિયમોને મૂકવામા આયા .
 નામ અને આભ્યાસના પ્રકરણમાં પ્રાકૃત, શૌરમેની વગેરેના રૂપો
 સાધના વતાવ્યા પટ્ટી નમવાર પ્રાકૃત, શૌરમેની વગેરેના રૂપો
 મૂકવામા આયા છે અને કેટલેક ટેકાણે જ વચ્ચે રૂપોને સાથે સા
 ણ જ ઓઢવા પણ મૂકેલા છે (જૂઓ પૃ. ૧૨૬-૧૨૬-૧૨૮
 ૧૨૯-૧૩૦-૧૩૨-૧૩૬ નામપ્રકરણ અને પૃ. ૧૪૧ તર
 પૃ. ૨૬૧ આભ્યાસ પ્રકરણ)

સ્વાસ વિશેષના (વિશેષતાઓને દિવ્વણમા મૂકેલી છે)

(૧) પાલિની સાથે સરસ્વામણી

પ્રાકૃતભાષાના વગવિકારના નિયમોને પાલિભાષાના વર્ણવિકાર
 નિયમોની સાથે સરસ્વાવવામા આયા છે અને કેટલેક સ્થળે તો પાલિ
 શબ્દોને પણ મૂકવામા આવ્યા છે (પાલિશબ્દો માટે જૂઓ પૃ. ૮,
 ૧૧-૧૮ વગેરે)

નામના, ધાતુના, વૃત્તના અને તદ્વિતના રૂપોને પાલિરૂપોને
 સાથે મૂકવામા આયા છે અને કેટલીક જગ્યાએ પાલિના પ્રત્યય
 આપીને પણ સરસ્વામણી બનાવી છે (પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ. ૨૪૮
 અને ૩૨૪) સંધિપ્રકરણમા અને વાંચે પણ સંબંધિત સ્થળે સરસ્વા
 મણી માટે પાલિના નિયમોને આપવામા આયા છે એકઠર રીતે પાલિને
 અને પ્રાકૃતની સરસ્વામણી સંબંધિત દર્શાવવામા આવી છે અને તે
 ણટગજ માટે કે, પ્રાકૃતનો અભ્યાસી સાથે સાથે પાલિને પણ સર્વાર્થ
 સીધી શકે

(૨) વૈદિક સંસ્કૃત અને પ્રાકૃતનો સવધ

જૂનામા જૂના વરરુચિથી છેક છેહા માર્કેડેય સુધીના બધા પ્રાકૃતવ્યાકરણકારોએ પ્રાકૃતરૂપોની સાધના માટે લૌકિક (વૈદિકેતર) સંસ્કૃતનો જ ઉપયોગ કરેલો છે, તદનુસાર આ પુસ્તકમાં પણ એ જ શૈલીને માન્ય રાખવામા આવી છે પરંતુ અત્યારના વિપુલ સાધનોથી એમ જણાય છે કે, પ્રાકૃતભાષાનો સવધ વૈદિક સંસ્કૃતની સાથે પણ છે (જૂઓ આર્યવિદ્યાવ્યાખ્યાનમાળા પૃ. ૧૯૪-૨૦૯) તેથી પ્રાકૃત રૂપોની સાધના માટે વૈદિક શબ્દોને પણ મૂળભૂત રાખવા એ, સરલામણીની દૃષ્ટિએ વિશેષ અગત્યનું છે આ વાતને સૂચવવા વૈદિક સંસ્કૃતને મૂળભૂત રાખીને પણ સરલામણી કરવામા આવી છે. (જૂઓ પૃ. ૪૯-૯૪-૩૦૯)

પ્રાકૃતના એવા તો ઘણા ય નિયમો છે જે વૈદિક સંસ્કૃતના રૂપો સાથે મળતા આવે છે,

[જેમકે,

અલ્પવ્યજનલોપ (જૂઓ પૃ. ૧૦ નિ. ૧)

વૈદિકરૂપો

પશ્ચા (પશ્ચાત્)

ઉચ્ચા (ઉચ્ચાત્)

નીચા (નીચાત્)

યુષ્મા (યુષ્માન્)

દેવકર્મભિ (દેશ્વર્કર્મભિ)

આ યથા વૈદિક રૂપોમા અલ્પવ્યજનનો લોપ થયેલો છે

‘ ર ’ ‘ ય ’ નો લોપ

(જૂઓ પૃ. ૧૬ નિ. ૫ તથા પૃ. ૧૫ નિ. ૪)

અપગલ્ભ (અપ્રગલ્ભ)

તુષ્ (યુષ્)

પેલા રૂપમાં ‘ ર ’ નો અને ત્રીજામા ‘ ય ’ નો લોપ થયેલો છે

સ્વરુપની પૂર્વે દ્રશ્ય (જૂઓ પૃ. ૪ નિ. ૧)

રોદસિપ્રા (રોદસીપ્રા)

અમત (અમાત)

‘દ્ર’ નો ‘ડ’ (જૂઓ પૃ. ૭ નિ. ૮)

હુદ (હૃદ)

‘દ’ નો ‘હ’ (જૂઓ પૃ. ૬૮-૬૯ દ-વિવાર)

હુદમ, હૂડમ

વોરે

પૂરોદાત, પૂરોડાત

ઉપરુક્ત ઉદાહરણોના વૈદિક સ્થાનો માટે અને વિશેષ ઉદાહરણો માટે જૂઓ આયતિના પાઠ્યાનુમાલ્ય પૃ. ૨૦૩ થી ૨૦૮]

પા પુનઃ વરી જાય અને પ્રવેશ કરનારને કઠણ રાખે એવી
 એ વાત નિયમોને અહીં નથી આપવામાં આન્યા

(૩) આદેશો કરવા કરતા મૂલ શબ્દો ઉપરથી જ
 વિકૃત શબ્દોને વતાવવો

જૂના વ્યાકરણોએ મનુષ્ય શબ્દોના આદેશો કરીને પ્રાકૃત
 શબ્દોને બતાવવાની રીત સ્વીકારી છે પણ માપાતુ ઐતિહાસિક અને
 શાસ્ત્રીય દૃષ્ટિએ નિરૂપણ કરવું હોય તો જે જે શબ્દોની સરસામણી
 કરી શકાતી હોય ત્યાં આદેશો કરવા કરતાં એ મૂલ શબ્દોના જ
 ઉત્તરારણનન્ય વર્ણવિકાસોને બતાવવા જોઈએ જેમકે,

‘ઓહ’ મૂવજ પ્રાકૃત ‘ઓહિ’ શબ્દની સાધન માટે
 નવામ, આટમ, નિર્યરુ પ્રામાણિક, વીંટી મવમાની, મલી, શ્રેણી,
 ‘પુલ, હલ્લો અને કુલ પ્રાકૃત અર્થમાં માટે જૂઓ આદેશો
 ‘વપરાતા ‘આટિ’ શબ્દો પદ્ધિ’ અર્થમાં
 ‘વતાવવાની મગ્રમણ

જ 'આવલિ' શબ્દના 'આઉલિ' 'ઓલિ' રૂપો બનાવીને 'ઓલિ' શબ્દ બનાવવાની રીત ઐતિહાસિક અને ભાષાશાસ્ત્રની દ્રષ્ટિ વધારે મુસગત લાગે છે.

‘સૂક્ષ્મ’ ના ‘ઝ’ નો ‘અ’ કરીને ‘સળ્હ’ રૂપ બનાવવા કરતા ‘શ્લક્ષ્ણ’ નું સહજ ભાવે થતું ‘સળ્હ’ રૂપ જ અધિક મુસગત લાગે છે.

આમ કરવાથી ઉચ્ચારણોથી થતા ક્રમિક વર્ણવિકારો કઢી શકાય છે અને વ્યાકરણમાં આવતો ગૌરવદોષ પણ અટકી શકે છે.

આ હકીકત અહીં માત્ર એક ઉદાહરણ દ્વારા જ દર્શાવવામાં આવી છે (જૂઓ પૃ૦ ૧૪)

(૪) આગમોના નહિ સધાણા રૂપોની સાધના

જૈન આગમોના કેટલાક રૂપો જે અત્યાર સુધી અણમાધ્યા હતા તેને પાલિભાષાના રૂપો દ્વારા સાધવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે (જૂઓ પૃ૦ ૧૨૬ અને ૨૬૪)

૨ પ્રાકૃતભાષા

શૌરસેની અને માગધીનું ક્ષેત્ર એના નામ ઉપરથી જ જાણિતું છે પૈશાચીનું ક્ષેત્ર—

“ પાણ્ડ્ય-કૈકય-ચાન્દ્રીક-મિંહ-નેપાલ-કુન્તલા ।

સુધેણ-મોજ-ગાન્ધાર-હૈવ-વન્નોજનાન્તયા ॥

એતે વિશાચદેશા સ્યુસ્તદેગ્યસ્તદ્રુણો મેવેત્ ” ।

(પટ્ટમાપાચાદ્રિકા પૃ૦ ૪ શ્લો૦ ૨૯.

આ શ્લોકમાં જણાવેલું છે સાધારણ પ્રાકૃત અને ક્ષેત્ર વ્યાપક છે એટલે એ માટે સોઈ દેશને નિર્દેશી શકાય

વૈયાકરણોણ શબ્દશાસ્ત્રની દૃષ્ટિ પ્રાકૃતના ઘણ પ્રકાર જણાવેલા છે ૧ સમ્પ્રજન્યપ્રાકૃત, ૨ સમ્પ્રજન્યપ્રાકૃત અને ૩ દેશ્યપ્રાકૃત.

[૧ જેની વ્યુત્પત્તિનો વધારે મહત્ત્વ રહે પ્રકારના સમ્પ્રજન્ય સાથે છે તે સમ્પ્રજન્યપ્રાકૃત

૦ સમ્પ્રજન્યની જેમ પ્રાકૃત તે સમસમ્પ્રજન્યપ્રાકૃત

તોલેના એક જ શ્લોક નારા સમ્પ્રજન્યપ્રાકૃતનો પરિચય થઈ પાડે છે

“ આરુસમીરણમને હરિણવલ્લુન્નિરણાવલીસવિદ્યાસા ।

આવદ્ધરામમોદા વલ્લુન્નિરણાવલીસવિદ્યાસા ” ॥ ૧ ॥

(ભટ્ટકાવ્ય ૧૨ મો સર્ગ)

૩ દેશ્યપ્રાકૃતનો નમૂનો આ પ્રમાણે છે

“ રે મેથાલુઅ લોસલ હમાણ સોટ્ટીણ મન્નમાવડિઓ ।

છુટિસાસિ વહ વ તુમ અકુટિઓ ટકરાદિ પુડ ” ॥

(દેશીનામમાલા પૃ. ૧૮ શ્લોક ૧૫)

પ્રસ્તુત વ્યાકરણ પેલા પ્રકારને લગતું છે બીજો પ્રકાર તો સમ્પ્રજન્ય વ્યાકરણથી જ સિદ્ધ છે અને ત્રીજા પ્રકારનું પ્રાકૃત હવે સુધી શાસ્ત્રીય ગણેપણાનો વિષય ન બનેલું હોવાથી આમા તેનું નિરૂપણ કરવું યોગ્ય ધાર્યું નથી એના બોધ માટે દેશીનામમાલા વગેરે દેશા ભાષાના કોશોથી જ ખલાવી લેવું પડે એમ છે

૩ અર્ધમાગધી ભાષા

પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરે ભાષાઓનું વ્યાકરણ લખતા આમા વ્યાય અર્ધમાગધી વિષે લખવામા નથી આવ્યું, ત્યાં કોઈ એમ તો ન જ સમજી શકે કે, અર્ધમાગધી કોઈ ભાષા જ નથી

“ ભટ્ટકાવ્યના આ સર્ગમા સમસમ્પ્રજન્યપ્રાકૃતના આવા અનેક કાવ્યો છે, આ સર્ગનું નામ જ ‘ ભાષાસનિવેગ ’ છે,

“ તળ ણ મમણે મગર્મ
મહાગર્મે કુણિઅમ્મ
મમમારપુત્તસ્મ
અદ્દમાગહાણ મામાણ
મામતિ ”

(વૌષ્ણાનિર-ઉપાગ
સૂત્ર ૫૦ ૭૭ સમિતિ)

“ ત્યાગ પત્રી મગત્તાન મહાગર્મ
મમમારપુત્ર વૌણિરુને ગર્મ
નાગર્ધીમાપામાં પરમ કરે છે ’

પ્ર૦—“ સે કિં ત મામારિયા ’

“ માપાની દટિણ આયા વૌને
કરેયા ’

ઉ૦—મામારિયા જે ણ
અદ્દમાગહાણ
માસાણ માસેતિ ”

મેઓ અર્ધમાગર્ધીમાપામા
બોલે છે તેઓને માપાની
દટિણ આયા સમનવા ’

(પ્રતાપના—ઉપાગમૂત્ર
૫૦ ૧૬ સમિતિ)

આ ઉપરથી ‘ અર્ધમાગધી ’ ને માપા તરીકે અને ‘ મહાગર્મ
અર્ધમાગધીમાપામા ઉપદેશ કરતા હતા ’ ણ વૌને વાતો મ્થીકારી
શકાય પછી છે પણ ‘ અર્ધમાગધી ’ ના માપા તરીકેના ઉદ્દેશ
માત્રથી જ કાફ યુ વ્યાકરણ લખી શકાય નહિ

વ્યાકરણ લખવા માટે તો ણના વિશુલ સાહિત્યને મામે રાતાયુ
જોડણ, જેથી બીજી માપાઓ કરતાં અર્ધમાગધીની જે રાસ રાસ
વિશેષતાઓ હોય તે વધી સાધી શકાય કાફ બે ચાર રૂપોની વિશે
પતાને ગીચે કોઈ એક માપાને બીજી માપાથી જુદી પાઠી શકાય
નહિ તેમ જ બે ચાર રૂપોને સાધવા માટે જુદુ વ્યાકરણ પણ લખી
શકાય નહિ, જો ફક્ત બે ચાર રૂપોની જ વિશેષતાને લઈએ એક

भाषाने नीजी भाषाधी जुदी, गणावी शकाती होय अने एनु व्याकरण पण लखी शकातु होय तो भाषाओनो अने व्याकरणोनो अत ज केम आवत ?

आ सवधमा आचार्य हेमचन्द्रनुं ज उदाहरण बस छे श्री हेमचन्द्रे प्राकृत, शौरसेनी, मागधी, पैंशाची अने अपभ्रंशना व्याकरणो लख्या छे तेम साथे साथे आर्षप्राकृतने पण लीधु छे साधारण प्राकृत करता आर्षप्राकृतमा काइक विशेषता जरूर छे पण ते एटली नजीवी छे के, तेनु जुदु व्याकरण करवु तेमने योग्य नहीं जणायु आ ज कारणधी साधारण प्राकृतना पेढामा आर्षप्राकृतने पण एमणे भेळवी दीधु छे

हेमचन्द्र जेवा जैन वैयाकरण शौरसेनी, मागधी अने पैंशाची जेवी प्राय जैनेतर त्रयोमा वपराएली के नाटकीय भाषाओनु व्याकरण लखवा प्रेराय अने जैन आगमोनी भाषानु व्याकरण न लखे ए काइ अर्थविनानी बात नहीं

जैनपरंपरामा अर्थमागधीना साहित्य तरीके प्रसिद्धि पावेलु समस्त आगमसाहित्य एमनी सामे ज हतु, ए विपेनो भाषानो अने भावनो एमनो अम्याम पण गभीर हतो छता य एमणे ए साहित्यने लगतु एक जुदु व्याकरण केम न लख्यु ? ए प्रश्न एमने माटे धवो सहज छे

ए प्रश्ननो उत्तर आचार्य हेमचन्द्रे पोतानी कृतिद्वारा ज आपी दीधेलो छे आपणे जेम आगळ जोड़ गया के, आर्षप्राकृतमा जुदु व्याकरण करवा जेवी खास विशेषता न जणायाधी जेम एने साधारण प्राकृतना पेढामा समावी दीधु छे तेम आगमसाहित्यनी भाषामा पण'ए बन्ने प्राकृतो करता' एवी विशिष्ट विशेषता न जणायाधी

અમણે એ ભાષાને એ બંને પ્રાકૃતોમા ભેજવી દીધી છે અને એ જ કારણથી એનું જુદું વ્યાકરણ કરવા તેઓ પ્રેરાયા પણ નથી

અમના સમયનું વાતાવરણ જોતા તો જરૂર એ પાણિનિના યૈટ્કિ વ્યાકરણની પેઠે જૈનઆગમોની ભાષાનું પણ વ્યાકરણ લક્ષ્યતાને પ્રેરાયા હોત

જૈનપરંપરામા આચાર્ય હેમચંદ્ર જ એક એવા પ્રતિષ્ઠાપક પુસ્તક છે જેમણે જૈનોની સાહિત્યને લગતી પ્રતિષ્ઠા માંચવવાનો ભરીરથ પ્રયત્ન સેવ્યો છે નવું વ્યાકરણ, નવું ઉદ શાસ્ત્ર, નવું અલ્પશાસ્ત્ર, નવું ધાતુપારાયણ, નવા કોશો, નવો નિપટ્ટ, નવું પુરાણ અને નવું યોગ શાસ્ત્ર વગેરે એ બધું જૈનોની વિશેષતાને સ્વાતંત્ર્ય નવું નવું લખ્યા હતા આગમોની ભાષાના જ પ્રસંગમા અમણે શૃદ્ધપ્રવાદની સામે પણ જે માન ચલાવ્યું છે તે જ આપણા એ પ્રશ્નના પૂર્વોક્ત ઉત્તર માટે પૂરતું છે

વઢી, આચાર્ય હેમચંદ્ર પોતે એમ પણ માનતા ગ્રામે છે કે, આગમોની ભાષા અર્ધમાગધી તો જરૂર કહી શકાય પણ જો એમા 'અર્ધમાગધી' નામને યોગ્ય કેટલીક વિશેષતાઓ માગધી ભાષાની પણ ભેળેલી હોય આ વિશેષતાઓ તપાસતા અમને તો ફક્ત માગધીની એક જ વિશેષતા મુખ્યપણે જણાણી છે તે વિશેષતા પ્રથમાના એકવચનમાં માગધીના 'અ' પ્રત્યયનો પ્રયોગ જેમકે, જીઘે, અજીઘે, લોઅ, અલોઅ, આસઘે, સવરે, વધે, મોરુલે વગેરે પણ આ એક જ વિશેષતાને લીધે તેઓ આગમોની ભાષાને અર્ધમાગધી કહેવી યોગ્ય ધારતા નથી અને પ્રાકૃત કે આર્ષપ્રાકૃતથી જુદી પણ ગણી શકતા નથી માટે જ અમણે આગમોની ભાષાને માટે પૌતાના વ્યાકરણમા કોઈ સ્વાસ સ્થાન આપેલું નથી. સાથે સાથે ઘટલું પણ જણાવી દેવું જોઈએ કે, હેમચંદ્રના

ધ્યાનમા આવેલી એ એક વિશેષતા પણ કાઢી આગમોની ભાષામા વ્યાપક રીતે આવેલી નથી, એમા તો ‘એ’ના પ્રયોગની પેઠે પ્રાકૃતના ‘ઓ’ પ્રત્યયવાળા પણ ઘણા રૂપો—તે પણ આચારાગ જેવા પ્રાચીન સૂત્રમા ય—મઙ્ગી આવે છે જેમકે નિક્સતો, ઉદ્દેસો, અપ્પમાઓ, નિરામગધો, ઉવરઓ, ઉવેહમાળો, આલીણગુત્તો, સહિઓ, નાળાગમો, સયવો, દોસો, હવ્વવાહો, દુરણુચરો, મમ્મો વગેરે (આચારાગ સૂત્ર પૃ. ૪૧-૧૨૪-૧૨૭-૧૩૦-૧૫૫-૧૬૮-૧૮૩-૧૮૪-૧૮૫-૧૯૦-૧૯૨ સમિતિનુ) એમણે જ આ સંબંધમા એમ જણાવ્યું છે કે, “પ્રાયોઽસ્યૈવ વિધાનાત્ ન વક્ષ્યમાણલક્ષણમ્ય” (પ્રા. વ્યા. પૃ. ૧૫૯ સૂ. ૨૮૭) અર્થાત્ “આર્ય પ્રવચનમા પ્રાય માગધીના ‘એ’ પ્રત્યયનુ જ વિધાન છે, પણ માગધીના બીજા બીજા લક્ષણોનુ નથી” આ ઉલ્લેખમા વપરાયેલો ‘પ્રાય’ શબ્દ આગ મોમા ‘એ’ પ્રત્યયની વપરાશનો પણ સંકોચ બતાવે છે અને એથી જ એમ જણાય છે કે ઉપર્યુક્ત ‘ઓ’ પ્રત્યયની વપરાશનુ આગમિક ક્ષેત્ર પણ કાઢી હેમચંદ્રના ધ્યાન બહાર છે એમ નથી.

સાર આ છે કે, આચાર્ય હેમચંદ્રે પોતાને ઉદ્ભવેલા જૈન આગ મોની માપાને લગતા પ્રશ્નનો સુલાસો આમ ને રીતે કરી બતાવ્યો છે.

એક તો જૈન આગમોની કહેવાતી અર્ધમાગધીને પોતાની કૃતિમા લાસ જુદુ સ્થાન નહિ આપીને બીજુ, એમા જોડેલું તેટલા પ્રમાણમા માગધીની વિશેષતાઓ ન હોવાનુ જણાવીને

‘આ આગમોની ભાષા અર્ધમાગધી નથી પણ પ્રાકૃત કે આર્ય-પ્રાકૃત છે’ એમ સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહેવા જેવુ જૈન મમાજનુ વાતાવરણ અત્યારે પણ નથી તો સપ્રદાય ભક્તિના વારમા સૈકામા તો શી રીતે હોય? છતાં ય એક જાતબદાર અને પ્રામાણિક વૈયાકરણ તરીકે આચાર્ય

હેમચંદ્રે ઉપર્યુક્ત સાદી દર્શીકતને પણ આગળ જણાવેલી મગિએ
આવાદ રીતે જણાવેલી છે અને સાથે વૃદ્ધપ્રવાદના અનુસધાનની
યુક્તિ પણ વતોવેલી છે. આ સંબંધમાં એમનો આલોચિત્ત આ પ્રમાણે
છે “યદપિ ‘પોરાણમદ્ધમાગદ્ધમાસાનિયય હવદ્ધ મુત્ત’”^૧ ઇત્યાદિના
આર્પમ્ય અર્ધમાગધમાપાનિયત્ત્વમાસાધિ વૃદ્ધૈસ્તદપિ પ્રાયોઽસ્યૈવ
વિધાનાત્ ન વશ્યમાણલક્ષણસ્ય ”

(પ્રાકૃત વ્યા. ૫૦ ૧૫૯ સૂ. ૨૮૭)

૧ જા ઉલ્લેખ નિશીધર્મિણિમા છે જુઓ લિખિત પ્રતિ પા. ૩ ૨ પૂના મા. ૦ પ્રા. ૦ વિ. ૦ મ. ૦ સ. ૦ એ ઉલ્લેખમાના ‘અદ્ધમાગદ્’
‘ગદ્ધની’ વ્યાખ્યા કરતાં ત્રિજિનદાસ મહત્તરે જણાવ્યું છે કે, “મગદ્ધવિ
સયમામાનિવદ્ધ અદ્ધમાગદ્” અથવા “અદ્ધારસદેસીમાસાનિયત અદ્ધમાગધ”
અર્થાત્ એમણે ‘અધમાગધ’ ગદ્ધની ન વાત્ક્યા કરી છે પહેલી—
મગદ્ધ દેશની અદ્ધધી માપામા નિયત તે અધમાગધ બીજી—અદ્ધાર
જાતની દેશી માપામા નિયત તે અધમાગધ

વતમાન આગમોની માપામા પહેલી વ્યાખ્યા તો ઘટતી નથી એમ
દેમચંદ્ર પોતે કહે છે

ત્રીજી વ્યાખ્યા પણ જો આગમોની માપામા ઘટી શકે તેવી હોત
તો જદર તેને પ્રવાનપદ આપી આચાર્ય હેમચંદ્ર એ વિષે વાદક શુદ્ધ
તર્કથી અને એ રીતે વૃદ્ધપ્રવાદનું જ સમર્થન કરત પણ એ પ્રસ્તર વૈયા
કર્ણ એ વ્યાખ્યા તરફ ઉદાસીન રહ્યા છે, એવી જણાય છે કે, એ
વ્યાખ્યા પણ આગમોની માપામા ઘટતી નથી હોય અથવા એ વ્યાખ્યામાં
કેટલા અક્ષર દર્શ વ્યા સમજવા? એ પ્રશ્ન જ મુચવાળો છે

રાજકુમારોગા પિત્ત્યા યવના પ્રસંગમાં ‘અદ્ધારસદેસીમાસાનિયત્ત્વમાસાધિ’
ગદ્ધ જેન મૂલપ્રથોમાં મળે છે ત્યાં તેનો અર્થ ‘અદ્ધાર (જાતની)
દેશી માપામા વિશારદ’ થાય છે એ શબ્દના સંબંધમાં એ સિવાય કોઈ

કશી વીગત ટીકાવાગદ આપી ત્રીજી તેમ અગર જાતની દેશી ભાષાને
અધમાગધી સરીકે આલગ્યારી પણ તથી

‘ અદ્વારસદેસીભાષાવિસારણ ’ નો ઉદ્દેશ્ય જાતાયુગમા અને ઝીપ
પાતિય સુવમા મહે છે

“ તતે જ સે મેહે કુમારે
ગાવત્તરિકાપદિણઃ અદ્વારસતિ
દિપ્તિગારદેસીભાષાવિસારણ ”

“ ત્યાર પછી તે મરુમાર
ચોર કલ્લામા પ્રવીણ થયો અને
અગર પ્રકારની સ્ત્રી ભાષામા
ગિણુ થયો ”

જાતાયુગ પૃ. ૩૮
સમિતિ
ઝીવા પૃ. ૪૦ ”

[ગીતાવારના મત પ્રમાણે
‘ અગર જાતની ભાષામા નિષિ પળ
અગર જાતની લિપિમા ’ પ્રવીણ
થયો આ જદાર જાતની લિપિનો
ઉદ્દેશ્ય પ્રજાપના સુવમા અને નદી
ગરમા મહે છે]

“ તણ જ સે દહપદ્મણે
દારણ ગાવત્તરિકાપદિણઃ
અદ્વારસદેસીભાષાવિસારણ ”

“ ત્યાર પછી તે દત્તપ્રતિજ્ઞ
નામનો કુમાર પોતે કલ્લાના
પ્રવીણ થયો અને અદાર પ્રકારની
દેશી ભાષામા ગિણુ થયો ’

ઝીપપાતિક સુવ પૃ. ૧૮
સમિતિ

સૂત્રના ઇ ઉદ્દેશ્યો જોતા જદાર દેશને લગતી આપણી ઇ ગુજ
ઝકલી શક્તી નથી પણ ઘટલુ કલ્પી શકાય છે કે, કદાચ આ ઝલ્લે
પોને જાણે જ શ્રીજિનદાસ મહત્તરે પોતાની સૂચિમા અગર જાતની
દેશી ભાષાને ‘ અધમાગધી ’ નું નામ આપુ હોય

શ્રીહરિમદ્રના વિગ્રાધી અને સમસમયી તથા શ્રીશીલાક અપરનામ
તત્વાદિત્યના શિષ્ય શ્રીદાશિષ્યચિદ્વાગુરિણ સનાધેલી ‘ પ્રાકૃત સુવલય
માલ ’ ને જોતા અગર દેશને લગતી આપણી ઇ ગુજ કદાચ ઝકલી નવે,

—હવે ‘વર્તમાન-જન-આગમોને-મહાવીર-ભાષિત-સમજીને-કોઈ-
 એ-આગમોની-જ-ભાષાને-અર્ધમાગધી-કહે-અને-એ-ઉપરથી-જ-એના-
 વ્યાકરણ-અને-કોષ-બનાવે-તો-ન-બની-શકે-?’ એ-પ્રશ્નનુ-સમાધાન-
 આચાર્ય-હેમચન્દ્રે-પોતાની-કૃતિદ્વારા-અને-ઉપર્યુક્ત-ઉદ્દેશદ્વારા-પણ-
 કરી-નાર-યુ-છે-અર્થા-આ-આગમોની-ભાષાને-અર્ધમાગધી-સમજવી-કે-
 એમ-સમજી-એ-ત્રિપેના-પુસ્તકો-લેખક-એ-ભાષાના-ઇતિહાસમા-ગોટાલો-
 કરવા-સિવાય-બીજુ-શુ-હોઈ-શકે-’

આચાર્ય-હેમચન્દ્રના-પૂર્વવર્તી-અને-અગસૂત્રોના-ટીકાકાર-આચાર્ય-
 અમર્યન્દે-પણ-અર્ધમાગધી-નામ-ધરાવતી-ભાષાને-પ્રાકૃત-લક્ષણની-
 બહુલતાવાળી-જણાવી-છે-તેમણે-લખ્યુ-છે-કે

‘દિનલ્લે-મદિયલ્લે’ એમ-ગોટ-
 નારા-હોય-છે

પ્રિયમહિલાસગામે-મુદરગોત્તે-ય
 ભાયજે-રોદે-।

‘અદ્દિ-મદિ’-મળતિ-અયરે
અધે-કુમારો-પલોણદ-॥

પછી-આંધ્રના-લોકોને-જોયા,
 એ-લોકોને-હી-અને-સપ્રામ-રમે-
 પ્રિય-હોય-છે, એમના-ગોત્રો-મુદર-
 હોય-છે, અને-એ-લોકો-સૌદ્ર-તથા-
 મયર-અને-‘અદ્દિ-મદિ’-એમ-
 યોજનારા-હોય-છે

ઉપરના-ઉલ્લેખમા-ગોટલ (ગોટ?), મધ્યદેશ, મગધ-અન્તવાદિ,
 કોર, દક્ષ, સિંધ, કાઠ (કારવાડ), ગુજર, લાટ, માલવ, વર્ણાટિય,
 તાહલ (?) કાગલ, મદ્દારાપૂ-અને-આંધ્ર-એમ-સોઠ-દેશોને-જણાવેલા-છે

કુવલ્યમાલાનો-આ-ઉદ્દેશ-અહીં-દેખા-માટે-જાણ્યો-છે-કે, એમ-
 એ-દેશોની-ગણના-એ-રીતે-કરેલી-છે- (આચાર્ય-નિર્વાચનચત્રીની-એક-
 નાધદ્વારા-આ-ઉલ્લેખને-ટ-‘કુવલ્યમાલા’-માથી-મેળવી-શક્યો-હુ)

“ ‘ ૨-સો-લેશૌ માગધ્યામ્ ’ ’’ઇત્યાદિ યત્ માગધમાપાલક્ષણે
તેન અપારિપૂર્ણા પ્રાકૃતમાપાલક્ષણબહુલા અર્ધમાગધી ”

(ઔપપાતિક ટીકા પૃ૦ ૭૮ સામિતિ)

અમયદેવે આગમોની ભાષા ઉપરથી નક્કી કરેલું અર્ધમાગ-
ધીનું સ્વરૂપ જોતા તો ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ ‘ દેવાદાર ’ના ‘ રણ-
છોડ ’ (ઋણને છોડનાર) નામ જેવું લાગે છે તેઓ સાફ સાફ
કહે છે કે, આગમોની ભાષા પ્રાકૃતલક્ષણની બહુલતાવાળી છે અને
એક લક્ષણ સિવાય માગધીના બીજા ક્ષાસ લક્ષણોને એમાં કાંઈ સ્થાન
નથી, એથી જ વાચનાર સમજી શકશે કે, વર્તમાન આગમોની ભાષાને
અર્ધમાગધી કહેવી કે પ્રાકૃત કહેવી ?

‘ આગમો પ્રાકૃત છે ’ એ મત તો આજ ઘણા સમયથી ચાલ્યો
આવે છે અને હેમચંદ્ર અને અમયદેવ કરતાં ય પ્રાચીન અને પ્રામાણિક
આચાર્યોએ એ મતને સ્વીકારેલો છે

એ સવધમા આચાર્ય હરિભદ્ર જણાવે છે કે,

“ પ્રાકૃતનિબન્ધોઽપિ વાલાદિસાધારણ ” ઇતિ

૧ દશધૈનાલિકની ટીકામાં જે પ્રસંગે આચાર્ય હરિભદ્રે આ ઉલ્લેખ
કર્યો છે તે પ્રસંગ આ છે

“ દર્શનાચારના આઠ પ્રકાર છે, તેમાં પેહેલો પ્રકાર નિ.શક્તિ
રહેલું તે, ‘ નિ શક્તિ ’નું વિનરણ ધરતા કહ્યું છે કે, શક્તાના બે પ્રકાર
છે-સર્વશક્તા અને દેશશક્તા સર્વશક્તા એટલે સર્વ પ્રકારે શક્તા અને દેશ
શક્તા એટલે અશક્તી શક્તા તેમાં ‘ સર્વશક્તા ’નું સ્વરૂપ બતાવતા જણાવ્યું
છે કે,

“ સર્વશક્તૃના તુ પ્રાકૃતનિરૂદ્ધત્વાત્ સર્વમવેદ પરિકલ્પિત મધિચ્યતીતિ ।”

અર્થાત્ ‘ પ્રાકૃત માયામાં રહેલું હોવાથી આ વધુ ય યનામટી કેમ
ન હોય ? ’ આવી જે જિનાગમ પ્રત્યે શક્તા કરાવી તે સર્વશક્તા, આત્મ
સમાધાન કરતા હરિભદ્રે ઉપયુક્ત ઉલ્લેખને ટાકી બતાવ્યો છે

આટલું હમ્મ્યા પડી જ આચાર્યશ્રી “ઉત્ત ચ” કરીને
પોતાના ઉલ્લેખના પોષણમા જન મૂના સંપાદને ટાંચી મનાવે છે—

“ માલદ્વીમૂર્ત્યુર્વાળા નૃણા ચારિત્રવાહિગમ્ ।

અનુપ્રદ્યોત્તમ તત્ત્વજ્ઞો સિદ્ધાન્ત પ્રાકૃતે કૃત ॥”

(દર્શવેશાલેક ટીકા પૃ૦ ૧૧૩ ચામુ૦)

આ ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે આપણો આ મત
હરિમદ્દ કરતા ય જૂનો ઠરે છે

જે પ્રસંગમા હરિમદ્દે ઉપર્યુક્ત ઉલ્લેખને મૂકેલો છે તે જ પ્રસંગમાં
શાસ્ત્રદેવસૂરિના ગુરુ આચાર્ય મુનિચંદ્ર પણ જન ઉલ્લેખને (હરિમદ્દના
ધર્મચિંદુની ટીકામા) મૂકે છે ધર્મચિંદુ પૃ૦ ૭૭, દ્વિતીય અધ્યાય
આત્માનંદ સમાની આવૃત્તિ

આચાર્ય મઠયગિરિ પણ પ્રજ્ઞાપનાની પોતાની ટીકામા જવા જ
પ્રસંગમા જ જ વાતને જણાવે છે—પ્રજ્ઞાપનાસૂત્ર ટીકા સંમિતિનુ પૃ૦ ૬૦

હેમચંદ્રની પડી થયેલા આચાર્યો દ્વારા પણ જન મતને ટેકો
આપવામા આવ્યો છે—

આચાર્ય પ્રમાચંદ્રે બનાવેલા અને શ્રીપ્રદ્યુમ્નસૂરિએ શોધેલા પ્રમા
વક્રચરિત્રમા (પૃ૦ ૯૮-૯૯) જણાવ્યું છે કે,

“ અચન લોકવાક્યેન જાતિપ્રત્યયતસ્તથા ।

આનાલ્યાત્ સમ્પ્રકૃતામ્યાસી કર્મદોષાત્ પ્રવો(વા)ધિત ॥૧૦૯

૧ ઉપરના મધ્ય ઉલ્લેખોમા વપરાયેલો ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃત
માપાનો સૂચક છે, અનુયોગદ્વારમુખમા ‘પ્રાકૃત’ શબ્દ પ્રાકૃતમાપાના
અર્થમા વપરાયેલો છે (પૃ૦ ૧૩૧ સ૦) વૈયાકરણ ચરણધિના સમ
યથી તો જ શબ્દ જ અર્થમા વપરાતો આવ્યો છે, અને જ પડીના
આચાર્યો પણ જ શબ્દને જ અર્થમા વાપરેલો છે માટે કોઈપણ અર્થ
જ શબ્દને મરદબો નહિ

સિદ્ધાન્ત સસ્કૃત ઋતુમિચ્છન્ મત્ર વ્યજિજ્ઞપત્ ।

પ્રાકૃતે કેવલજ્ઞાનિભાષિતેઽપિ નિરાદર ॥ ૧૧૦

+

+

+

યદિ (ઇદ) વિશ્રુતમસ્મામિ પૂર્વેષા સપ્રદાયત ।

ચતુર્દશાપિ પૂર્વાણિ સસ્કૃતાનિ પુરાઽમવન્ ॥ ૧૧૪

પ્રજ્ઞાતિશયસાધ્યાનિ તાન્યુચ્છિન્નાનિ કાલત ।

અધુનૈષાદશાઙ્ગચસ્તિ સુધર્મસ્વામિભાષિતા ॥ ૧૧૬

બાલસ્ત્રીમૂઢમૂર્ખાદિજનનાનુગ્રહણાય સ ।

પ્રાકૃતા તામિહાઽકાર્પીઢનાસ્યાઽગ્ર કય હિ વ ” ॥ ૧૧૬

અર્થાત્ “ સિદ્ધસેન દિવાસર નામના સુપ્રસિદ્ધ જૈનાચાર્યે પ્રાકૃત જૈન આગમોને સસ્કૃતમા કરવાની ઇચ્છા કરી ” આટલુ જણાવી અથઠાર પોતાના તરફથી વધુ જણાવતા કહે છે કે, “ બાલ, સ્ત્રી, અને મૂર્ખ વગેરેની સગવડતાને માટે પૂર્વ પુરુષોએ—સુધર્મસ્વામિએ—એ આગમોને પ્રાકૃતમા રચ્યા છે, તો એમા આપણે શામાટે અનાસ્થા કરવી ? ”

“ યત ઉક્તમાગમે ” અર્થાત્ ‘ આગમમા વહ્યુ છે કે ’ એમ લખીને શ્રીવિજયનદસૂરિ પોતાના તત્ત્વનિર્ણયપ્રાસાદમા જણાવે છે કે,

મુત્તૂળ દિઢિવાય કાલિય—ઉક્કાલિયગસિદ્ધત ।

થીન્નાલવાયણત્થ પાયયમુદ્ધય ઝિણવેરેહિ ॥

અને સાથે હરિભદ્રે ઉદ્ધરેલો શ્લોક પણ ટાકે છે (સ્વરી રીતે તો આ પ્રાકૃત ગાથાને હરિભદ્રની પહેલા જ મૂર્ખી જોડે પણ મને એનુ મૂઠ સ્થાન ન જઢવાથી એના ઉધ્ધૃત કરનારના કાઢક્રમમા એને મૂકવામા આવી છે)

અનુયોગદ્વાર સૂત્રમા જણાવ્યુ છે કે,

“ સઙ્ગયા પાયયા ચેવ ધણિદ્ધો હોતિ દોણિ વા ”

(ઇ ૧૩૧ સમિતિ)

અર્થાત્ ‘ સમ્પ્રકૃત અને પ્રાકૃત બે ભાષાઓ છે ’

આ ઉદ્દેશ ગીતની ભાષાના પ્રસંગમાં છે આ ઉપરથી ઇટલુ તો જરૂર તારવી શકાય કે, અનુયોગદ્વારના સમયમાં અર્ધમાગધીને પ્રાકૃતથી જુદી જ ગણવામાં આવતી હોત તો સૂચનાર પ્રાકૃતની સાથે જ પોતાની પ્રિય અને દેવભાષા તરીકે પ્રમિદ્ધિ પામેલી અર્ધમાગધીને પણ સૂચવવી ભૂલે શકા ?

આ પ્રમાણે ઇક નહિ પણ અનેક જૈનાચાર્યોં વર્તમાન આગમોની ભાષાને સ્પષ્ટ શબ્દમાં પ્રાકૃત કહેલી છે માટે અમે પણ અહીં ઇ જ મતને સ્વીકારેલો છે, અને તેથી જ પ્રસ્તુત વ્યાકરણમાં પણ જૈન આગમોના કેટલાક વિશિષ્ટ રૂપોને પ્રાકૃતના વ્યાકરણ સાથે જ નોંધેલા છે

આ તો જૈનાચાર્યોની જ દ્રષ્ટિ આગમોમાં આવેલી ભાષાના સત્ત્વમાં ચર્ચા થઈ, તદુપરાંત બીજી પ્રગ દ્રષ્ટિ પણ અર્ધમાગધી ભાષાની ચર્ચા થઈ શકે છે. તેમાં—

પહેલી દ્રષ્ટિ ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રની,
બીજી દ્રષ્ટિ પ્રાકૃત ભાષાના વ્યાકરણોની
અને ત્રીજી દ્રષ્ટિ અશોકની ધ્મલિપિઓની
ભરતના નાટ્યશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે,
“ ચેટાના રાજપુત્રાણા શ્રેષ્ઠિના ચાર્ધમાગધી ”

ભરતના ૦ અચાચ ૧૭ શ્લોક ૦ ૧૦

નાટ્યોમાં પાત્ર તરીકે આવના ચેટો, રાજપુત્રો અને શોડિયાઓ અર્ધમાગધી ભાષા બોલે છે ભરતના આ ઉદ્દેશથી આપણે નાટકોના તે તે પાત્રોની ભાષાદ્વારા અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને કબ્બી શકીશું નાટકોની ભાષાના નમૂના—

(भासनु प्रतिज्ञायौगधरायण)

मट —को काळो अह मट्टिदारिआए वासवदत्ताए उदए कीळिदु-
कामाए मद्दवदीपरिचारअ गत्तसेवअ ण पेक्खामि । भाव पुप्फ-
टतअ गत्तसेवअ ण पेक्खामि । किं भणासि एसो गत्तसेवओ
कण्डिळसुडिगिणीए गेह पविसिअ सुर पिबदि ति । पृ० १०२

मट —सव्व दाव चिद्धट्टु राअउळे मद्दपीठिअ ण णिक्कमिअ कुदो
अअ आहिण्डदि ति । पृ० १०६

मट —कि णु खु एवं + होदु, इम वुत्तत्त अमच्चस्स णिवेदेमि ।
पृ० १०६

(भासनु चारुदत्त)

चेट —अम्मो अय्यमेत्तेओ ।

चेट —अम्मो मट्टिदारओ । पृ० ६७

चेट —सुहौदेसु पादेसु भूमीए पळेहिदव्व । पृ० ६८

(भासनु स्वप्नवासवदत्त)

मटो—उत्सरह उत्सरह अय्या उत्सरह । पृ० ८

चेटी—एदु एदु मट्टिदारआ इद अस्समपद पविसदु । पृ० १५

चेटी—अत्थि राओ पज्जोदो णाम उज्जङ्गीए सो दारअस्स कारणादो
दूदसपाद करोदि पृ० १७

(शूद्ररुनु मृच्छकटिक)

चेट —अज्जुए चिश्ठ, चिश्ठ ।

उत्ताशिता गच्छशि अतिका मे

शपुण्णपुच्छा विअ गिम्हमोरी ।

ओवग्गदी शामिअ भश्ठके मे ।

वणे गढे कुक्कुरशावके व्व ॥ पृ० २७

ચેટ —લામેદિ અ લાભવહહ તો સ્વાદિશિ મચ્છમશકે ।

ઈદેહિ મચ્છમશકેહિ શુળઆ મહઅ ણ શેવદિ ॥ ૫૦ ૩૧

આ વધી માપા ચેટોની છે

રાજપુત્રની માપા આ પ્રમાણે છે

(કાલીદાસનુ શાસ્ત્રતલ)

ચાહ —નિમ નિમ દદાણિ તે ગણસ્મ ૫૦ ૨૯૫

ચાહ —વલિઅ મીદ મ્હિ ૫૦ ૨૯૬

ચાહ —ઈમિણા એવ દાવ કીલિમ્મ ૫૦ ૨૯૮

હવે શેટિયાઓની માપાનો નમુનો—

(શૂદ્રકનુ મૃચ્છકટિક)

ચન્દનદાસ —જેટુ અઝનો

ચન્દનદાસ —કિં ણ જાણાદિ અઝનો જહ અણુચિદો ઉવઆરો
પરિહવાદો વિ મહત્ત દુ મ્વ ઉપ્પાદેદિ । તા રહ ય્યેર
ઉચિદાણ ભૂમીણ ઉવવિસામિ ।

ચન્દનદાસ—અહ ર અઝનસ્સ પ્પસાણ અસ્થણિડદા વણિજ્ઞા । ૫૦ ૧૪

ચન્દનદાસ —આણવેદુ અઝનો કિં કેવિઅ રમાદો જણાદો રચ્છી-
અદિ તિ ।

ચન્દનદાસ —અઝન અલિઅ એદ કેણવિ અણઝેણ અઝનસ્સ
ણિવેદિટ । ૫૦ ૧૫

ચન્દનદાસ —ફલેણ સવાદિદ સોહટિ ટે વિકલ્પિય । ૫૦ ૧૭

નાટ્યશાસ્ત્રમાર ભરતના ઉલ્લેખ પ્રમાણે ચેટ, રાજપુત્ર અને શેટની
માપાને અર્ધમાગધી કહેવામા આવે છે એના નમુના ઉપર આપવામા
આવ્યા છે ઉપરના નમુનાની માપા સાથે આપણે આગમોની માપાને
સરસાવીએ તો કેવલ સામલવા માત્રથી જ શુ નથી જણાતુ કે,

ए नाटकोना पात्रोनी भाषामा अने आगमोनी भाषामा केटलो बधो तफावत छे ?

हवे आपणे जोईए के, प्राकृत व्याकरणोनी दृष्टिए आगमोनी भाषाने अर्धमागधीनु नाम आपी शक्य के केम ?

प्राकृत व्याकरणो तो घणा छे, ए बधाना नामो पण हवे पछी आपवाना छे बवा प्राकृत व्याकरणोमा वररुचिनो प्राकृतप्रनाश बधारे प्राचीन छे एमा ‘मागधी’ नी प्रकृति तरीके शौरसेनीने वही छे अने शौरसेनी करतां जे विशेषता छे ते आ प्रमाणे बतावी छे —

- १ मागधीमा ‘ष’ अने ‘स’ ने बदले ‘श’ बोलवो
- २ ” ‘ज’ ने बदले प्राय ‘य’ बोलवो
- ३ ” चवर्गना कोइ अक्षरनो लोप न करता नेम होय तेम ज बोलवु
- ४ ” ‘र्य’ अने ‘द्य’ नो ‘र्य’ बोलवो
- ५ ” ‘क्ष’ ने बदले ‘स्क’ बोलवो
- ६ ” अकारात शब्दना प्रथमाना एक वचनमा ‘इ’ अने ‘ए’ प्रत्यय वापरवो
- ७ ” मागधीमा अकारान्त भूतकृदन्तना प्रथमाना एक वचनमा उपरना बे प्रत्ययो उपरात ‘उ’ प्रत्यय पण वापरवो
- ८ ” पष्ठाना एकवचनमा ‘ह’ प्रत्यय वापरवो.
- ९ ” सबोधनना एकवचनमा अन्त्य ‘अ’ नो ‘आ’ करवो
- १० ” ‘स्या’ ने बदले प्राकृतमा वपराता ‘चिष्ठ’ ना स्थानमा ‘चिष्ठ’ धातु वापरवो

- ૨૧ " ' છૂન ' ને બદલે ' કઢ ' ' મૃત ' ને બદલે ' મદ ' અને ' ગત ' ને બદલે ' ગઢ ' રૂપો વાપરવાં
- ૨૨ " સંવચરૂ મૂતઘટતને સૂચવવા ' ત્વા ' પ્રત્યયને બદલે ' દાણિ ' પ્રત્યય વાપરવો
- ૨૩ " ' દ્વય ' ને બદલે ' દ્વદ્વક, ' ' અહ ' ને બદલે ' હકે ' ' હગે ' ' અહકે ' અને ' નૃગાલ ' ને બદલે ' શિઆલ ' તથા ' શિઆલક ' શબ્દો વાપરવાં

વરરાત્રિ વતાવેલુ માગધીનુ સ્વરૂપ ઉપર પ્રમાણે છે, આ સિવાય શૌરસેનાના જે નિયમો વરરાત્રિ આપેલા છે તેમાંના નિરપવાદ નિયમો માગધીમા પણ ઉમેરી લેવાના છે આગમોની ભાષાને જોતાં તેમાં ફક્ત વરરાત્રિ વતાવેલી ૬ ઠી વિશેષતાનો ય અમુક અંશ (' એ ' ની વપરાશ) જોવામા આવે છે, તો માગધીના એક જ અંશની વપરાશને લીધે આગમોની ભાષા અર્ધમાગધી કહેવાય કે નહિ ' એ સાક્ષરો જ વિચારી છે

‘વર્તમાન આગમોની ભાષામા માગધીમાપાનુ સ્વરૂપ કેટલે અંશે દેખાય છે :’ એ પ્રશ્નની પરીક્ષા કરતાં આપણે માત્ર વગેરેના નાટકો જોયા, પ્રાચીન વૈયાકરણ વરરાત્રિને તથાસ્યો હવે અશોકની ધર્મ-લિપિઓની ભાષાને પણ આપણે જોઈ નહિએ એ લિપિઓની ભાષાને ‘કઈ માયા કહેઈવી ?’ એ પ્રશ્ન હજી વિવાદપ્રમ્ત છે તો પણ એને ‘પ્રાચીનમાગધી’ કહેવામા કાંઈ દોષ જણાતો નથી—મૌદ્દોનાં ત્રિપિ-

૧ માગધીને લગતુ સ્વરૂપ અને ઉદાહરણો માટે જુઓ પ્રાકૃત પ્રકાશ પૃ. ૧૨૮ થી ૧૩૨ તથા ૧૩૨ થી ૧૩૭ અથવા ૧૧ મો પરિચ્છેદ અને ચારમો પરિચ્છેદ

૨ આગમોની ભાષાના ઉદાહરણો માટે જુઓ “જૈન આગમ સાહિત્યની મૂળ માયા કદ” એ લેખ (જૈન સાહિત્યસંશોધક પુ. ૧ અ. ૧ પૃ. ૩૧ થી ૩૭)

ટકની ભાષા એ લિપિઓની સાથે સરસામળીમા આવી શકે એવી છે. ત્રિપિટકમા પણ ‘માગધી’ ભાષાનો ઉપયોગ થયાનું નીચેની ગાથા જણાવે છે’.

અશોકની ધર્મલિપિઓમા વપરાયેલી ભાષાનું બધારણે તપાસતા આ નીચે જણાવેલા મુખ્ય નિયમો ઉપની શકે છે

૧ અદ્વિર્ભાવ (વર્ણનું નહિ બેઘડાવું)

‘ સંયુક્ત અક્ષર અનાદિમા હોય અને સંયુક્ત અક્ષરમાનો એક અક્ષર લોપાય ત્યારે જે શેષ અક્ષર હોય છે તે, બેઘડાય છે અથવા સંયુક્ત અક્ષરની પહેલાનો હ્રસ્વ સ્વર ટીર્ધ થાય છે ’

પ્રાકૃત ભાષાઓનો આ એક સાધારણ નિયમ છે. અશોકની ધર્મલિપિઓની ભાષામા એ નિયમ કશિત્ જ સચવાયેલો જોવાય છે પણ જૈન આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતના નિયમ પ્રમાણે એ નિયમ બરાબર સચવાયેલો છે

લિપિઓની ભાષામા વપરાયેલા એવા દ્વિર્ભાવ વિનાના અને ટીર્ધસ્વર વિનાના રૂપો’ આ પ્રમાણે છે

લિપિઓની ભાષા	આગમભાષા	સંસ્કૃતરૂપ	
અપ	અપ્પ	અલ્પ	F
કપ	કપ્પ	કલ્પ	

૧ “ યા માગધી મૂઝમાલા નરા યાયાSSદિકપ્પિકા ।

પ્રહુના ચસ્સુતાલાપા સત્તુદ્ધા ચાપિ ભાસરે ” ॥

૨ આમા અશોકની ધર્મલિપિમાથી જે રૂપો આપ્યા છે તે સદા-દરણ રહે છે, એને મઢતા યોજા અનેક રૂપો છે પણ વધા અર્હી વિસ્તાર ભવયો આપ્યા નથી ચીજી એ એક વાત છત્થમા ચલવાની જરૂર છે કે, અશોકના પ્રાકૃતીય પાઠ ભેદ પણ કેટલેક ઠેકાણે છે, જો કે મેં બને ત્યાં મુધી સર્વ સાધારણ રૂપો લેવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે

યુત	જુત	યુક્ત
નિશ્વમ	નિશ્વમ	નિષ્ક્રમ
કલાણ	કલાણ	વત્યાણ

૨ 'ર' નો વૈકલ્પિક 'લ'

અશોકની લિપિઓમાં 'ર' ના મ્યાને સર્વત્ર 'લ' નો પ્રયોગ વૈકલ્પિક રીતે થયેલો દેખાય છે ત્યારે જૈન આગમોમાં પ્રાકૃત ભાષાના ધોરણની પેઠે 'ર' નો જ પ્રયોગ કાયમ રહેલો છે

લિ૦	આ૦	સ૦
આદિકરે	આહકરે	આદિકર
આદિકરે	આહગરે	
પરિસા	પરિસા	પર્પત્
પલિસા		
ચરણ	ચરણ	ચરણમ્
ચલન		
હિલન	હિરણ્ણ	હિરણ્ય
હિરણ		
મરણ	મરણ	મરણમ્
મલને		

૩ અનાદિ—અસ્યુક્ત વ્યજનનો લોપ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં અનાદિ—અસ્યુક્ત ક, ગ, ચ, જ, ત, દ, પ, વ, મ અને ષ લોપાતા નથી ત્યારે આગમોની ભાષામાં પ્રાકૃત ભાષાની પેઠે એ વધા અશરો લોપાળ્યા છે

લિ૦	આ૦	સ૦
મુક્ત	મુકય	મુકૃતમ્
મિગે	મિદ્	મૃગ

૫ વિજાતીય સયુક્ત વ્યંજનની વપરાશ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં વિજાતીય સયુક્ત વ્યંજનોની વૈ-
કલ્પિક વપરાશ ઘણી છે ત્યારે જૈન આગમોની માપામાં પ્રાકૃત
માપાના નિધારણ પ્રમાણે એ વપરાશ જ નથી

હિં	આં	સં
પ્રાણ } પાન }	પાણ	પ્રાણ
દિવ્યાનિ } દિવિયાનિ }	ત્વિવાહ	દિવ્યાનિ
સેઠે } સેષ્ઠે }	સેઠ્ઠે	થ્રેષ્ઠ
અસ્તિ } અત્થિ }	અત્થિ	અસ્તિ
સહસાનિ } સહસ્યાનિ }	સહસ્તાહ	સહસ્યાણિ
પુત્ર } પુત }	પુત્ત	પુત્ર
મિત્ર } મિત્ર }	મિત્ત	મિત્ર
નાસ્તિ } નથિ }	નત્થિ	નાસ્તિ
સમણ } શ્રમણ }	સમણ	શ્રમણ વગેરે

૧૬ 'સ' 'ય' 'ધ' 'મ' નો દ

અશોકની ધર્મલિપિઓમાં 'સ' 'ય' 'ધ' અને 'મ' કાયમ

रहे छे त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृत भाषा प्रमाणे ए चारेने स्थाने ' ह ' थएलो छे

लि०	आ०	स०
लिखित	लिहिअ	लिखित
सुख	सुह	सुख
यथा	जहा	यथा
तथा	तहा	तथा
बहुविध	बहुविह	बहुविध
वध	वह	वध
साधु	साहु	साधु
आलभितु	आलहिउ	आलभताम् वगेरे

७ ' न ' नो ' ण '

अशोकनी धर्मलिपिओमा ' न ' नो ' ण ' नथी थएलो त्यारे जैन आगमोनी भापामा प्राकृतना नियम प्रमाणे ' न ' नो ' ण ' थएलो छे

लि०	आ०	स०
देवान	देवाण	देवानाम्
पियेन	पियेण	प्रियेण
अनुदिवस	अणुदिवस	अनुदिवस
बहूनि	बहूणि	बहूनि
दान	दाण	दानम्
महानसासि	महाणसासि	महानसे

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'ન' ને સ્થાને 'ન,' પણ વપરાયેલો છે ત્યારે આગમોની ભાષામા તેમ નથી જણાતુ

લિ०	આ०	સં
ગનનાસિ	ગળને	ગળને
ગળનસિ		

૯ 'ત' નો ટ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા એકલા 'ત' નો કે સયુક્ત 'ત' નો 'ટ' થયેલો છે ત્યારે જૈન આગમોની ભાષામા એમ્યેલે પ્રાકૃતની પ્રક્રિયા પ્રમાણે એકલા 'ત' નો 'ટ' થયેલો છે અને સયુક્ત 'ત' નો 'ત્' થયેલો છે

લિ०	આ०	સં
પટિવેદના	પટિવિભના	પ્રતિવેદના
પટિપાતિ	પટિવત્તિ	પ્રતિપત્તિ
કટ	કટ, કય	કૃત
મટ	મટ, મય	મૃત
કટવ	કાયવ	કર્તવ્ય
કટવિય		
કિતિ	કિત્તિ	કીર્તિ
કિટી		કોરે

૧૦ 'પ' નો વ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા 'પ' નો 'વ' નથી થયેલો પણ જૈન આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતની પેઠે 'પ' નો 'વ' થયેલો છે

લિ०	આ०	સં
લિપિ	લિપિ	લિપિ
કૂપા	કૂવા	કૂપા
પાપ	પાવ	પાપમ્

પ્રેરક પ્રક્રિયા } આપ	આવ	
ના પ્રત્યયો } આપે	આવે	
સામીપં	સામીવ	સમીપમ્
		વગેરે

૧૧ ' ઘ ' નો ય

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ' ઘ ' નો ' ય ' થપ્પો છે ત્યારે જૈન આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતની પદ્ધતિ પ્રમાણે ' ઘ ' નો ' જ્ઞ ' કરવામા આવેલો છે

લિ૦	આ૦	સ૦
ઉયાન	ઉજ્ઞાણ	ઉદ્યાન
ઉયામ	ઉજ્ઞમ	ઉદ્યમ

૧૨ ' જ ' નો ઉપયોગ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ' ન્ય, ' ' ણ્ય ' અને ' જ્ઞ ' ને સ્થાને ' જ ' નો પણ ઉપયોગ થપ્પો છે ત્યારે જૈન આગમોની ભાષામા ઇત્રણેને સ્થાને પ્રાકૃતની પ્રમાણે ' જ્ઞ, ' ' ણ ' કે ' ણ્ણ ' નો જ વ્યવહાર થપ્પો છે

સિ૦	આ૦	સ૦
હજ્ઞતિ	હજ્ઞતિ, હજ્ઞતિ	ઘન્ટિ
મજ્ઞતિ	} મજ્ઞઈ	મન્યતે
મનતિ		
અજ્ઞ	} અજ્ઞ, અજ્ઞ	અન્ય
અજ્ઞ		
હિરજ્ઞ	હિરજ્ઞ	હિરણ્ય
પુજ	પુજ, પુજ્ઞ	પુણ્ય

જાતિ	}	નાઈ	જ્ઞાતિ
નાતિ			
રબો		રણ્ણો	રાજા બગેરે

૧૩ તિ અને તુ

અશોકની ધર્મલિપિઓના ક્રિયાપદોમા ‘તિ’ અને ‘તુ’ પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ત્યારે આગમોની ભાષામાં પ્રાકૃતની શૈલી પ્રમાણે ‘ઈ’ અને ‘ઉ’ પ્રત્યયો વપરાયેલા છે

લિ૦	આ૦	સ૦
મોતુ	}	મવતુ
હોતુ		
હોતિ	}	મથતિ
માતિ		
કલેતિ	કરેઈ	કરોતિ બગેરે

૧૪ ત્ય નો ચ

અશોકની ધર્મલિપિઓમા ‘ત્ય’ નો ‘ચ’ વૈવાત્પિક રીતે વપરાયેલો છે ત્યારે આગમોની ભાષામા પ્રાકૃતના ચોરણ પ્રમાણે ‘ત્ય’ નો ‘ચ’ જ કરવામા આવેલો છે

લિ૦	આ૦	સ૦
સાતિય—	સચ	સત્ય
સતિય—		
આચાયિક	}	આત્યાયિક
અતિયાયિક		
નિચ	નિચ	નિત્ય

ભાગિના	}	રણા	ગા
રાગા			
ગમિને	}	રણો	ગો
ભાગાને			
રજો	}	રણો	ગા
ગજો			

આ ઉપગત - -

ए धर्मलिपिओमा अनःटि ट' नो 'ट' न रहेये छे
(पटिने) त्पारे जैन आगमोनी भाषामा प्राहुन प्रमाणे 'ट' ने
बन्ने 'उ' भएलो छे (पडिण)

ए धर्मलिपिओमा 'अह' ने बन्ने 'हक' रूप पण वपरा
एतु छे त्पारे आगमोनी भाषामा नयाय ए रूपनो उपयोग न
नथी गाले

आ गति अशोकनी धर्मलिपिओनी प्राचीन भागधीनु स्वरूप
पण वनमान आगमोनी भाषामा एने अर्धभागधी वहेकरावा पूरछु
य घटी शकछु नथी, ए हकीकत उपर जणावेन उदाहरणोंगी न
जाणी शकय एम छे

ए आगमोनी छेष्टी सज्जना थगा पहेछा, एमा जेवी भाषा
अत्पारे छे तेवी नहि होय ए हकीकत तो आगमोमा रहेछा केटडाक
जुना रूपो उपरथी न जाणी शकय एवी छे

आगमोनी रचनासमयनी भाषाना अने देवर्धिगणिनी सज्जना-
समयनी भाषाना अतरने समजवा माटे गुजराती भाषातु नीचेनु
उदाहरण बस छे

મ. ૧૭૩૯ ની ભાષા

સમવમરણનુ દુઝ જે મડાણ,
માણિક હેમ રજત સુપ્રમાણ ।
મિહામની ચડેટા જિનવીર,
દિટ દેશના અરથ ગમીર ॥
વિયુનમાર્ગીસુ તિટા આવડ,
જિન ગાદી જાનત વહુ પાવડ ।
ચરમ કેવડી કુળ પ્રમુથામ્યડ,
શ્રેણિક પૂઝે મન ડહાસડ ॥

પ્રમુકદ્દસુણિ શ્રેણિક નૃપચદ,
બ્રહ્મઝોક સામાનિક દ્વડ ।
ચડદેવીયુન વિયુનમાલી,
સાતમેદિનિ ન ચવી શુભગાલી ॥

ઋપમદત્તસુત તુજ પુર ઠામે,
ચરમ કેવડી જન્મ નામડ ।
દોસ્યે તે સુણિ દેવ અનાદી,
દરપડ પરગ્વડ નિજ મુઝાતી ॥”

(યશોવિજયનીજ રચેલી અને
તેમની હસ્તલિખિત પ્રતિમાથી
ઉતારેલી)

સં. ૧૯૪૪ ની ભાષા

સમવમરણનો દુઝો જે મડાણ,
માણિક હેમ રજત સુપ્રમાણ ।
મિહામન પેટા જિન વીર,
દીણ દેશના જર્થ ગમીર ॥
વિયુમાલી સુર તીહા આવે,
જિન વડી જાનત વહુ પાવે ।
ચરમકેવલી કુળ પ્રમુથાશે,
શ્રેણિક પૂઝે મન ડહાસે ॥

પ્રમુકદ્દેસુણ શ્રેણિક નૃપચદ,
બ્રહ્મઝોક સામાનિક દ્વડ ।
ચડદેવીયુન વિયુમાલી,
સાતમેદિને ન ચરી શુભગાલી ॥

ઋપમદત્તસુત તુજ પુર ઠામે,
ચરમ કેવડી જન્મ નામે ।
દોસ્યે તે સુણિ દેવ અનાદી,
દરસે પરસી નિજ મુઝાતી ॥”

(યશોવિજયનીજ રચેલી અને
જનુઆમિના રાત્તની ચોપડી-
માથી ઉતારેલી)

ઉપર આપેલી કવિતા એક જ કર્તાના છે, છતાં એમાં કાઠમેજને લીધે કેવો ફેરફાર થયેલો છે, એ, જાડા અક્ષરોમાં મૂંઝેલા રૂપો ઉપરથી જણાઈ આવે છે

જો કે ૨૦ માં સૈફાની અક્ષરથી રૂપાતર પામેલી એ કવિતામાં ૧૮ માં સૈફાની કવિની ભાષાના કેટલાય રૂપો જઝવાઈ રહ્યા છે તો પણ રૂપાતર પામેલી એ કવિતાની ભાષાને કાઢી ૧૮ માં સૈફાની નહિ કહેવાય તેમ ૧૮ માં સૈફાની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નાદે કહેવાય તે જ રીતે શ્રી વીરના ૧૦૦૦ માં સૈફામાં રૂપાતરને પામેલા એ આગમોમાં ભગવાન મહાવીરના સમયે રચાઈ આવેલા આગમોની ભાષાના કેટલાય રૂપો જઝવાઈ રહ્યા હોય તો પણ એ વીરના ૧૦૦૦ માં સૈફામાં રૂપાતરને પામેલા આગમોની ભાષાને કાઢી વીરના સમયની ભાષા નહિ કહેવાય તેમ વીરના સમયની ભાષાથી મિશ્રિત પણ નહિ કહેવાય તાત્પર્ય એ છે કે, માત્ર વગેરે પ્રાચીન કવિઓની, વરરચિની અને ટેવટ અશોકની વર્મલિપિઓની માગધી ભાષાનું થોડું ઘણું પણ સ્વરૂપ વર્તમાન આગમોમાં રહેલું હોય તેમ જણાતું નથી તો પછી આગમોની ભાષાને ‘ અર્ધમાગધી ’ નામ કઈ રીતે અપાય ?

અત્યાર સુધી તો આપણે ‘ અર્ધમાગધી ’ ના સત્ત્વમાં પુરાતન ગ્રંથ, ગ્રંથ અને વ્યાકરણને આવારે વિચાર કર્યા, પણ હવે એ સત્ત્વમાં આધુનિક ગ્રંથકારોનો અભિપ્રાય પણ જોઈ લઈએ

ફક્ત માર્કેન્ડેય અને ઋમડીશ્વર સિવાય યોજા કોઈ અર્ધપ્રાચીન વैयाકરણે અર્ધમાગધીના સ્વરૂપને લગતો કાંઈ ઉલ્લેખ કર્યો જણાતો નથી માર્કેન્ડેય કહે છે કે —

“ શ્વેતરસેન્યા અદૂરત્વાદ્ દ્યુમેવાર્ધમાગધી ॥

પ્રાકૃતસર્વસ્વ પૃ. ૧૦૩

આમ લખીને એ જ ગ્રંથકાર અર્ધમાગધીના ઉદાહરણ તરીકે આ વાક્ય આપે છે—

“ અઘ્ન વિ ણો શામિણીઁ હિલિમ્વાદેવીઁ પુસ્તન્નદુષ્કઅશોઽ
ણ ઉવશમદિ ” (વેણીસહાર તૃતીય અક)

અને સાથે—

“ રાસસી—શ્રેષ્ઠિ—ચેટાઽનુક્રમ્યદિરર્ધમાગધી ”

એ ભરતનુ વાક્ય પણ ટાંકી ગતાવે છે

કમડીશ્વર પોતાના સક્ષિપ્તસારપ્રાકૃતપાદમા જણાવે છે કે

“ મહારાષ્ટ્રીમિશ્રાઽર્ધમાગધી ” ૧-૯૮

આ ઉલ્લેખની વ્યાખ્યા કરતા આચાર્ય વિવુશેશ્વર મહાચાર્ય આ પ્રમાણે જણાવે છે—

“ અર્ધમાગધી શબ્દ ટિ દ્વારાઈ જાનિતે પારા યાઈતે છે ચે,
એ ભાષાર શબ્દપ્રભૃતિર અર્ધ અશ ઠીક માગધી અર્થાત્ પ્રાકૃતમાગધી ।
તથે તાહાર અપર અપર અર્ધ અશ કિ ? કમડીશ્વર ચલિયાછેન તાહા
મહારાષ્ટ્રી—પ્રાકૃતમાગધી મહારાષ્ટ્રી સહિત મિશ્રિત હરદ્યા અર્ધમાગધી
નામ ધારણ કરે ।

તાહાર ઉદાહરણ—

લભશવશનમિલશુલશિલવિઅલિદમદાલરાજિદહિજુમે ।

લોલજિને પન્નવાલ્લુ મમ શયલમવજ્જનવાલ ॥ ”

પાલિપ્રકાશની પ્રસ્તાવના પૃ. ૧૬-૧૭

ઉપર્યુક્ત બને વૈયાકરણોર જણાવેલુ અર્ધમાગધીનુ સ્વરૂપ
આગમોની ભાષામા પડી શકે સ્વરૂ ? આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આ. વિવુ-
શેશ્વરજીઁ જણાવેલી ઉપર્યુક્ત ગાથા જ આપી રહી છે

આ ઉપરથી વાચકો જાણી શક્યા હશે કે, વૈયાકરણોએ અર્ધમાગધીનું જે રક્ષણ નક્કી કર્યું છે તે આગમોની માયામા ઘટે છે કે નહિ ?

માર્કેહેય વોગેરે નક્કી કરેલું અર્ધમાગધીનું સ્વરૂપ આ પુસ્તકમા શૌરસેનીમા અને માગધીમા આવી જાય છે, યથી પણ અહીં અર્ધ માગધીને માટે જુદું પ્રકરણ રાખવામા નથી આવ્યું

પ્રાકૃતના કેટલાક વ્યાકરણોના અને તેની વૃત્તિઓના નામો

નામ	કર્તા	સવાદ
૧ પ્રાકૃતપ્રકાશ	વરરાત્રિ	પ્રસિદ્ધ છે
૨ પ્રાકૃતલક્ષણ	ચંદ	”
૩ પ્રાકૃતવ્યાકરણ	હેમચંદ્ર	”
૪ પ્રાકૃતસર્જીવની	વસંતરાજ	આનો ઉલ્લેખ માર્કેહેયના ‘પ્રાકૃત સર્વસ્વ’મા છે પૃ. ૧ શ્લો. ૩
૫ પ્રાકૃતકામધેનુ	લક્ષ્મણ	
૬ પ્રાકૃતવ્યાકરણ	સમતભદ્ર	
૭ ” વૃત્તિ	ત્રિવિક્રમદેવ	
૮ પ્રાકૃત પ્રતિયાગૃત્તિ (હુલિકા)	ઉદયસાંભાગ્ય	પ્રસિદ્ધ છે
૯ પ્રાકૃતપ્રબોધ	નરચંદ્ર	
૧૦ પ્રાકૃતજ્ઞપતર	રામતર્કવાગ્ધિ	

૧૧	પ્રાકૃતચદ્રિકા	કૃષ્ણપદિત (શેષકૃષ્ણ)	
૧૨	”	વામનાચાર્ય	
૧૩	પ્રાકૃતમનોરમા	ભામહ	આનો ઉલ્લેખ માર્ક- હેયના ‘ પ્રાકૃત સર્વસ્વ ’મા છે પૃ૦ ૧ શ્લો ૩
૧૪	પ્રાકૃતપાવતાર	સિંહરાજ	પ્રસિદ્ધ છે
૧૫	પ્રાકૃતદીપિકા	ચઢીવરશર્મા	
૧૬	પ્રાકૃતમનરી	કાત્યાયન	પ્રસિદ્ધ છે
૧૭	પ્રાકૃતસર્વસ્વ	મારુટેય	”
૧૮	પ્રાકૃતનાન	રઘુનાથશર્મા	
૧૯	પ્રાકૃતપ્રદીપિકા	નરસિંહ	
૨૦	પ્રાકૃતમણિટીપિકા	ચિન્નવોમ્મભૂપાલ	‘પદ્માપાચદ્રિકા’ની પ્રસ્તાવના પૃ૦ ૧૭ ટિ૦ પૃ૦ ૧૮ ટિ૦
૨૧	પ્રાકૃતમણિટીપ	અપ્પયજ્વન્	”
૨૨	પદ્માપામનરી		
૨૩	પદ્માપાવાતિક		
૨૪	પદ્માપાચદ્રિકા	લક્ષ્મીધર	પ્રસિદ્ધ છે
૨૫	પદ્માપાચદ્રિકા	ભામકાવિ	
૨૬	પદ્માપાસુબતાદર્શ		
૨૭	પદ્માપારૂપમાલિકા	દુર્ગણાચાર્ય	પદ્માપાચદ્રિકા પૃ૦ ૨૨-૨-૨-૯ સૂત્રની ધૃતિ

	(१) 'र'	= लोप (अपभ्रंश)	१७
६	'ड'	= लोप	१८
	र	= लोप (पालि) टि० २	१८
७	'अत्ययजन' नो 'अ'		१८
८	'कादि' नो 'य'		१८
	ऋ	= य (पालि) टि० ४	१८
	ज	= य (पालि) टि० ५	१८
९	'खादि' नो 'ह'		१९
	ग	= ह (पालि) टि० ३	१९
	घ	= ह (,) टि० ४	१९
	भ	= ह (,,) टि० ५	१९
	(१) थ	= ध (शौरसेनी)	२०
	(२) घ	= ख (चूलिकोपशाची)	२०
	घ	= थ (,,)	२०
	भ	= फ (,,)	२०
	(३) झ	= ङ (,)	२१
१०	ट	= ड	२१
	ट	= ड (पालि) टि० १	२१
	(१) ढ	= तु (पेशाची)	२१
११	ट	= ड	२१
१२	ड	= ल	२२
	ड	= ल (पालि) टि० १	२२
	(१) ढ	= ट (चूलिकोपशाची)	२२
	(२) ढ	= ठ (,,)	२२
	(१) ण	= न (पेशाची)	२३

	ण	= न (पालि) टि० १	२३
१३	न	= ण	२३
	न	= ण (पालि) टि० २	२३
१४	न	= ण	२३
१५	प	= य	२३
	प	= य (पालि) टि० ३	२३
१६	प	= व	२४
(१)	प	= न (अपभ्रश)	२४
१७	फ	= भ	२४
	फ	= ह	२४
(१)	फ	= भ (अपभ्रश)	२४
(१)	ब	= प (चूलिकापैशाची)	२५
	ब	= प (पालि) टि० १	२५
१८	ब	= व	२५
	ब	= व (पालि) टि० २	२५
(१)	म	= वँ (अपभ्रश)	२५
१९	य	= ज	२६
	य	= ज (पालि) टि० १	२६
(१)	य	= य (मागधी)	२६
(१)	र	= ल (मागधी, पैशाची)	२६
(१)	ल	= ल (पैशाची)	२६
२०	श	= स	२७
	ष	= स	२७
	श	= स (पाणि) टि० १	२७
	ष	= स (") " , "	२७

३९	ते	= ट	३५
	त	= ट (पालि) टि० २	३५
(१)	न्त	= न्द (शौरसेनी)	३५
३०	झ	= ण, ण्ण	३६
	झ	= झ (पालि) टि० १	३६
	ञ	= ण, ण्ण	३६
	ञ	= ण (पालि) टि० १	३६
(१)	ञ	= ञ्ज (मागधी)	३६
	ञ	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
(१)	ञ्ज	= ञ्ज (मागधी)	३६
(१)	ण्य	= ञ्ज ,	३६
	ण्य	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
(१)	न्य	= ञ्ज (मागधी)	३६
	न्य	= ञ्ज (पालि) टि० ४	३६
३१	स्त	= थ, त्य	३७
	स्त	= थ त्य (पालि) टि० १	३७
(१)	र्थे	= स्त (मागधी)	३७
	स्थ	= स्त (,)	३७
३२	ष्ट	= ठ, ढ	३७
	ष्ट	= ढ (पालि) टि० ३	३७
	ष्ट	= ढ (पालि) टि० ४	३७
(१)	ढ	= ण्ट (मागधी)	३८
	ष्ठ	= ण्ट (,)	३८
(१)	ष्ट	= ण्ट (पैशाची)	३८
३३	झम	= प, प्प	३८

	कम	= प, प्प	३८
	इम	= डुम (पालि) टि० १-२	३८
	कम	= कुम (") " "	३८
	कम	= च्म (पालि) टि० ३	३८
३४	प्प	= फ, फ्फ	३९
	स्प	= फ, फ्फ	३९
	प्प	= फ्फ (पालि) टि० १	३९
	स्प	= फ, फ्फ (") " "	३९
	प्प	= प्प टि० २	३९
	स्प	= प्प टि० २	३९
	प्प	= प्प (पालि) टि० २	३९
	स्प	= प्प (") " "	
३५	ह	= म, म्म	३९
	ह	= म (पालि) टि० ३	३९
३६	न्म	= म्म	३९
	न्म	= म्म (पालि) टि० ४	३९
३७	ग्म	= म्म	३९
	ग्म	= गुम (पालि) टि० ५	३९
३८	श्म	= म्ह	४०
	ष्म	= म्ह	४०
	स्म	= म्ह	४०
	ह	= म्ह	४०
	क्ष्म	= म्ह	४०
	श्म	= म्ह (पालि) टि० १	४०
	ष्म	= म्ह (") " "	४०
	स्म	= म्ह (") " "	४०

(१) म्ह

श्न

ष्ण

स्न

ह्न

ह्ण

क्ष्ण

क्ष्म

श्न

ष्ण

स्न

ह्न

ह्ण

क्ष्ण

(१) स्न

स्न

ह्ल

ह्ल

ञ

ञ

ह्रि

ह्रि

ह्रि

रि

रि

श

वि

= म्म (अपभ्रंश)

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह

= ण्ह, ञ्ह (पालि) टि० ३

= ण्ह (") " " "

= ण्ह (पालि) टि० ३

= ण्ह (") टि० ३

= ण्ह (") " " "

= ण्ह (") " " "

= सिन (पेशाची)

= सिन (पालि) टि० १

= ल्ह

= ह्ल (पालि) टि० २

= ज

= ज (पालि) टि० ३

= रिह

= रह, रिह (पालि) टि० ४

= रिस

= रिस

= रिस (पाटि) टि० १

= रिस (") " " "

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४०

४१

४१

४१

४१

४१

४१

४१

४१

४१

४२

४२

४२

४२

४२

४०

४१

४२

४३

४४

४५

४६

४७

४८

४९

४४	सयुक्त'ल'	= इल	४२
		= " (पालि) टि० २	४२
४५	र्य	= रिअ	४२
	(१) र्य	= रिय (पैशाची)	४३
	र्य	= रिय (पालि) टि० ४	४२
४६	ह्य	= य्ह	४३
	ह्य	= य्ह (पालि) टि० १	४३
४७	सयुक्त'वी'	= उवी	४३

प्रकरण ५ मुं ४४-६२

स्वरना विशेष विकारो

४८ 'अ' विकार ४४-४७

(क) अ	= आ	
(ख) अ	= इ	
(ग) अ	= ई	
(घ) अ	= उ	
(ङ) अ	= ए	
(च) अ	= ओ	
(छ) अ	= अइ	
(ज) अ	= आइ	
(झ) 'अ'	= लोप	
अ	= आ (पालि) टि० १	४४
अ	= इ (") टि० १	४५
अ	= उ (") टि० २	४५
अ	= ए (") टि० १	४६

४९

‘आ’ विकार

४७-४९

(क) आ = अ

(ख) आ = इ

(ग) आ = ई

(च) आ = उ

(छ) आ = ऊ

(ज) आ = ए

(झ) आ = ओ

आ = अ (पालि) टि० २ ४७

आ = ए (”) टि० २ ४९

५०

‘इ’ विकार

४९-५१

(क) इ = अ

(ख) इ = ई

(ग) इ = उ

(घ) इ = ए

(ङ) इ = ओ

(च) नि = ओ

इ = अ (पालि) टि० ६ ४९

इ = उ (”) टि० २ ५०

इ = ए (”) टि० १ ५१

इ = ओ (”) टि० २ ५१

‘५१

‘ई’ विकार

५१-५३

(क) ई = अ

(ख) ई = आ

(ग) ई = इ

(ष) ष	= उ
(ष) ष	= ऊ
(च) च	= ए
च	= अ (पालि) टि० ४ ११

१२

' उ ' विकार

१२-१४

(क) उ	= अ	
(ख) उ	= आ	
(ग) उ	= इ	
(घ) उ	= ई	
(ङ) उ	= ऊ	
(च) उ	= ओ	
उ	= अ (पालि) टि० १	१३
उ	= इ (पालि) टि० २	१३
उ	= ओ (पालि) टि० १	१४

१३

' ऊ ' विकार

१४-१६

(क) ऊ	= अ	
(ख) ऊ	= इ	
(ग) ऊ	= ई	
(घ) ऊ	= उ	
(ङ) ऊ	= ए	
(च) ऊ	= ओ	
ऊ	= अ (पालि) टि० २	१४
ऊ	= अ (सस्कृत) टि० २	१४
ऊ	= ओ (पालि) टि० २	१६

५४	'ऋ' विकार		५५-५९
	(क) ऋ	= आ	
	(ख) ऋ	= इ	
	(ग) ऋ	= उ	
	(घ) ऋ	= ऊ	
	(ङ) ऋ	= ए	
	(च) ऋ	= ओ	
	(छ) ऋ	= अरि	
	(ज) ऋ	= द्वि	
	(झ) ऋ	= रि	
	(१) ऋ	= इ (पैशाची)	५९
	ऋ	= इ (पालि) टि० ३	५५
	ऋ	= उ (पालि) टि० १	५७
	ऋ	= ए (पालि) टि० २	५७
५५	'ए' विकार		५९
	(क) ए	= इ	
	(ख) ए	= ऊ	५९
	ए	= ओ (पालि) टि० २	५९
५६	'ऐ' विकार		५९-६०
	(क) ऐ	= अअ	
	(ख) ऐ	= इ	
	(ग) ऐ	= ई	
	(घ) ऐ	= अइ	
	ऐ	= इ (पालि) टि० १	६०
	ऐ	= ई (") , २	६०

५७	‘ओ’ विकार		६०-६१
	(क) ओ	= अ	
	(ख) ओ	= ऊ	
	(ग) ओ	= अउ, आअ	
५८	‘औ’ विकार		६१-६२
	(क) औ	= अउ	
	(ख) औ	= आ	
	(ग) औ	= उ	
	(घ) औ	= आव	
	औ	= अ (पालि) टि० १	६१
	औ	= आ (”) ” १	६१
	औ	= उ (”) टि० १	६२

प्रकरण ६ द्वि

पृ० ६३-७४

असंयुक्त व्यञ्जनानां विशेष फेरफारो

नियमाक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
५९	‘क’ विकार		६३-६४
	क	= ख	
	क	= ग	
	क	= च	
	क	= म	
	क	= म	
	घ	= व	
	क	= ह	

	क	= ख (पाठि) टि० १	६३
	क	= ग („) टि० ३	६३
६०	‘ख’ विकार		६४
	ग	= क	
६१	‘ग’ विकार		६४
	ग	= म	
	ग	= ल	
	ग	= व	
६२	‘च’ विकार		६४-६५
	च	= ज	
	च	= ट	
	च	= ल	
	च	= स	
	च	= ज (पाठि) टि० ३	६४
६३	‘ज’ विकार		६५
	ज	= स	
६४	‘ट’ विकार		६५
	ट	= ढ	
	ट	= ल	
	ट	= ल, ळ (पालि) टि० १	६५
६५	‘ठ’ विकार		६५
	ठ	= ल	
	ठ	= द	
६६	‘ण’ विकार		६५
	ण	= ल	
	ण	= ळ (पालि) टि० ३	६५

६७

‘त’ विकार

६६-६७

त = घ

त = छ

त = ट

त = ड

त = ण

त = र

त = ल

त = व

त = ह

त = ट (पालि) टि० १ ६६

६८

‘थ’ विकार

६७-६८

थ = द

थ = ध

थ = ठ (पालि) टि० ३ ६७

६९

‘द’ विकार

६८

द = ड

द = घ

(क) द = र

(ख) द = र

द = ल

द = व

द = ह

द = ड (पालि) टि० १ ६८

द = ङ (पालि) टि० १ ६८

७०	'घ' विकार	६९
	घ = ढ	
७१	'न' विकार	६९
	न = ण	
	न = छ	
	न = छ (पालि) टि० १	६९
७२	'प' विकार	६९
	प = फ	
	प = म	
	प = य	
	प = र	
	प = प (पालि) टि० २	६९
७३	'ब' विकार	६९
	ब = म	
	ब = म	
	ब = य	
	ब = म (पालि) टि० ४	६९
७४	'भ' विकार	६९
	भ = य	
७५	'म' विकार	७०
	म = ढ	
	म = य	
	म = स	
७६	'म' अनुनासिक	७०

य	= आह	
य	= ज्ञ	
य	= त	
य	= ल	
य	= व	
य	= ह	
य	= र टि० १	७०
य	= ल (पालि) टि० ३	७०
य	= व („) „ ४	७०

र	= ङ	
र	= ङा	
र	= ण	
र	= ल	

ल	= पा	
ल	= र	
ल	= न (पालि) टि० १	७२

व	= म	
व	= म	

८१	‘श्र’ विकार’	७२—७३
	श = ऌ	
	श = ह	
	श = छ (पालि) टि० ५	७२
८२	‘ष’ विकार	७३
	ष = छ	
	ष = ण्ह	
	ष = ह	
	ष = छ (पालि) टि० १	७३
८३	‘स’ विकार	७३
	स = छ	
	स = ह	
८४	‘ह’ विकार	७३
	ह = र	
८५	लोप	७३—७४
	‘क’ लोप	
	‘ग’ लोप	
	‘ज’ लोप	
	‘द’ लोप	
	‘य’ लोप	
	‘व’ लोप	

प्रकरण ७ मु

संयुक्त व्यजनोना विशेष फेरफार

नियमांक	उद्देश्य	विधेय	पृष्ठ
		क्व	
८६	(क) क्त	= क्व	७५
	(ख) ग्ग	= क्व	
	(घ) घ्	= क्व	
	क्त	= क (पालि) टि० १	७५
	ग्ग	= ग्ग (पालि) टि० २	७५
८७		क्व, ख	७५-७६
	(क) क्ष्ण	= क्व	
	(ख) स्त	= ख	
	(ग) स्थ	= ख	
	(घ) स्फ	= ख	
८८		ग्ग, ङ्ग	७६
	(क) क्त	= ग्ग	
	(ख) र्क्	= ङ्ग	
	क्व	= ङ्ग (पालि) टि० २	७६
८९		क्व	७६
	(क) च	= च	
	(ख) थ्य	= च	
		च्छ, छ	
९०	(क) स्थ	= छ	
	(ख) स्प	= छ	
	(ग) स्प	= च्छ	

९१

ज, झ

न्य

= ज्ञ

९२

न्य

= ज्ञ (पालि) टि० २

९३

न्य

ज्ञा

= ज्ञा

९४

श्चि

न्चु

= च्चु

(क) च

ह

(ख) र्ध

= ह

(ग) स्त

= ह

= ह

त

= ट (पालि) टि० २

९५

(क) र्ध

ह, ठ

(ख) स्त

= ठ

(ग) स्य

= ठ

= ठ

स्य

= ठ

र्ध

= ह

स्य

= ह (पालि) टि० ३

स्य

= ट (पालि) टि० ४

९६

स्य

= ह (॥) टि० ४

(क) र्ध

ह

(ख) र्ध

= ह

= ह

९७

(क) र्ध

ह, ठ

= ह

द्व = द्वा

ग्य = द्वा

व्य = द्वा

(स) र्वा = द्वा

द्व - द्वा (पालि) टि० १ ७९

र्वा = द्वा " " "

ग्य = द्वा " " "

९८ णट, णड, णण ७९-८०

न्त = णट

न्ड = णड

(क) ञ्व = णण

(ख) च = णण

(ग) ह्न = णण

न्त = णट (पालि) टि० २ ७९

९९ त्थ ८०

(क) त्त = त्थ

(ख) त्म = त्थ

१०० द्व ८०

द्व = द्व

१०१ न्त, न्य ८०

न्य = न्त

ह्न = न्य

१०२ ण, ण्क, फ ८०-८१

त्त = ण

प्प = ण्क

९१	ज्ज, ज्ञ	
	न्य = ज्ञ	
९२	न्य = ज्ञ (पालि) टि० २	७६
	ज्जा	७७
९३	न्य = ज्जा	
	ज्जु	७७
	श्चि = ज्जु	
९४	ह	७८
	(क) त = ह	
	(ख) र्थ = ह	
	(ग) स्त = ह	
	त = ट (पालि) टि० २	७७
९५	ह, ठ	७७-७८
	(क) र्थ = ठ	
	(ख) स्त = ठ	
	(ग) स्य = ठ	
	स्य = ठ	
	र्थ = ह (पालि) टि० ३	७७
	स्य = ठ (पालि) टि० ४	७८
	स्य = ठ () टि० ४	७८
९६	ह	
	(क) र्थ = ह	
	(ख) र्थ = ह	
९७	ह	
	(क) र्थ	

इ	= इ	
भ	= भ	
व	= व	
(ख) व	= व	
इ	= इ (पालि) टि० १	७०
व	= व " "	
भ	= भ " "	

९८ णट, णड, णण ७९-८०

न्त	= णट	
न्ड	= णड	
(क) ञव	= णण	
(ख) च	= णण	
(ग) छ	= णण	
न्त	= णट (पालि) टि० २	७९

९९ त्थ ८०

(क) त्त	= त्थ	
(ख) त्म	= त्थ	

१०० इ ८०

इ = इ

१०१ न्त, न्थ ८०

न्थ = न्त

हन् = न्थ

१०२ ण्ण, ण्फ, फ ८०-८१

त्त = ण्ण

प्प = ण्फ

	८३	= ४	
	८३	= ४१	
	८३	= ८३ (१ ^०) १० ४	८३
१०३	८३, ८४	८३	८३
	८३	= ८३	
	८३	= ८३	
	(४) ८३	= ८३	
	(४) ८३	= ८३	
	८३	= ८३ (१ ^०) १० ४	८३
१०४		४	८३
	(४) ४	= ४	
	(४) ४	= ४	
	(४) ४	= ४	
१०५		८३, ८४	८३
	८३	= ८३	
	८३	= ८३	
	८३	= ८३ (१ ^०) १० ४	८३
१०६		८३	८३
	८३	= ८३	
१०७		४	८३-८३
	(४)	४ ८३	
	(४)	४ ८३	
	(४)	४ ८३	
	(४)	४ = ४	
	(४)	४ = ४	

(च)	प्प = ह	
(उ)	प्म = ह	
१०८	द्विर्भाव	८२-८४
(क)	जुदा जुदा शब्दोमा द्विर्भाव	
(ख)	सामासिक शब्दोमा द्विर्भाव	
१०९	शब्द-विशेषविकार	८४-८६
	” ” (पालि) टि० १	८५
	” ” (पालि) टि० १	८६
११०	शब्द-पर्वथाविकार	८६-८७
	” ” (पालि) टि० ३	८७
	४-५-६	
१११	अन्त स्वरवृद्धि	८८-९०
	” (पालि) टि० १	८८
	३-५-६-७	
	” (पालि) टि० १-२	८९
	३-४-५	
	६-८-९	
	” (पालि) टि० २-३	९०
११२	अक्षर-न्यत्यय	९०-९१
(१)	अपभ्रश-आदेशो	९१
(१)	अपभ्रशना उमेरणो	९१
	‘ व ’ नो वधारो	
	‘ अ ’ नो वधारो	

सधि प्रकरण ८ मुं

९२-१०१

१

स्वरसावि

९२-९३

" (पालि) टि० २ ९२

" (पालि) टि० १ ९३

२

ह्रस्व-दीर्घविवान

९३-९५

'ह्रस्व' नो दीर्घ

" " (वैदिकस०) टि० १ ९४

" " (सम्कृत) टि० १ ९४

" " (पालि) टि० १ ९८

'दीर्घ' नो ह्रस्व (वैदिकस०) टि० २ ९४

" " (सम्कृत) टि० २ ९४

३-४-५

सधिनिषेध

९५

६-७-८-९-१०

स्वरलोप

९६-९७

" , (पालि) टि० १-२ ९६

" " " " १ ९७

११-१२

व्यजनसाधि

९७-१०१

११

विसर्ग

= ओ

१२-१३

न

= अनुस्वार

= " (पालि) टि० ३ ९७

१४

उ

= अनुस्वार

ज

= अनुस्वार

ण

= अनुस्वार

र

= अनुस्वार

(१) 'ण'

आगम (शौरसेनी) ९८

'न'

- " (पालि) टि० १ ९८

१५-१६	अनुस्वारआगम	
	” ” (पालि) टि० १	९९
१७	‘ म ’ आगम	९९
१८	अनुनासिकविधान	१००
	” ” (पालि) टि० २	१००
१९	‘ अनुस्वार ’ लोप	१००-१०१
	” (पालि) टि० ३	१००
	” (सस्कृत) टि० ४	१००

प्रकरण ९ सु १०२-१२२

उपसर्ग-अव्यय-निपात

उपसर्ग	१०२-१०३
अव्यय	१०३-११९
निपात	११९-१२१
अपभ्रंशमा आवता केटलाक निपातो	१२१-१२२

नामप्रकरण १० सु १२३-२३८

नामना प्रकारो	१२३
नामना अन्त्यस्वरनो फेरफार	१२३
नामनी जातिओ	१२३
वचन-विभक्तिओ	१२४
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१२५
शौरसेनी भाषाना प्रत्ययो	१२५
” ” प्रत्ययो	१-
” ” प्रत्ययो	२

अपभ्रश मापाना प्रत्ययो	१२६
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो	१२६
प्रत्ययो लगता नामना मूळ अगमा यता	
फेरफारो	१२७
शौरसेनी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
मागधी प्रत्ययने लगता नियमो	१२८
पेशाची " " "	१२८
अपभ्रश " " "	१२९
अपभ्रश प्रत्यय लगता अगमा यता फेरफारो	१२९
स्वरातशब्दो	१३०-१८१
अकारात शब्दना रूपान्धानो प्राकृत (पुलिंग)	१३०
" " (पालिरूपान्धानो पुलिंग) टि० १	१३०
‘ वध ’ शब्दनी विशेषता	१३१
चतुर्वीनु आर्षप्राकृतरूप	१३१
वीर (शौरसेनीरूपो)	१३२
वीर (मागधीरूपो)	१३२
वीर (पेशाचीरूपो)	१३२
वीर (अपभ्रशरूपो)	१३३
अकारात शब्दना प्राकृत रूपान्धानो (नपुमल्लिंग)	१३३
कुल प्राकृतरूपो	१३४
कुल (पालिरूपो) टि० २	१३४
‘ मणसा ’ वेगरे आर्षरूपो (टि० १)	१३५
‘ मनसा ’ " पालिरूपो (" ")	१३५
‘ कम्मुणा ’ वेगरे आर्षरूपो (टि०)	१३६
‘ कम्मुना ’ " पालिरूपो (")	१३६

कुल (अपभ्रशरूपो)	१३६
कुलभ (अपभ्रशरूपो)	१३७
अकारात-सर्वादि-शब्द	१३७
उवह (टि० २)	१३७
‘ त्यद् ’ सर्वनाम (पालि) टि० ४	१३७
सव्व प्राकृतरूपो	१३८
सव्व (पालिरूपो) टि० ३	१३८
सव्व (शौरसेनीरूपो)	१३९
शव्व (मागधीरूपो)	१३९
सव (पैशार्चीरूपो)	१४०
सव्व, साह (अपभ्रशरूपो)	१४०
त, ण प्राकृतरूपो	१४१
त, न (पालिरूपो) टि० १	१४१
त (अपभ्रशरूपो)	१४२
ज प्राकृतरूपो	१४२
ज (पालिरूपो) टि० ३	१४२
ज (अपभ्रशरूपो)	१४३
क प्राकृतरूपो	१४३
क (पालिरूपो) टि० ३	१४३
क्, क्वण काइ (अपभ्रशरूपो)	१४४
इम प्राकृतरूपो	१४५
इम (पालिरूपो) टि० १	१४५
आय (अपभ्रशरूपो)	१४६
ॐ (टि० १)	१४६
ॐ (टि० १)	१०

एट, एअ (अपभ्रशरूपो)	१४७
अकारात सर्वादि (नपुसकलिङ्ग)	१४८-१५१
तुम्ह प्राकृतरूपो	१५१
तुम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५१
अम्ह प्राकृतरूपो	१५३
अम्ह (पालिरूपो) टि० ३	१५३
तुम्ह (अपभ्रश)	१५०
अम्ह (अपभ्रश)	१५५
आकारात शब्दना रूपाख्यानो (पुलिङ्ग)	१५५
हाहा	१५६
पद्भाषाचट्टिकानो मत टि० १	१५६
इकारात, उकारात शब्दना रूपाख्यानो (पुलिङ्ग)	१५७
प्राकृत भाषाना प्रत्ययो	१५७
प्राकृत प्रत्ययोने ल्यता नियमो	१५८
इसि प्राकृतरूपो	१५९
इसि (पालिरूपो) टि० १	१५९
अग्नि (") टि०	१६०
मुनि (") टि०	१६०
आडि (") "	"
गिरि (") "	"
रसि (") "	"
सखि (") "	१६०-१६१
गामनी (") "	१६१
कुच्छिसि आर्षरूप टि० १	१६१

‘इन्’ छेडावाळा नामोनी विशेषता (शौरमेनी वगेरेमा)

दाडि	१६२
दाडि (पालिरूपो) टि० १	१६२-१६३
भाणु प्राकृतरूपो	१६३
मानु (पात्रिरूपो) टि० २	१६३
हेतु (”) ”	१६४
जतु (,) ”	१६४
अभिभू (”) ”	१६४-१६५
महभू (”) ”	१६५
सन्वञ्जू (”) ”	१६५
अमु प्राकृतरूपो	१६६
अमु (पालिरूपो) टि० १	१६६
इकारात उकारात शब्दने लागता अपभ्रश प्रत्ययी	१६७
इसि (अपभ्रशरूपो)	१६७
भाणु (”)	१६८
इकारात, उकारात शब्दना रूपान्धानो (नपुसकलिङ्ग)	१६९
दाहि प्राकृतरूपो	१६९
दाधि (पालिरूपो) टि० २	१६९
गामनी (”) टि० २	१६९
महु प्राकृतरूपो	१७०
मधु (पालिरूपो) टि० १	१७०
गोनभू (पालिरूपो) टि० १	१७०
अम प्राकृतरूपो	१७१
अम (पालिरूपो) टि० १	१७१
अम (”)	१७१
अम (”)	१७१

ઋકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો (પુલિંગ)	૧૭૧
વિશેષ્યવાચક ઋકારાત	૧૭૨
પિડ, પિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૩
પિતુ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૩
વિશેષણવાચક ઋકારાત	૧૭૪
દાડ, દાયાર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૫
દાતુ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૫
પિઅ	} અપભ્રંશ ૧૭૬-૧૭૭
પિટ	
પિટ્ટ	
પિટ્ઠિ	
પિટ્ઠ	
પિટુ	
પિઅર	
પિદર	
ઋકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો (નપુમ્સલિંગ)	૧૭૮
સુપિઅર પ્રાકૃતરૂપો	૧૭૮
દાયાર "	૧૭૮
ઁકારાત અને ઓકારાત શબ્દના રૂપાન્યાનો	૧૭૯
ગો (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૧૭૯-૧૮૦
સુરેઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૦
‘ગો’ અને ‘નૌ’ના આર્પરૂપો ટિ૦	૧૮૦
ગિગેઅ પ્રાકૃતરૂપો	૧૮૧
વ્યજનાત શબ્દો	૧૮૧-૨૦૩
પદ્માપાચદ્વિકાનો મત ટિ૦ ૧	૧૮૧

‘अत्’ छेडावाळा नामो	१८२
” ” नामोना आर्परूपो	१८२
” ” नामोनी शौरसेनीमा विशेषता	१८२
भगवत } प्राकृतरूपो	१८३
भयवत }	
भगवत (पालिरूपो) टि० १	१८३
भवत प्राकृतरूपो	१८४
भवत (पालिरूपो) टि० १	१८४
सत ” ” ”	”
भवत (वर्तमान कृदत)	१८५
गच्छत (पालिरूपो) टि० १	१८५
महत ”) ” ”	”
अरहत (”) ” ”	”
भवमाण प्राकृतरूपो	१८६
भविस्समाण ”	१८६
अत्’ छेडावाळा नामो (नपुंसकलिंग)	१८७
भगवत प्राकृतरूपो	१८७
, (पालिरूपो) टि० १	१८७
गच्छत (”) ” ”	”
अत्’ छेडावाळा नामो (अपभ्रंशरूपो)	१८८
भगवत (पुलिंग)	१८९
भगवत (नपुंसकलिंग)	१८९
अन्’ छेडावाळा नामो (पुलिंग)	१८९
अद्धाण प्राकृतरूपो	१८९
रायाण ”	१९०
सुसम्माण प्राकृतरूपो	१९०

‘અન્’ છેડાવાઝા નામોને લાગતા વિશેષ પ્રત્યયો	૧૯૦
પૂસ પ્રાકૃતરૂપો	૧૯૧
મહવ ”	૧૯૧
અપ્પ ”	૧૯૨
અત, આતુમ (પાલિરૂપો) ટિં ૧	૧૯૨
‘રાય’ શબ્દની પ્રક્રિયા અને વિશેષતા	૧૯૩-૧૯૬
રાજ (પાલિરૂપો) ટિં (૨)	૧૯૩
બ્રહ્મ (”) ટિં	૧૯૪
અદ્ધ (”) ટિં	૧૯૪
યુવ (”) ટિં	૧૯૬
મુદ્ધ (”) ટિં	૧૯૬
સા (”) ટિં	૧૯૬
રાય પ્રાકૃતરૂપો	૧૯૭
રાય (પૈશાર્ચીરૂપો)	૧૯૮
મુપૂસ પ્રાકૃતરૂપો (નપુસકલિંગ)	૧૯૯
મુઅપ્પ ” ”	૧૯૯
મુઅપ્પાણ ” ”	૧૯૯
મુરાય ” ”	૨૦૦
પૂમ, પૂમાણ (અપભ્રંશરૂપો)	૨૦૦
મુપૂસ (” નપુમકલિંગ)	૨૦૧
મુપૂસાણ (”)	૨૦૧
‘અમ્’ છેડાવાઝા નામો	૨૦૨
પુમ (પાલિરૂપો) ટિં ૩	૨૦૨
સ્ત્રીલિંગ	૨૦૩-૨૨૮
આકારાત શબ્દોની પ્રક્રિયા	૨૦૩

ईकारात	”	”	२०४
स्त्रीलिङ्गी नामोने लगता प्राकृत प्रत्ययो			२०५
प्राकृत प्रत्ययोने लगता नियमो			२०५
विशेषता			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययो			२०६
अपभ्रशना प्रत्ययोने लगता नियमो			२०७
माला प्राकृतरूपो			२०७
” (पालिरूपो) टि० १			२०७
वाधा प्राकृतरूपो			२०९
गङ्गा प्राकृतरूपो			२०९
रत्ति (पालिरूपो) टि० १			२०९
वेणु प्राकृतरूपो			२११
यागु (पालिरूपो) टि० १			२११
नई प्राकृतरूपो			२१२
नदी (पालिरूपो) टि० १			२१२
बहु प्राकृतरूपो			२१३
बवू (पालिरूपो) टि० २			२१३
माला (अपभ्रशरूपो)			२१५
मङ्ग (”)			२१५
पङ्क्ति (”)			२१६
धेणु (”)			२१६
बहु (”)			२१७
मवादि (स्त्रीलिङ्ग)			२१८
सज्जा (पालिरूपो) टि० १			२१८

ती, ता } णी, णा }	प्राकृतरूपो	२१९
ता (पालिरूपो)	टि० ३	२१९
जी, जा	प्राकृतरूपो	२२०
की, का	,,	२२१
इमा, इमी	,,	२२१
इमा (पालिरूपो)	टि० २	२२१
एआ, एई	प्राकृतरूपो	२२३
एता (पालिरूपो)	टि० १	२२३
अमु	प्राकृतरूपो	२२३
अमु (पालिरूपो)	टि० २	२२३
ऋकारात स्त्रीलिंग		२२४
माआ, मायरा	प्राकृतरूपो	२२४
मातु (पालिरूपो)	टि० २	२२४
पट्टमापाचद्विकानो मत (टि० १)		२२६
धूआ	प्राकृतरूपो	२२६
धीतु (पालिरूपो)	टि० २	२२६
गउ	प्राकृतरूपो	२२७
गाई	,,	२२७
गोणी	,,	२२७
गो (पालिरूपो)	टि० १	२२७
नावा	प्राकृतरूपो	२२८
सरयावाचक शब्दो		२२९-२३८
इक्ष	प्राकृतरूपो	२२९
उभ	,,	२२९

ઉમ્ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૨૯
દુ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૦
દ્વિ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૩૦
તિ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૧
તિ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૩૧
ચઉ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૨
ચતુ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૩૨
પચ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૩
પચ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૩૩
વઙ્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૩૪
વતિ (પાલિરૂપો) ટિ૦ ૧	૨૩૪
સંસ્થાવાચક શબ્દોની યાદી	૨૩૪-૨૪૮

કારક-વિભક્ત્યર્થ પ્રકરણ ૧૧ મું પૃ૦ ૨૩૯-૨૪૧

૧	જુદા જુદા અર્થમા પછી વિભક્તિનો પ્રયોગ	૨૩૯
	” ” ” ” (સંસ્કૃત) ટિ૦ ૧	૨૩૯
૨	” ” સમ્મી ” પ્રયોગ	૨૩૯
૩	પચમીને બદલે તૃતીયા અને સમ્મીનો પ્રયોગ	૨૪૦
૪	સમ્મીને બદલે દ્વિતીયાનો પ્રયોગ	૨૪૦
	‘ તેણ કાલેણ તેણ સમણ ’ ની વિભક્તિનો	
	વિચાર ટિ૦ ૬	૨૪૦-૨૪૧

आख्यात प्रकरण १० मु २४०-२९८

समृद्धा, पाल अने प्राकृतमा धातुना प्रसार २४२

विभक्तिओ २४३

कर्तरिरूप २४४

१ व्यननात धातुनी प्रक्रिया २४४

२ स्वरान धातुनी प्रक्रिया २४५

३ उवर्णात ,, ,, २४५

४ अवर्णात ,, ,, २४६

५-१० धातओने लगता केटलार काया २४६-२८८

वर्तमानकाल

११ वर्तमानकालना प्रत्ययो प्राकृत २४८

” (पालि) टि० २ २४८

१-२-३ प्रत्ययोने लगतु कार्य २४९

शौरसेनी-मागधी २५०

पैशाची २५०

अपभ्रश २५०

व्यननात धातुना रूपारख्यानो २५१-२५४

हम् प्राकृतरूपो

” (शौरसेनीरूपो)

” (मागधी ”)

” (पैशाची ”)

” (अपभ्रश ”)

स्वरात धातुना रूपारख्यानो २५४-२६१

हो प्राकृतरूपो

(શૌરસેની ,)

(માગધી ,)

(પૈશાચી ,)

(અપભ્રંશ ,)

ભૂતકાલ

૨૬૦-૨૬૬

સ્વરાત અને વ્યનનાત યાતુને લાગતા પ્રત્યય ૨૬૨

પાણિ પ્રત્યયો (ટિ. ૧-૩) ૨૬૨

હન્ પ્રાકૃતરૂપો ૨૬૩

હો ” ૨૬૩

પા ” ”

ઠા ” ”

ને ” ”

લા ” ”

ઉઢે ” ”

હો (પાલિરૂપો) ટિ. ૨૬૩

આર્ષ પ્રયોગોમા આવતા ત્યા, ર્થ, ર્થ્યા, ર્થુ
અને અસુ પ્રત્યયોનો પાલિપ્રત્યયો સાથે સંબંધ ટિ. ૨૬૪મૂ } (પાલિરૂપો) ટિ. ૨૬૪
ગમ્ }

કેટલાક આર્ષરૂપો ૨૬૪

સમ્પટન જય કેટલાક આર્ષરૂપો ૨૬૫

મરિચ્યત્કાઠ ૨૬૬-૨૭૪

પ્રાકૃત પ્રત્યયો ૨૬૬

૯ પ્રાકૃત પ્રત્યયોવાળા પાલિરૂપો (ટિ. ૧) ૨૬૬

૧૦ પ્રાકૃત પ્રત્યયોવાળા પાલિરૂપો (ટિ. ૨) ૨૬૬

પાલિના પ્રત્યયો ટિં ૨	૨૬૭
પેશાર્ચના મવિવ્યત્વાલના પ્રત્યયો	૨૬૮
અપભ્રશના " "	૨૬૮
મળ પ્રાકૃતરૂપો	૨૬૯-૨૭૨
(શૌરસેની રૂપો)	
(માગધી)	
(પેશાચી)	
(અપભ્રશ)	
હો પ્રાકૃતરૂપો અને શૌરસેની વગેરેનાં રૂપો	૨૭૨-૨૭૪
સમ્પ્રજનન્ય કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૭૪
ક્રિયાતિપત્તિ	૨૭૫
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૫
આજ્ઞાર્થ-વિધ્યર્થ	૨૭૫-૨૭૯
પ્રાકૃત વગેરેના પ્રત્યયો	૨૭૯-૨૮૬
આજ્ઞાર્થ (પાલિ પ્રત્યયો) ટિં ૧	૨૭૯
વિ-યર્થ " " "	"
અમ્ પ્રાકૃતરૂપો	૨૮૬
હો "	૨૮૭
શૌરસેની, માગધી અને પેશાચીના રૂપો	૨૮૭
અપભ્રશના રૂપો	૨૮૭
કેટલાક આર્ષરૂપો	૨૮૮
અનિયમિત રૂપો	૨૮૯-૨૯૩
અર્ (વર્તમાન)	૨૮૯
" (ભૂત)	૨૯૦
" (વિધ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ અને મવિવ્યત્વાલ)	૨૯૦

अस् (पालिरूपो) टि०	२८०
कृ (भूतकाल)	२८१
” (भविष्यत्काल)	२८१
” (पालिरूपो) टि० २	२८१
दा (भविष्यत्काल)	२८१
केटलाक आदेशो (भविष्यत्काल)	२८२
पालिअगो ” टि० १	२८२
प्रेरकरूपो	२८३-२८७
प्रेरकअग वनावधानी रीत	२८३
प्रेरकअगो	२८४
पालिना प्रेरक अगो (टि० १)	२८३-२८४
उपात्यस्वरवाळा प्रेरक अगो	२८५
वर्तमानकाल	२८६
भूतकाल	”
भविष्यत्काल	”
क्रियातिपत्ति	२८७
विध्यर्थ-आज्ञार्थ	२८७
नामधातु वगेरे	२८८-२९०
सन्नत वगेरेना पालिरूपो (टि० १)	२८८
सद्दभेद	२९०-२९८
सद्दभेद (पालि टि० १)	२९०
पैशाचीनी विशेषता	२९१
अपभ्रशनी ”	२९१
सद्दभेदी अगो	२९२
वर्तमानकाल	२९२

विचर्य	२९३
आज्ञार्थ	२९३
भूत (ह्यस्तन)	२९४
प्रेरक सहाभेद	२९४
” ना रूपो	२९६
अनियमित सहाभेदी अगो	२९६

कृदन्त प्रकरण १३ सु	२९९-३२३
वर्तमानकृदन्त	२९९-३०४
कर्तरिवर्तमानकृदन्त	२९९
कर्तरिवर्तमानकृदन्त (पालि) टि० २	२९९
प्रेरक कर्तरिवर्तमानकृदन्त	३०३
सहाभेदी वर्तमानकृदन्त	३०३
प्रेरक सहाभेदी ”	३०४
भूतकृदन्त	३०४-३०७
कर्तरिभूतकृदन्त	३०४
सहाभेदी भूतकृदन्त	”
भूतकृदन्त (पालि) टि० १	३०६
प्रेरकभूतकृदन्त	३०६
केटलाक ससृष्टतन्त्र भूतकृदन्तो	३०६
भविष्यत्कृदन्त	३०६
भविष्यत्कृदन्त प्राकृत	’
भविष्यत्कृदन्त (पालि) टि० १	३०७

हेत्वर्थकृदन्त	३०७-३११
हेत्वर्थकृदन्त प्राकृत	३०७
तु-दु-त्तए प्रत्ययो	३०७
हेत्वर्थकृदन्त (पालि) टि० २	३०७
अनियमित हेत्वर्थ कृदन्त	३०८
‘ त्तए ’ प्रत्ययात् रूपो	३०९
‘ तवे ’ अने ‘ त्तए ’ प्रत्यय (टि० १)	३०९
हेत्वर्थकृदन्त (अपभ्रश)	३१०-३११
सबधकभूतकृदन्त	३११-३१८
सबधकभूतकृदन्त प्राकृत	३११
तु-अ-तूण-तुआण-इत्ता-इत्ताण-आय- आए प्रत्ययो	३१२
सबधकभूतकृदन्त (शौरसेनी-मागधी)	३१२
” (पालि) टि० २	३१२
” (पेशाची)	३१३
” (अपभ्रश)	३१३
अपवाद-शौरसेनी	३१३
अपवाद-पेशाची	३१३
अपवाद-अपभ्रश	३१३
भाषावार उदाहरणो	३१४-३१७
प्राकृत	३१४
शौरसेनी-मागधी	३१६
पेशाची	३१६
अपभ्रश	३१७

केटलाक सम्कृतनन्य सबधरभूतकृततो	३१८
विध्यर्थकृत	३१९-३२१
वि'यर्थकृत प्राकृत	३१९
" (पालि) टि० २	३१९
केटलाक सम्कृतन य वि'यर्थकृत	३२०
तय	३२०
अणिज्ज, अणीअ	३२०
य	३२०
अनियमित वि'यर्थकृत	३२१
वि'यर्थकृत (अपभ्रश)	३२१
कर्तरिकृत	३२२-३२३
कर्तरिकृत प्राकृत	३२३
" (पालि) टि० १	३२२
" (अपभ्रश)	३२२

तद्धित प्रकरण १४ सु	३२३-३३१
इदमर्थक 'कर' प्रत्यय	३२३
" आर " (अपभ्रश)	३२३
" ईय " (पालि) टि० १	३२३
भगार्थक 'इह' 'उह'	३२३
ह (पालि) टि० ३	३२३
इम (,) टि० १	३२४
तत्सदृशार्थक 'व'	३२४
भावार्थक इमा, च, तण	३२४
प्पण (अपभ्रश)	३२४

वारार्थक हुत्त	३२५
॥ कल्लु (पालि) टि० २	३२५
मुत्तो आर्ष (टि० २)	३२५
मत्वर्थीय प्रत्ययो	३२५
त्तो, दो प्रत्यय	३२६
हि, ह त्थ ,	३२७
एह ,	३२७
म्वार्थिक प्रत्यय	३२७
म्वार्थिक (पेशाची)	३२८
म्वार्थिक (अपभ्रश)	३२८
अनियमित तद्धितातरूपो	३२९
केटलाक सम्कृतजन्य तद्धितातरूपो	३३०-३३१
आलुपाठ	३३१-३५३

शुद्धिपत्र

अशुद्ध-

व्यञ्जनम्

तप

न-धृष्टद्युम्न धट्टज्जुणो

शुद्ध-

व्यञ्जनम्

स

आ उदाहरण

अने ए उपरनु

टिप्पण पृ० ३६मा

प. ४ म्-ना

उदाहरणमा मूको

‘र’ लोप १७

पृष्ठ-

१०

१४

१६

पंक्ति-

१९

२१

१

अपभ्रशमा

(१) अपभ्रशमा १७

भ्य, श्व त्स त्स-च्छ ३०

पञ्जी मथालु वधारवु

७

१० मी पक्ति

पञ्जी मथालु वधारवुं-

म्म

टिप्पण

पृ० ४४

६

ए ‘म्ह’

टिप्पण ३

पृ० ४५

३

उ = आ

विद्वुत विद्वाओ ५३

४०

४७

४७

५१

१०

२१

२८

१०

०१ मी पक्ति

पञ्जी वधारवु

१

११

दश

न्त न्व

दस

१०१ न्त न्व

७३

८०

आ पञ्जी वधा

अने सुधारीने वाचवा

अपाङ्ग	अर्थात्	१०	१५
ण	१ ण	९८	९
उत्तिष्ठविश	उत्तिष्ठोपविश	१०६	१६
आ निज्ञानी	* आ निज्ञानी	१००	०६
		१०८	०० मी पत्ति
			पत्ति X X X

X X न जोड़ण

जे०	शौ०	१४१	०
१ गामनी	गामनी	१६०	०२
यड	थड	२०४	१३
तय	तव	३००	१०

पम्ह	पम्हुह	३३७	अर ७४
अग	अग	३३९	,, १००
विसुर	विसुर	३४३	,, १३०
उमिष	उमिष	३४४	,, १४४
हकगुव	हकगुव	३४४	,, ,,
लोह	आयम्न	४४७	,, १४७

आ पुस्तकमा वपराएला ग्रथो अने तेना सकेतोना सुत्तासो
(१)

अनितशातिस्तव
अमरकोश अमरको०

आचारामसूत्र आ०

उत्तराययनसूत्र

उपासकदशागसूत्रटीका

काशिका का०

चतुर्विंशतिस्तव

जीवविचार

पाणिनीय अष्टा शयी { पाणि०
पाणिनि०

पाणिनीय वैदिक प्रक्रिया वैदिकप्र०

पालिकोश

पालिप्रकाश { पालीप्र०
पालिप्र०
पा०प्र०

पालिन्याकरण (कात्यायन)

प्राकृतरूपासग्रह

प्राकृतरूपावतार

भगवतीसूत्र { भगव०
भग०

मुनिवदनसूत्र

अनितविस्तर (बौद्धग्रंथ) लाटितवि०

विमुक्तिपण

श्रमणसूत्र

^૧વ્યજન—

ક, ધ, ગ ઘ, ઙ (કવર્ગ)

ચ, ઝ, જ, ઝ, ઞ (નવર્ગ)

૧ આચાર્ય હેમચંદ્રના જણાવ્યા પ્રમાણે પ્રાકૃતમા સ્વરચિત્તિ વ્યંજનનો અટલો ગોઠા વ્યંજનનો ક ને તદ્વાનિગતીયસયુક્ત વ્યંજનનો-ચ, ધ, ત્મ વગેરેનો-પ્રયોગ થતો નથી તો પણ ‘ મ્હ ’ ‘ ણ્હ ’ અને ‘ લ્હ ’નો પ્રયોગ હોવાનું તો હેમચંદ્રે પણ સ્વીકાર્યું છે (જુઓ ૮-૨-૭૪-૭-૭) ‘ અક્ષરમાત્ શબ્દને મગધદેશીય હોવાનું આચાર્ય શીલાજી જણાવેલ છે (જુઓ-“ ર્થ નિ જાણહ અક્ષરમાત્ ” મૃં જાં પૃં ૦૨૨ તથા ણી ટીકા પૃં ૨૨૭ સં) અર્થી પ્રાકૃતમા અ એ સ્થળે રોટો વ્યંજન પણ આવે છે ‘ મ્હ, ણ્હ અને લ્હ ’ ઉપરાંત માગધીમા ‘ સ્ત ’ ‘ સ્મ ’ વગેરે સયુક્ત વ્યંજનો પણ વપરાય છે અ વિશે સયુક્ત વ્યંજનના વિકારોને જણાવતા આગલ જણાવીયું અ સિવાય જે જે ગૌરવેની વગેરે ભાષાઓમા વ્યંજનની વપરાશમા પ્રાકૃત કરતા વિશેષ ફેરફાર છે તે વિશે પણ આ પુસ્તકમા તે તે ઠેકાણે જણાવીયું ‘ જ નો ‘ ળ ’ થતો હોવાથી અને મૂઘ્ય પણ કહેવામા આવે છે પાલીમા અ ‘ લ ’ ને જ તૂટો ગણીને ૩૩ વ્યંજનોને ગણાવવામા આયા છે (જુઓ કઘાં પાં યાં રૂં ૯)

૨ ‘ પ્રાહ્ ’ ‘ પ્રત્યહ ’ ‘ ન્હ ’ ‘ ઉદ્હ ’—વગેરેની પેઠ પ્રાકૃતમા કોઈ પણ શબ્દમા સ્વતંત્ર રીતે ‘ જ ’ વ્યંજનો ઉચાર થતો નથી, કિંતુ સત્તો, સહ્યો પકો, પહકો જગણ, અજગણ લગણ, લહ ધણ—વગેરે શબ્દોમા સ્વર્ગ્યસયુક્ત ‘ હ ’નો પ્રયોગ શિષ્યમત છે સમ્વૃત્તી પેઠે પ્રાકૃતમા ‘ હ ’ નો પ્રયોગ અમુક શબ્દોમા જ થતો હોવાથી અ અને ભાષામા સ્વતંત્ર ‘ હ ’ની વપરાશ નિરલ કહેવાય

૩ ‘ ઞ ’ ઘાનુના (‘ શુદ્ધ-વ ’ વગેરે) પરો ૧ રૂપો સિવાય સ્ફુટ મા ક્યાય પણ સ્વતંત્ર ‘ જ ’ નો પ્રયોગ મળતો નથી તેમ પ્રાકૃતમા

ੲ, ਠ, ਛ, ਢ, ਣ (ਟਕਰੀ)

त, थ, द, घ, न (तवर्ग)

प, फ, ब, भ, म (पवर्ग)

य, र, ल, व (अत म्थ)

स, ह (ऊष्माक्षर)

૧- અનુચિત

પણ કયાય સ્વતંત્ર ' જ ' પ્રયોજાતો નથી કન્ચુક , લ્ઞ્ઞનમ્ , જન્જ પૂઠ - વગેરે પ્રયોગોની પેઠે પ્રાકૃતમા કન્ચુઓ, લ્ઞ્ઞણ, જન્જનુઓ વગેરે પ્રયોગો સુવ્યવહૃત છે માત્ર પાલીમા આતિ (જ્ઞાતિ), આત (જ્ઞાત), આણ (જ્ઞાન) વગેરે પ્રયોગો સસ્કૃતના ' જુઠુ વ ' જેના પળ મઠ્ઠી આવે છે સસ્કૃતમા અને પ્રાકૃતમા ફક્ત ' જ ' કરતા સ્વલ્પસંયુત્ત ' જ ' નો પ્રયોગ વિશેષ પ્રચલિત છે અહિમન્તુ (અમિમન્તુ) પુન્ન (પુણ્ય), જવન્ના (અવન્ના), અન્નલી (અન્નલિ) - માગધી અને જ્ઞાન (જ્ઞાન) વિજ્ઞાન (વિજ્ઞાન) - પૈશાચી ' જ્ઞ ' ના પ્રયોગમા પાલી, માગધી અને પૈશાચી વિશેષ સમાનતા ધરાવે છે - (૮-૪-૦૧૩ તથા ૧૦૩) તથા (પાલિપ્ર૦ પૃ. ૨૩-૨૪)

૧ પાત્તીમા 'અનુસ્વાર'ને યજનમા ગણાવીને 'નિઘ્ણીત'ની સજા આવેલી છે આ હલિતવિસ્તરમહાપુરાણમા તો એને (અનુસ્વારને) અને 'નિઘ્ણીત'ને જ ગણાવેલા છે આ પ્રથમા વર્ણવેલી પ્રારાધરી

પ્રકરણ ૨

સામાન્ય સ્વગવિકાર.

દીર્ઘસ્વર=હ્રસ્વસ્વર^૧

- ૧ સમ્સ્કૃતના સયુક્ત વ્યંજનની પૂર્વ આવેલા દીર્ઘસ્વરો પ્રાકૃતમા પ્રાય હ્રસ્વ થઈ જાય છે અર્થાત્ સયુક્તવ્યંજનની પૂર્વ આવેલા ' આ 'નો અ, ' ઈ ' નો ઇ, ' ઊ ' નો ઉ, ' ઇ ' નો ઈ અને ' ઓ ' નો ઊ થઈ જાય છે એમને —

આ=અ—આન્નમ્ અન્નમ્ । આમ્યમ્ અસ્સ । તાન્નમ્ તન્નમ્ ।

વિરહાગિ વિરહમ્મી ।

ઈ=ઇ—તીર્થમ્ તિત્થ । મુનીન્દ્ર મુણિન્દો ।

ઊ=ઉ—ગુરુહાપા ગુરુહાપા । નૂર્ણ નુણ્ણો ।

ઐ=ઈ—નરેન્દ્ર નરિન્દો । મ્લેચ્છ મિલિચ્છો ।

ઑ=ઉ—અધરોષ્ઠ અહરઠ્ઠ । નીલોત્પલમ્ નીલુપ્પલ ।

હ્રસ્વસ્વર=દીર્ઘસ્વર.

- ૨ સમ્સ્કૃતના ઇય, શ, શી, ય, ઇશ, પ્ય, પ, પ્, પ્વ, પ્ય, મ્ય, સ્વ, સ્, મ્વ, અને મ્સની પૂર્વ રહેલો હ્રસ્વસ્વર પ્રાકૃતમા પ્રાય દીર્ઘભાવ પામે છે ઉદાહરણો નીચે પ્રમાણે છે —

ઇય—આવશ્યકમ્ આવાસય । ઋશ્યપ કાસવો । પશ્યતિ પાસઇ ।

શ—મિશ્રમ્ મીમ । વિશ્રામ વીસામો । વિશ્રામ્યતિ વીમમઇ ।

શી—સમ્પર્શ સપાસો ।

૧ જૂઓ પાળીપ્રકાશ પ્ર૦ ૮, નિયમ—૧૧ (દીર્ઘસ્વર=હ્રસ્વસ્વર)

તથા પ્ર૦ ૮ (ઐ=ઈ) અને (ઓ=ઉ) અને પ્ર૦ ૫ (ઐ=ઉ)

૨ જૂઓ પાળીપ્ર૦ પૃ ૧૧—(પરામશ =પરામાસો) નિપ્પાત

श्व—अश्व आसो । विश्वमिति वीमसद् । विश्वास वीमासो ।

इश—दृशशासन दूसासणो । मनश्शिला मणासिला ।

प्य—पुप्य पूसो । मनुप्य मणूसो । शिप्य सीसो ।

र्ष—कर्षरू ऋसओ । वर्ष वसो । वषा वासा ।

प्व—विप्वक वीसु । विप्वाण —वीमाणो ।

प्प—निप्पिन्त नीमित्तो ।

म्य—सम्यचित् वासद् । सम्यम् सास ।

स्त्र—उस्त्र ऊसो । विश्वम्भ वीमभो ।

स्व—निस्व नीसो । विश्वस्वर विश्वारो ।

स्स—निस्सद् नीसहो ।

आ=अ

३ सस्कृतना भाववाचक अकारान्त पुलिमी शब्दना आदिना
'आ'नो प्राकृतमा विरुल्ले 'अ' थाय छे जेमरे —

प्रहार पयारो, पयरो । प्रचार पयारो, पयरो । प्रहार पहारो,
पहरो । प्रवाह पवाहो, पवहो । प्रस्ताव पत्यावो, पत्यवो ।

इ=ए

४ सस्कृतना सयुक्त व्यजननी पूव आवेला 'इ' नो विकल्पे 'ए'
थाय छे जेमरे —

'डिण्डिम —डिण्डिमो, डिण्डिमो । धम्मिल्लम् धम्मेल्ल, धम्मिल्ल ।

पिण्डम् पेड्ड, पिड्ड । पिण्डन् पेड, पिड । विल्लम् वेल्ल, विल्ल ।

विष्णु वेण्ह मिन्दूरम् सेंदूर, सिंदूर ।

१ जूअ

३—(इ=ए)

उ=उ

- ૫ સમ્પૂર્ણ શબ્દોમા રહેલા 'ત્સ' અને ન્ડ ની પૂર્વના 'ઉ'નો 'ઉ' થાય છે —

ત્સ-ઉત્સરતિ ઉત્સરહ । ઉત્સર ઉમયો ।

ઉન્મિત્ત ઉન્મિતો । ઉન્મુત્ત ઉન્મુજો ।

ન્દ-ઉન્દ્યાસનિ ઉન્દમદ્ । ઉન્દ્યામ ઉન્દ્યામો ।

ઉન્દુત ઉન્દુઆ ।

उ=ओ

- ૬ સમ્પૂર્ણના મયુક્ત વ્યવેચનો પૂરે રહેતા 'ઉ' નો પ્રાકૃતમા 'ઓ' થાય છે જેમને —

'કુટ્ટિમમ્ કોટ્ટિમ । કુણ્ડ કોળો । કુત્ત કોતો ।

તુણ્ડમ્ તોંડ । પુટ્ટલમ્ પોમ્મલ । પુષ્કરમ્ પોસ્કર ।

પુસ્તા પોત્થાઓ । મુણ્ડમ્ મોંટ । મુદ્ધર મોમ્મરો । મુસ્તા મોત્થા ।

લુવ્વર લોદ્ધઓ । ચુત્ત્રાતમ્ વોદ્ધત ।

क=अ

- ૭ સમ્પૂર્ણ શબ્દોના આદિભાગમા આવેલા 'ક' નો પ્રાકૃતમા 'અ' થાય છે

કૃતમ્ કય । ઘૃતમ્ યય । ઘૃષ્ટ ઘટ્ટો ।

તૃણમ્ તણ । મૃગ મઝો । મૃષ્ટમ્ મટ્ટ । વૃષભ વસહા ।

૧ આ નિયમ આ બે શબ્દોમા લાગતો નથી —ઉત્સવ્ર ઉચ્છત્રો ।

ઉત્સાહ ઉચ્છાહો ।

૨ ઝઙ્ઘો પાળીપ્ર ૫૦ ૫૮—(ઉ=ઓ)

૩ ઙ્ઙો પાળીપ્ર ૫૦ ૫૯—(ક=અ)

ઋ=ઉ

- ૮ સામાસિક અને ગૌણ સમ્કૃત શબ્દના અર્થ 'ઋ' નો પ્રાકૃતમા 'ઉ' થાય છે

પિતૃગૃહમ્ પિતૃધર । પિતૃપતિ પિતૃર્ધૈ ।

પિતૃવનમ્ પિતૃવણ । પિતૃપ્વસા પિતૃસિઆ । માતૃગૃહમ્ માતૃધર ।

માતૃપ્વસા માતૃસિઆ । માતૃમણ્ડલમ્ માતૃમહલ ।

'ઋ=રિ

- ૯ સમ્કૃતના કેવલ-અન્યજન વગરના—'ઋ' નો પ્રાકૃતમા 'રિ' થાય છે

ઋક્ષ રિચ્છો । ઋદ્ધિ રિદ્ધી । ઋપમ રિસહો ।

લ=રલિ

- ૧૦ સમ્કૃતના 'લ' નો પ્રાકૃતમા 'રલિ' થાય છે —
કલ્લ જિલિજો । કલ્લસ જિલિસો ।

'એ=અ

- ૧૧ સમ્કૃતના 'એ' નો પ્રાકૃતમા 'અ' થાય છે —
એરાવણ અરાવણો । એટમ એત્ત્વો । એલામ એલાસો ।
એલોક્યમ્ તેલુક્ક । એય એજો । એધયમ્ એદ્ધવ ।
એલા સેલા ।

ઐ=ઓ

- ૧૨ સમ્કૃતના 'ઐ' નો પ્રાકૃતમા 'ઓ' થઈ જાય છે —

૧ પૂજો પાલીપ્ર૦ પૃ૦ ૩—(ઋ=રિ) ટિપ્પણ

૨ પૂજો પાલીપ્ર૦ પૃ ૩—(એ=અ)

૩ પૂજો ૭૦ ૫—(ઐ=ઓ)

ઝૌઝ ઝૌંચો । ઝૌમુઝી ઝૌમુઝી । ઝૌશામ્બી ઝૌસમ્બી ।
ઝૌશિઝ ઝૌસિઓ । ઝૌમ્બુઝ કૌત્યુહો । યૌવનમ્ જૌત્વણ ।

ઉપર જણાવેલા વધા સ્વરવિકારો શૌરમેની, માગધી, પૈશાચી અને ચુલિકાપૈશાચીમા પણ એક મરઘી રીતે લાગુ થાયછે, અપભ્રંશમા એ નિયમોનુ પ્રવર્તન નિયત રીતે ણટલે જે રીતે જણાયુ છે તે રીતે થતુ નથી તેમા ક્યાય ક્યાય ‘ ઝ ’નો ટ, ઈ, ઉ, ‘ ડ ’નો અ, આ, ‘ ઝ ’નો અ, આ, ઈ, ઉ, ઝ, ‘ લ ’નો ઈ ડલિ, ‘ ઇ ’નો ઈ, ઈ, અને ઝા ‘નો અડ અને ઓ થાય છે [સ્વરવિકારની દૃષ્ટિ આ પ્રવર્તન મરઘુ છે, પણ અનિયતતાને લીધે એને પ્રાકૃતથી જૂટ પાડી શકાય છે]

ઝ-ઈ ઈ, ઉ—

મ૦ પ્રા૦ ઝ૦

વચનમ્ વઝણ (વઙ્ણ) વેણ ।

(વઙ્ણ) વીણ ।

શયનમ્ મઝણ (સઙ્ણ) સેન ’ ।

નયનમ્ નઝણ નઙ્ણ (નઙ્ણ) નેન ।

નવનીતમ્ નઝણીઝ (નડણીઝ) લેણીઝ ।

[તસ્તુત આ રૂપો ‘ ઝ ’ અને ‘ વ ’ ના સપ્રમારણથી યનેલા છે]

ડ-અ, આ—

વાહુ —વાહા (વ્હી૦) વાહા, વાહ, વાહુ ।

ઝ-અ, આ ઈ, ઉ, ઝ—

ટુત્યમ્ ટિધ

ઝઘુ, વાઘુ ।

તૃણમ્ તળ તિણ, તણ, તૃણ ।
 સુઠતમ્ સુકય સુકિડ, સુઠિદુ, સુઠદુ ।

લઢ-ડ, ઇલિ—

તલજ કિલિજો મિજો, મિલિજો ।

૪-૬, ૬—

રેગ્વા લેહા લિહ, લીહ, લેહ ।

ઝૌ-અડ, ઝો—

ઝૌરી ઝોરી ઝડરી, ઝોરી ।

અજનવિકાગેના પ્રમગમા તો જ્યા જ્યા પ્રાકૃત કરતા
 શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી, ચૂલિપૈશાચી અને અપભ્રંશમા વિશે-
 પતા છે તેને તે તે મ્યલે જણાવવાના છોઈ

प्रकरण ३

— 348 —

मापान्य यजनविशङ्.

¹अ ग-यजनरेण

१. मङ्गले शब्दना व्यक्ता न्यक्तनो प्राकृतमा रंग धा ३

अनर-उपनि अ-उपनि अतोयनि ।

અત્તર-ગતમ રત્ત-ગય અવગમય ।

जन्मन् जन्म-जन्मो । तमस तम-तमो ।

तावन् ताव । एनर एण । न एनर् ३ एण ।

यशसु जस-जसो । यावत् जाय ।

असंयुक्त 'काटि' लोप

• ચરથી પર આદેશ અને છઠ્ઠા જ પદમા રહેલ અમયુક્ત
ર, ગ, ચ, જ, ત, ટ પ ૧ ૨ અને ૩-છટલા વ્યંજનોનો
પ્રાકૃતમા પ્રાય લેખ ૧ જાગ્ય ૪ ઉપાહરણો તમશ નીતે
પ્રમાણે છે -

१. जना पात्रीय ७ (१) यम ८ दिनु-दिनु । ताव-ताव ।
इत्यादि)

२ जा नियम स्यात् कदा। यथा। एष तथा जमय मुकुमुमम्। प्रयाग
 तम् पयागच। मुगत मुगजा। जगर उगज। सचापम
 सचाप। यक्षतम। वचन। मुगम मुगार। गिरु गिरुगे।
 मशपम् मपा। समपाय समपा। देव दसो। दानन दानयो।

स न तामा प्रस्ता विष्णो लमात्राधी ५ प्रम थराता सभ्य

२ भा गीते अ ॥१॥ प्रत्येक विषयमनो उपशान्त करता क्याय एण अ इहम ॥
भा ॥ तेना म्याम त्याच समुदागो ॥

ક-તીર્થકર તિથયરો । લોક લેઓ ।

ગ-નગ નજો । નગરમ્ નયર । મૃગાઙ્ક મયરો ।

ચ-કન્નગ્રહ ક્યમ્મહો । શની મરૂ ।

જ-ગજ ગઓ । પ્રજાપતિ પ્ર્યાવદ્ । રજતમ્ રયય ।

ત-ધાત્રી ધાતી-રાઈ । યતિ જઈ । રમાતલમ્ રસાયલ ।

રાતિ રાતિ-રાઈ । વિતાનમ્ વિઆણ ।

દ-ગદા ગયા । મદન મયળો ।

પ-ગ્પિ રિઝ । મુપુષ્પ મુડરિમો ।

વ-વિવ્રુધ વિડહો ।

ય-વિયોગ વિઓઓ ।

વ-વડવાન વચ્ચાણલો । લાગ્યમ્ લાયણ ।

(આ બીજાં નિયમ અને એવા બીજા અમયુક્ત વ્યજનના વિચારને લગતા સામાન્ય કે વિશિષ્ટ નિયમો પૈશાચી ભાષામાં લગતા નથી જેમકે,

સં	પ્રાં	પં
મકરકેતુ —	મયરકેઝ —	મકરકેતુ ।
સગરપુત્રવચનમ્ —	સયરપુત્રવચન —	સગરપુત્રવચન ।
વિજયમેનેન લપિતમ્-વિજયમેનેણ લવિય —		વિજયમેનેન લપિત ।
પાપમ્ —	પાવ —	પાપ —
આયુધમ્ —	આઝહ —	આયુર ।)

પૂર્વાક્ત નિયમ દ્વારા પ્રાકૃતમાં ‘ક’ ‘જ’ ‘ત’ અને ‘દ’ નો લોપ જણાતો છે તો પણ પ્રાકૃતના પેઠાભેદરૂપ શૌરસેની, મારગધી પૈશાચી, કુલિકાપૈશાચી અને અવધ્રશમાં તે વળેલો લોપાત્ત નથી.

‘ત-દ

(૧) શૌરસેનીમા અને કયાય અપભ્રંશમા ‘ ત ’ નો ‘ દ ’ થાય છે

સ૦	પ્રા૦	શા૦,	અપ૦	મ૦	પ્રા૦	શૌ૦,	અપ૦
કથિતમ્	કહિઅ	કધિદ ।	પ્રતિજ્ઞા	પઙ્ગણા	પદિજ્ઞા ।		
તત	તઓ	તદો ।	મારુતિ	મારુઈ	મારુદી ।		
પરિત	પરિઓ	પૂરિત્તે ।	મન્વિત	મતિઓ	મતિદો ।		

જ-ય

(૨) માગધીમા આદિભિન કે અનાદિભિત ‘ જ ’ નો ‘ ય ’ થાય છે

સ૦	પ્રા૦	મા૦	સ૦	પ્રા૦	મા૦
જનપત્	જળવઓ	યળવદે ।	તુર્જન	દુજ્જળો	દુચ્ચળે ।
જાનાનિ	જાળડ	યાળટિ ।	વજિત	વજિઓ	વચ્ચિદે ।
ગર્જિત	ગર્જિઓ	ગચ્ચિત્તે ।			

ત, ‘ત-ત

(૩) પૈશાચીમા અને ચૂલિકાપૈશાચીમા ‘ ત ’ કાયમ રહ્યે છે અને ‘ દ ’ નો પણ ‘ ત ’ થાય છે

૧ જૂઓ પા૦ પ્ર૦ પૃ ‘ ૧ (ત=દ)

૨ શૌરસેનાને લગતા દરેક નિયમો માગધી, પૈશાચી, ચૂલિકાપૈશાચી અને અપભ્રંશમા પણ તાગુ થઈ શકે છે

૩ જૂઆ પા પ્ર૦ પૃ ૭ (ત=ય)

૪ જૂઆ પા પ્ર૦ પૃ ૧૦ (ત=ત)

મ૦ પ્રા૦ પ૦, - ચૂ૦ પ૦ મ૦ પ્રા૦ પ૦, - ચૂ૦ પ૦
 ભગવર્તી ભગવર્દે ભગવર્તી । પ્રદેશ પદેસો પતેસો ।
 પાર્વતી પન્વદ પન્વતી । મટ્ન મદળો મતનો ।
 શતમ્ મય સત । વટનકમ્ વટ્ણય વતનક ।
 ટામોઢર ટામોઢરો તામોતરો । મદનમ્ મટ્ણ મતન ।

‘ગ-ઠ, જ-ચ’

(૪) ચૂલિકાપેશાર્તીમા ‘ગ’ નો ‘ઠ’ થાય છે અને ‘જ’
 નો ‘ચ’ થાય છે

સ૦ પ્રા૦ ચૂ૦ પ૦ મ૦ પ્રા૦ ચૂ૦ પ૦
 ગિરિતટમ્ ગિરિતટ કિરિતટ । જર્જરમ્ જઙ્ગર ષઙ્ગર ।
 નગરમ્ નયર નકર । જીમૂત જમ્મીઓ ચીમૂતો ।
 માર્ગણ મગળો મઠ્ઠનો । નિયોજિતમ્ નિયોજિઅ
 રાજા રાયા રાચા । નિયોચિત ।

ફ-ગ

(૫) અપભ્રંશમા વ્યાય ‘ફ’ નો ‘ગ’ થાય છે

સ૦ પ્રા૦ અ૦

વિક્ષોષકર વિચ્છોહયરો વિચ્છોહયરો ।

૧ જૂઓ પા૦ પ્રા ૫૦ ૫૨ (ગ=ઠ)

૨ ૨ ૦ ૧૭ (જ=ચ)

૩ ૧ ૦ ૧૦ (ફ=ગ)

સયુક્ત 'કાદિ' લોપ

૩ સયુક્ત વ્યંજનમા પૂર્વવર્તી ક, ગ, ટ, ડ, ત, ટ, પ, જ, ષ અને સ-છટ્ટા વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમા પ્રાય ગેષ થઈ જાય છે અને લોપ થયા પછી ચાકી રહેલા અનાડિના વ્યંજનોનો દ્વિમાત્ર થાય છે જેમકે,

ઋ-મુક્તર્મ્	મુત-મુત ।	ઙ-મ્વઙ્ગ	મ્વગો-મ્વગો ।
મુક્ત	મુત-મુતો ।	પટ્ત	સજો-મજો ।
શક્ત	મત-સતો ।	ત-	ઉત્પલ્મ્ ઉપલ્-ઉપ્પલ્ ।
'મિક્તયમ્	સિલ્થે-સિલ્થ ।	ઉત્પાઙ	ઉપાઓ-ઉપ્પાઓ ।
ગ-દુઘ્મ	દુર્ધ્વ-દુર્ધ્વ ।	ટ-	મદ્ગુ મગુ-મગ્ ।
મુઘ્મ	મુધ-મુદ્ધ ।	'મુદ્ગ	-મુગરો-મુગરો ।
ટ-કૈટ્ફલમ્	કપ્ફલ-કપ્ફલ ।	પ-	ગુત્ત ગુત-ગુતો ।
પટ્પટ	ઉપઓ-ઉપ્પઓ ।	મુત્ત	-મુત-મુતો ।

૧ જુઓ પાલીપ્ર૦ પ્ર ૧૧ (ત્ત=ત) (કથ=થ)

૨ ર્લ્લ, છ્છ, ઙ્ઙ, ષ્ષ અને પ્ફ ના સ્થાનમા અનુક્રમ કરા, 'ઙ્ઙ, ઙ્ઙ' થય તથા પ્ફ થાય છે

૩ ષ્ઠ, ઙ્ઙ, ઙ્ઙ, ષ્ઠ અને સ્મ ના સ્થાનમા અનુક્રમ થા 'સ, ઙ્ઙ, ઙ્ઙ' અને સ્મ થાય છે

૪ જુઓ પાલીપ્ર૦ પ્ર૦ ૪૬ (નિયમ-૩)

૫ જા. પા. પ્ર૦ પ્ર૦ ૨ (નિયમ-૩૧)

૬ જુ. પ્રા. પ્ર. પ્ર૦ ૬૨ - (સ્ત=ત)

श—आश्लिष्ट आश्लिष्टो । निप्पुर निपुर—निपुगे ।
 'निश्चर निचल—निचले । निप्पुमनम् निपुमन—निप्पुमण ।
 श्रुतति वृत्त । शुक्लम् मुख—मुख ।
 'मथु मम्म । पष्ठ उठ—छट्टो ।
 उमशानम् मसाण । स —'निम्पृह निपह—निप्पहो ।
 हरिश्चन्द्र हरिश्चन्द्रो । 'म्कन्द कटो ।
 श्रुणम् लणह । म्वलिन सल्लिओ ।

प—'गोष्ठी गोठी—गोठ्ठी । स्तव तवो ।
 तुष्ट तुठ—तुठ्ठो । स्नेह नेहो ।

सयुक्त ' मादि ' लोप.

४ सयुक्त व्यजनमा परवर्ती म न अने य नो प्राकृतमा
 प्राय लोप थई जाय ठे अने लोप थरा पगी चारी रहेला
 अनादिना व्यजननो द्विर्भाव थाय ठे जेमके —

म—युम्मम युग—युग । म्मर मरो ।
 रश्मि रमि—रम्मी । मेरम सेर ।

१ ज० पा० प्र १० ३१ (म्=रु)-निछले ।

२ मथु मम्म पा प्र १० २१ टिवण

३ न पा० प्र १ २ -नि० ३०-(म्=रु रु=रु)

४ ३३ (क्=रु-नि० ६१) १० ३ (म्=न नि ४१)

५ शुक्लम् मुख (पा प्र १ ३३)

६ जू० पा प्र १० २ (म्=न) १० ३३ (रु=रु)

७ ३५ (रु=रु-नि० ६१) १ २१ (म्=न रु=रु)

८ 'मथु मम्म'—पाणीप्र १० ३१ कटि पृष्ठ

१ (म्=रु)

न--नृष्टुभन भद्रभुणो^१ । 'ग--गृह्यम् गृह --गृह ।

'नग नग--नगो । ग्याथ ग्राहो ।

लग लग--लगो । द्यामा मामा ।

संयुक्त लालि^२ लोप.

६ संयुक्त व्यननना पृथ्वी वा पृथ्वी ल, व, ब, विभर्ग अने
र नो प्राय लोप भई नाय छे अने लोप भया पत्ती बाकी
रहेला अनादिना व्यनननो हिर्भाव गाय छे उदाहरण --

ल--उल्हा उवा--उवा । 'ब--अद् अद् --अद् ।

वल्कलम् यल--यकल । लुठयक लुभभ--लुद्धओ ।

'व--विकलव विकल--विषयो । शब्द सद--सद् ।

भक्ष्यम् मण्ड । मन्त्र --मन्त्र --मन्त्र ।

'व--वस्व वस्व--वस्वो । विमर्त--तु विन तुविन--तुविनओ ।

पावम् पिक--पिक । तु मह तुमह--तुम्महो ।

क्षेत्रम् क्षेत्रओ । नि महम् निमह--निम्मह ।

क्षेत्रम् क्षेत्रओ । नि मरति निमरद्--निमरद् ।

रज धओ ।

१ आ गृह्यमा ' न नो दिभाय गतो गयी

२ ज० पा० प्र० ४ ११ (नि० ६२)

३ ज० पा० प्र० १० २१ (नि० २)

४ ज० पा० प्र० १० ३०-२१ (नि० --२३)

ज० पा० प्र० ४ ३१-३२ (नि० ३१-३२)

५ ज० पा० प्र० १० ३१ (नि० ६०)

૧—અર્ક અર્ક—અર્કા । ૨—ક્રિયા ક્રિયા ।
 વર્ગ વર્ગ—વર્ગો । ગ્રહ ગ્રહો ।
 દીર્ઘ દિપ્—દિપ્તો । ચક્ર ચક્ર—ચક્ર ।
 વાર્તા વર્તા—વર્તાવ । રાત્રિ રતિ—રત્તી ।
 સામર્થ્યમ્ સામર્થ્ય—સામર્થ્ય । વાર્તા ધતિ—ધત્તી ।

અપભ્રંશમા પ્રાય પરવર્તી 'ર' નો લોપ વિમ્ભે ધાય છે
 પ્રિય , પિઓ પ્રિડ, પિડ ।

[સૂચના—જ્યાં પૂર્વવર્તી અને પરવર્તી એમ બે જાતના વ્યંજનનો લોપ
 પ્રાપ્ત હોય ત્યાં પ્રયોગો પ્રમાણે લોપનુ વિધાન કરવું જોઈએ, જેમકે,

પૂર્વવર્તીનો લોપ—

પરવર્તીનો લોપ—

ઢ—ઉદ્વિગ્ન ઉવિગ—ઉવિગ્નો । ય—કાલ્પ્યમ્ કવ—કલ્વ ।

—દ્વિગુણ વિડ્ગો ।

માલ્યમ્ મલ—મલ્લ ।

દ્વિતીય બીઓ ।

વ—દ્વિજાતિ દુઆઈ ।

લ—કલ્મષમ્ કમસ—કમ્મસ ।

દ્વિપ દિઓ ।

શુલ્કમ્ સુલ—સુલ્લ ।

ર—સર્વમ્ સવ—સલ્લ ।

પૂર્વવર્તી અને પરવર્તીનો વારા ફરતી લોપ—

ન—ઉદ્વિગ્ન —ઉવિગ—ઉવિગ્નો । ઢ—દ્વારમ્ વાર ।

ગ—ઉદ્વિગ્ન—ઉવિગ—ઉવિગ્નો । વ—દ્વારમ્ વાર ।

આ બધા ઉદાહરણોમાં વ્રીઓ, નોંધો અને પાંચમો, છઠ્ઠા ત્રણમાથી
 કોઈ એક નિયમ દ્વારા લોપનો સંભવ છે]

૧ જૂ. પા. પ્ર. ૫૦ ૨૦ (નિ. ૧૦)

૨ જૂ. પા. પ્ર. ૫૦ ૨૦—૧૩ (નિ. ૧૦—૧૨)

પા. ૩

‘દ્ર’ લોપ

- ૬ ‘દ્ર’વાળા સંસ્કૃત શબ્દના ‘દ્ર’ ના ‘ર’ નો લોપ પ્રાકૃતમાં વિચલ્યે થાય છે

ચદ્ર ચદ્રો, ચદો । દ્રવ દ્રવો, દવો । દ્રહ દ્રહો । દ્રુમ દ્રુમો, દુમો । ભદ્રમ્ ભદ્ર, ભદ્ રુદ્ર રુદ્રો, રુદો । સમુદ્ર સમુદ્રો, સમુદો
‘ અત્યવ્યજન ’ નો ‘ અ ’

- ૭ કેન્દ્રાક સંસ્કૃત શબ્દોના છેવટના વ્યંજનનો ‘અ’ થાય છે
શરત્ શરઓ । મિષક મિસઓ । इत्यादि
‘ કાદિ ’ નો ‘ ય ’

૮. અવર્ણથી પર આવેલા, એક જ પદમાં રહેલા, અસંયુક્ત અવર્ણાન્ત ક, ગ, ઘ, જ, ત, ઢ, ષ, ય અને વ-પ વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમાં સામાન્ય રીતે ‘ય’ થાય છે ઉદાહરણ પ્રમાણે છે

ફે—તીર્થક તિર્થયરો । શકટમ્ સયટ ।

ગ—નગરમ્ નયર । મૃગાઙ્ગ મયકો ।

ચ—કષમ્રહ કયમ્ગહો । કાચમાળિ કાયમળી ।

જૈ—પ્રજાપતિ પયાવૈ । રજતમ્ રયય ।

ત—પાતાલમ્ પાયાલ । રસતિલમ્ રસાયલ ।

દ—ગદા ગયા । મદન મયણો ।

યે—નયનમ્ નયણ । ટયાલુ ટયાલુ ।

વૈ—લાવણ્યમ લાવણ્ણ ।

સ્વાદિનો 'હ'

૧. સ્વરથી પર આવેલા, એક જ પદમા રહેલા અને અસ્યુત્ત
- સ્વ, ઘ, ય, ધ, અને મ-ઘટલા વ્યંજનોનો પ્રાકૃતમા 'હ'
પાય છે એમકે

સ્વ—મુલમ્ મુહ । મેઘલા મેહલા । લિલિતિ લિહહ । શાશ્વા સાહા

ઘ—જનનમ્ જહણ । માઘ માહો । મેઘ મેહો । શ્ઠાઘને લાહહ ।

ય—કથયતિ કહહ । આવસથ આવસહો । નાથ નાહો ।

મિધુનમ્ મિહુણ ।

ધ—ઇન્દ્રધનુ ઇન્દ્રહનૂ । વધિર વહિરો । વાધતે વાહહ । વ્યાધ
વાહો । સાધુ સાહુ ।

મૈ—મ્તનભર ધનહરો । નમસ્ નહ । સભા મહા । સ્વભાવ
સહાવો । શોભતે સોહહ ।

૧ આ વિધાન ('વ' નો પણ 'ય' કરવાનું વિધાન) ગીતા
નિયમનો વાધ કરે છે

૨ ક્યાય કોઈ એકાદ શબ્દમા શ્વારથી પર આવેલા 'વ' નો
પણ 'ય' થઈ જાય છે --વિચિતિ વિચિહ ।

૩ જુ. પા. પ્ર. પૃ. ૫૬ (ઘ=હ)

જુ. પા. પ્ર. પૃ. ૫૭ (ઘ=હ)

જુ. પા. પ્ર. પૃ. ૫૮ (ઘ=હ)

[प्राकृतमा त्व, र, य, ध अने भ नो ह धवानु जगद्ग्यु छे
तो पण शौरसेनी, चूलिर्वापशाची अन अपभ्रशमा तेम धतु तथा]

थ-ध

(१) शौरसेनीमा विरूपे अने अपभ्रशमा त्याय मयाय शब्द
मध्यस्थित 'ध' नो 'ध' थाय छे

म०	प्रा०	ग्री०—अ०
कथम्	रह	कथ, कह ।
रथयति	कहेइ	कथेति, कवेइ, कहेइ
रथितम्	रहिअ	कथित, कहिअ ।
नाथ	नाहो	नाथो नाहो ।
राजपथ	राजपहो	राजपथो राजपहो ।

र—र, र—य, भ—फ

(२) चूलिर्वापशाचीमा 'र' नो 'र', 'य' नो 'ध' अने 'भ'
नो 'फ' थाय छे

	म०	प्रा०	चू० पै०
र—	रम	रम्भो	रम्भो ।
	मेघ	मेहो	मेम्बो ।
	व्याघ्र	वग्गो	वग्म्बो ।
ध—	मधुरम्	महुर	मधुर ।
	पापत्र	बग्गवा	पग्गवो ।
	वली	वूली	धृती ।

१ कञ्जल वयाङ्गणे मते शब्दनी आदिमा सा नियम
लागतो नथी

	સ૦	ડા૦	ચૂ૦પ૦
મ—	રમસ	રહસો	રફસો ।
	રમ્ભા	રમા	રફા ।
	મગવતી	મગવર્દે	મકવતી

મ—છ

(૩) કેટલાકને મતે ચુલિકાપૈશાચીમા 'મ' નો 'છ' થાય છે

મર્મર	મજ્જરો	છજ્જરો ।
નિર્મર	નિઝરો	તિચ્છરો ।

ટ—ઢ

૧૦ સ્વરથી પર આવેલા, એક જ પદમા રહેલા અને અસ્યુક્ત 'ટ' નો પ્રાકૃતમા ઢ થાય છે

ટ—ઘટ ઘડો । ઘટતે ઘડ્ડ । નટ નડો । મટ મડો ।

ડુ—તુ

(૧) પૈશાચીમા 'ડુ' નો 'તુ' પણ થાય છે

સ૦	પ્રા૦	પૈશાચી
કુટુમ્બકમ્	કુટુમ્બ	કુતુમ્બક, કુટુમ્બ ।
કટુકમ્	કટુક	કતુક, કટુક ।
પટુ	પટુ	પટુ પટુ ।

ઠ—ઢ

૧૧ સ્વરથી પર આવેલા, એકપદમિત અને અસ્યુક્ત 'ઠ' નો પ્રાકૃતમા ઢ થાય છે

પાલીમા તો વડાય સ્યુક્ત 'ટ' નો પણ ઢ થાય છે
નિષ્પટુ નિષ્પટુ । પા૦ પ્ર૦

ઢ—કર્મઢ કમઢો । કુઠાર કુઠારો । પઢતિ પઢડ । મઢ
મઢો । ઢીઢ મઢે ।

ઢે—લ

૧૨ સ્વરથી પર આવગ, ઉરપન્મિત અને અમયુત ' ઢ
નો 'લ' ધાય છે

ઢ—ઝીઢતિ ઝીઢડ । ગરુઢ ગરુઢો । તઢાગમ્ તલાય ।
વઢવામુઢ્વમ વઢ્યામુઢ્વ ।

ઢ—ટ

(૧) શૂલિકાપેશાત્તીમા ' ઢ ' નો ' ટ ' ધાય છે યમ કેટલાય
ધૈયાકરણો માને છે

મં	પ્રાં	જૂં પૈં
ઢમરઝ	ઢમરઢો	ટમરઢો ।
તઢાગમ્	તલાય	તટાક ।
પ્રેતિમા	પટિમા	પટિમા ।
મળ્ડલમ્	મટલ	મટલ ।

ઢ—ઢ

(૨) કેટલાકને મતે શૂલિકાપેશાત્તીમા ' ઢ ' નો ' ઢ ' ધાય છે

સં	પ્રાં	જૂં પૈં	સં	પ્રાં	જૂં પૈં
ગાઢ્મ	ગાઢ	કાઢ	ઢઢા	ઢઢા	ઢઢા ।
ઢઢા	ઢાઢા	ઢાઢા	વઢ્વ	સઢો	મઢો ।

૧ પાલીમાયામા પ્રાય સવગ ઢ નો ઢ ધાય છે — (જૂં પાં
પ્રં ૫૦-૪૩ (ઢ=ઢ)

‘ण—न

(૧) પૈશાચીમાં ‘ण’ નો ‘ન’ થાય છે :

સં	પ્રાં	પૈં
ગણ	ગણો	ગનો ।
ગુણ	ગુણો	ગુનો ।

‘ન—ण

૧૩ સ્વરપરવર્તી, એકપદસ્થિત અને અસ્યુક્ત ‘ન’ નો ‘ण’ થાય છે

કનકમ્ કણય । નયનમ્ નયણ । મૃદન મયણો । માનતે માણઈ । વચનમ્ વયણ । વદનમ્ વયણ ।

ન—ण

૧૪ સંસ્કૃતમાં શબ્દની આદિમાં રહેલા અસ્યુક્ત ‘ન’ નો વિકલ્પે ‘ण’ થાય છે

નદી ણઈ, નઈ । નર ણરો, નરો । નયતિ ણેઈ, નેઈ ।

‘વ—व

૧૫ સ્વરપરવર્તી, અસ્યુક્ત અને એકપદસ્થિત ‘વ’ નો પ્રાકૃતમાં ‘व’ થાય છે

ઉપમા ઉવમા । ઉપસર્ગ ઉવસર્ગો । ગોપતિ ગોવર્ઈ । પ્રદીપ વર્ઈવો । મહિપાલ મહિવાલો ।

૧ જૂઓં પાં પ્રં પૃં ૫૮ (ન=ન)

૨ જૂં પાં પ્રં પૃં ૬૧ (ન=ण)

‘વ’—વ

૨૬ અવર્ણ્ય પૃ આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદમ્થિત ‘વ’ નો પ્રાકૃતમા ‘વ’ જ થાય છે

વલાપ વલાવો । વપાલમ્ વવાલ । વપિલમ્ વવિલ ।
કાશ્યપ કાસયો । કુણપમ્ કુણવ । સપતિ સવહ । પાપમ્ પાવ ।
શપથ સવહો । શાપ સાવો ।

‘વ’—વ

(૧) અપભ્રંશમાં તો ‘વ’ ને સ્થાને ‘વ’ પણ બોલાય છે

સં	પ્રાં	અં
શપથ	સવહો	સવધુ, સવધુ ।

‘ફ’—ખ, હ

૨૭ સ્વરથી પર આવેલા, અસંયુક્ત અને એકપદમ્થિત ‘ફ’ નો પ્રયોગાનુસાર ‘ખ’ અને ‘હ’ થાય છે

ફ—ખ—રેફ રેખો । શિખા મિખા ।

ફ—હ—મુક્તાફલમ્ મુત્તાહલ ।

ફ—ખ, હ—ગુફતિ ગુખહ, ગુહહ । શખરી સખરી, સહરી ।
મફલમ્ સખલ, મહલ । શેફાલિકા સેખાલિકા સેહાલિકા ।

‘ફ’—ખ

(૨) અપભ્રંશમાં પણ ‘ફ’ નો ‘ખ’ થાય છે

સં	પ્રાં	અં	—	—	—
મફલમ્	મખલ	} મમલુ	}	}	}
	મહલ				

૧ આ નિયમ વજ્રમા નિયમનો અવગણ છે

૬—પ

(૧) કેટલાક વૈયાકરણોને મતે શૂલિકાપૈશાચીમા 'મ' ને સ્થાને 'પ' ધાય છે.

સ૦	પ્રા૦	ચ૦૫૦
માલક	બાલકો	પાલકો ।
બાન્ધવ	બન્ધવો	પન્ધવો ।

૭—વ

૧૮ સ્વરપરવર્તી, એક પનામિત અને અસયુક્ત 'મ' નો 'વ' ધાય છે

અલાબ અલાવૈ । શબ્દમ્ સવર્લ્ ।

મ—વૈ

(૧) અપભ્રંશમા 'મ' ને બદલે 'વૈ' પણ બોલાય છે

સ૦	પ્રા૦	અ૦	
કમલમ્	કમલ	કવૈલુ,	કમલુ ।
તથા	તહ તહા,	તિવૈ,	તિમ ।
ભ્રમર	મમરો, મસલો,	મવૈરુ,	મમરુ ।
ચપા	જહ જહા,	જિવૈ,	જિમ ।

૧ જૂ૦ પા૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૬૨ (ચ=પ)

૨ " " " " " (ચ=૨)

। " અલાબુ અલાણુ ।

'ય-ઝ

૧૦. મધ્યજ શબ્દની અર્થમાં આવેલ, ય'નો પ્રાકૃતમાં જ'માં છે.
યત ઝયો । યત ઝયો । યતિ ઝતિ ।

ય—ઝ

(૧) માર્ગાર્થીમાં 'ય' ના 'ઝ' ન થતો 'ય' જ રહે છે

સાં	પ્રાં	માં
યાતિ	ઝાતિ	યાતિ ।
યથામ્યસ્યમ્	ઝથામ્યસ્ય	યથામ્યસ્ય ।
યાનસ્યમ્	ઝાનસ્ય	યાનસ્ય ।

૨-૩

(૨) માર્ગાર્થીમાં 'ય' નો 'ઝ' થાય છે, અને પૈશર્ચીમાં તે. ઇ
વિચલો થાય છે

મં	પ્રાં	માં	વેં
યત	યયો	યયો	યયો વયો ।
નત	નયો	નયો	નયો નયો ।
વિચત	વિચયો	વિચાલો	વિચાલો વિચાલો ।

૪-૫

(૧) પૈશર્ચીમાં 'ય' નો 'ઝ' થાય છે

યમ્યમ્	યમ્ય	યમ્ય ।
યુત્તમ્	યુત્ત	યુત્ત ।

૧ યયય યયયો યયયો પાઠીં ૦ પ્ર ૦ ૭ ૦ ૧૭

૨ આ વિષય કટલક લેવાને માં સ્થાપતો પણ તરી મધ્યાન્યામ
અદ્યસ્ય । યથાજાતમ્ અદ્યાજાય । ૨૦ ૧૦ માં જનાવળા થીજો વિષમ
ચમોય શબ્દની આદિમાં પણ સ્થાપે છે ધર્મી અહીં 'યથાજાત' અને
'યથાજાત' નો આદિનો 'ય' સ્થાપણો છે

૩ યુઓ પા ૦ પ્ર ૦ ૭ ૦ ૪૭ (૪=૪)

જલમ્	જલ	જલ્લ ।
શીલમ્	શીલ	શીલ્લિ ।
સલિલમ્	સલિલ	સલિલ્લ ।

‘શ-સ પ-સ

૨૦ સસ્કૃતમા વપરાતા ‘શ’ અને ‘પ’ નો પ્રાકૃતમા ‘સ’ થાય છે

શ—કુશ કુસો । દશ દસ । નૃશસ નિસસો ।

વિશતિ વિસદ્ । વશ વસો । શબ્દ સદો ।

શ્યામા સામા । શુદ્ધમ્ સુદ્ધ । શોમતે સોહદ્ ।

પ—વપાય કસાયો । ઘોષતિ ઘોસદ્ । નિકપ નિહસો ।

પણ્ડ સડો ।

શ, પ—વિશેષ વિસેસો । શેષ સેસો ।

સ-શ

(૧) માગધીમા તો ‘સ’ નો ‘શ’ થાય છે અને પૈશાચીમા તો પ્રાકૃતની પ્રમાણે છે

સ૦	પ્રા૦	મા૦
પુરુષ	પુરિસો	પુલિશે ।
સારસ	સારસો	શાલશે ।
શ્વતમ્	સુભ	શુદ્ધ ।
શોભનમ્	મોહણ	શોમણ ।
હસ	હસો	હશે

૨૧. સમ્પૂર્ણતા અનુષ્ઠાનની પર આવેલા '૬' નો પ્રાકૃતમાં વિષયને
'પ' થાય છે

સહાર —સપાગે, સહારે । મિદ —મિપો, મીદો ।

૧ છત્રો પણ પકાદ પ્રયોગ મળે જ, જ્યાં સ્વરથી પર આવેલા '૬'
નો પણ 'પ' થાય જ દાજ —દાપો, દાટા ।

પ્રકરણ ૪

સયુક્ત વ્યજનોના સામાન્ય ફેરફારો

૨૨ સમ્કૃતના 'ક્ષ' નો વિશેષે કરીને પ્રાકૃતમા 'ઘ' થાય છે અને વ્યાય ગ્યાય તો પ્રયોગાનુમારે 'ક્ષ'નો 'છ' અને 'ઘ' પણ થાય છે તથા પદ્મવ્યસ્થિત 'ક્ષ' નો 'ક્ષ્' 'ચ્છ' અને 'ઝઘ' થાય છે

'ક્ષ=સ્વ ક્ષ=છ' ક્ષ=ઘ

સય સ્વઓ । ક્ષીણમ્ સ્વીણ । ક્ષીરમ્ સ્વીર । ક્ષ્વેટક સ્વેટઓ ।
ક્ષ્વોટક સ્વોટઓ ।

ક્ષણ 'છ'નો, [ઘ્વણો] । ક્ષતમ્ છય । 'ક્ષમા' છમા [સ્વમા] ।
ક્ષાર ઝારો । ક્ષીણમ્ છીણ । ક્ષીરમ્ છીર । ક્ષુણ્ણ છુણ્ણો । ક્ષુતમ્
ઝીઝ । ક્ષુધ્ છુહા । ક્ષુર છુરો । ક્ષેઝમ્ છેત ।

ક્ષીયતે મિઝ્ઝઈ । ક્ષીણમ્ ક્ષીણં ।

૧ જૂં પાં પ્રં પૃં ૧૭ (ક્ષ=સ્વ, ક્ષ=છ) ક્ષ=ઘ-ટિપ્પણ
પૃં ૧૬

૨ પાલીમાયામા 'ઘ' નો 'ચ' પણ થાય છે -(જૂં પાં પ્રં
પૃં ૧૭ ઘ=ચ)

૩ 'ક્ષણ' શબ્દનો 'ઉત્સવ' અર્થ હોય ત્યારે તેનું રૂપ 'છણ' થાય
છે અને સમય અર્થ હોય તો 'સ્વણ' રૂપ થાય છે જૂં પાં પ્રં પૃં ૧૭ -
(ક્ષ=ઝ, ક્ષણ સ્વણો છણો)

૪ 'ક્ષમા' શબ્દનો 'પૃથિવી' અર્થ હોય ત્યારે તેનું 'છમા' રૂપ
થાય છે અને રામહુ-ક્ષમાકરવી-અર્થમા તો 'સ્વમા' રૂપ જ વપરાય છે.

'ક્ષ=ચ્ચ, ક્ષ=ચ્ચ, ક્ષ=જ્ઞ

ઇક્ષુ ઇચ્ચુ । ઋક્ષ રિક્ચો^૧ । ઋક્ષમ્ રિક્ચ । મક્ષિકા મક્ષિકા ।
ચક્ષણમ્ ચક્ષણ । પ્રક્ષીણમ્ પક્ષીણ- । પ્રક્ષેપ પક્ષેવો । સાદૃશ્યમ્
સારિક્ચ ।

અક્ષિ અર્ચ્ચિ । ઇક્ષુ ઉચ્ચૂ । ઉક્ષા ઉચ્ચા । ઋક્ષ રિચ્ચો ।
ઋક્ષમ્ રિચ્ચ । ઋક્ષ કચ્ચો । વક્ષા વચ્ચા । કુક્ષિ કુચ્ચી ।
કૌક્ષેયકમ્ કુચ્ચેભય । દક્ષ દચ્ચો । પ્રક્ષીણમ્ પચ્ચીણ । મક્ષિકા
મચ્ચિકા । લક્ષ્મી લચ્ચી । વક્ષ વચ્ચ । વૃક્ષ વચ્ચો । સદક્ષ
સારિચ્ચો । સાદૃશ્યમ્ સારિચ્ચ ।

પ્રક્ષીણમ્ પચ્ચીણ ।

ક્ષ=ચ્ચ

(૧) માગધીમા તો 'ક્ષ' નો ઋક થાય છે

ચક્ષ જન્ચો ચચ્ચે ।

રાક્ષસ રચ્ચસો લચ્ચસો ।

૨૩ સમ્પ્રતના વસ્તુવાચક શબ્દના 'વ્ય' અને 'સ્વ' નો પ્રાકૃતમાં
'વ' થાય છે તથા પદમ ચમ્પિત વ્ય અને 'સ્વ' નો 'ચ્ચ'
થાય છે

વ્ય=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ

નિવ્યમ્ નિચ્ચ । પુવ્યરમ્ પોચ્ચર । પુવ્યરિણી પોચ્ચરિણી ।

અવચ્ચન્દ અવચ્ચન્દો । ચ્ચન્દ ચ્ચન્દો । ચ્ચન્દો ચ્ચન્દો ।

ચ્ચન્દાવાર ચ્ચન્દાવારો ।

૧ જુ. પા. પ્ર. ૫૦ ૧૭-(ચ્ચ=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ-ટિપ્પણ)

૨ ચ્ચન્દ અચ્ચો, ચ્ચો । ધ્યાશ્ચ ચ્ચો । ગાથા ચ્ચા । પા.

પ્ર. ૫૦ ૧૮

૩ જુ. પા. પ્ર. ૫૦ ૩૬-૩૭ (ચ્ચ=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ, ચ્ચ=ચ્ચ)

સયુક્ત પ, સ=સ'

(૧) મોગધીમાં સયુક્ત 'પ' કે 'સ' ને સ્થાને 'સ' થાય છે ~

ઉપ્પા	ઉપ્પા	ઉપ્પા ।
કપ્પમ્	કપ્પ	કપ્પ ।
ધનુપ્પવણ્ડમ્	ધનુપ્પવણ્ડ	ધનુપ્પવણ્ડ ।
નિપ્પલમ્	નિપ્પલ	નિપ્પલ ।
વિપ્પુ	વિપ્પુ	વિપ્પુ ।
સપ્પમ્	સપ્પ	સપ્પ ।
સુપ્પમ્	સુપ્પ	સુપ્પ ।
પમ્પવલતિ	પમ્પવલ	પમ્પવલ ।
બુહમ્પતિ	બુહમ્પ	બુહમ્પ ।
મમ્પરી	મમ્પરી	મમ્પરી ।
વિમ્પય	વિમ્પયો	વિમ્પયે ।
હમ્પી	હમ્પી	હમ્પી ।

૨૪ સંસ્કૃત શબ્દના 'ત્ય' નો પ્રાકૃતમાં 'વ' થાય છે અને પદમધ્ય-
મ્યિત 'ત્ય' નો વ થાય છે ૩

ત્ય=વ

ત્યાગ વાઓ । ત્યાગી વાઈ । ત્યગતિ વયડ ।

ત્ય=વ

પ્રત્યય પચ્ચઓ । પ્રત્યૂપ પચ્ચૂસો । સત્યમ્ સચ્ચ ।

૧ વૂઓં પાં પ્રં પૂં ૫૨ નિં ૬૮

૨ પર 'પ્રીત્ત' શબ્દને આ નિયમ નથી લાગતો

૩ આ નિયમ 'વૈત્ય' શબ્દને લાગતો નથી વૈત્યમ્ વૈત્તં,

વૈત્તમ્-(વૈ=અહ અને અન્ત સ્વરવૃદ્ધિ)

૪ જૂં પાં પ્રં પૂં ૨૦-(ત્ય=વ, ત્ય=વ)

૨૬ પ્રયોગાનુસારે યાંય 'ત્વ' નો 'ચ,' 'ઘ' નો 'ઙ,' 'ઢ' નો 'જ' અને 'વ' નો 'ઞ' ધાય છે તથા પદ્મ-યસિત 'ત્વ' નો 'ઘ,' 'ઢ' નો 'ઙ,' 'ઢ' નો 'ઞ' અને 'વ' નો 'જ્ય' ધાય છે.

'ત્વ=ઘ

કૃત્વા ચિઘા । ચત્વરમ્ ચઘમ્ । જ્ઞાત્વા ણઘા । ઢત્ત્વા ઢઘા ।
મુક્ત્વા મીઘા । શ્રુત્વા સીઘા ।

૯વ=ઞઙ

વ=ઙ

પૃન્વી પિઞ્ઙી ।

ધ્વન્ન ઙઙો ।

ઢ્ઢ=ઙ્ઙ

વ=ઙ્ઙ

વિઢ્ઢાન વિઙ્ઙ ।

બુન્વા બુઙ્ઙા । મા વમમ્ મઙ્ઙમ ।

૨૬ સમ્કૃતમા હ્રસ્વ સ્વરથી પર આવેલા '૯ય,' 'શ્ચ,' 'ત્મ' ઓ '૯મ' નો પ્રાકૃતમા 'ઞઙ' ધાય છે

૧૫-૧ યમ્ પન્ઙ । યયા પન્ઙા । મિ યા મિઞ્ઙા ।

મામર્ચમ્ મામર્ચ-સામઞ્ઙ ।

શ્ચ—આશ્ચર્યમ્ અઞ્ઙેઙ । પશ્યાન્ પઞ્ઙા । પશ્ચિમમ્ પઞ્ઙિમ ।

તૃશ્ચિક વિઞ્ઙિઙો ।

૧ જ૦ પા૦ પ્ર ૭ ૩૮ (ટિપ્પણ-ચત્વરમ્ ચઘમ્)

૨ ધ્વજ ધઙો-(પા૦ પ્ર૦ પૃ૦ ૩૨-નિ૦ ૩૮)

૩ જ૦ પ૦ પ્ર૦ ૭૦ ૦૧ (૧=ઞઙ) ૭૦ ૩૮-(ઘ=ઙઙ)

૪ ૨૯-(ત્મ=ઞઙ) ૭૦ ૩૮-(સ=ઞઙ)

૫ એક માત્ર 'નિશ્ચલ' શબ્દને આ નિયમ લાગતો નથી
નિશ્ચલ =નિચલો, પાલી-નિચ્છ ૧

તસ—ઉત્સવ ઉચ્છવો । ઉત્સાહ ઉચ્છાહો । ઉત્સુક ઉચ્છુઓ ।
નિકેત્સતિ ચિદ્છદ્ । મત્સર મચ્છરો । સવત્સર
સવચ્છરો ।

પ્સ—અપ્સરા અચ્છરા । જુગપ્સતિ જુગુચ્છદ્ । લિપ્સતિ લિચ્છદ્ ।
ચ્છ—શ્ચ

(૧) પ્રાકૃતમા 'શ્ચ' નો 'ચ્છ' થાય છે ત્યારે માગધીમા તો ણી
ઉલટુ થાય છે એટલે 'ચ્છ' નો 'શ્ચ' થાય છે

ઉચ્છલતિ	ઉચ્છલદ્	ઉશ્ચલદિ ।
ગચ્છ	ગચ્છ	ગશ્ચ ।
તિર્યક્	તિરિન્ચિ	તિરિશ્ચિ ।
પિચ્છિલ	પિચ્છિલો	પિશ્ચિલે ।
પૃચ્છતિ	પુચ્છદ્	પુશ્ચદિ ।
વત્સલ	વચ્છલો	વશ્ચલે ।

'ઘ', ગ્ય, 'ર્ય'—જ

૨૭ પદની આદિમા રહેલા 'ઘ', 'ગ્ય' અને 'ર્ય' નો 'જ' થાય છે તથા
પદમધ્યસ્થિત 'ઘ' 'ગ્ય' અને 'ર્ય' નો 'જ્ઞ' થાય છે
ઘ—ઘૃતિ —જુઈ । ઘોત —જોઓ ।

ઘ—અવઘમ્ અજ્ઞ । મઘમ્ મજ્ઞ । વૈઘ વેજ્ઞો ।

- ગ્ય—નગ્ય જ્ઞજ્ઞો । શગ્યા સેજ્ઞા ।

ર્ય—કાર્યમ્ કજ્ઞ । પર્યાપ્તમ્ પજ્ઞત્ત । પર્યાય પજ્ઞાઓ ।

ભાર્યા મજ્ઞા । મર્યાદા મજ્ઞાયા । વર્યમ્ વજ્ઞ ।

૧ જૂ. પા. પ્ર. પુ. ૧૮—(ઘ=ઞ, ઘ=જ) પાલીમા ફેરવેક
ઠેકાણે 'ઘ' નો 'ગ્ય' પણ થાય છે—૨૦ ૧૯—(ઘ=ગ્ય ટિપ્પણ)

૨ પાલીમા તો 'ર્ય' નો 'વિર' 'ર્ય' વ 'રિય' ગાય છે—(જૂ. પા.
પ્ર. પુ.)

યે-ચે

(૧) શૌરસેનીમા 'ય' નો વિસ્ફોષે 'ચ્ય' થાય છે

આર્યપુત્ર	અજ્ઞઉત્તો	અચ્યઉત્તો,	અજ્ઞઉત્તો ।
કાર્યમ્	વજ્ઞ	કચ્ય,	વજ્ઞ ।
પર્યાકુલ	પજ્ઞાકુલો	પચ્યાકુલો,	પજ્ઞાકુલો ।
સૂર્ય	સુજ્ઞો	સુચ્યો,	સુજ્ઞો ।

ઘ-ચ્ય

(૧) માગધામા 'ઘ' નો 'ચ્ય' થાય છે

અઘ	અજ્ઞ	અચ્ય ।
મઘમ્	મજ્ઞ	મચ્ય ।
વિઘાધર	વિજ્ઞાહરો	વિચ્યાહરે ।

ઞ્ય, જ્ઞ-જ્ઞ

૨૮ પદાદિમૂત 'ઞ્ય' અને 'જ્ઞ' નો 'જ્ઞ' થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત
'ઞ્ય' તથા 'જ્ઞ' નો 'જ્ઞ' થાય છે

ઞ્ય- યામ્ જાણ । ધ્યાયતિ ધ્રાયદ્ ।

ઉપાધ્યાય ઉવજ્ઞાયો । વ્યયતે વજ્ઞદ્ । વિન્વ્ય વિંજ્ઞો* ।

સાધ્યમ્ સજ્ઞ । સ્વાધ્યાય સજ્ઞાભો ।

જ્ઞ-ગુહ્યમ્ ગુજ્ઞ । નહ્યતિ નજ્ઞદ્ । મહ્યમ્ મજ્ઞ ।
સજ્ઞ સજ્ઞો ।

૧ જૂઓ ટિપ્પણ ૨ જુ પૃ. ૩૩ ।

૨ જૂઓ ટિપ્પણ ૧ જુ પૃ. ૩૩ ।

૩ જૂ. પા. ૫૦ પ્ર. ૫૦. ૧૦- (ધ્ય=જ્ઞ, ધ્ય=જ્ઞ)

૪ અનુસ્વારધી અને ગુરુ કે દીધન્વરધી પર આવેલા કોઈ પણ 'યજનના' સ્થાનમાં અર્ધા જણાવેલા દ્વિવક્ત (કમ્, જ્ઞ સગર) વિધાનો થતા નથી માટે જ 'વિન્વ્ય' નું 'વિંજ્ઞો' નહિ પણ 'વિંજ્ઞો' થયું જશે
પા. ૫૦ પ્ર. ૫૦. ૧૧ ટિ. સધ્યા સજ્ઞા ।

૫ પાલીમાં જ્ઞ' નો 'જ્ઞ' થાય છે- (પા. ૫૦ પ્ર. ૫૦. ૨૨-જ્ઞ=જ્ઞ)

र्त-ट

२९ संस्कृतना 'र्त' नो प्राकृतमा सामान्य रीते 'ट्ट' थाय छे
 केवर्त केवट्टो । जर्त जट्टो । नर्तनी नट्टई । प्रवर्तते पयट्टइ ।
 राजवर्तरुम् रायवट्टय । वर्ती वट्टो । वर्तुलम् वट्टुल । वार्ता वट्टा ।
 सवर्तितम् सवट्टिअ ।

न्त=न्द

(१) शौरसेनीमा कयाय कयाय 'न्त' नो 'न्द' थाय छे

अन्त पुरम्	अन्तेउर	अन्देउर ।
निश्चिन्त	निश्चितो	निश्चिदो ।
महान्	महतो	महदो ।

१ २९ मो नियम नीचे जणावेल्ल शब्दोमा लागतो नथी अर्थात्
 नीचेना शब्दोमा 'र्त' नो 'ट्ट' यतो नथी

जावर्तक आवत्तओ ।	प्रवर्तक पवत्तओ ।
आवर्तनम् आवत्तण ।	प्रवर्तनम् पवत्तण ।
उत्कर्तितम् उक्कत्तिअ ।	मुहूत मुहुत्तो ।
कर्तरी कत्तरी ।	मूर्त मुत्तो ।
कातिक कत्तिओ ।	मूर्ति मुत्ती ।
कीर्ति कित्ती ।	यतिका यत्तिआ ।
धूत धुत्तो ।	वार्तिकम् वात्तिअ ।
विमर्तक विवत्तओ ।	सवर्तक सवत्तओ ।
निवर्तनम् निवत्तण ।	सवर्तनम् सवत्तण ।
निवर्तक निव्यत्तओ ।	

‘મ્ન, જ્ઞ-ળ -

૩૦ સમ્વૃત્તના ‘મ્ન’ અને ‘જ્ઞ’ નો પ્રાકૃતમા ‘ળ’ થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત ‘મ્ન’ અને ‘જ્ઞ’ નો ‘ળ્ળ’ થાય છે

૧. મ્ન-નિમ્નમ્ નિળ્ળ । પ્રદ્યુમ્નઃ પડ્યુળ્ળો ।

જ્ઞ-પ્રજ્ઞા પળ્ળા । વિજ્ઞાનમ્ વિળ્ળાળ । આજ્ઞા આળા^૧ ।

જ્ઞાનમ્ ણાળ । સજ્ઞા સળા^૨ ।

‘જ્ઞ, ઝ્ઞ, ણ્ય, ન્ય-ઙ્ઞ

(૧) પ્રાકૃતમા ‘જ્ઞ’ નો ‘ળ’ થાય છે ત્યારે માગર્ધીમા ‘જ્ઞ’ નો ‘ઙ્ઞ’ થાય છે અને ‘ઙ્ઞ,’ ‘ણ્ય’ અને ‘ન્ય’ નો પણ ‘ઙ્ઞ’ થાય છે

જ્ઞ—અવજ્ઞા અવળ્ળા અવઙ્ઞા ।

પ્રજ્ઞા પળ્ળા પઙ્ઞા ।

સર્વજ્ઞ સર્વળ્ળ સર્વઙ્ઞે ।

ઙ્ઞ—અઙ્ઞલિ અઙ્ઞલી અઙ્ઞલી ।

ધનઙ્ઞય ધળ્ળયો ધળ્ળઙ્ઞય ।

પ્રાઙ્ઞલ પઞ્છો પઙ્ઞલે ।

ણ્ય—અત્રહાણ્યમ્ અત્રહ્ણ અત્રહ્ઙ્ઞ ।

પુણ્યમ્ પુળ્ળ પુઙ્ઞ ।

પુણ્યવાન્ પુળ્ળવતો પુઙ્ઞવતે ।

ન્ય—અભિમન્યુ અહિમન્ અહિમઙ્ઞુ ।

કન્યરા કન્યા રઙ્ઞયા ।

સામાન્યમ્ સામન્ શામઙ્ઞ ।

૧ જૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ પૃ. ૦ ૮૮ (મ્ન=ન) ટિપ્પણ જૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ પૃ. ૦

૨૮ (ણ=ળ) ૧૨ વળ

૩-૩ ત્રૂઆ ૫ ૮ ટિપ્પણ યુ

૬ ત્રૂ. ૦ પા. ૦ પ્ર. ૦ ૭ ૦૩-૨૪ (જ્ઞ=ઙ્ઞ, ણ્ય=ઙ્ઞ, ન્ય=ઙ્ઞ)

'સ્ત-થ

૩૧ સસ્કૃતના 'સ્ત'નો પ્રાકૃતમા 'થ' થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત 'સ્ત' નો 'ત્ય' થાય છે ૧

સ્તવ થવો । સ્તમ્ભ થમો । સ્તબ્ધ થદ્ધો [ઠદ્ધો]
સ્તુતિ થુર્તિ । સ્તોકમ્ થોઅ । સ્તોત્રમ્ થોત્ત । સ્ત્યાનમ્ થીણ ।

અન્તિ અત્યિ । પર્યન્ત પલ્લત્યો । પ્રશન્ત પસત્યો ।
પ્રમ્તર પત્યરો । સ્વસ્તિ સત્યિ । હસ્ત હત્યો ।

ર્થ, સ્થ—સ્ત

(૧) 'ર્થ' અને 'મ્થ' નો માગધીમા 'સ્ત' થાય છે

અર્થપતિ	અત્યવર્ધ	અસ્તવર્દી ।
સાર્થવાહ	સત્યવાહો	શન્તવાહે ।
ઉપમ્થિત	ઉવઠ્ઠિઓ	ઉવન્તિદે ।
સુમ્થિત	સુઠ્ઠિઓ	મુન્તિદે ।

'ષ્ટ-ઠ

૩૨ સસ્કૃતના 'ષ્ટ' નો પ્રાકૃતમા 'ઠ' થાય છે અને પદમ યમ્થિત 'ષ્ટ' નો 'ઠ્ઠ' થાય છે ૨

૧ જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૨૭-(સ્ત=થ, સ્ત=ત્ય)

૦ 'સમસ્ત' અને 'સ્તમ્' શબ્દના 'સ્ત' નો 'થ' થતો નથી સમસ્તમ્ સમત્ત । સ્તમ્થ તમ્મો ।

૩ જૂ. પા. પ્ર. પૃ. ૨૬ (ષ્ટ=ઠ)

૪ રૂઢાઃ, ઝૂઢૂ અને સદૃષ્ટ શબ્દના 'ષ્ટ' નો 'ઠ' થતો નથી રૂઢા રૂઢા । । સદૃષ્ટમ્ સદૃષ્ટ । જૂઓ પા. પ્ર. પૃ. ૨૯, રૂઢાઃ ।

અનિષ્ટ્ અણિઢ । ઇષ્ટ ઇઢો । કષ્ટ્ કઢ । કાષ્ટ્ કઢ ।
 દષ્ટ દઢો । દષ્ટિ દિઢી । પુષ્ટ પુઢો । મુષ્ટિ મુઢી । ચષ્ટિ લઢી ।
 સુરાષ્ટ્રા સુરઢા । સૃષ્ટિ સિઢી ।

ઢ, ષ—મ્

(૧) 'ઢ' અને 'ષ' નો માગધીમા 'મ્' થાય છે

ઢ—પઢ પઢો પમ્તે । મઢારિકા મઢારિયા મસ્ટાલિકા
 મઢિની મઢિળી મમ્તિળી ।

ષ—કોષ્ટાગારમ્ કોઢાગાર કોસ્ટાગાલ ।
 સુષ્ટુ સુઢુ શુમ્તુ ।

ષ્ટ—સટ

(૧) પૈશાત્તીમા 'ષ્ટ' ના મ્થાને 'સટ' બોલાય છે

ઋષ્ટમ્ ઋઢ કસટ ।
 દષ્ટમ્ દિઢ દિસટ ।

'હમ, 'કમ—પ

૩૩ સસ્ટુતના 'હમ અને 'કમ'નો" પ્રાકૃતમા 'પ' થાય છે અને પદમ
 ન્યમ્થિત 'હમ' અને 'કમ' નો 'પ્પ' થાય છે

'કુહમલમ્ કુપલ ।
 રનિમળી રુપ્પિળી ।

૨-૦ પાત્રીમા તો 'હમ' નો 'હુમ' અને 'કમ' નો 'કુમ' થાય છે—
 (જુ. પા. ૫૦ ૪૦)

૩ કોઈ એક ઠેઠાણ 'કમ' નો 'કમ' પણ થાય છે —રુક્મી રુક્મી,
 રમ્પી

૪ કુહમલમ્—કુહુમ (પા. ૫૦ પ્ર. ૫૦ ૬૩ નિષ્પન્ન)

'પ્પ, સ્પ-ફ

૩૪ સસકૃતના 'પ્પ' અને 'સ્પ' નો 'ફ' થાય છે અને પદમધ્યસ્થિત
'પ્પ' તથા 'સ્પ' નો 'પ્ફ' થાય છે

પ્પ--નિપ્પાવ નિપ્પાવો । નિપ્પેષ નિપ્પેસો । પુપ્પમ્ પુપ્પ ।

શપ્પમ્ સપ્પ ।

સ્પ--સ્પન્દનમ્ ફદણ । પ્રતિસ્પર્ધા પાડિપ્પદ્ધી ।

બૃહસ્પતિ બૃહપ્પદ્ધિ ।

'હ્-ભ

૩૫ પ્રાકૃતમા 'હ્' નો 'ભ' અને પદમધ્યસ્થિત 'હ્' નો 'ભ્મ'
વિકલ્પે થાય છે

જિહ્વા જિભા જીહા । વિહ્વલ વિભ્મલો, વિહ્વલો ।

'ન્મ-મ્મ

૩૬ સસકૃતના 'ન્મ' નો 'મ્મ' થાય છે

જન્મ જમ્મો । મન્મથ વમ્મહો । મન્મન મમ્મણ ।

'મ્મ-મ્મ

૩૭ સસકૃતના 'મ્મ' નો 'મ્મ' વિકલ્પે થાય છે

તિમ્મમ્ તિમ્મ, તિમા । યુમ્મમ્ જુમ્મ, જુમા ।

૧ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૩૯ (સ્પ=ફ, સ્પ=પ્, સ્પ=પ્ફ)

૨ પદમધ્યસ્થિત 'સ્પ' અને 'સ્પ' નો પ્રાય 'પ્પ' પળ થાય છે

નિપ્પુસનમ્ નિપ્પુસણ । પરસ્પરમ્ પરોપ્પર ।

નિપ્પમ નિપ્પો । બૃહસ્પતિ બૃહપ્પદ્ધિ ।

નિસ્પદ નિપિદો । પૂ० પાલી પ્ર० ૫ ૩૦

૩ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૩૧-(ગ રમ્=ગદમર) ટિપ્પણ તથા
પૃ० ૧૪-હ=મ)

૪ જૂઓ પા० પ્ર० ૫૦ ૪૧-(ન્મ=મ્મ)

૫ પાલીમા પ્રાય 'મ્મ' નો 'મ્મ' થાય છે -(જૂ० પા० પ્ર० ૫૦ ૪૧)

‘દમ, ધમ, સમ, જમ, કમ-મ્હ

૩૮ સન્દૃતમા પ્રયોજાતા ‘દમ’, ‘ધમ’, ‘સમ’, ‘જમ’ અને વશ્મના
‘દમ’નો પ્રાકૃતમા ‘મ્હ’ થાય છે

દમ—કદ્મીરા કમ્હારા । કુદ્માન કુમ્હાણો ।

ધમ—ઉધ્મા ઉમ્હા । ગ્રીધ્મ ગિમ્હો ।

સમ—અમ્માદશ અમ્હારિમો । વિમ્મય વિમ્હઓ ।

જમ—મમ્મા મમ્હા । બ્રાહ્મણ બમ્હણો । બ્રમ્મચર્યમ્ મમ્હોર
મુમ્મા મુમ્હા ।

કમ—પદ્મલમ્ પમ્હ । પદ્માણિ પમ્હાડ ।

(૧) અપભ્રંશમા ‘સમ’ ના મ્યાને ‘મ્મ’ પણ યોગ્ય છે

ગ્રીધ્મ ગિમ્હો ગિમ્મો, ગિમ્હો ।

શ્લેષ્મા સિમ્હો મિમ્મો, મિમ્હો ।

‘દન, ણ, સ્ન, જ્ઞ, જ્ઞ, ક્ષ્ણ, શ્મ-પ્હ

૩૯ સન્દૃતમા પ્રયોજાતા ‘દન’, ‘ધન’, ‘સ્ન’, ‘જ્ઞ’, ‘જ્ઞ’, ‘ક્ષ્ણ’ અને
સૂક્ષ્મના ‘ક્ષ્મ’નો ‘પ્હ’ થાય છે

દન—પ્રદન પ્ણહો । શિદન સિપ્ણહો ।

ધન—ઉધ્નીયમ્ ઉધ્નીસ । કૃધ્ણ કપ્ણહો । નિધ્ણુ નિપ્હ
વિધ્ણુ વિપ્હુ

સ્ન—ઝ્યોત્સ્ના જોપ્ણહા । પ્રસ્નુત પ્ણહુઓ । સ્નાત પ્ણહો ।

જ્ઞ—જહ્નુ જપ્ણહુ । યહ્નિ વપ્ણહી ।

૧ જૂઓ પા. પ્ર. પૃ. ૫૦—(શ્મ=મ્હ, ધ્મ=મ્હ, સ્મ=મ્હ)

૨ આ નિયમ કેટલેક ઠેકાણે લાગતો નથી—રશ્મિ રસ્મી ।

સ્મર સરો—જૂઓ પાલી પ્ર. પૃ. ૫૦—(સ્મ=સ)

૩ જૂઓ પા. પ્ર. પૃ. ૪૨ (નિયમ-૬૩) તથા પ્ર. ૪૭ દન=પ્હ, ધ્ન
ધ્ણ=પ્હ પૃ. ૪૮ ટિપ્પણ તીર્ણ તિવિમ્મણો, તિવિમ્મો, તિપ્ણો । પૃ. ૪૦
ટિપ્પણ પૂવાહ પુષ્વપ્ણો ।

હુ -- અપરાહ્ણ અવરણ્હો । પૂર્વાહ્ણ દુવ્વણ્દો ।

દગ -- તીક્ષ્ણમ્ તિષ્ઠં । શ્લક્ષ્ણમ્ સળ્હ ।

ક્ષમ -- સૂક્ષ્મમ્ સપ્ઃ ।

‘સ્ત--સિન

(૧) પ્રાકૃતમાં ‘સ્ત’ નો ‘પ્હ’ ધાય છે ત્યારે પંશાચીમાં તો વ્યાય વ્યાય ‘સ્ત’ ને વળે ‘મિન’ બોલાય છે

સ્નાતમ્ પ્હાયં મિનાત ।

સ્તુપા સુપ્હા, પ્હુસા મિનુસા, સુનુસા ।

‘હલ--લ્હ

૪૦ સંસ્કૃતના ‘હલ’નો પ્રાકૃતમાં ‘લ્હ’ ધાય છે:

વહ્લારમ્ વલ્હાર । પ્રહ્લાત્ પલ્હામો ।

‘જ--જ

૪૧ સંસ્કૃતના ‘જ’ નો પ્રાકૃતમાં ‘ન’ વિકલ્પે ધાય છે અને પદમ ધ્યસ્થિત ‘જ’ નો ‘ઝ’ ધાય છે

અભિજ્ઞ અહિજ્ઞો, અહિજ્ઞૂ । આજ્ઞા અઝ્ઞા, ઝાણા । આત્મજ્ઞ અપ્પજ્ઞો, અપ્પજ્ઞૂ । ડક્ષિતજ્ઞ દક્ષિઝ્ઞો, દક્ષિઝ્ઞૂ । દેવજ્ઞ દેવજ્ઞો, દેવજ્ઞૂ । પ્રજ્ઞા પઝ્ઞા, પઞ્ણા । પ્રાજ્ઞ પજ્ઞો, પજ્ઞો । મનોજ્ઞમ્ મળોજ્ઞ, મળુજ્ઞ । સર્વજ્ઞ સર્વજ્ઞો, સર્વજ્ઞૂ । સજ્ઞા સજ્ઞા ।

‘ર્હ--રિહ

૪૨ ‘ર્હ’ વ્યગ્નનનો પ્રાકૃતમાં ‘રિહ’ ધાય છે

અર્હતિ અરિહદ્ । અર્હ અરિહો । ગર્હા ગરિહા । ર્હ ચરિહો ।

૧ જુ મે પ્રા० પ્ર० પૃ० ૮૬ (નિ० ૩) સ્નાતમ્ મિનાત ।
સ્તુપા સુપિસા, સુપ્હા, (હુસા)

૨ પાલીમાં ‘હલ’નો ‘હિલ’ ધાય છે હુલ્હ હિલાદો-સા०
પ્રા० પૃ० ૩૭

૩ પાલી પ્રા० પૃ० ૨૮ ટિપ્પણ-પ્રજ્ઞાત્ પ્હુસા
પ્રા० પ્રા० પૃ० ૧૧ (નિયમ ૧૩)

५, ५-रि

४३ ससृजना 'श' अने '५' नो प्राकृतमा 'रि' विरूपे भाय छे
 शी-आश आगसिओ, आगसो । दर्शनम् दृग्गण, दृग्गण ।
 सुदर्शन सुदरिसणो, सुदसणो ।
 ५-वर्षम् वरिस, वस । वर्षगतम् वरिसमय, वारसय ।
 वर्षा वरिसा, वामा ।

६-इ

४४ ससृजना ससृज ल' नो 'इ' भाय छे
 अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि ।
 अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि ।
 अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि ।
 अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि ।
 अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि । अस्मि अस्मि ।

५-रि

४५ ससृजना 'र्य' व्यजननो प्राकृतमा 'रि' भाय छे
 आचार्य आचारिओ । गार्भार्यम् गार्भारिओ । गार्भार्यम् गार्भारिओ ।
 चौर्यम् चोरिओ । धैर्यम् धैरिओ । द्यौर्यम् द्यौरिओ । भार्यम् भारिओ ।
 वर्यम् वरिओ । वीर्यम् वीरिओ । सूर्यम् सूरिओ । सौर्यम् सौरिओ ।
 सौर्यम् सौरिओ । सौर्यम् सौरिओ । सौर्यम् सौरिओ ।

१ जू० पा० प्र० पृ० ११ शिपण-अश अरिसो ।
 आरिओ आरिओ ।

२ " " " " ३१ (नि० ३७)

३ जा नियम कयाय कयाय लागतो पण नशी — वलम वमो ।
 भल्य पयो ।

४ जओ प० ३३-७७ मा नियम उतरनु शिपण

ચૈ—રિય

(૧) પ્રાકૃતની પેઠે પૈશાચીમા પણ વ્યાય વ્યાય 'ચૈ' ને બદલે
'રિય' બોલાય છે

ભાર્યા મજ્ઞા મારિયા, મજ્ઞા ।

'હ્ય—ઝહ

૪૬ 'હ્ય' નો 'ઝહ' પ્રાકૃતમા વિકલ્પે થાય છે

ગુહ્યમ્ ગુઝહ, ગુઝ્ઝ' ।
સત્ત્વ સઝ્હો, સઝ્ઝો ।

'વી—ઝવી

૪૭ સ્ત્રીલિંગ પદને અંતે વર્તતા સયુક્ત 'વી'નો પ્રાકૃતમા 'ઝવી' થાય છે

ગુર્વી ગુરુવી । તન્વી તણુવી । પુન્વી પુહુવી । બહ્વી બહુવી ।
લન્વી લહુવી । મૃદ્વી મઝવી ।

—❧—

प्रकरण ५

उपर एटले प्रकरण २-३-४मा आपेला नियमो सामान्य नियमो कहेबाय छे एटले ज्या कोई चीनो खास नियम न लागतो होय त्या ण ज नियमो लागू थाय छे आ नीचे जे नियमो आपवामा आवे छे ते विशेष नियमो छे एटले ज्या आ नियमोनी प्राप्ति भती होय त्या सामान्य नियमो न लगावता प्रथम आ ज नियमो लगाववाना छे

स्वरना विशेष विकारो

४८ 'अ' विकार

(क) 'अ=आ—

नीचे जणावेला शब्दोमा आत्तिना 'अ' नो विकारे 'आ' थाय छे

अभियाति आहिआई, अहिआई। प्रतिस्पर्वा पाडिप्फद्धी, पाडिप्फद्धी।
 अरुपर्श आफसो, अफसो। प्रवचनम् पावयण, पवयण।
 चतुरानम् चाउरत, चउरत। प्ररोह पारोहो, परोहो।
 दक्षिण दाहिणो, दक्खिणो। प्रवासी पावासू, पवासू।
 परासीयम् पारकेर, परकेर। प्रमिद्धि पासिद्धी, पसिद्धी।
 परवीयम् पारक्क, परक्क। प्रसुप्त पासुत्तो, पसुत्तो।
 पुन पुणा, पुण। मनस्वी माणसी, मणसी।
 प्रकटम् पायड, पयड। मनस्विनी माणसिनी, मणसिणी।
 प्रतिपत् पाडिवआ, पडिवआ। समृद्धि सामिद्धी, समिद्धी।
 प्रतिसिद्धि पाडिसिद्धी, पडिसिद्धी। सदक्ष सारिच्छो, सरिच्छो
 इत्यादि।

(ન) 'અ=ઈ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઈ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિકલ્પે થાય છે

ઈપત્તુદ્ધસિ । ઉત્તમ ઉત્તિમો । વત્તમ વડ્ડમો । કૃપ્પણ કિવિણ્ણો ।
દત્તમ્ દિણ્ણ । મારિચમ્ મિરિઅ । મઞ્ચમ મઞ્ઞિમો । મૃદ્ધ મુદ્ડમો ।
વેત્તસ વેટ્તિસો । વ્યજનમ્ વિઅણ । વ્યલીકમ્ વિલીઅ । સ્વપ્પ સિવિણ્ણો ।
વૈકલ્પિક ઉપાહરણો —

અક્કાર ઇગારો, અગારો । લલાટમ્ ણિડાલ, ણડાલ ।
પન્થમ્ પિક્ક, પક્ક । સપ્પર્ણ છત્તિવણ્ણો ઉત્તવણ્ણો ।

(ગ) અ=ઈ—

નીચે આપેલા શબ્દોમાં આદ્ય 'અ' નો વિરુદ્ધે 'ઈ' થાય છે
હર હીરો, હરો ।

(ઘ) 'અ=ઉ—

નીચે મૂંચવેલા શબ્દોમાં ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઉ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિરુદ્ધે થાય છે

અભિજ્ઞ	અહિણ્ણૂ ।	ગવય	ગઉઓ ।
આગમજ્ઞ	આગમણ્ણૂ ।	ગવયા	ગઉઆ
કૃતજ્ઞ	કયણ્ણૂ ।	ઘ્વનિ	ઘુણી ।
વિજ્ઞ	વિણ્ણૂ ।	વિષ્વક્	વીસુ
સર્વજ્ઞ	સવ્વણ્ણૂ ।		'ઈત્યાદિ ।

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૨- (અ=ઈ)

૨ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૫૨- (અ=ઉ)

૩ સંસ્કૃત-મયોગાનુસારી શબ્દો 'આદિ' શબ્દથી સમજવાના છે.

ધૈકલ્પિક ઉદાહરણા

સ્વણ્ડિત	સ્વુડિઓ,	સ્વાડિઓ ।
ચણ્ડમ્	ચુટ,	ચડ ।
પ્રથમમ્	પુટમ, પટુમ, પુટુમ,	પટમ ।
સ્વપિતિ	સુવદ,	મોવડ ।

(૬) 'અ=એ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા ચિહ્નિત 'અ' નો 'એ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિસ્ત્રપે થાય છે

અગ્ર	અગ્ર ।	અગ્રચર્યમ્	અગ્રચેર ।
અત્ત પુરમ્	અતેડર ।	'શર્યા	સેજા ।
અ તશ્ચારી	અતેચારી ।	સૌન્દર્યમ્	સુન્દેર ।
અન્દુરુમ્	ગેન્દુઅ ।		

ધૈકલ્પિક ઉદાહરણો—

આશ્ચર્યમ્ અચ્છેર, અચ્છરિઅ । પર્યતઃ પેરતો, પજ્જતો ।
ઉત્કર ઉકેરો, ઉકરો । વહ્લી વેહ્લી, વહ્લી ।

(૭) અ=ઓ—

નીચે જણાવેલા શબ્દોમા ચિહ્નિત 'અ' નો 'ઓ' થાય છે—તે
વ્યાય નિત્યે થાય છે અને વ્યાય વિસ્ત્રપે થાય છે,

નમસ્કાર નમોકારો । પદ્મમ્ પોમ્મ । પરમ્પરમ્ પરોમ્પરં ।

ધૈકલ્પિક ઉદાહરણો—

અર્પયતિ ઓપ્પેડ, અપ્પેડ । સ્વપિતિ મોવડ, સુવડ ।
અર્પિતમ્ ઓપ્પિઅ, અપ્પિઅં ।

(છ) જ=અઈ—

‘મય’ પ્રત્યયાત શબ્દમા આવેલા ‘મ’ ના ‘જ’ નો વિકરણે ‘અઈ’ થાય છે

જલમયમ્	જલમઈઅ,	જલમય ।
વિષમયમ્	વિષમઈઅ,	વિષમય ।
દુલ્ભમયમ્	દુલ્ભમઈઅ,	દુલ્ભમય ।
સુગમયમ્	સુગમઈઅ.	સુગમયે ।

(ગ) જ=આઈ—

ન પુન - ન ‘ઉળાઈ, ન ઉળો ।

પુન - પુળાઈ, પુળો ।

(ઘ) ‘અ’ લોપ—

અરણ્યમ્-રણ્ય, અરણ્ય ।

અભાવ-ભાવ, અભાવ ।

૪૯ ‘આ’ વિસ્તાર—

(ઙ) ઔ=અ—

નીચે સૂચવેલા શબ્દોમા અને અન્યયોમા ચિહ્નિત ‘આ’ નો ‘અ’ થાય છે—તે ત્યાય નિત્યે અને ત્યાય વિકરણે થાય છે

‘આચાર્ય આચરિઓ । મહારાષ્ટ્ર મરહટ્ટો ।

કાસિય વમિઓ । માંસમ્ મસ ।

કોન્યમ્ કમ । વાશિક વમિઓ ।

પાણ્ડવ પંડવો । શ્યામાઈ સામઓ ।

પાંસન પસળો । સાંચાત્રિક સંજાતિઓ ।

પાસુ પસૂ । સાંમિદ્ધિક. સસિદ્ધિઓ ‘ઈત્યાદિ ।

૧ જહી ‘પુન’ શબ્દમા આદિ ‘પ’ નો લોપ થયેલો છે— જઓ
૫૦ ૨૬ ટિપ્પણ ૩ ।

૫૦ ૨ [જા=અ]

નિં ૧ ।

(જ=અ) ૫૦ ૪૬

वैकृतिरु उणाहरणो—

उत्खातम् उक्त्वयं, उक्त्वाय । पूर्वाण्ड पुत्राण्डो, 'पुत्राण्डो ।
 फाल्गु फल्गो, फाल्गो । मन्वाका मलया, मन्वाया ।
 कुमार कुमरो, कुमारो । ब्राह्मण बम्हणो, बाम्हणो ।
 खादिरम् खडिर, खाडिर । स्थापित ठविओ, ठाविओ ।
 चामर चमरो, चामरो । (परिष्ठापित परिष्ठविओ, परिष्टाविओ ।
 तालवृन्तम् ताल्वैट, ताल्वैट । सस्थापित सठविओ, सठाविओ ।)
 नाराय नराओ, नाराओ । हालिक हलिओ, हालिओ इत्यादि
 प्राकृतम् पयय, पायय ।

अययो—

अयया अहव, अहया । तथा तह, तहा ।
 यया जह, नहा । या य, या । हा ह, हा इत्यादि ।

(ख) आ=इ —

नीचेना शब्दोमा चिह्नित 'आ' नो विकल्पे 'इ' धाय छे
 आचार्य आइरिओ, आयरिओ ।
 कूर्पास कृप्पिमो, कृप्पासो ।
 निशाकरः निसिअरो, निस्ताअरो ।

(ग) आ=ई —

खरवाट खर्हीहो ।
 मत्यानम टीण (थीण^१) ।

(घ) आ=अ—

आर्द्रम् उह । साम्ना सुण्हा । स्ताव नुवओ ।

१ जा बन्ने रूपो आचार्य ऐमचन्द्रो समत नथी प्रा० व्या०
 अ० ८-१-६७-पृ० १३

(ઉ) આ=ઝ—

આર્યો અઙ્નૃ' ।

આસાર ઝસારો, આસારો (વૈકલ્પિક)

(ન) આ=એ—

ગ્રાહ્યમ્ ગેઝઝ ।

વૈકલ્પિક—

અસહાર્ય અમહેઝો, અસહઝો ।

પતાવન્માત્રમ્ એતિઅમેત્ત, એતિઅમત્ત ।

ભોજનમાત્રમ્ ભોઅણમેત્ત, ભોઅણમત્ત ।

દ્વારમ્ દેર, દાર ।

પારાપત પારેવઓ, પારાવઓ ।

પશ્ચાત્કર્મ પચ્છેકમ્મ, પચ્છાકમ્મ ।

પુરાકર્મ પુરેકમ્મ, પુરાકમ્મ ।

(મ) આ=ઓ—

આર્દ્રમ્ ઓહ્લ । ઓલી ઓલી' ।

૧૦

૩—વિકાર

(વ) 'ઈ=અ—

ઈતિ' ઇઅ । તિવિરિ તિત્તિર-તિત્તિરો । પથિન્ પહ-

૧ આ શબ્દનો પ્રયોગ 'સાસુ' અર્થમાં જ થાય છે ।

૨ પા ૧ પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩ [આ=અ]

૩ વૈદિક 'ગૃહ્યમ્' (પા૦ ૩-૧-૧૧૮) ઉપરથી પ્રા૦ 'ગિજ્ઞસ' વિશેષ સુવર જણાય છે

૪ જૂઓ પૃ૦ ૩૩ નિ૦ ૨૭

૫ આ શબ્દને 'પાત્તિ' અર્થમાં જ વાપરવાનો છે - ઓલી-
પૂ૦ ઓહ્લ, ઓહ્લયુ ।

૬ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩- (ઇ=અ)

૭ આ અન્યથાને વાક્યની આદિમાં જ વાપરતાં છે

પ્રા ૭

पहो । पृथिरी ५हई । प्रतिश्रुत् पडसुआ । निभीतक् बहेडओ ।
मूपिक मूसओ । हरिद्रा हलद्दा ।

वैकल्पिक—

इक्षुदम्	अगुअ,	इगुअ ।
त्रिथिलम्	सदिल,	सिन्धिल ।
[प्रशिथिलम्	पसदिल,	पसिदिल ।]

(ख) १इ=३—

जिह्वा	जीहा ।	त्रिशत्	तीसा ।
विंशति	वीमा ।	सिंह	सीहो ।

वैकल्पिक—

निम्सरति	नीसरइ,	निस्सरड ।
निम्सरम्	नीसरह,	निम्सरह ।

(ग) १इ=उ—

इसुः १उञ्चू ।	द्विविध दुविहो ।
१द्वि दु ।	नि णु
द्विजाति दुआई ।	नि नु ।
द्विधा १दुहा ।	निमज्जति णुमज्जइ ।
द्विमात्र दुमत्तो ।	निमग्न णुमन्नो ।
द्विरेव दुरेहो ।	प्रवासिन् पावासिन्—पावासू ।
द्विवचनम् दुवयण ।	प्रवासिक पावासुओ ।

१ राजामूचक शब्दोमा आ त्रियम लागतो नथी —सिंहदत्त
सिंहदत्तो । सिंहराज सिन्हाओ ।

२ पाली प्र० पृ० ५३—(इ=उ)

३ इधु =उञ्चु (पाली)

४ जू० पाली प्र० पृ० ३०—(द्विवयण)

५ त्रिओ प्र ११ त्रिवयण ३—(इ=ओ)

वैकल्पिक —

युप्रिष्ठिर	जहुट्टिलो,	जहिट्टिलो ।
द्विगुण	दुउणो,	विउणो ।
द्वितीय	दुइओ,	विइओ ।

(घ) 'इ=ए—

मिरा मेरा

वैकल्पिक —

किशुकम्	केसुअ,	विंसुअ ।
---------	--------	----------

(ङ) 'इ=ओ—

द्विवचनम्	दोवयण ।
-----------	---------

वैकल्पिक —

द्विधा	'दोहा,	दुहा ।
--------	--------	--------

(च) नि=ओ—

वैकल्पिक —

निर्झर	ओज्झरो,	निज्झरो ।
--------	---------	-----------

५१ ई—विकार

(क) 'ई=अ—

हरती	'हरडई ।
------	---------

१ पाली प्र० पृ० ५३—(इ=ए)

२ पाली प्र० पृ० ५३—(इ=ओ)

३ साधारण रीते आ रने 'अ'दनों प्रयोग 'इ' धातुर्ना पृथ धायछे —
द्विधा क्रियते दुहा किजइ, दोहा विजइ । द्विधा वृत्तम्
दुहा इ(नि) अ, दोहा इ(नि) अ ।

४ पाली प्र० पृ० ५३— ई=अ)

५३-री (पाली)

(૧૧) ઈ=આ—

વદમીરા વશારા ।

(૧૨) ઈ=દે—

નીનેના શન્દોમા 'ઈ' નો 'દે' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે
 એને વ્યાય વિરુદ્ધ થાય છે —

અવમીન્ત્ ઓમિમન ।	ત્રિતીયમ્ દુદઅ ।
અનીતમ્ આણિઅ ।	પ્રતીવિતમ્ પલિવિઅ ।
મમીન્મ્ મહિર ।	પ્રમીન્ પસિઅ ।
મીવતુ મિવડ ।	મર્મીક વમ્મિમો ।
તત્તનીમ્ તયાગિ ।	મોહિતમ્ વિતિઅ ।
તુતીયમ્ તદઅ ।	શિરોપ મિરિસો ।
ધૈકલિપક—	

અભીકમ્	અભિઅ,	અઝીઅ ।
ઉવનીતમ્	ઉવણિઅ,	ઉવળીઅ ।
કરીપ	કરિસો,	કરીસો ।
મીવતિ	મિવદ,	મીવદ ।
પાનીયમ્	પાણિઅ,	પાળીઅ ।

(૧૩) ઈ=ઉ—

જર્ણિમ્	જુળ્ળ,	જિળ્ળ ।
---------	--------	---------

(૧૪) ઈ=ઊ—

તીર્થમ્	તૂહ
---------	-----

૧ જિળ્ળ (પાળી)

૨ 'તીર્થ' શબ્દનું 'તૂહ' રૂપ

૩ છે, અગ્યથા—'તિત્થ' ।

ઐકલ્પિક—

વિહીન	વિહૂળો,	વિહીણો ।
હીન	હૂળો,	હીણો ।

(ચ) ઈ=એ—

આપીડ આમેલો ।	ઈદ્દશ ઇરિસો ।
કીદશ કેરિસો ।	પીયૂષમ્ પેઝમ ।
બિર્મતિક વહેડઓ ।	

ઐકલ્પિક—

નીડમ્	નેડ,	નીંડ ।
પીડમ્	પેડ,	પીંડ ।

૫૨ ડ-વિકાર

(ક) 'ડ=અ—

નીચેના શબ્દોમા ચિહ્નિત 'ડ' નો ' અ ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે અને વ્યાય વિકૃત્તપે થાય છે.

અગુરુ અગર ।	
ગુહૂચી ગલોઈ ।	મુકુલ મડલો ।
ગુર્વી ગરૂઈ ।	મુનુલમ્ મડલ ।
મુકૂટ મડડો ।	યુધિષ્ઠિર જહુઢિલો ।
મુકુરમ્ મડર ।	સૌકુમાર્યમ્ સોઅમલ ।

ઐકલ્પિક—

ડપરિ અર્વાર, ડર્વાર ।	ગુરુ ગરુઓ, ગુરુઓ ।
-----------------------	--------------------

(ઘ) ડ=ઈ—

૧ પુરુષ પુરિસો । પૌરુષમ્ પડરિસ । મુકુદિ મિડહી ।

મુકુલમ્ મકુલ (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૩-ડ=અ)

મુકુલમ્ મકુલ (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૪ (ડ=ઈ)

(ગ) ડ=ડૈ—

ધુતમ્ ડ્રીઅ ।

(ઘ) ડ=ઙ—

દુર્ભગ દહવો, દુહઓ । દુમ્સહ દસહો, દુસસહો ।
મુસલમ્ મૂસલ મુમટ । મુમગ મૂમગો, મુમહઓ ।

(ઙ) ડૈ=ઓ—

કુતુહલમ્ કોડહલ, કુઙહલ ।

૬૨ ઙ-વિકાર

(ક) ઙ=અ—

દુરૂલમ્ દુઅલ, ટુઝલ । સૂક્ષમ્ સૃષ્ટ, સુષ્ટ ।

(ખ) ઙ=ર—

નૂપુરમ્ નિઝર, નૃઝર ।

(ગ) ઙ=ડૈ—

ઝઙ્ઘૂઙમ્ ઝઙ્ઘી, ઝઙ્ઘૂ ।

(ઘ) ઙ=ઙ—

નીચના શબ્દોમા 'ઙ' નો 'ઙ' થાય ઙે-તે તથાય નિત્યે અને
વયાય વિઙલ્યે થાય ઙે

કઙ્ઘૂયતે કઙ્ઘૂઙ ।

ધ્રૂ ધ્રુમયા ।

કઙ્ઘૂયા કઙ્ઘૂયા ।

વાતૂલ વાઙલો ।

કઙ્ઘૂયનમ્ કઙ્ઘૂયન ।

હનૂમાન્ હનુમતો ।

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ' ૪ (ડ=ઙો)

૨ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ' ૫' (ઙ=અ) સર્યાનો ધ્રૂઙ્ઘુઙ ધ્રૂઙ્ઘુઙ ।

ધ્રૂઙ્ઘુઙ ધ્રૂઙ્ઘુઙ ।

૩ ' સૂક્ષમ ' જયને સૂચરતા ' સૂક્ષ ' શબ્દ ડરથી ' સૃષ્ટ ' રૂપને ડતાણુ વિશેષ સરલ લાગે ઙે—(" સૂક્ષમ દ્વય ડ્વા ત્વ " ૧૧ અમરકો ૦ તૃતીયકાણ્)

૪ ડૈઢી ' કઙ્ઘૂય ' ધાતુના વધા રૂપા સમજવાના ઙે.

વૈકલ્પિક—

વૃત્તુહત્ત્વ્ કોઝહલં, કોઝહલ ।

મધૂન્નમ્ મહુજ, મહ્જ ।

(ઙ) ઙ=૬—

નૂડુરમ્ નેડર, નૂડર ।

(ચ) ઙ=ઓ—

નીચેના શબ્દોમા ઙ નો 'ઓ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે ઓ
વ્યાય વિકરપે થાય છે —

૧ કૂર્પરમ્ કોપ્પર ।

તામ્બૂલમ્ તનોલ ।

કૂમ્પાળ્ડી કોહળ્ડી ।

તૂળીરમ્ તોળીર ।

૨ ગુઢ્ઢી મલોઈ ।

મૂલ્યમ્ મોલ ।

સ્થૂલમ્ મોર ।

વૈકલ્પિક—

તૂળમ્ તોળ, તૂળ ।

સ્થૂળા યોળા, ધૂળા ।

૧૪ ઋ—વિકાર

(ક) ઋ=આ—

ઘૃશા કાસા, ઝિસા ।

મૃદુત્ત્વમ્ માઝઠ્ઠ, મઝત્તળ ।

મૃદુલમ્ માઝઠ્ઠ, મઝજ ।

(ઘ) ઋ=ઇ—

નીચેના શબ્દોમા 'ઋ' નો 'ઇ' થાય છે—તે વ્યાય નિત્યે ઐ
વ્યાય વિકરપે થાય છે

ઊત્કૃષ્ટમ્ ઊષિષ્ટ । ઋદ્ધિઃ ઇદ્ધી । ઋપિ ઇસી ।

૧ ઘૃષ્ઠ વર્ગો (પાલી)

૨ ગુઢ્ઢી મોળોના—પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૮ (ઙ=ઓ)

૩ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૭ (ઋ=ઇ)

ઘૃચ્છમ્ કિચ્છ । ઘૃતિ ઝિર્ઝે । ઘૃતિ કિચ્ચી । ઘૃત્વા વિથા ।
 ઘૃપ ઝિથો । ઘૃપણ ઝિઞિણો । ઘૃપા વિથા । ઘૃપાણમ્ કિથાણ ।
 ઘૃશ ઝિસો । ઘૃશાનુ ઝિસાણુ । ઘૃપિત ઝિસિથો । ઘૃસરા ઝિસરા ।
 ઘૃષ્ટિ ગિઢી । ઘૃદ્ધિ ગિઢી । ઘૃસૂણમ્ ઘૃમિણ । ઘૃણા વિણા ।
 તૃપમ્ તિત્ત । દૃષ્ટમ્ ણિઢ્ઢ । દૃષ્ટિ ણિઢી । ધૃતિ ઝિર્ઝે ।
 નપ્તૃક નતિઓ । નૃપ નિથો । નૃશસ નિમમો । ણર્પ પિહ ।
 ણ્ધી પિચ્છી । વૃહિત વિઢિઓ । મૃદ્ધ મિંગો । મૃદ્ધાર મિંગારો ।
 મૃગુ મિઝ । માતૃ માઈ (માતૃણામ્ માઈણ) મૃત્ક મિઢગો ।
 મૃષ્ટમ્ 'મિઢ્ઢ । વિતૃષ્ણ વિઢ્ણહો । ઘૃશ્ચિક વિઢ્ણુઓ । ઘૃત્તમ્ વિત્ત ।
 ઘૃતિ વિત્તી । વૃદ્ધવિ વિઢ્ધર્ઝે । ઘૃષ્ટ વિઢ્ઢો । ઘૃષ્ટિ વિઢી ।
 ઘૃસી વિસી । વ્યાહતમ્ વાહિઅ (ત) । શૃગાઞ સિઆળો ।
 શૃદ્ધાર સિંગારો । સઘૃત્ત સઢ । સમૃદ્ધિ સમિઢી । સષ્ટમ્ સિઢ્ઢ ।
 સષ્ટિ સિઢી । મૃહા ઊઢા । હનમ્ હિગ । હન્યમ્ હિઅય ।-

વૈકલ્પિક—

ઘૃષ્ટ વિઢ્ઢો, ઘૃષ્ટો । ઘૃષ્ટમ્ 'પિઢ્ઢ, પૃષ્ટ । [ઘૃષ્ટિ વિઢી, પૃષ્ટી]
 વૃહસ્પતિ વિરુષ્કર્ઝે, વહ્ષ્કર્ઝે । મરુણમ્ મસિણ, મસણ ।
 માતૃગૃહમ્ માઈહર, માઝહર । માતૃમણ્ડલમ્ માઈમડલ, માઝમડલ ।
 માતૃપ્વસા માઈમિઆ, માઝસિઆ । મૃગાઞ મિંગારો । મયરો ।

૧ આ 'ગ્ઢ્ઢ, રસને-મૂળને છે મીઠો રસ રસ સિનાય બીજા
અર્થમા એ રૂપ વપરાયુ ગયી

૨ આ રૂપ સમાસમા પ્રત્યય તરિકે વાગાય છે, ઉત્તરપદ તરિકે
ગયી વપરાયુ મહિષ્ઘૃમ્-મહિષ(૫) ઢ ।

૩ આરે 'માતૃ' ગ્ઢ્ઢ ગૌણ ઢોય ત્યારે ગેયી બનેલા ગયા રૂપોમા
તેના 'ઝ' નો 'ઝ' અને 'હ' થાય છે

मृत्युः मिच्छू, मच्छू । वृद्ध विद्धो, वुद्धो । वृतम् विट, वैट ।
शृङ्गम् सिंग, सग ।

(ग) ऋ=उ—

नीचेना गळ्ढीमा 'ऋ' नो 'उ' थाय छे

ऋजु उज्जु । ऋतु उऊ । ऋपम उसहो ।
जामातृक जामाउओ । नप्तृक नतुओ । निभृतम् निहुअ ।
निवृतम् निउअ । निर्वृतम् निवुअ । निर्वृति निवुई । परभृत
परहुओ । परामृष्ट परामुष्टो । पितृक पिउओ । पृथक्
इह । पृथिवी पुहई । पृथ्वी पुहुवी । प्रभृति पहुडि । प्रवृत्ति
पउत्ती । प्रवृष्ट पउष्टो । प्राभृतम् प्राहुड । प्रावृत पाउओ ।
प्रावृप् पाउसो । भृति भुई । भ्रातृक भाउओ । मातृक माउओ ।
मातृका माउआ । मृणालम् मुणाल । मृदङ्ग मुद्गो । वृत्तान्त वुत्ततो ।
वृद्ध वुद्धो । वृद्धि वुद्धी । वृन्दम् वुद । वृन्दावन वुण्डाणो । विवृतम्
विउअ । वृष्ट वुष्टो । वृष्टि वुष्टी । मृष्ट इहो । सवृतम् सवुअ ।
इत्यादि ।

वैकल्पिक—

निवृत्तम् निउत्त, निअत्त । बृहस्पति बृहष्पई, बहष्पई ।
मृषा मुसा, मोसा । वृन्दारका वुदाग्या, वदारया । वृषभ
'उसहो, वसहो ।

(घ) ऋ=ऊ—

मृषा मुसा, मुसा । (वै०)

(ङ) ऋ=ए—

वृन्तम् वैट, विट । (॥)

१ पाली प्र० पृ० २ (ऋ=उ)

२ पाली प्र० पृ० ३ (ऋ=ए) टिप्पण ।

(१) $\mu_1 = \mu_0$ —

मृषा मोक्षा, मुषा । गृन्म षेट् मि । (वै०)

(छ) मरु-भरि—

ਦੁਸ਼ - ਗਿਯੋ ।

(न) रु=३—

આદ્યત આદિ મો ।

(१) ऋ=रि -

(જ) ઋ=રિ -
 નીતેના શબ્દોમાં 'ઋ' એ 'રિ' થાય છે-ને ક્યાય નિત્યે
 અને ક્યાય વિદ્યમે ગાય છે

अने कथाय विनय गाय उ
अथादश अतारिमो । अथादश अतारिच्छो । अथादश
अतारि । अमृदश अमृगिमो । अमृदश अमृगिच्छो । अमृदश
अमृगि । अम्मादश अम्मारिमो । अम्मादश अम्मारिच्छो । अम्मा
दश अम्मारि । ईदश एरिमो । ईदश एरिच्छो । ईदश एरि ।
एतादश एतारिमो । एतादश एतारिच्छो । एतादश एतारि ।
वीदश वेरिमो । वीदश वेरिच्छो । वीदश वेरि । भवादश
भवारिमो । भवादश भवारिच्छो । भवादश भवारि । यादश
यारिमो । यादश यारिच्छो । यादश यारि । युष्मादश
युष्मारिमो । युष्मादश युष्मारिच्छो । युष्मादश युष्मारि ।
सदश सरिमो । सदश सरिच्छो । सदश सारि ।

वैकल्यपर—

ਕੁਲੁ ਰਿਤ,

कहु-मि-
उई। कहुम रिमहो, उमहो। कहुपि रिमी, इसी।

१ जहाँ '०' यादग' सोरे शब्दोमा स्वतंत्र 'न' नथी दिउ
'ह' म '—' के '—' ओप माटे जगो प्र १० पि० २।

ॠ=इ—

(१) उपर्युक्त 'अम्मादश' थी माढी 'सदृक्' सु र्निना वधा शब्दोना
'ह' ना 'ऋ' नो पैशाचीमा 'इ' धाय ठे

अम्मादश	अम्हारिसो	अम्हादिसो—अम्हातिसो ।
अन्यादश	अन्नारिमो	अन्नातिसो ।
ईदश	एरिसो	एतिसो ।
कीदश.	केरिसो	केतिसो ।
तादश.	तारिसो	तातिसो ।
भवादश	भवारिसो	भवातिसो ।
यादशः	जारिसो	जातिसो ।
युम्मादश	तुम्हारिसो	तुम्हातिसो
सदशः	सरिसो	सतिसो

५५ ए—विकार

(क) ए=इ—

केसरम किमर, केसर । चपेटा चविडा, चवेडा । देवर
दिअरो, देवरो । वेन्ना विअणा, वेअणा । (वै०)

(ख) ए=ऊ—

स्तेन धूणो, धेणो । (वै०)

५६ ऐ—विकार—

(क) ऐ=अअ—

उच्चैस्	उच्चअ ।	नीचैस्	नीचअ ।
---------	---------	--------	--------

१ जूओ पृ० १० (त, द-त)

२ पाल

जे 'ए' नो 'ओ' धाय ठे द्वेप = दोसो—

(पा० प्र० १०)

(૮) 'ઠે=૩—

શનેશ્વર મણિ-છરો । સૈન્ધવમ્ મિથવ ।

સૈન્ધવમ્ મિથ, મથ । (૧૦)

(૯) 'ઠે=૬—

ધૈયમ્ ઠિર ।

ધૈત્યઅનનમ્ બીવળ બેશ્યવળ । (૧૦)

(૧) ઠે=અડ—

નીતિના શબ્દોમાં 'ઠે' ના 'અડ' યાચ છે

ઠેશ્વર્યમ્ અડસરિઅ । ઠેતમ્ વડઅવ । ધૈત્યમ્ વડછ ।
 ઠેત્ય વડછો । ધૈયમ્ વડછ । ઠેવતમ્ વડઅવ । ધૈરવ મડરવો ।
 વૈતપા વડનવળો । વૈતાલીયમ્ વડઆલીઅ । વૈર્ભ વડદુભો ।
 વૈશ વડણસો । વૈદેહ વડણહો । વૈશામ્ વડસાહો । વૈશાલઃ
 વડમાલો । વૈશ્વાનરઃ વડમાણગો । વૈરમ્ સડર । इत्यादि

ધૈર્યલિપ્ત—

વૈરવમ્ વડરવ, વૈરવ । વૈગસ વડલામો, વૈલાસો ।
 વૈવ વડવો, વૈવો । વૈવમ્ વડવ, વૈવ । વૈતાલિય વડઆલિઓ,
 વૈઆલિઓ । વૈરમ્ વડર, વૈર । વૈશમ્પાયન વૈસપાયનો, વૈસપા-
 યનો । વૈશ્રવણ વડસવળો, વૈસવળો । વૈશિત્તમ્ વડસિઅ, વૈસિઅ ।
 इत्यादि

૧૭ ઓ-વિકાર—

(ક) ઓ=અ—

ધૌરિપ્ત—

અયોયમ્ અઠ્ઠ, અઠ્ઠ । આતોધૈમ્ આઠઠ, આઠઠ ।

પ્રતોષ્ટ પવટ્ટો, પઠટ્ટો । મનોહરમ્ મળહર, મળોહર ।

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૪ (ઐ=૬) ૨ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૪ (ઐ=૬)

૧ ખ્યારે આ ને દૃષ્ટદમા 'ઓ' નો 'અ' યાચ છે ત્યારે જ તેના
 'વ' અને 'ક' નો 'વ' પણ યાચ છે

शिरोवेदना सिरविअणा, सिरोविअणा ।
 सरोरुहम् सररुह, सरोरुह ।

(ख) ओ=ऊ—

सोच्छ्वास सूसासो ।

(ग) ओ=अउ, आअ—

ओ=अउ—गोक गउओ । गोका गउआ । गो गउ-गऊ ।

ओ=आअ—गो गाअ-गाओ (पुलिग)

गो गाअ-गाई (खीलिग)

५८ औ-विकार—

(क) औ=अउ—

नीचेना शब्दोना 'औ' नो 'अउ' थाय छे:

कौशेयकम्	कउच्छेअय ।	पौर	पउरो ।
कौरव	कउरवो ।	पौरुपम्	पउरिस ।
कौल	कउलो ।	मौनम्	मउण ।
कौशलम्	कउसल ।	मौलि	मउली ।
गौडः	गउडो ।	सौधम्	सउह ।
गौरवम्	गउरव ।	सौराः	सउरा ।

(ख) 'औ=आ—

गौरवम् गारवम्

१ पाली प्र० पृ० ५ (औ=आ) टिप्पण, पालीमां कोई कोई
 'औ' नो 'अ' पण थाय छे (औ=अ)—पाली प्र पृ० १ टिप्पण

(ग) 'औ' = उ

नञिना शब्दोमा 'औ' ने 'उ' धाय हे

दौवारिम् दुवारिओ । पौत्रेमी पुत्रेमी । भौञ्जायन
मुजायणो । शौण्ड मुडो । शौद्धेननि मुद्धोअणी । सौगन्यम्
सुगवण । सौन्यम् मुने । सौवर्णिक मुवाणिओ ।

फौसेयम् कुटेअय, कोछेअय । (६०)

(घ) औ = आर—

नौ नारा ।

प्रकरण ६

असंयुक्त व्यंजनोना विशेष फेरफारो

५९ क-विकार —

^१क=ख—

कर्परम् खप्पर । कील खीलो ।

कीलक खीलओ । कुब्ज खुज्जो ।

^२क=ग—

अमुक अमुगो । कन्दुकम् गेंदुअ ।

अमुक अमुगो । तीर्थकर तित्थगरो ।

आरूप आगरिसो । दुकुलम् दुगुल ।

आकार आगारो । मदकल मयगलो ।

उपासक उवासगो । मरकतम् मरगय ।

एक एगो । श्रावक सावगो ।

एकत्वम् एगत्त । लोक लोगो ।

क=च—

^३किरात चिलाओ ।

क=भ—

शीकर सीभरो, सीअरो । (वै०)

क=म—

चन्द्रिका चटिमा ।

१ पाली प्र० पृ० ५७ (क=ख)

२ 'खुज' शब्द 'कुवडा' अर्थमा ज वपराय छे

३ पाली प्र० पृ० '७ (क=ग)

'किरात' शब्द 'मिल' अर्थमा ज वपराय छे

क=व—

‘प्रकोष्ठ पयद्वो, पउद्वो ।

क=ह—

चिकुर चिहुरो । निरूप निहमो । स्फटिक फल्दिहो ।

शीमर सीहरो, सीभरो । (वै०)

६० ग-विकार—

स=क—

शृङ्खलम् सकल । शृङ्खला सक्कला ।

६१ ग-विकार—

ग=म—

पुनागानि पुनामाइ । भागिनी भामिणी ।

ग=र—

छाग छालो । छागी छाली ।

ग=व—

दुर्भग दूहवो । सुभग सूहवो ।

६२ च-विकार—

च=ज—

पिशाची पिसाजी, पिसाई । (वै०)

च=ट—

आरुज्जनम् आउटण ।

च=ल—

पिशाच पिसहो, पिसाओ । (वै०)

१ तूओ प्र० ६०-गिप्पण ३ ।

२ ज्यारे ‘दु’नो ‘दू’ अने ‘सु’नो ‘सू’ यतो नधी त्यारे ‘ग’
नो ‘घ’ पण यतो नधी-तूओ उ-विकार (ग) उ=ऊ प्र० ५४

३ पाली प्र० पृ० ५२ (च=ज)

च=स—

१ खचित, खसिओ, खइओ । (वै०)

६३ ज-विकार

ज=झ—

जटिल झडिलो, जडिलो । (वै०)

६४ ट-विकार

ट=ढ—केटभ केढेवो । शमटः सयढो । 'सदा सदा' ।

१ टैल—फटिर फलिहो ।

१ चपेटा चविला, चविटा । (वै०)

१ पाटयति फालेइ, फालेइ । १

६५ ठ-विकार

ठ=थ—अडोट अओहो ।

अडोटतलम् अओहतेह ।

ठ=ड—पिठर पिहहो, पिढरो (वै०)

६६ ण-विकार

१ ण=ल—वेणु वेल, वेणू । (वै०)

६७ त-विकार

त=ड— तुच्छम् चुच्छ ।

त=ड— तुच्छम् चुच्छ ।

त=ड— तगर टगरो । तूवर टूवरो । नसर टसरो ।

१ पाली प्र० पृ० ५८—(ट=ल) पालीमा कटलेकं टेकाणे '८' नो
'ठ' पण थाय छे: —(ट=ळ पृ० ५८) ८

२ अही 'पात्रि' धातुना वधा रूपो समन्वयान् छे

३ पाली प्र० पृ० ५८ (ण=ळ) वेणु = वेणु-पाली

ત=ટ—

નાંખેના શબ્દોમાં ત' નો 'ટ' ધાય છે—તે ત્યાંય નિત્યે અને
વ્યાંય વિરલો ધાય છે —

પતાવા પટાયા ।

'પ્રતિ પટિ ।

[પ્રતિવરાતિ પટિનરડ । પ્રતિનિવૃત્તમ્ પટિનિજત્ । પ્રતિપત્ત
પટિવયા । પ્રતિપત્તમ્ પટિવન્ન । પ્રતિભાસ પટિહાસો । પ્રતિમા
પટિમા । પ્રતિધ્રુવ્ પટસુઆ । પ્રતિસારઃ પટિમારો । પ્રતિસ્પર્ધી
પાટિસ્પર્ધી । પ્રતિહાસઃ પટિહાસો । પ્રતિહાર પટિહારો ।]

પ્રભૃતિ પહુટિ ।

મૃતમ્ મહય ।

પ્રાભૃતમ્ પાહુટ ।

વ્યાપ્ત વાવહો ।

બિખીતક બહેહજો ।

મૂષ્ણકમ્ મુષ્ણ (મૃજ) ગટ ।

હરીતરી હરહર્દ । ઇત્યાદિ

૧૧૧૧૧—

અવહત્તમ્ અવહટ્, અવહય ।

અપહત્તમ્ ઓહટ્, ઓહય ।

આહત્તમ્ આહટ્, આહય ।

કૃત્તમ્ કટ્, કય ।

દુષ્ણત્તમ્ દુષ્ણટ્ દુષ્ણય ।

મૃતમ્ મટ્, મય ।

વેત્તમ વેટિસો, વેત્તસો ।

સુકૃતમ્ સુકટ સુકય ।

त=ण—

अतिवृक्कम् अणिउँतय । गर्भित गर्भिणो ।

त=र—

ससत्तिः सचरी ।

त=ल—

अनमी अलसी । सातवाहन सालवाहणो ।
 सातवाहनी सालआहणी— सालाहणी ।

वैरुत्पिक—

पलितम् पलिल, पलिअ ।
 त=व— आतोद्यम् आवज्ज, आउज्ज ।
 पीतलम् पीवल, पीअल ।

त=ह—

वित्तमि विहत्थी ।

वैरुत्पिक—

कातर काहलो, कायरा ।
 भरत भरहो, भरओ ।
 मातुलिङ्गम् माहुलिङ्ग, माउलिङ्ग ।
 वसति वसही, वसई ।

६८ थ-विकार

थ=ढ—

प्रथम पदमो । मेथि मेदी । शिथिर (ल) सिद्धिलो ।

वैरुत्पिक—

निशीथ निसीढो, निसीहो ।
 शीथी पुढवी, पुहवी ।

१ अओ प्र० २, ३ टिप्पण ।

२ विदात्थि—(त=र) पाली प्र० पृ० ७०

उवी—(थ=उ) पाली प्र० पृ० ५९

ધ=૧—

ટથર્ પિથે, પિહ ।

૬૯ ઢ-વિકાર

૧૮=૮—

૧૮શ ઢમ ઇત્યાદિ

૧૮હ ડહ ઇત્યાદિ

૧૮શલિપ-કઠનમ્ કઠણ, કયણ । ઢમ્ ડહો, ઢહો । ઢણ્ ઢણો,
 ઢહો । ઢમ્મ ઢમ્મો, ઢમ્મો । ઢર્મ ડમ્મો, ઢમ્મો । ઢષ્ટ ઢહો
 ઢહો । ઢર ઢરો, ઢરો । ઢશનમ્ ઢમણ, ઢમણ । ઢાહ ઢાહો,
 ઢાહો । ઢોલા ઢોટા, ઢોલા । ઢોહદ ઢોહલો, ઢોહલો ।

૮=૧—૮ીપ્ ૧ીપ્, ૮ીપ્ । ૮ીપ્યને નિપ્પદ, દિપ્પદ । (૧૦)

(૨) ૮=૨—સત્યાવાચક શબ્દના અનાદિભૂત, અમયુક્ત અને
 એકપદ્મિત એવા '૮' નો '૨' થાય છે

અષ્ટાદશ અષ્ટારહ । દ્વાદશ બારહ । ત્રયોદશ ત્રેરહ ।

(૩) ૮=૨—કદલી કરલી । ગદ્ગદમ્ ગગાર ।

૮=૩—પ્રદીપયતિ પદીવેદ્ । પ્રદીપ્તમ્ પલિત્ત । ઢોહદ ઢોહલો ।

કમ્મ્મ કલ્મ્મો, કયમ્મો । (૧૦)

૮=૪—૪દર્શિત કવદ્દિઓ ।

૮=૫—કુદુદમ્ કુહ ।

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૦—(૮=૩)

૨ અહીં આ યજ્ઞે ધાતુના ત્રિધા રૂપો સમજાયા છે

૩ અહીં '૮ીપ્' ધાતુના ત્રિધા રૂપો સમજાયા છે

૪ આ શબ્દનો અર્થ 'કલ્' થતો નથી

૫ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦—(૮=૩—ઢોહદ ઢોહલો)

૬ અહીં 'પ્રદીપ્' ધાતુના ત્રિધા રૂપો સમજાયા છે,

૭૧ મ-વિકાર

મ=ટ—વિપમ વિમત્રો, વિમમો । (વૈ૦)

મ=વ--મમય વમ્મહો ।

અભિમયુ અહિય નૂ, અહિમન્નુ । (વૈ૦)

મ=સ —મમર મમત્રો, મમરો । (વૈ૦)

૭૬ મ-અનુનાસિક

નીચેના શબ્દોમા 'મુ' ના 'મ' ની લોપધાય છે અને 'મ'નો લોપ થયા પછી શેષ રહેત ('મુ' ના) 'ઉ' ને મ્યાને અનુનાસિક 'ઉ' (ઊ) થાય છે

અતિમુત્તકમ્ અણિઉત્તય । વામુર કાઉઓ ।

વામુણ્ડા વાઉણ્ડા । યમુના જઉંણા ।

૭૭ 'ય-વિકાર

ય=આદ--રતિપયમ્ વડવાહ ।

ય=જ--ઉત્તરીયમ્ ઉત્તરિજ્ઞ, ઉત્તરીઅ । (વૈ૦)

તૃતીય તડજ્ઞો, તડઓ । દ્વિતીય બિડજ્ઞો, બીઓ । (વૈ૦)

ય=ત--યુષ્મતીય તુમ્હરેરો । યુષ્માદશ -તુમ્હારિસો । 'યુ

ષ્મટ્-તુમ્હ । ક્ત્યાન્તિ ।

'ય=લ--યપિ તટ્ટી ।

યે=ર--રતિપયમ્-રડઅવ (વૈ૦)

૧ કોઈ એકાર પદમા 'ય' ના 'ર' પણ ચડ જાય છે
મ્યાયુ -શ્શઠ--[પાલી-સિનેઠ]

૨ અહીં 'યુ'મદ્' શબ્દના ત્રીજી જાતનાં રૂપો પણ સમજવાના છે
યુ મપુર -તુમ્હપુત્રો ક્ત્યાન્તિ

૩ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૬૩-(ય=ટ)

૪ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૬૩-(ય=મ)

ય=હ--ઝાયા 'છાહી, છાયા । સચ્છાયન્ સચ્છાદં,
સચ્છાય (વૈ૦)

૭૮ ર-ચિન્ના

ર=હ--મિરિ પિડી । 'પિર' પિહડો । મેર મેહો ।

ર=ટા --પર્યાણમ્ પટ્ટાયાણ, પટ્ટાણ ।

ર=ણ --વરવીર ણવરીરો ।

'ર=લ--નીચના શબ્દોમા 'ર' નો 'લ' યાગ છે-તે ત્યાય નિત્યે
અને ત્યાય વિકલ્પે યાય છે

અપદ્ધારમ્ અવદ્દાલ ।	ભ્રમરે ભસલો ।
અક્ષાર ઇગાલો ।	મુગર મુહલો ।
કરુણ કલુણો ।	યુધિષ્ઠિર જહુદિલો ।
કાતર કાહલો ।	રુગ્ણ લુકો ।
કિરાત ચિલાઓ ।	વરુણ વલુણો ।
ચરણ ચલણો ।	શિથિર સિન્દિલો ।
ઠરિદ્ર ટલિદો ।	સત્કાર સક્કાલો ।
ઠરિદ્રાતિ ઠલિદ્દાદ ।	મુકુમાર સોમાલો ।
ઠારિદ્રચમ્ ઠાલિદ્દ ।	સ્થૂર થૂલો ।
પરિગ્ધા ફલિદ્દા ।	સ્થૂરભદ્ર થૂલભદો ।
પરિગ્ધ ફલિદો ।	હરિદ્ર હલિદો ।
પારિભદ્ર ફાલિદ્દો ।	હરિદ્રા હલિદ્દા ।

૧ જા શબ્દો અથ 'ગોલો' ને 'છાયો' જ યાય છે

૨ 'પિર' ના દનુ સ્થૂર 'પિહડ' થાય છે, પણ 'પિહડ' થતું
નથી --૧૭૦ પૃ૦ ૨૨ (ઉચ્ચ)

૩ 'પિર' નો 'લ' (પૃ૦ ૨૬)

૪ 'પિર' નો 'ભસલ' થાય પણ 'ભમલ'

पैरल्लिक—

नटरम्	नरम्,	नर ।
निष्टर	निष्टरगे,	निष्टरो ।
बन्ध	बन्धगे	बन्धो ।

७६. ल-विचार

१७-ण—नाचेना शब्दांमां आदिता 'ल' ने नि ये अने निरुद्धे
ण' भाष्ये
लगाटम् जडाट, 'णिडाड ।

पैरल्लिक—

लाङ्गम्	'णङ्ग',	लाङ्ग ।
लाङ्गम्	णङ्गम्,	लाङ्ग ।
गह	गाहगे,	गाहो ।

ल=र—मूलम धोर ।

८० व-विचार

१८-विह्व भिह्वगे, निह्वगे, विह्वो । (वै०)

व=म—शरर समगे । दैश्वर्य वेसदणो

नीमी नीमी, नीवी । अम मिमिणो, मिमिणो (वै०)

८१ ग-विचार

१९=३—शमी उमी । शाय छाया ।

गिरा छिरा, मिरा (वै०)

१ पाली प्र ७० ३ (=न)—'लङ्गम्' नगाट ।

२ क ११ १० ६ (=)

३ गङ्गाङ्गम् नाङ्ग पाली [७० ३०]

४ 'विह्वल' गङ्गम् 'मिह्व' रूप यत्तु तथा—'वृणो ह्य-म,

५ पाली प्र ७० ३—(=)—'शाय' छाया ।

શ=હ—દશદશ દ-આરહ, દ-આરસ । દશ દહ, દશ । દશવલ
 દહવલો, દસવલો । દશમુલ દહમુહો, દસમુહો । દશરથ
 દહરહો, દસરહો । દ્વાદશ વારહ, વારસ । ત્રયોદશ
 તેરહ, તેરસ इत्यादि ।

૮૨ પ-વિકાર

પ=ઝ—પટ્ છ [પટ્પટ ડપ્પઓ । પખમુહો છમુહો । પછ
 છઢો । પછી છઢી]

પ=ળહ—સુપા સુળહા, સુસા^૧ । (વ૦)

પ=હ—પાપાળ પાહાળો, પાસાળો । પ્રત્યૂપ પચ્ચૂહો, પચ્ચૂસો (વ૦)

૮૩ સ-વિકાર

સ=ઝ—સસર્પ છત્તિવળ્ળો । સુધા છુહા ।

સ=હ—દિવસ દિવહો, દિવસો । (વ૦)

૮૪ દ-વિકાર

દ=ર—ઉત્માર્ ઉત્તારો, ઉચ્છાહો ।

૮૫ લોપ

નીચેના શબ્દોમા નીચે જણાવેલા યજ્ઞનોનો લોપ વિરલ્પે
 થાય છે

‘ક’ લોપ—પ્રાકાર પારો, પાયારો ।

व्याकरणम् वारण, वायगण ।

‘ગ’ લોપ—આગત આઓ, આગઓ

૧ પાલી પ્ર૦ ૫૦ ૬૪—(પ=ઝ) પટ્ ટ ।

૨ અહીં ‘પટ્’ શબ્દમા તથા રૂપો સમજાના છે

૩ જાઓ પ્ર૦ ૪૧ ‘તા-સિા’ અને ઇતુ ટિલ્પ્ણ ।

‘ज’ लोप—दनुज ण्, दणुओ । दनुजवध दणुवहो, दणुभवहो ।

भाननम् भाण, भायण । राजदुष्टम् राडल, रायडल ।

‘द’ लोप—उदुम्बर उम्बरो, उउबरो । दुर्गादेवी दुग्गाधी,

दुग्गादि (ए) वी । पादपतनम् पावटण, पाददण ।

पादपीठम् पायि, पायवी ।

‘य’ लोप—त्रिमल्यम् त्रिस, त्रिसल्य ।

कालायमम् कालाम, कालायम ।

हयम् हिअ, हिअय । सहय सहिओ, सहिअयो ।

‘व’ लोप—

अवट अटो, अवटो । आवर्तमान अत्तमाणो, आवत्तमाणो ।

एवमेव एमेव, एवमेव । जीवितम् जीअ, जीविअ । तावत् ता, ताव ।

देवकुम् देडल, देवडल । प्रवारज पारओ, प्रवारओ । यावत्

जा, जाव ।

लोप—

वेडलेक डेडाणे शब्दना आदि व्यनननो पण लोप भई

जाय ते

च अ । चिह्नम् इध । पुन उणो इत्यादि ।

પ્રકરણ ૭

સંયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફાર

[સૂચના — આ નીચે સયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફારોને આપવાના આવે છે અને સાથે જે જે શબ્દોના વૈકલ્પિક બંધે રૂપો થાય છે તેઓનું શ્રીજુ રૂપ લક્ષ્યમા રહે એ માટે તેને પણ અહીં આવા [] કૌસમા જણાવી દીધું છે]

૮૬ ક

(ક) 'ક્ત=ક્ર—

મુક્ત મુકો [મુત્તો] । ગત્ત સકો [સત્તો] ।

(લ) ગ્ણ=ક્ર—

૧ગ્ણ લુકો [લુગો] ।

(ગ) ત્વ=ક્ર—

મૃદુત્વમ્ માત્તક [માત્તણ] ।

(ઘ) ટ્ઠ=ક્ર—

ટટ્ ટકો [ટટ્ટો] ।

૮૭ કલ, લ

(ક) ક્ષ્ણ=લ—

તીર્દગમ્ તિલ્લ, [તિલ્હ] ।

(લ) સ્ત=લ—

સ્તમ્ભ ચમ્ભો [યમ્ભો]

૧ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૭ (ટિપ્પણ)

૨ લગ્ણ લુગો (પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૯ ટિપ્પણ ગ્ણ=ગ)

૩ ટ્ઠો પૃ૦ ૪૦-૩ ટિપ્પણ

‘न’ लोप—दनुज दण, दणुओ । दनुजवध दणुदहो, दणुभवहो ।

भाजनम् भाण, भायण । राजकुलम् राउल, रायउल ।

‘द’ लोप—उदुम्बर उम्बरो, उउबरो । दुर्गादेवी दुग्गावी,

दुग्गादे (७) वी । पादपतनम् पारडण, पायडडण ।

पादपीठम् पावीठ, पायवीठ ।

‘य’ लोप—त्रिमलयम् त्रिसय, त्रिमय्य ।

कालायमम् कालाम, कालायस ।

हयम् हिअ, हिअय । सहय सहिओ, सहिअयो ।

‘र’ लोप—

अवट अडो, अवडो । आवर्तमान अत्तमाणो, आवत्तमाणो ।

एमेव एमेव, एवमेव । जीवितम् जीअ, जीविअ । तावत् ता, ताय ।

देवकुलम् देउल, देयउल । प्रवारन पारओ, पावारओ । यावत्

जा, जाय ।

लोप—

वेदनेक देनाणे शब्दना जाति व्यनननो एण लोप थई

जाय डे

च अ । चिह्नम् इध । पुन उणो इत्यादि ।

પ્રકરણ ૭

સંયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફાર

[સૂત્રના — આ નીચે સયુક્ત વ્યજનોના વિશેષ ફેરફારોને આપવાના આવે છે અને સાથે જે જે શબ્દોના વૈકલ્પિક બઢ્ઢે રૂપો થાય છે તેઓનું બીજું રૂપ લક્ષ્યમા રહે એ માટે તેને પણ અહીં આપા [] વૈસમા જણાવી દીધું છે]

૮૬ ક

(ક) 'ક્ત=ક—

મુક્ત મુક્તો [મુત્તો] । શક્ત સક્તો [સત્તો] ।

(ખ) ણ=ઙ—

૧રણ લુક્ષો [લુગ્ગો] ।

(ગ) ત્વ=ક—

મૃદુત્વમ્ માતૃક [માતૃત્તણ] ।

(ઘ) દ્વ=ક—

દદ્વ દ્વક્ષો [દ્વદ્વો] ।

૮૭ વચ્ચ, ચ

(ક) ષ્ણ=ચ્ચ—

તીર્ધિગમ્ તિચ્ચ, [તિષ્ઠ] ।

(ખ) મ્ત=ચ—

સ્તમ્ભ ચમ્ભો [યમ્ભો]

૧ પાત્તી પ્ર૦ પૃ૦ ૮૧ (ટિપ્પણ)

૨ ચણ લુગ્ગો (પાત્તી પ્ર૦ પૃ૦ ૮૧, ટિપ્પણ ણ=ઙ)

૩ મુક્તો પૃ૦ ૪૦-૩ ટિપ્પણ

(ग) स्य=व—

स्याणुः खाणु ।

(ग) स्फ=म—

स्फेटक खेटओ ।
स्फेटिक खेटिओ ।
स्फोटक खोटओ ।

८८ गा, झ

(क) र्त=ग—

रत्त रगो [रतो]

(ग) र्त्त=ङ्ग—

गुल्कम् रुङ्ग, (चुगी-हिं०) [मुङ्ग]

८९ च

(क) च=च—

चृत्ति चिच्चो ।

(ख) च्य=च—

तच्यम तच्च [तच्छ]

९० च्छ, छ

(क) च्य=छ—स्थगितम् छदज [थइज]

(ख) च्य=छ—चृष्टा छिष्टा ।

(ग) च्य=छ—निचृष्ट निच्छिष्टो [निष्पिष्टो] ।

९१ ज्ञ, ज्ञ

न्य=ज्ञ, ज्ञ—

अभिम य अहिमज्जू, अहिमञ्जू [जाहिमन्जू]

१ ज्ञा शब्द 'महादय' १ सूचकतो होय थारे तेनु 'स्याणु न थदल 'याणु रूप याय छ ।

२ गुल्कम् मुङ्ग—(पाली प्र० पृ० ३०-१८ पण)

३ अभिमन्तु अभिम शू (दन्त्य-पाली प्र० पृ० २३)

૯૨ જ્ઞા

ન્ધ=જ્ઞા—

(ધાતુ) ઇન્ધ્ ઇજ્ઞા (સમિન્ધ્ સમિજ્ઞાઈ । વિ+ઈ વ વિજ્ઞાઈ)

૯૩ ઋ

શ્ચિ=ન્ધુ—

'વૃશ્ચિક વિન્ધુઓ, [વિંછિઓ]

૯૪ ટ

(ક) તૈ=ટ—પતનમ્ પટ્ટણ । મૃત્તિના મટ્ટિઆ ।

વૃત્ત વટ્ટો ।

(લ) ર્થ=ટ—કટર્થિત કવટ્ટિઓ ।

(ગ) સ્ત=ટ—પર્યસ્ત પલટ્ટો ।

૯૫ ઠ, ઠ

(ક) ર્થ=ઠ—

અર્થ અઠો [અત્યો]

ચતુર્થ ચઠઠો [ચઠત્યો]

(લ) સ્ત=ઠ—

સ્તમ્ભ્યતે ઠમિજ્ઞાઈ ।

સ્તવ ઠઠ્ઠો [ઠઠ્ઠો]

૧ વૃશ્ચિક વિંછિકો (પાલી)

૨ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૫૮—(ત=ટ)

૩ અર્થઃ અત્યો, અઠો, અઠો—(પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦ ટિપ્પણ)

૪ 'ઝટ્ટ' શબ્દનો પ્રયોગ 'પ્રયોજા' અથવા થાય છે અને 'અત્ય' શબ્દનો 'ધન' અથવા થાય છે.

૫ સ્તવ ઠઠ્ઠો । સ્તમ્ભ ધમ્મો—સ્ત=ધ પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૨૭)

‘સ્તમ્ભ’ ઠમ્ભ (યાતુ)

‘સ્તમ્ભ’ ઠમ્ભો ।

સ્ત્યાનમ્ ઠીળ । [ધીળ]

(ગ) ‘સ્થ=ઠ’—વિમન્ધુલમ્ વિસતુલ ।

મ્ય=ઠ— અમ્યિ^૪ અઢિ ।

૧૬ ઠ

(ક) ‘ત=ઠ’—

ગર્ત ગઢો ।

(લ) ‘ટ=ઠ’—

ઘર્ષટઃ ઘર્ષુઃ ।

ગર્દભ ગઢુહો [ગદ્દહો]

છર્દ છઢુ (ધાતુ)

છર્દયતિ છઢેદ ।

છર્દિ છઢી ।

મર્દિત મઢિઓ ।

વિચ્છટ વિચ્છુઃ ।

વિતર્દિ વિમઢી ।

સંમર્દ સમઢો ।

૧ આ ‘સ્તમ્ભ’ ધાતુને જહીં અસ્તદાર્થક ન લેવાનો છ

૨ ‘સ્તમ્ભ’ શબ્દનો અર્થ પણ ‘સ્તમ્ભ’ ધાતુની જમો જ સમજવાના છે

૩ પાણી પ્ર૦ ૫૦ ૨૮—(સ્થ=ઠ)

૪ અમિય ઝઢિ (પાણી પ્ર૦ ૫૦ ૨૯—સ્થ=ઠ)

નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં સયુક્ત 'ધ' નો હ્ અને ઢ
પાય છે —

(ક) ધ, દ્ધ, ધ્ધ, વધ=હ્—

અર્ધમ્	અર્દ્ધ	[અર્ધ]
પ્રદિ	પ્રદ્ધી,	[પ્રદ્ધી]
ઠગ	ઠદ્ધો ।	
વિદગ્ધ	વિઅર્દ્ધો	
વૃદ્ધ	વુદ્ધો,	[વિદ્ધો]
વૃદ્ધિ	વુદ્ધી ।	
શ્રદ્ધા	સદ્ધા,	[સદ્ધા]
સ્તવ્ય	ઠદ્ધો ।	

(ઘ) ધ્વ=ઢ—મૃધા મુઢા, [મુદ્ધા]

ન્ત=ણટ—

૧ વૃન્તમ્ વેણટ (તાલવૃન્તમ્ તાલવેણટ)

ન્ઢ=ણટ—

કન્ઢરિજા કણ્ઢલિઆ ।

મિન્ઢિપાલ મિણ્ઢિવાલો ।

(ક) ણ્ણ=ણ્ણ—

પચ્ચશ પ્ણગરહ ।

પચ્ચાશત્વ પ્ણાસા ।

૧ પાલી પ્ર ૩૦ ૪૦૮ (ઢ=હ્, ધ્વ=હ્, ધ્ધ=હ્)

૨ વૃન્તમ્=વૃન્ત (પાલી પ્ર ૩ ૫૮, ત=ટ)

૧૦૪ ત, ર

૫૬=ત—

ધૂમ્માળી કોહરી [કોહળી]

ધ=છ—

પર્યન્તમ્ પહટ્ટ, [પાત્થ]

પર્યાણમ્ પહ્દાણ ।

સૌકુમાર્યમ્ સૌગમલ્લ ।

૧૦૫ રમ

રપ=રસ—

ઘૃત્તમ્પતિ વહસ્સર્ફ [રત્તપ્પર્ફ]

વનમ્પતિ વણમ્મર્ફ [વણપ્પર્ફ]

૧૦૬ હ

(ક) હ=હ— તક્ષિણ તાહિણો [ટવિમ્પણો]

(મ) મ=હ— દુલ્લમ્ દુલ્લ ['દુલ્લમ્]

દુલ્લિત્ત દુલ્લિઓ [ટવિમ્પણો]

(ગ) ધ=હ— તોર્યમ્ તૂહ [તિત્થ]

(ચ) ધ=હ— ટોર્ય તીહો, [િન્નો]

(ઢ) પ=હ— વાર્પાપણ તાહાવણો ।

(ન) વ્પ=હ— વાપ્પ વાહો

૧ પર્યાન્તિકા પહલ્લિકા—(પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૧૦—ટિપ્પણ)

૨ વનસ્પતિ વનસ્પતિ—(પાલી પ્ર૦ પૃ૦ ૩૦—મ્પ=વ્પ)

૩ પાત્થ પ્ર૦ પ્ર૦ ૮—તિયમ ૧૦ (મ)

૪ આ ગાદ, જે અધમા પ્રમિદ્ધ છે—એક તો આમુ અને બીજો
 ચાપ તેમા જ્યારે ૫ ત્રાપ—ગરમા—નો ચાચક હોત ત્યારે તેનું ' તાહ ' ને
 પદલે ' વપ્પ ' રૂપ યાય છે ।

(છ) ધ્મ=હ- કુપ્માણ્ડી કોહ્ણડી ।
કુપ્માણ્ડમ્ કોહ્ણંડ ।

૧૦૭ દ્વિર્ભાવ

(ક) નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે ચિહ્નિત વ્યંજનોનો દ્વિર્ભાવ થાય છે—
તે ત્રયાય નિત્યે અને ત્રયાય વિપત્તે થાય છે —

ઋજુ	ઉજ્જૂ ।	ચૌપ્રનમ્	જુલ્લળ ।
તૈલમ્	તેલ્લ ।	વિચાકિલમ્	વેદલ્લ ।
પ્રભૂતમ્	બ્રહૂત્ત ।	ગ્રીડા	વિડ્ઢા
પ્રેમ	પેમ્મ ।		ઇત્યાદિ ।
મળ્ડૂક	મડ્ઢૌ ।		

ધૈરુલ્પિક	—અમ્મડીયમ્ અમ્હઠ્ઠેર અમ્હઠ્ઠેર,	અમ્હઠ્ઠેર ।
एक	एक्की,	एओ ।
कणिआर	कणिआरो,	कणिआरो ।
कुतूहलम्	कोउहल,	कोउहल ।
चिअ	'च्चिअ,	चिअ (एव)
चेअ	च्चेअ,	चेअ (एव)
तृष्णीक	तुणिहक्को,	तुणिहओ ।
ढेवम्	ढइव,	ढइव ।
नख	नखओ,	नहो ।
निहितम्	निहित्त,	निहिअ ।
नीडम्	नेड्ड,	નીડ ।

૧ 'ચિઅ' અને 'ચેઅ' એ બન્ને અવધારણ સૂચક જાયથ છે (દે. ૮-૨-૧૮૪) અને સંસ્કૃતમા ઘપરાતા 'ચેવ' સાથે વિદ્યપ સમાનતા ધરાવે છે—ઉચ્ચારના કારણને લીધે એ બન્ને 'ચેવ' માથી પણ થઈ શકે છે.

મૂર	મુષો,	મૂઓ ।
મૃદુલમ્	માડલ,	માડઅ ।
વ્યાનુલ	વાડલો,	વાડલો ।
ન્યાહત	વાદિઓ,	વાદિઓ ।
સેવા	'સેના,	સેવા ।
સ્રોતમ્	મોત,	મોઅ ।
મ્યાનમ્	યિષ્ણ,	યીષ ।
મ્યૂલ	થુલો,	થોરો ।
મ્યાણુ	સળ્ણ,	મ્યાણ ।
દૂતમ્	દુત,	દૂઅં કિત્યાદિ ।

(ઘ) સમાસમા આવેલા ઉપરપદના આગિના વ્યવનનો દ્વિર્માથ વિકરપે થાય છે —

આલાન સ્તમ્ભ	આળાલ સ્વમો,	આળાલ-વરમો ।
કુસુમ પ્રરર	કુસુમ પયરો,	કુસુમ પ્પયરો ।
દુ સહ	દુ સહો,	દુ સ્સહો ।
દેવ-ન્વૃત્તિ	દેવ ગુદિ,	દેવ ત્થુદિ ।
નદી ગ્રામ	નદ-ગામો,	નદ ગ્ગામો ।
નિ-સહમ્	નિ સહ,	નિ સ્સહ ।
હર મ્વદા	હર સદા,	હર-ન્વસદા ।

૧૦૮ શબ્દ વિશેષ વિકાર

જે શબ્દોમા કોઈ પણ સામાન્ય કે વિશેષ નિયમ ન લાગુ પડતાં ચિહ્નિત ભાગના કેટલાક વિશેષ વિકારો થાય છે, તે આ નીચે આપવામા આવે છે —

અયન્વાર.

અકારો ।

આશ્ચર્યમ્ અચ્છર, અચ્છરિઅ, અચ્છરિજ્ઞ અચ્છરીઅ ।

૧ જુઓ પ્ર૦ ૧-ગિષ્ણ ૨ હુ ।

૨ આશ્ચર્યમ્-અચ્છરિઅ, અચ્છરિઅ, અચ્છરિઅ- (પાલી પ્ર૦

૦ ૧૧ ટિપ્પણ)

उदूखल	ओहलो	[उऊहलो]
उलूखलम्	ओक्खल	[उलूहल]
कदलम्	केल,	[कयल]
कदली	केली,	[कयली]
कर्णिकार	कण्णेरो,	[कण्णिआरो]
कुतूहलम्	कोहल,	[कोउहल्ल]
चतुर्गुण	चोग्गुणो,	[चउग्गुणो]
चतुर्थ	चोत्थो,	[चउत्थो]
चतुर्थी	चोत्थी,	[चउत्थी]
चतुर्दश	चोद्दह,	[चउद्दह]
चतुर्दशी	चोद्दसी,	[चउद्दसी]
चतुर्वारः	चोव्वारो,	[चउव्वारो]
त्रयस्त्रिंशत्	तेत्तीसा ।	
त्रयोदश	तेरह ।	
त्रयोविंशति	तेषीसा ।	
त्रिंशत्	तीसा ।	
नवनीतम्	नोणीअ, लोणीअ ।	
'नवफलिका	नोहलिआ ।	
नवमालिका	नोमालिआ ।	
निपण्ण	णुमण्णो,	[णिसण्णो]
पूगफलम्	पोप्फल ।	
पूगफली	पोप्फली ।	
पूतर	पोरो ।	
पावरणम्	पडुरण, पाउरण,	[पावरण]

घदरम्	बोर ।	
त्रदरी	बोरी ।	
मगुख	मोहो,	[मउहो]
रुद्रितम्	रण्ण ।	
लण्णम्	लोण	[लण्ण]
विचकिम्	वेइल्ल ।	
विंशति	वींसा ।	
सुकुमार	मोमालो	[सुकुमालो]
स्थत्रिर	थेरो ।	

१०९ शब्द—सर्वथाविभार—

अ नीचे ते शब्दो आपवामा आवे छे जे केटलेक अशे के सर्वथा (पीताना मूळ रूपथी) अन्य रूपनाळा यई जाय छे —

अधस् हेइ ।	अस्तम् हित्थ, तइ [तत्थ]
अप ओ, [अव]	दिग् डिमा ।
अप्सरस अचउरसा, अचउरा ।	दुद्धिता वूआ, [दुहिआ]
अयि ऐ ^१ ।	टाग्रा टाग्रा ।
अव ओ, [अव]	द्रह हरो ।
आयु ^२ आउस, [आउ]	द्रहक हरओ ।
आरब्ध आरब्धो, [आरब्धो]	धनुप् धणुह, [धण्]
इदानीम् एणिह, एत्ताहे, टाणि [इआणि] धृति दिही, [विदि]	
शौ० टाणि ।	

१ स्थत्रिर =थरो—(पाली)

२ आ सिनाय नीचे कथाय 'ए' तो प्रयोग इह नथी—(जूओ १-टिपण)

‘इपत्’ कुर, [इति]	गोहस् गोह, बाहेर ।
उत ओ, [उअ]	वृद्धरपति भयम्सई [बहम्सई]
उप उ, ओ, [उव]	भगिनी बहिणी, [भइणी]
उभयम् अवह, उवह, [उभय]	मलिनम् मइल [मणि]
ककुम् कऱहा ।	मातृध्वसा माउच्छा, माउसिआ ।
क्षिप्तम् छूट [वित्त]	मार्जारः मनरो, वनरो [मज्जारो]
क्षुम् छुहा ।	वनिता विलया, [वणिआ]
गृहम् ^१ घर ।	विद्रुत विनाओ ।
लुप्त छिक्को [छुत्तो]	वृक्ष* स्वखो, [वच्छो]
तिर्यक् तिरिआ, तिरिच्छि ।	वैदुर्यम् वेरलिअ, वेउज्ज ।
पदाति पाइक्को [पयाई]	शुक्ति सिप्पी, [सुत्ती]
प्रावृप् पाउसो ।	सैतोन्नम् थेव, थोव थोक् [थोअ]
‘पितृध्वसा पिउच्छा, पिउसिआ। स्त्री	इत्थी [थी]
पूर्वम् पुरिम पुव्व । जी० पुरव । ‘इमशानम् मीअण, मुसाण [मसाण]	
	हृदयम् हिअय पै० हितप, हितपक ।

१ विनोपणसूत्र ‘इपत्’ गठदत्तु ज ‘कुर’ रूप भाय छे, निनु विशेष्यमुचकनु नाहि

२ ‘गृहपात’ शब्दन्तु ‘घग्घइ’ ने उदण् ‘गहवइ’ रूप भाय छे

३ तिर्यक्=तिरिथो—(पाली) पा० प्र० पृ० १२ नि० १०)

४ पितृध्वसा पिउच्छा (पा० प० पृ० ३४ टिप्पण)

५ सैतोन्नम् थोक्—(स्त=२-वा० प्र० पृ० २७)

६ इमशानम् मसाण, मुसान—(पा० प्र० पृ० ५१-टिप्पण)

११० अन्त स्वरवृद्धि—

नीचेना शब्दोमां चिह्नित सयुक्त व्यजननी वधे नीचे जणाव्या
प्रमाणे स्वरो उमराय छे —

उमेरातो स्वर

अग्नि	अग्नी [अग्नी]	अ
अर्हन्	अरहन्तो अरिहन्तो, अरहन्तो ।	अ, इ, उ
अर्ह	अरह अरिह, अरुह ।	॥
कृत्स्न	कसिणो ।	इ -
कृष्ण	कसणो, कसिणो [क्णिहो]	अ, इ
क्रिया	किरिया [क्रिया]	इ
क्षमा	छमा ।	अ
चैत्यम्	चेइअ ।	इ
छश्च	उउम [छम्म]	उ
ज्या	जीआ ।	ई
तप्त	तविओ [तत्तो]	इ
द्वारम्	दुवार [दार]	उ
द्वादश	दुवालस ।	॥
दिष्ट्या	निडिआ ।	इ
पद्मम्	पउम [पोम्म]	उ

१ अग्नि अग्नि, अग्निनि, गिनि—(पा० प्र० पृ० ४९)

२ अर्हो 'अह' धातुना वधा रूपो समजयाना छे

३ कृत्स्न कसिणो, कि०हो, सिणो—(पा० प्र० पृ० ६७)

४ आ वने रूपो वण के रग अथमा ज वपराय छे

५ ज्या जिया—(पा० प्र० पृ० ४६—य=इ)

६ द्वार दुवार, दार (पा० प्र० पृ० ३२ टिप्पण)

७ पा० प्र० पृ० ४९—(भ=उम्-पद्मम् पदुम)

प्लक्ष	पलक्खो ।		अ
भव्य	भविओ ।	[भव्वो]	इ
मूर्ख	मुल्क्खो,	[मुक्खो]	उ
रत्न	रयण ।		अ
वज्रम्	वडर	[वज्ज]	इ
शार्ङ्गम्	सारग ।		अ
श्री	सिरी ।		इ
श्व	सुवे ।		उ
श्लाघा	सलाहा ।		अ
स्निग्धम्	सणिद्ध, सिणिद्ध, [निद्ध]		अ, इ
सुषा	सुनुसा [सुण्हा, ण्डुसा सुसा]		उ
सूक्ष्मम्	सुहुम, सुहम ।		उ, अ
स्नेह	सणेहो नेहो ।		अ
स्याद्	सिआ		इ

१ प्लक्ष पिलक्खो—(प्रा० प्र० पृ० ३१ नि० ३७)

२ वज्र वजिरी—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

३ श्री सिरी—(पा० पृ० १३ टिप्पण)

४ श्वः सुवे, स्वे—(पा० पृ० ३३ टिप्पण) श्व सुव=सुवे—

जुओ पृ० ४६ अ=ए

५ श्लाघा सिलाघा—(पा० पृ० ३१)

६ स्निग्धम् सिनिद्धो, निद्धो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

७ जुओ पृ० ७३ तथा ४१

८ सूक्ष्मम्=सुखुम—(पा० पृ० १८ टिप्पण)

स्नेहो, स्नेहो, सणेहो—(पा० पृ० ४६ नि० ५३)

ઉમરાતો સ્વર

સ્યાદાદઃ	સિઆવાઓ	૫	૩
સ્તુત્તમ્	સુરગ્	૭	૩
'સ્વ	સુવો	૧૧	૬
સ્વે	સુવે	૧૧	
સ્વમ્	સિરિણો	૩	
'હા	હિઓ [ય્હો]	૧૧	
'હી	હિરી	૩	

૧૧૧ અક્ષર-વ્યત્પય—

આ નીચે જે શબ્દોમાં ચિહ્નિત અક્ષરોનો પરસ્પર વ્યત્પય—

પૂર્વાપરભાવ—થઈ જાય છે તે આપવામાં આવે છે —

અચલપુરમ્	અલનપુર	
આલાન	આણાલો	
વરેણુ	વળેરુ	
મહારાષ્ટ્રમ્	મરહટ્ટ	
લઘુવમ્	હલુઅ [લહુઅ]	
'લલાટમ્	ળલાલ [ળલાહ]	
વાગાણસી	વાળાગસી	
હરિતાલ	હરિઆરો [હરિઆલો]	
દ્વદ	દ્રદ્વો [હરો]	

૧ સમાસાત્મક 'સ્વ' શ્વ દ્વ 'સુવ' ને વદલે 'સ' રૂપ થાય છે
રચન સપ્તો

૨ હા હીયો, હિયો—(પા ૦ પ્રા ૨૨ ટિપ્પણ)

૩ હ્રી હિરી—(પા ૦ પ્રા ૧૩ ટિપ્પણ)

૪ જૂઓ પ્રા ૦ ૭૨ લક્ષણ

અપભ્રંશ-આદેશો,

(૧) નીચે જણાવેલા શબ્દોના અપભ્રંશ રૂપો આ પ્રમાણે છે		
અન્યાદશ	('અન્નાદિ (ઇ) સ)	અન્નાઇસ । 'અવરાઇસ ।
ઈદરુ		ઇહ ।
ઈદશ	(ઈદિ (ઇ) સ)	અઇસ ।
કીદરુ		કેહ ।
કીદશ	(કીદિ (ઇ) સ)	કઇસ ।
તાદરુ		તેહ ।
તાદશ	(તાદિ (ઇ) સ)	તઇસ ।
થાદરુ		જેહ ।
યાદશ	(' જાદિ (ઇ) સ)	જઇસ ।
વર્ત્ત		વિચ ।
વિપળ્લ		વુલ્લ ।

અપભ્રંશના ઉમેરણો

(૧) અપભ્રંશમા કોઈ કોઈ શબ્દમા કોઈ કોઈ અક્ષરનો વધારા તરીકે ઉમેરો થઈ જાય છે —

ઉત્તમ્	ઉત્ત	વુત્ત	('વ' નો વધારો)
પરસ્પર	પરોપ્પર	અપરોપ્પર	('અ' નો વધારો)
વ્યાસઃ	વાસો	માસુ, વાસુ	('ર' નો વધારો)

૧ આ () ફાઉસમા આપેલા રૂપો અપભ્રંશરૂપોની પૂર્વાધ રથાના સ્વચક છ, આ શબ્દોના પ્રાકૃતરૂપો જોવા માટે જુઓ પૃ. ૫૮ ન્નરિ પૃ. ૫૯ ન્નરિ ।

૨ જેમ 'અય' શબ્દનુ 'અન્યાદશ' રૂપ થાય છે તેમ આ 'અવરાઇસ' શબ્દ જોતા તેના મૂળરૂપ તરીકે 'અપરાદશ' રૂપ પણ કલ્પી શકાય ।

સંધિ પ્રકરણ ૮

૧ પ્રાકૃતમા જૂદા જૂદા બે પદોના સ્વરોનો સંધિ થાય છે અને તે પળ પ્રયોગાનુસારે વિકલ્પે થાય છે —

સ્વરસંધિ—

અ+અ=આ—મગહ+અહિવર્ડ=મગહાહિવર્ડ, મગહઅહિવર્ડ [મગ-ધાધિપતિ]

દડ+અહીસો=દડાહીસો, દડઅહીસો [દડઢાધીશ]

અ=આ=આ—વિસમ+આયવો=વિસમાયવો, વિસમઆયવો [વિપમાતપ]

આ+અ=આ—રમા+અહીણો=રમાહીણો, રમાઅહીણો [રમાધીન]

આ+આ=આ—રમા+આરામો=રમારામો, રમાઆરામો [રમારામ]

ઈ+ઈ=ઈ—મુણિ+ઈણો=મુણીણો, મુણિઈણો [મુનીન]

ઈ+ઈ=ઈ—મુણિ+ઈસરો=મુણીસરો, મુણિઈસરો [મુનીશ્વર]

દહિ+ઈસરો=દહીસરો, દહિઈસરો [દધીશ્વર]

૧ જે બે પદોના સ્વરોમા સંધિ થવાનો છે, તે બે પદો સામાસિક હોય કે અસામાસિક હોય અર્થાત્ કોઈ પ્રકારે જૂદા જૂદા હોવા જોઈએ જેમકે, સામાસિક—દડ+અહીસો દડાહીસો, દડઅહીસો ।

અસામાસિક—દડસ્સ+ઈસો=દડસ્સેસો, દડસ્સ ઈસો ।

પ્રાકૃત સાહિત્યમા વિશેષે કરીને સામાસિક પદોના સ્વરોમા સંધિ થયેલો જણાય છે અને અસામાસિક પદોમા તો તેનો પ્રયોગ ઘણો જ પ્રિય થયેલો છે. અસામાસિક પદોમા સંધિ કરવા જતાં ઘણે ઢેકાણે અવયોધ દુર્લભ થઈ જાય છે માટે જ અસામાસિક કરતા સામાસિક પદોમા સંધિ—પ્રયોગનો પ્રચાર વધુ થયેલો લાગે છે અને એ અનુસારે અહીં ડંડાહરણોમા પણ સામાસિક પદોની જ નોંધ વિશેષ કરેલી છે કોઈ ઢેકાણે તો ફક્ત એક જ પદમા પણ સંધિ થયેલો છે —

— કાહિ+દ—કાહી, કાહિદ [કરિધ્યતિ]

વિ+દઓ—વીઓ વિદઓ [દિતિય]

૨ જૂઓ પાલિપ્ર૦ સંધિકલ્પ નિ૦ ૩-૫૦ ૫૮

ई+इ=ई—गामणी+इइहासो—गामणीइहासो, गामणी इइहासो

[ग्रामणीतिहास]

ई। ई=ई—गामणी+ईसरो—गामणीसरो, गामणीईसरो [ग्रामणीश्वर]

उ+उ=ऊ—भाणु+उवज्झायो—भाणूवज्झायो, भाणुउवज्झायो

[भानूपाभ्याय]

साउ+उअय—साऊअय, साउउअय [स्वादूदयम्]

उ+ऊ=ऊ—साहु+ऊसवो,—साहूसवो, साहुउસવો [સાહૂતસવઃ]

ऊ+उ=ऊ—वहू+उअर—वहूअर, वहूउअर [वधूवरम्]

ऊ+ऊ=ऊ—कणेरू+ऊसिअ—कणेरूसिअ, कणेरूसिअ [कणेरूच्छितम्]

अ+इ=ए—वास+इसी—वासेसी, वासइसी [व्यामर्षि]

आ+इ=ए—रामा+इअरो,—रामेअरो रामाइअरो [रामेतर]

अ+ई=ए—वासर+ईसरो—वासरेसरो, वासरईसरो [वासरेश्वर]

आ+ई=ए—विलया+ईसो—विलयेसो, विल्पाईसो [वनितेश]

अ+उ=ओ—गूढ+उअर—गूढोअर, गूढउअर [गूढोदरम्]

आ+उ=ओ—रमा+उवचिअ—रमोवचिअ, रमाउवचिअ [रमोपचितम्]

अ+ऊ=ओ—सास+ऊसासा—सासोसासा, सासऊ, सासा, [સાસોચ્છવાસૌ]

आ+ऊ=ओ—विज्जुला+ऊसुमिअ—विज्जुलोसुमिअ, विज्जुलाऊसुमिअ

विज्जुलुसितम्]

इस्व-दीर्घ विधान—

૨ પ્રાકૃતમા સામાસિક શબ્દોમા પ્રયોગાનુસારે (વયાય નિત્યે અને વયાય વિકલ્પે) ઇસ્વ સ્વરનો દીર્ઘ સ્વર થાય છે અને દીર્ઘ-સ્વરનો ઇસ્વ સ્વર થાય છે —

ह्रस्वनो दीय-अतवेई-अतोवेई	[अतवेई]
सत्त+वीसा-मत्तावीसा	[सत्ताविशति]
पइ+हर- पइहर, पइहर	[पत्तिट्टम्]
भुअ+यत-भुआयत्, भुअयत्	[भुजायत्तम्]
वारि+मई-वारीमई, वारिमई	[वारिमती]
वेलु+वण-वेलुण, वेलुण	[वेणुवनम्]
दीर्घनो ह्रस्व-गोरी+हर-गोरिहर, गोरीहर	[गोरीट्टम्]

१ सरस्वती वैदिक प्रयोग-

अट+अपाट्-अष्टाकपालम् ।

अष्ट+हरण्या-अष्टाहरण्या ।

अष्ट+पदी-अष्टापदी (कादिका-६-३-१२६)

सरस्वती सरुत प्रयोग-

दाउ+उर्ण-दात्रावर्ण ।

उप+नत्-उपानत् ।

केश+कशि-केशकेशि । घमेरे(कादिका-६-३-११० थी ११९)

सरस्वती पाली प्रयोग-

सम्म+अम्मो-सम्माअम्मो ।

सम्म+सुद्धो-सम्मा सुद्धो । (पा० प्र०पृ० ७४ सधिकल्प,

पि० ११ तथा आ नियमपु टिप्पण)

२ सरस्वती वैदिक प्रयोग-

अजा+क्षीरेण-अजक्षीरेण ।

ऊण+घदा-ऊर्णघदा ।

अजा+अरम्-अजारम् ।-(का० ६-३-६३-६४)

सरस्वती सरुत प्रयोग-

शिला+वहम्-शिल्ववहम्

मामणी+पुन-मामणिपुन ।

ब्रह्म+पुन-ब्रह्मपुन ।

(का० ९-३-६१ थी ६६ तथा ४१-४५)

जउणा+यड-जउणयड, जउणायड [यमुनासदृशम्]

नई+सोत्त-नइसोत्त, नईसोत्त [नदीस्रोत]

मणा+सिला-मणसिला, मणासिला [मन शिला]

वहू+मुह-वहुमुह, वहुमुह [वधूमुखम्]

सिला+खलिअ-सिलखलिअ, सिलाखलिअ

[शिलाम्खलितम्]

संधिनिषेध—

३ 'इ'-'ई' के 'उ' 'ऊ' पंजी कोई विजातीय स्वर आवे तो संधि धतो नहीं अने 'ए' के 'ओ' पंजी कोई पण स्वर आवे तो संधि धतो नहीं

पहावलि+अरणो-पहावलिअरणो [प्रभावत्यरुण]

वहू+अवऊदो-वहुअवऊदो [व ववगूढ]

वणे+अडइ-वणे अडइ [वनेऽटति]

अहो+अच्छरिअ-अहो अच्छरिअ [अहो आश्चर्यम्]

४ स्वर पर रहेता त्रियापदमा स्वरनो संधि धतो नहीं —

होइ+इह-होइ इह [भवति इह भवतीह]

५ उद्बृत्त स्वर पर रहेता प्रायः पूर्वना स्वरनो संधि धतो नहीं

निसा+अरो-निसाअरो [निशाक (न) र]

१ स्वरनी साथे हेनो दज्जे होपाया पही जे स्वर देप हे छे तेनु नाम उद्बृत्त स्वर छे—(अधुक्त 'कादि' लोप-पृ० १०)

२ क्केटलेक केनाणे तो उद्बृत्त स्वर पर रहेता पण संधि धर्दे गएलो छे —

कुम्भ+आरो=कुम्भारो (कुम्भकार)

चर्च+आओ=चर्चाओ (चर्चार्थ)

साह+माहणो=साहाहणो (सातवाहन)

सुन+उरिसो=सुनरिसो (सुपदप) इत्यादि

સ્વરલોપ—

- ૬ સ્વર પર રહેતાં પૂર્વવર્તી સ્વરનો પ્રયોગાનુસારે લોપ થાય છે
તિઅસ+ઈસો—તિઅસોસો [ત્રિદશેશ]
નીસાસ+અસાસા—નીસાસૂસાસા [નિદશ્વાસોચ્છ્વાસો]
- ૭ પદ્ધતી પર આવેલા 'અપિ' શબ્દના 'અ' નો લોપ વિકલ્પે થાય છે
વેળ+અપિ—વેળાવિ, વેળાવિ [વેનાપિ]
વહ+અપિ—વહપિ, વહમવિ [વધમપિ]
કિ+અપિ—કિં પિ, કિમવિ [કિમપિ]
ત+અપિ—ત પિ, તમવિ [તદપિ]
- ૮ સ્વરોત પદ્ધતી પર આવેલા 'ઈતિ' શબ્દના 'ઈ' નો લોપ
થઈ 'તિ' ને સ્થાને 'તિ' થાય છે
તહા+ઈતિ—તહાત્તિ, તહત્તિ [તપેતિ]
પિઓ+ઈતિ—પિઓ ત્તિ, પિઝાત્તિ [પ્રિય ઇતિ]
પુરિસો ઇતિ પુરિસોત્તિ, પુરિસુત્તિ [પુરુષ ઇતિ]
- ૯ વ્યગ્નનાંત પદ્ધતી પર આવેલા 'ઈતિ' શબ્દના 'ઈ'નો લોપ થાય છે
કિં+ઈતિ—કિંતિ [કિમિતિ]
જૈ+ઈતિ—જતિ [ચદિતિ]
દિદ્ધ+ઈતિ—દિદ્ધતિ [દ્દષમિતિ]
ન યુષ+ઈતિ—ન યુષં તિ [ન યુક્તમિતિ]
- ૧૦ ત્યદાદિ અને અવ્યયધી પર આવેલા ત્યદાદિ અને અવ્યયના
આઠિ સ્વરનો પ્રાય લોપ થઈ જાય છે —
ત્યદાદિ—ત્યદાદિ ઇસ+ઈમો—ઈસમો [ઇપોડ્યમ્]

૧ ગૂઝો પાલિ. સ. નિ. ૧ (ક) પૃ. ૫૫.

૨ ગૂઝો „ „ „ ૨૬ પૃ. ૮૩.

त्यदादि-अयय अम्हे' एत्थ अम्हेत्थ [वयमत्त]

अव्यय-अव्यय जइ गत्थ जइत्थ [यद्यत्र]

अव्यय-त्यदादि जइ अह जइह [यद्यहम्]

जइ इमा जइमा [यत्तीयम्]

व्यजनसधि

विसर्ग=ओ

११ अकारथी पर आवेला ' विसर्ग 'नो ओ थाय छे —

अग्रत =अगओ ।

अत्त +विस्त्रम्भ =अतोवीसभो ।

पुरत =पुरओ ।

मन शिला=मणोसिला ।

मार्गत =मगओ ।

सर्वत =सव्वओ ।

म=अनुराग

१२ पदने अते रहेला मकारनो अनुस्वार थाय छे —

गिरिम्=गिरि । जलम्=जल । फलम्=फल । वृक्षम्=वृक्ष ।

१३ स्वर पर रहेता अत्य 'म' नो अनुस्वार विसर्गपे थाय' छे

उत्सभम्+अजिअ=उत्सभ अजिअ, उत्सभमजिअ [ऋषभमजितम्]

१ पाणि प्र० स० नि० १-(ख) पृ० ६५-ते+अह=तेह ।

२ कोई ठेकाणे डाल 'मम' नी आदिमा रहेला 'म्' नो पण अनुस्वार थई जाय छे जेमक-वणम्मि=वणमि (वने)

३ जूओ पाणि प्र० स० पृ० ७७-य+आहु=यमाहु (यदाहु)

अत्त+अत्त=अत्तत्त ।

હ, જ, ણ, ન=અનુસ્વાર

૧૪ વ્યજન પર રહેતા 'હ', 'જ', 'ણ' અને 'ન' ને સ્થાને અનુસ્વાર થાય છે

હ-પદ્ધત્તિ=પતિ-પતી । પરાદ્મુખ=પરમુહ-પરમુહો ।

જ-વજ્જુપ્પ=વજ્જુપ્પ-કનુઓ । લાજ્જન=લજ્જન-લજ્જણ ।

ણ-પણ્ણમુખ=પણ્ણમુખ-પણ્ણમુહો । ઉત્કણ્ઠા=ઉત્કઠા ।

ન-વિન્યય=વિન્યય-વિન્યયો । સન્ધ્યા=સજ્ઞા ।

(૧) શીરસેનીમા 'હ' અને 'જ' પર રહેતા અત્ય 'મ' પછી વિકલ્પે ' 'ણ' ઉમેરાય છે

યુત્તમ્ હદમ્ જુત્ત+હણ
 જુત્તમિણ } = જુત્ત ણિણ, જુત્ત હણ ।

સદ્દક્ષમ્ હદમ્ સરિસ+હણ
 સરિસમિણ } = સરિસ ણિણ, સરિસ હણ ।

કિમ્ એતત્ કિં + ઇઅ
 કિમેઅ } = કિંણેદ્દ કિમેદ્દ ।

એવમ્ એતત્ ઇઅ + ઇઅ
 એવમેઅ } = ઇઅ ણેદ્દ, એવમેદ્દ ।

અનુસ્વાર આગમ

૧૫ નીચે જણાવેલા શબ્દોના અત્ય વ્યજનનો લોપ થઈ અત્ય સ્વર ઉપર અનુસ્વાર થાય છે

ઋધર્ ર્ હર્ । ઋધર્ ર્ ર્ હર્ । તત્ ત । પૃથક્ પિહ । યત્ જ ।

વિષ્વર્ વીશુ । સમ્યક્ સમ્મ । સાક્ષાત્ સાગ્ધ ।

૧ ત્ત્તો પા० પ્ર० સ० નિ० ૨૦ ૫૦ ૮૦—ચિર આયત્તિ=ચિર ગાત્તિ, ચિરગાત્તિ ।

१६ नीचे जगामेला शब्दोना प्रथम स्वर उपर, द्वितीय स्वर उपर
अने तृतीय स्वर उपर प्रयोगानुसारे (विकल्पे के नित्ये)
अनुस्वार धाय छे

प्रथम स्वर उपर—अश्रु असु । कक्राट कक्रोडो । कुड्मलम् कुपल ।
गुच्छम् गुट । गृष्टि गिंडी, गिड्डी । ज्यस्त्रम् तस ।
दर्शनम् दसण । पुच्छम् पुट । पर्शु पसू ।
बुधम् बुव । मार्जार मजारो, मजारो । मूर्धा मुदा ।
वक्रम्—वक । वृश्चिक—विंछिओ । श्मश्रु मसू ।

द्वितीय स्वर उपर—इह इहं [इहमेगेसि] प्रतिश्रुत पडसुआ ।
मनस्वी—मणमी । मनाम्बिनी मणंसिणी ।

मनःशिला मणसिला, मणामिला । वयस्य वयसो ।

तृतीय स्वर उपर—अतिमुत्तमम्—अणिउँतय, अदमुतय, अइमुत्तय ।
उपरि—अवरि ।

कोइ स्थले मात्र उदनी पूरवणी माटे पण अनुस्वार धाय छे
देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सठ्ठभभावच्चिए—
देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सठ्ठभूभावच्चिए^१ ।
[देवनागसुवन्नाक्खिरगणस्सदभूतभावाचिते]

१७ जे स्थले स्वरथी शरु थलु पड बेवडायु होय त्या वच्चे ' म '
विकल्पे उमेराय छे

एक+एकं एकमेक, एकेक (एकैकम्)

एक+एकेण एकमेकेण, एकेकेण (एकैकेण)

अग+अगमि अगमागमि, अगगागमि (अङ्गेअङ्गे) इत्यादि ।

१ अ. गे. पा० प्र० स० नि० १८ प० ३८, नि० २४-पृ० ८१

२ ' श्रुतस्त्व ना छल्लो अनेरुनु गी० चरण छे—

अ.ओ पुवत्तरवरदाउड्डे—(प्रतिफलण)

प्रकरण ९

उपसर्ग-अव्यय निपात

उपसर्गा—

प-प्र—परस्वेद् (प्रक्षयति) प्रभासेद् (प्रभाषते)

परा-परा—परायाओ (परायात) पराजिणद् (पराजयते)

ओ, आ-अप—ओसरद्, अमसरद् (अपसरति)

ओमरिअ, अवमरिअ (अपसृतम्)

स-सम्—सगिणद् (सगिपति) सगित्त (ससिक्तम्)

अणु, अनु-अनु—अणुजाणद् (अनुजानाति) अनुमई (अनुमति)

ओ, अव-अव—ओअरद् (अवतरति) ओआरो (अवनार)

ओआसो, अजयामो (अवनाश)

ओ, नि, नी-निर्—ओमल्ल, निम्मल्ल (निर्मल्यम्)

निगओ (निर्गत) नीमहो (निम्सह)

टु, टू-टुर्—टुन्नघो (टुर्नय) टूह्वो (टुर्भग)

अभि, अहि-अधि—अभिहणद् (अभिहन्ति) अहिष्णाओ (अभिप्राय)

वि-वि—विस्तुवद् (विस्तुर्वति) विणओ (विनय) वेणद्आ (वैनयित्री)

अधि, अहि-अधि—अज्जायो (अयाय) अहीद् (अतीते)

सु, सू-सु—सुत्तर (सुकरम्) सूह्वो (सुभग)

उ-उत्—उगच्छद् (उद्गच्छति) उगओ (उदगत*) उप्प

त्तिआ (औत्पत्तित्री)

अद्, अति-अति—अईओ (अतीत) वड्ढत्ता (व्यातिक्कात*)

अतिसओ (अतिशय) अत्तात्त (अत्यन्तम्)

णि, नि-नि—णिवेशो (निवेश) सनिवेशो (सनिवेश) निवि

सद् (निविशते)

१ फक्त 'मान्य' शब्दनी पूर्वना ज 'निर्' नो 'ओ' थाय छे,

પડિ, પતિ, પરિ-પ્રૈતિ—પડિમા (પ્રતિમા), પતિઢા (પ્રતિષ્ઠા)
પરિઢા (પ્રતિષ્ઠા)

પરિ, પલ્લિ-પરિ—પરિવુઢો (પરિવૃત્ત) પલ્લિહો (પરિવ)

ફ, પિ, વિ, અપિ અધિ-અપિ—પિહેફ (પિઢધાતિ) પિહિત્તા (પિધાય)
પિપિ, કિમવિ, કિમપિ (કિમપિ) કોફ, કોવિ (કોડપિ)

ઊ, ઓ, ડવ-ડપ—ઊઝાયો, ઓઝાયો, ડવઝઝાયો (ડપાધ્યાયઃ)

આ-આ—આવાસો (આવાસ) આયતો (આચાન્ત)

ઘાત્વર્થ ઘાઘતે કશ્ચિત્ કશ્ચિન્ તમનુવર્તેતે ।

તમેવ વિશિનષ્ટ્ય-યોડનર્થકોડન્ય પ્રયુજ્યતે ॥

અવયાઈ (અવ્યયાનિ)

અહો, હહો, હા, હે, નામ, અહફ, હીસિ, અહફ અને અરિરિહો
વિગેરે અનેક અવ્યયો છે અને તે વગનો પ્રયોગ સમ્કૃતની પેઢે પ્રાકૃ-
તમા પણ થાય છે તો પણ અહીં નીચે કેટલાક વિશેષ અવ્યયોની
નોંધ કરીજી છીજી —

અઈ	અતિ	અતિશય
અઈ	અધિ	સભાવના
અઈવ	અતીવ	વિશેષ
અઓ	અત	આથી, ઇથી
અકઢ્ઢ	અકઢ્ઢવા	નહિ કરીને.
અગઓ	અગત	આગલથી.
અગો	અગ્રે	આધે, આગલ
અગ	અઢ્ઢ	સંબોધન
અજ્ઞ	અત્ર	આજ

अण (नम्)	अन	निषेध
अण्णमण्ण	अन्योऽन्यम्	अन्यो-य,
अण्णहा	अन्यथा	विपरीत
अणतर	अनन्तरम्	आंतरा विना
अतीव	अतीव	
अत्थ	अस्तम्	अदर्शन, आधमयु
अत्थि	अस्ति	सत्तासूचक
अत्थु	अस्तु	विधिसूचक, निषेधसूचक
अदु	अद	
अदुवा } अदुव }	अथवा	पक्षांतर.
अद्धा	अद्धा	समय
अतर	अन्तरम्	आतरु
अतो	अन्तर्	अदर, वधे
अरुहा	अन्यथा	विपरीत
अल्लु } अत्तह }	अन्यथा	(अप०)
अप्पणो	आत्मन	आपणे जाते पोते
अपरङ्गु	अपरेद्यु	परमदिवसे
अप्पेव	अप्येवम्	सशय
अभिवर्खं	अभीक्ष्णम्	वारवार.
अभितो	अभित	चारे बाजु
अम्मो		आश्चर्य.
अम्महे (शौ०)		‘ए हैं ह’हर्षनु सूचन
अर	अरे	सभापण,

अरे	अगति (अरइ)	रतिरलह.	६
अल	अलम्	सामन्, निषेध, पूरुतु	
अलाहि	अलहि	निवारण, निषेध	
अन्म	अन्द्म	अवश्य	
अवसेँ } (अप०)	अवशेन	"	
अवस } (अप०)	अवश्यम्	"	
अवरि	उपरि	उपर	
अवे		सूचना, पश्चात्ताप, सभाषण, विस्मय, सताप, आदर, भय, अपराध, खेद, दुःख, आनन्द	
असड	अमकृत्	अनेकवार	
अह	अ	आरम्भ	
अहत्ता	अगन्तात्	नीचे	
अहवड (अप०)	अथवा	पश्चात्तर	
अहव } (अप०)	अथवा	"	
अहवा }			
अहा	अ	जैम	
अहे	अ	नीचे	
अहो	अहो	ओहो (आश्चर्य)	
आम	ओम्	स्वीकार	
आवि	आवि	प्रकट	
आहच्च	आहत्य	वगल्कार	
आहरजाहर(अप०)	एहिरेयाहिरे	आवरोजावरो	
इ		पापपुण्य	
इओ	इत	आभी, एभी, वायारम्भ	

इक्ष्मरिभ	एरुमुतम् (१)	सप्रति,
इयत्त	इत्यन्वम	ए प्रकारे
इद्यत्तो	इत्यर्थ	ए अर्थ,
इयाणि	इयानीम्	इमणा.
एम्वाहि(अप०)	"	,
इर	रिउ	निश्चय
इह	इह	अहीं
इह	रुधर	मत्त
इहय	रुधर	
इहरा	इतरभा	अन्यथा
इ	रिम्	प्रदन, गर्हा
ईसि	ईपन्	थोडु
ईमि	"	"
उ	तु	तो
उभ	उत	पदय-जो
उट्टनइस (अप०)	उत्तिष्ठविश	उठवेश.
उत्तरओ	उत्तरत	उत्तरधी, उत्तरमा
उत्तरसुये	उत्तरथ	आवती काल पट्टी
उत्	उत्	विस्तर, अपि
उत्ताहु	उत्ताहो	विस्तर
उत्पि	उपरि	उपर
उवरि	,	"
उवरि	"	"
उ		"
एभ	एतत्	गर्हा, क्षेप, विष्मय, सूचना

एकइआ	}	एकदा	एक वखत
एकइआ			
एकया			
एकसरिअ		एकसृतम् (१)	संप्रति
एकसि	}	(अप०) एकदा	एकवार
इकसि			
एकसि	}	एकटा	एक वग्नत
इकसि			
एकसिअ	}	”	”
इकसिअ			
एगइआ	}	एकटा	एक वग्नत
एगया			
एगयओ		एकैकत	एक एक
एगततो		एकगतत	एक तरफी
एगउअ		ऐकयम्	एक प्रसार
एतावता	}	एतावता	एटले
एयावया			
एतथ	}	अन	अहीं
एतथ			
एतथु	}	(अप०) अन	”
एतहे			
एतहे (अप०)	इत		आथी, एथी, बाक्यारभ
एव	एव		नकी, ए ज प्रमाणे
येव' (शौ०)	”		”

१ जुओ पा० प्र० प्र० ७८ नि० १७

वा + एव = वा येव । हेमु + एव = हेमु येव ।

न + एव = न येव । ते + एव = ते येव ।

योधि + एव = योधि येव । सो + एव = सो येव ।

नि (अप०)		ज "तासु नि" तनो ज
न्य	एवम्	एम्, न प्रमाणे
एम् (अप०)	"	"
न्यमेव	एवमेव	एम् ज
एमेव	"	"
एम्बद् (अप०)	"	"
ते	अगि	मभायना
ओ		सुनना, पश्चात्ताप
रुओ	रुत	क्याथी
रउ	"	"
रहतिहु { (अप०)		
रत्थद्	रुभ्रतिन्	कोद् डेराने
कल्ल	कल्पम्	काले
कह {	रथम्	केम, केशी रीते
कह {		
केम, केम्ब, {	"	"
किम्, किम्ब {		
किह, किध { (अप०)		
कहि {	कुम्भ	क्या
कहि {		
केत्थु (अप०)	"	"
काल ओ	कालत्	काले करीने, कवते
काहे	काहं (!)	कशरे
कि		प्रश्न, गर्हा
किनि	किनिन्	काई,

કિંના	}	કિન્નુ	પ્રશ્ન
કિન્ના			"
કિન્નો			"
કિર		કિલ્	નક્કી
કિઝ		"	"
કેનાચિર		કિયચિરમ્	કેટલા લાવા સમય સુધી
કેવાચિરેણ		કિયચિરેણ	,
કેવઝ			અમલુ
કેહિ (અપ૦)			તાટ-ર્થસુચન "રુમ્મહો કેહિ"
			સ્વર્ગને માટે
કવલુ			નક્કી
ગાઝઅ (યં)			વઢી
ગ્વાઝ (અપ૦)			અનર્થક-સ્થલપૂરણે
લેત્તઓ	ક્ષેત્રત		ક્ષેત્રમા, ક્ષેત્રથી
ગુ			નક્કી
ગવમ્મો	ગ ધત		ગધે
ગુળઓ	ગુળન		ગુણે
ઘડ (અપ૦)			અનર્થક-સ્થલપૂરક.
ધુમ્મ (અપ૦)			ધુધુ-—વેદાનુ અનુકરણ
જ	જ		અને
ઘ			નક્કી
જિઅ	}	જેઅ	"
જેઅ			"
નહ			જો.
		"	"
	ગન		જેમી,

जणि	}(अप०)	जाण्ये, 'इव'नु सूचनः
जणु		
जत्थ		यत्र ज्या-जेमा
जेत्थु	}(अप०)	यत्र ज्या-जेमा
जत्तु		
जनि		यटि जो
जटि		यटि "
जह	}	यथा जेम, जे रीते
जहा		
जेम, जेम्ब,	}(अप०)	' "
जिम, जिम्ब,		
जिह, जिध		
जहेव		यथैव "
ज		यन् जे, के
जाव		यावत् ज्यासुधी
जाम	}(अप०)	" "
जाउ		
जामहिं		
जावज्जीव		यावज्जीवम् जीवता सुधी.
जुअजुअ		युतयुतम् (!) पृथक्पृथक्-जूटजूट
जेण		येन जे तग्फ
जे		ये पादपूरु,
जगिति		सप्रति
जटि		शीघ्र-जट.
ण		निपेध.
णइ		

णं		वात्स्यालंकार, -
ण (शी०)	ननु	वितर्क
ण,मो	नम	नमस्कार,
णवर		केवल,
णवरि		अनतर,
णवर	नवरम्	विशेष,
णवि		विपरीतता,
णाइ	नैव (?)	निषेध,
णाइ	"	"
णाणा	नाना	जुहुजुहु
णिच्च	नित्यम्	नित्य,
णूण	नूनम्	नक्की तर्क,
णूण	"	"
णो	नो	निषेध,
त	तन्	वात्स्यारभ, ते,
तजहा	तद्यथा	जेमरे,
तण	तया	त्यारे, तयारपडी,
तथो	तत	तेथी
ततो	"	"
ततो	"	"
तणेण (अ१०)		ताडयसूचन
तत्थ	तत्र	त्या, तेमा
तेत्तहे (अ१०)	,	"
तप्पभिइ	तत्प्रभृति	त्यारथी
तह	तथा	तेम, तेवी रीते,
तहा		

मेम, तेम्, } (अप०) तथा तेम, तेवी रीते
 तिम निम्, }
 निह, निध }

तहेव त्री तेम, तेवी रीते
 तहि त्र त्या-तेमा,
 नहि " "
 ताव तावन् त्यामुधी वाय्यारभ,

ताड }
 ताम } (अप०) तावन्
 तामहि }

तिरिय निर्यक् वाहु.
 तिरो निर श्पावु
 तीअ अनीनम् अनीन

तु तु तो
 तेण तेन ते तरफ,

तेधु }
 ततु } (अप०) तन त्या-तेमा,
 तेहि (अप०)

तो ता-र्थ सूचन
 तो तो

तो (अप०) तत, तथा तेथी, त्यारे

थ धून् तिरम्हार,

तर टर अटधु, ओट्टु.

निवारत निवारानम् रात-दिवस

निवा, दिआ, } निवा निवस

निवा }
 निवे (अप०) "

डुडु ट्टु ट्टु, खराय,

दुहओ	द्वि ॥	बने बाजुभी
दुहा	”	बने रीते, बे भागे
दे	”	समुर्खाकरण, सबोधन
धणिय		बाद
धुव	ध्रुवम्	ध्रुव, चोक्स
गुगु (अप०)	”	”
न	न	निषेध
नउ } (अप०)		गृ० नो जाण्ये, ‘इव’
नाइ }		अर्थनु मन्न
नावइ }	ज्ञायते (?)	हिं० नाइ
न }		
नत्थि	नास्ति	नही
नहि	नहि	निषे १
नाहि (अप०)	,	”
निच्च	नित्यम्	नित्य
नून }	ननम्	वितर्क
नून }	”	
नेव	नैव	नहि ज
नो	नो	निषेध
पष्ठुअ	प्रत्युत	उलटु
पच्चट्ठिउ (अप०)	”	
पगे	प्रगे	प्रात ऋळे
पच्छा	पश्चान्न	पडी
पच्छइ (अप०)		

पटिरुव (प)	प्रतिरुपम्	सरगु
पतिरुव (प)		
पत्रिरुव (प)		
परज्जु	पेर्यु	परम दिरसे
पर	परम्	परतु
पर (अप०)	"	"
परमुह	पराह्मुखम्	पगट्मुख विमुख
परसमे	परध	आवता परम त्रिवमे
परितो	परित	चारे बाजु
परोप्पर	परम्परम्	परम्पर
परप्पर		
अवगोप्पर	(अप०) "	"
अवम्प्पर		
पसह	प्रसह	हटात्
पाटिक्	प्रत्येहम्	एहएह
पाटिक्		
पातो	"	"
पाथो	प्रात	सवारे
पाओ	प्राग	प्राय , पणु करीने
प्राउ		
प्राप्प	(अप०) "	"
प्रादम्भ		
पगिगम्भ	अपि+इ	सरगु, जेवु
पिय		
पि	अपि	पण
पुण	पुन	परीने पजी

पुणरुक्त	पुनरुक्तम्	॥ कृतकरण
पुणो	पुन	फरीने, वळी
पुणु (अप०)	॥	॥
पुणरवि	पुनरवि	फरीपण, वळीपण
पुरओ	पुरत	आगळ
पुरत्था	पुरस्तान्	॥
पुरा	पुरा	पहेला, भूतनाळ
पुह	पुहर्	नृट
पिह		॥
पेद्य	प्रेत्य	परलोके
बले	बले	निर्धारण—चटी वादु, निश्चय
बहिद्धा	बहिर्	बहार
बहिया	बहिर्	॥
बहिं	॥	॥
भुज्जो	भूय	फरीने
भो !	भो	आमरण
मगगतो	मार्गत	पाउळ
मणय	मनार्	योडु
मणाउ (अप०)	॥	॥
मणे	मने	विमश
माइ	माऽति	निपेय
मामि		सखीनु मन्त्रोत्त
~	मान्द्व	जेवु
	गृपा	रोदु

मुहु	मुहु	वारवार
मृमा	मृषा	खोटु
मा	मा	निषेध
म (अप०)	मा	”
मोरउहा	मुधा,	फोकट
मोमा	मृषा	खोटु
य	च	अने
ग्दो	छ.	गर्भ काले
र	र	पादपूरक
रहो	रह	गुप्त
रे	रे	सभाषण
रे	रति+रइ=रे	रतिकलह.
रेसि, रसि (अप०)	”	तादर्थ्यसूचन.
लहु	लु	शीघ्र
र	वा	निश्चय, जेवु
ल	इव	जेवु
यणे	वने	अनुरुपा, निश्चय, निश्चय,
		सभावना
गहिल (अप०)	शीघ्रम् पगमिल(?)	वहेलु
वा	वा,	निश्चय, जेवु.
वि	अपि	पण
विभ	इव	जेवु
विना	विना	वग.
विणु (अप०)	”	”
वित्र	इव	जेवु
गोभु	वित्र	प्राप्ति

वे	व	निश्चय,
वेञ्च		आमन्त्रण
वेवे	,,	भय, वारण, विषाद, आमन्त्रण
सइ	सटा	सटा.
सइ	सकृत्	एकवार
सक्व	साक्षात्	प्रत्यक्ष
सज्जो	सद्य	शीघ्र
सणिय	शनै	धीरे
सद्धि	सार्धम्	साधे
सपक्खि	सपक्षम्	बराबर सामे
सपडिडिस्ति	सप्रतिष्ठा	,,
सम	समम्	साथे
समाणु (अप०)	समानम्	,,
सम्म	सम्यक्	ठीक, साबु
सय	स्वयम्	जाते पोते
सया	सटा	सदा
सञ्चओ	सर्वत	बधे, बधेयी
सञ्चअ	सर्वत्र	बधे
सञ्जेत्तहे (अप०)	,,	,,
सह	सह	साथ
सहु (अप०)	,,	,,
सहसा	सहसा	अविमर्श, शीघ्र, त्वरा.
साय	सायम्	साया, साज
भिण (अ)	भ्यान्	रुदान

सिया (आ)	”	”
सुवत्ति	स्वम्ति	रल्याण
सुवे	श्च	आवती काले
से		अय, वाक्यारभ
सेव	तदेव	समाप्ति, स्वीकार
हजे (शौ०)	,	दामीनु आमरण
हता	हन्त	कोमलामरण हा
हद	हन्त	गृहाण-ले
हदि	हन्त	वेद, विरुलप, पश्चात्ताप,
		निश्चय, मृत्य, गृहाण.
हदी	हाविरु	वेद, निर्वन्
हरे	हारे	क्षप, सभापण, रतिरुह
हग		एला-सग्वीनु मबोधन
हले	हाऽऽले ।	गली-,,
हज्ज	हयम्	शीघ्र
हाहा	हारा	वेद
हिर		निश्चय
हीमाणहे (शौ०)		विष्मय, निश्च
हीही (शौ०)		खीगी (विरूपकनु हमबु)
हु		निश्चय, विनर्क, विष्मय,
		सभाषना
हुहु (अ०)		‘मुम्’ व ‘मरर’ अथा
		जनु अनुररण
हु		गा, वृत्त्या, निशागण
हु		नीचे
हु	अय	

આ ઉપરાત તે બીજા મર્વાશિષ્ટજન્ય (યા, ઠા વિગેર)
જાય્યો છે, તેનો ઉદ્દેશ તદ્દિત પ્રસ્થાપના આપનારો છે. સ્વ
વિચારિણ તો—

“ ઇયન્ત ટિનિ સમ્યાન નિપાતાના ન વિદ્યન્તે ”

નિપાત

આગળ જણાવ્યા પ્રમાણે દેશ્યપ્રાકૃત ણ, પ્રસ્તુત પ્રાકૃતનુ ણક
અગ ટ્રે તેમા જે જે શબ્દોનો પ્રયોગ થયે છે તેના શબ્દો ‘નિપાત’
ને નામે ઓળખાયા છે. કારણ કે, એ શબ્દોની રચના, કોઈ જાતની
વ્યુત્પત્તિ કે વર્ણવિચારની અવેક્ષા રાખતી નથી. કિંતુ ણ, લૅન્કિક
સંજેત અને ઉચ્ચારણ ઉપર નિર્ભર છે. અર્થાત્ ણના—દેશ્યપ્રાકૃતમા
વપરાતા કેટલાક—નિપાતો આપીને ત્રીણ

અર્થ—

અગયા	અનુરા	
અત્ય (અડ) વ	અશાણ્ટમ્	અશાલે
અલ્લ		દિન,
*આઝ	આપ	પાળી
*આસીમા	આશી	આશિષ
*ઉઝગે	ઉઝગલ —વગી	વગવાન
રહ	રૂતૂહલમ્	રોહ
*સ્થર	સ્થાચિન્	
*ર દુદ્ધ	વન્દોત્થમ્	ઉત્પલ
*રરુથ	રરુત્થમ્	સુથ
સી	શ્મશાનમ	
૧. ઓ	ક્ષુલ્લ	
	મેઝમ્	

*गोणो	गौ	
*गावी	"	
*घायणो	गायन	
चक्षिक	स्थासक	कुभारनु एक जातनु उपकरण
डिडि	धिकधिर	
डिउद	पुश्चली	डिनात्र
*जम्मण	जम	
झसुर	ताम्बूलम्	
णामुक्कसिअ	कार्यम्	
णेच्छो	पण्डक	नपुमक, हीमडो
*तेआगीमा	अयश्चत्वारिंशत्	तेतालीश
*तेरण्णा	त्रिपञ्चाशत्	ते (त्रे) पन
निगिन्डि	पौप्प रजः	पुप्पनी रज
*डिडि	डिक्खि	
*धिग्थु	धिगम्तु	
*निहेण	नित्यनम्	पर
*पक्खलो	पक्ख	ममथ
*पञ्चावण्णा	पञ्चपञ्चाशन्	पचावन
*पणपत्ता	"	"
पल्ली	कर्णाम	कपास
*पण्णिमिद्धी	प्रणिम्प री	
पाडिमिद्धी		
*भिमोगे	हिमोग	
*वसलो	वसीय	वत्त
*भट्ठिआ	भट्टक	तिष्णु

भवतो	भवान्	तमे
बहिद्धा	बहिर्धा	मेषुन, बहि
मघोणो	मघवा	इन्द्र
महन्तो	महान्	
मुव्वहइ	उद्वहति	
लज्जालुङ्णी	लज्जावती	राजवतीनो छोट.
विउसगो	युत्सर्ग	त्याग
बोसिरण	व्युत्सर्जनम्	,,
वम्हलो	अपस्मार	रोगविशेष—वाई
वडुयर	बृहत्तरम्	वडेर
वटो	वट	
सन्निखणो	साक्षी	
साहुली	शाखा	

अपभ्रंशमा आवता केटलाक निपातो—

देश्य शब्दो

अप्पण	आत्मीय	आपण
कोड्ड	कौतुक	मोट.
खेड्ड	कीडा	खेल, रमत
जाइडिआ	यट्टाष्टिका	जे जे जोयु
अकट		
टक्करि	अद्भुत	
दडवट	अवम्बन्ड	दडवडवु
द्रवक्क	मय	
	दृष्टि	

*गोणो	गौ	
*गावी	"	
*घायणो	गायन	
चच्चिक	स्थासक	कुभारनु एक जातनु उपकरण
त्रिञ्चि	त्रिकधिर	
उउउ	पुश्चली	उिनाञ्ज
*जम्भण	जन्म	
असु	ताम्बूलम्	
णामुक्कसिअ	कार्यम्	
णेल्लञ्जो	पण्टक	नपुसक, हीमढो
*तेआलीसा	अयश्चत्वारिंशत्	तेतालीश
*नेवणा	त्रिपद्याशत्	ते (त्रे) पन
तिगिञ्चि	पौप्य रज	पुष्पनी रज
*द्धिद्धि	त्रिकधिर	
*धिगम्भु	धिगम्भु	
*निहेल्लण	निलयनम्	पर.
*पक्कलो	पनवज	मगध
*पद्यावणा	पद्यपद्याशत्	पचावन
*पणपन्ना	"	"
पलही	कर्णाम	कपास
*पण्णिमिद्धी	प्रणिम्प री	
पाण्णिमिद्धी		
*भिमोरो	हिमोर	
*वडहो	वटीयर्त	वज्र
*भट्ठिआ	मट्टि	निष्पु

*आ ि गानीवासा गवडा कवडग गवडो र गिने सगागाया भगव ड

નામ પ્રકરણ ૧૦-

નામના પ્રકારો

સંસ્કૃત ભાષામાં નામોના બે વિભાગ છે. જેમકે—સ્વરાત નામ અને વ્યજનાત નામ પણ પ્રાકૃતભાષામાં તેમ નથી. કારણ કે, વ્યજનાત નામમાત્ર કોઈ રીતે સ્વરાત થયા સિવાય પ્રાકૃતભાષામાં પ્રયોજાતુ જ નથી, એવી પ્રાકૃતમાં બધા નામો સ્વરાત હોય છે માટે પ્રાકૃત નામોનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે

અકારાત, આકારાત, ઇકારાત, ઈકારાત, ઉકારાત, ઊકારાત, ઇકારાત અને ઓકારાત [સંસ્કૃત ઋકારાત નામો પ્રાકૃતમાં રૂપા-ર્યાનને પ્રસંગે અકારાત, આકારાત, ઇકારાત કે ઉકારાત થતા હોવાથી અને ઉપરની ગણતરીમાં જૂદા ગણ્યા નથી]

નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર

૧ ‘ગ્રામણી,’ ‘ઘલપૂ’ એ જ પ્રકારના બીજા અનેક શબ્દો (સેનાની, સુધી, કારખૂ, કટપૂ વગેરે) નો અન્ત્ય સ્વર રૂપાલ્યાનને પ્રસંગે હ્રસ્વ થાય છે.

૨ નાન્યતરજાતિમાં ઘપરાતા નામોનો અન્ત્ય ઊર્ધ્વ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે

નામની જાતિઓ

પ્રાકૃત નામોની જાતિઓ સંસ્કૃત નામોની જેવી છે જે વિંશતતા છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ નકારાત અને સકારાત નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિનાં ગણાય છે.

૨ તરણિ, પ્રાઘૃષ્ અને શરન્ એ ઘણ નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિમાં રહે છે.

નરાગ	નરા	નોણુ, નનુ હિં૦ અનોગા
ગાલિઝ	મૂઠ	
નિષ્ટટ	(નિમ્યમ્મ-નિષ્ટટ)	ગાઠ
મઠ્ઠીસ	મા ખેલી	મા બીજા-ભય ન પામ
રણ્ણ	રમણ	રમ્ય
વટ	(૧૪ ૧)	મૂટ
વિટ્ટાઠ		ગટાઠ, વટલાવ
સટ્ટાઠ		અમાધાગ્ણ
હેલિ	(હે જાલે ')	હે સર્ગી

આ ઉપરાંત બીજા પણ ટેક્યપ્રાકૃત શબ્દો છે અને તે અનેક છે તે માટેની વિશેષ માહિતી, હેમનંદકૃત 'દેશનામમાલા' ને જોવાથી મળી શકે તેમ છે આવા ટેકાના શબ્દો 'પટ્ટમાપાટ્ટિકા' મા પણ નાધાળ્યા છે

૧ આ શબ્દનો વિશેષ સંરૂપ સં. 'વિપરિયત' ૪ 'વરિવર્ત' સાથે જોડાઈ ચલ્યાયુ, પટ્ટાયુ જો ચલ્યાયુ ણ ત્રણેની રૂપરૂપિતિ ણવ સમજી જાયો કે

નામ પ્રકરણ ૧૦

નામના પ્રકારો

સંસ્કૃત ભાષામાં નામોના બે વિભાગ છે. જેમકે—સ્વરાત નામ અને વ્યંજનાત નામ પણ પ્રાકૃતભાષામાં તેમ નથી. કારણ કે, ‘ય’ જનાત નામમાત્ર કોઈ રીતે સ્વરાત થયા સિવાય પ્રાકૃતભાષામાં પ્રયોજાતુ જ નથી, એથી પ્રાકૃતમાં વધા નામો સ્વરાત હોય છે માટે પ્રાકૃત નામોનો વિભાગ આ પ્રમાણે છે

અકારાત, આકારાત, ઇકારાત, ઈકારાત, ઉકારાત, ઊકારાત, ઇકારાત અને ઓકારાત [સંસ્કૃત ઋકારાત નામો પ્રાકૃતમાં રૂપાલ્પ્યાનને પ્રસંગે અકારાત, આકારાત, ઇકારાત કે ઉકારાત થતા હોવાથી અને ઉપરની ગણતરીમાં જડા ગણ્યા નથી]

નામના અન્ત્યસ્વરનો ફેરફાર

૧ ‘ગ્રામણી,’ ‘સલપૂ’ ઇ જ પ્રકારના બીજા અને ૪ શબ્દો (સેનાની, સુધી, કારમૂ, કટપૂ વગેરે) નો અન્ત્ય સ્વર રૂપાલ્પ્યાનને પ્રસંગે હ્રસ્વ થાય છે

૨ નાન્યતરજાતિમાં વપરાતાં નામોનો અન્ત્ય દીર્ઘ સ્વર હ્રસ્વ થાય છે

નામની જાતિઓ

પ્રાકૃત નામોની જાતિઓ સંસ્કૃત નામોની જેવી છે જે વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે છે

૧ નકારાત અને સકારાત નામો પ્રાકૃતમાં નરજાતિના ગણાય છે

૨ તરણિ, પ્રાશ્નપૂ અને શસ્ત્ર/એ ધગ નામો પ્રાકૃતમાં મરજાતિમાં રહે છે.

- ૩ નેત્રવાચર શબ્દો તેની સાથે જાતિ ઉપરાત નમજાતિમા પણ વપરાય છે
- ૪ વચન, વિદ્યુત, તુઝ, ઇન્દ્રિય માહાત્મ્ય તુ સ અને માજન વગેરે શબ્દો પોત પોતાની સાથે જાતિ ઉપરાત નમજાતિમા પણ રહે છે.
- ૫ ગુણ, તેજ, મિત્ર, સદ્ગ, મહાદેવ, કરરહ અને તુષ વગેરે શબ્દો પોતાની જાતિ ઉપરાત નાન્યનરજાતિમા પણ વપરાય છે
- ૬ ગરિમન, મહિમન વગેરે ' રમન ' છેડાવાળા નામોને અને પાણિમા (પાનત્વ), પુષ્પિમા (પુષ્પત્વ) વગેરે ' રમા ' છેડાવાળા નામોને તેઓની સાથે જાતિ ઉપરાત પારીજાતિમા પણ સમજવાના છે
- ૭ અચ્છિ, શુષ્ઠ, અસિ, પ્રદન, કીર્ય, કુસિ, ચાલિ, નિધિ, વિધિ, રશિમ અને પ્રાપ્તિ વગેરે નામો પોતે પોતાનો જાતિ ઉપરાત નારી જાતિમા પણ વપરાય છે

વચન—વિભક્તિઓ

- ૧ ગુજરાતીની પેઠે પ્રાકૃતમા દ્વિવચનનો પ્રયોગ જ નથી, તેને મદલે સર્વથા બહુવચનથી વામ ચલાવાય છે અને ' દ્વિત્વ ' અર્થની વિશેષ સ્પષ્ટતા માટે બહુવચનાત નામની સાથે તેના વિશેષણરૂપે વિભક્ત્યત ' દ્વિ ' શબ્દનો વ્યવહાર થાય છે
- ૨ ચતુર્થા અને પછી એ બંને વિભક્તિના પ્રત્યયો એક સરસા હોવાથી ચતુર્થા વિભક્તિ, પછી વિભક્તિમા સમાઈ જાય છે તો પણ કોઈ સ્થળે અર્થવિશેષમા નામમાત્રનું ચતુર્થાનું એકવચન સમ્પ્રતની જેવું પણ થતું હોવાથી એ બંને વિભક્તિઓને જડી નૂની જણાવેલી છે અર્થા વિભક્તિઓની સંખ્યામા પ્રાકૃત અને સમ્પ્રતની સમાનતા છે.

પ્રત્યયો

નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના દરેક અક્ષરાત નામોથી યોજી શકાય છે

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રત્યયો

વિભક્તિ.	એકવચન.	બહુવચન.
પટમા	૦	૦
ત્રીજા	મ્	૦
તરૂંજા	ળ	હિ, હિ, હિં
ચરૂંત્રી } ચરૂંત્રી }	સ્મ, ષ	ળ
પચમી	તો ઓ, ડ, હિ, હિંતો, ૦	તો, ઓ, ડ હિ, હિંતો, સુતો.
સત્તમી	મિ, મ્મિ, ૦	સુ
સત્તરૂંજા (સત્તરૂંજા)	૦	૦

શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અંપભ્રશમા પ્રત્યયોની વિશેષતા આ પ્રમાણે છે

શૌરસેની

પચમી લો, ડુ,

માગધી

પટમા

ચરૂંત્રી }

૦

૦

૦

પન્નમી—અકારાત નામનુ પન્નમીનુ એકવચન આકારાત પળ થાય કે,

સત્તમી—અકારાત નામનુ સત્તમીનુ એકવચન એકારાત પળ થાય કે,

સનોહણ—પુલિંગી અકારાત નામનુ સનોધનનુ એકવચન આકારાત

અને ઓકારાત થાય કે તથા સનોધનના વિભક્તિ

વિનાનુ એ અકારાત નામ પળ વપરાય કે અને સનોધનના

બહુવચનના રૂપો પ્રથમા (પદમા) ની જેવા થાય કે

પ્રત્યયો લાગતા નામના મૂળ અગમાં થતા ફેરફારો

તદ્યા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રત્યયો પર રહેતા અકારાત નામના

અન્ત્ય ' અ ' નો ' ઇ ' થાય છે

પન્નમી—પન્નમીના એકવચનની પૂર્વના અકારાત નામના અત્ય

' અ ' નો ' આ ' થાય કે અને બહુવચનના સ્વરાદિ

પ્રત્યયો પર રહેતા પળ અત્ય ' અ ' નો ' આ ' થાય છે,

પન્નમીના બહુવચનના ' સ ' અને ' હ ' થી શરૂ થતા પ્રત્યયો

પર રહેતા અકારાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' આ ' અને

' ઇ ' થાય કે

તદ્યા } તૃતીયાના એકવચનના ' ણ ' ઉપર અને પછીના

છટ્ટી } તથા સત્તમીના બહુવચન ઉપર અનુસ્વાર વિસ્તરે થાય છે

સત્તમી } તથા સત્તમીના બહુવચન ઉપર અનુસ્વાર વિસ્તરે થાય છે

છટ્ટી—છટ્ટીના બહુવચનનો પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના નામનો કોઈ

પળ અત્ય સ્વર લીધે થાય કે

સત્તમી—સત્તમીના એકવચનનો ' સિ ' પ્રત્યય લાગતા મૂળ અગના

કેવટના સ્વર ઉપર અનુસ્વાર થાય કે આ ' સિ ' પ્રત્યયવાલુ

રૂપ વિશેષે કરીને ' આર્ષપ્રાકૃતમા વપરાયુ છે

૧ "પ્રયાવતી સંવ્યાવતી લોગસિ" — આ० પ્ર० ધ્રુ० પ્ર० અ०

૩૦ ૩૧ "લોગસિ પરમદસી આ० પ્ર० ધ્રુ० ત્રુ० અ० ઉ० ૨

સષ્ટમીનાં બહુવચનનો પ્રત્યય પર રહેતા અક્ષરાત નામના અન્ત્ય ' અ ' નો ' ઇ ' થાય છે

શૌરસેની—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પચમી—પ્રાકૃતમા પચમીના એકવચનના પ્રત્યયો લગતા મૂળ અગનો જે ફેરફાર જણાયો છે તે શૌરસેનીમા પણ લાગુ થાય છે બાકી બધા શૌરસેનીના રૂપાણ્યાનો પ્રાકૃતની પ્રમાણે છે

માગધી—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પદમા—જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં માગધીમા પુલિંગો અક્ષરાત નામનું પ્રથમાનુ અને સંબોધનનું એકવચન 'એકારાત' થાય છે માગધીનું આ એકારાત રૂપ આર્પિપ્રાકૃતમા પણ વપરાયેલું છે અને આ એક જ રૂપની વપરાશને લીધે આર્પિપ્રાકૃતને પણ ' અર્ધમાગધી ' તરીકે જણાવવામા આવેલું છે '

ચતુર્થી—માગધીમા ચોથી અને ઊઠ્ઠી વિભક્તિમા અક્ષરાત કે ઊઠ્ઠી આકારાત નામથી એકવચનમા ' હ ' અને બહુવચનમા ' હૃ ' પ્રત્યય વિરૂપે લાગે છે અને તે બન્ને પ્રત્યયો લગતા પૂર્વના સ્વરનો ટીક થાય છે બાકીના બધા માગધી રૂપો શૌરસેની પ્રમાણે સમજી લેવાના છે ઉપર જણાવેલો બહુવચનનો ' હૃ ' પ્રત્યય પ્રાકૃતમા પણ વાપરી શકાય છે

પૈશાચી—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પચમી—શૌરસેનીમા પચમીના એકવચનમા જે ફેરફાર જણાવ્યો છે તે પૈશાચીમા પણ સમજવાનો છે બાકી બધા પૈશાચીના

x x x { x x }

રૂપાણ્યાનો શૌરસેની પ્રમાણે સમજવાના છે

અપભ્રશ—પ્રત્યયને લગતા નિયમો

પદમા } જ્યા શૂન્ય છે ત્યા અપભ્રશમા પ્રથમા અને દ્વિતીયા
 બીઆ } વિભક્તિમા (એકવચન અને બહુવચનમા) અકારાત નામ
 આકારાત થઈને વપરાય છે અને એમને એમ પણ વપરાય
 છે તથા પ્રથમાના એકવચનમા પુલિંગી અકારાત નામ
 પ્રાકૃતની પેટે ઓકારાત થઈને પણ વપરાય છે

ચઉત્થી } જ્યા શૂન્ય છે ત્યા મૂળ અગ જેમનુ તેમ વપરાય
 છટ્ટી } છે અને ટીર્ણાત થઈને પણ વપરાય છે

સત્તમી—જ્યા શૂન્ય છે ત્યા મૂળ અગ ઇકારાત અને એકારાત થઈને
 વપરાય છે

સર્વોહણ—જ્યા શૂન્ય છે ત્યા સર્વોધનના બધા રૂપાલ્પ્યાનો પ્રથમા
 વિભક્તિ જેવા સમજવાના છે

અપભ્રશ—પ્રત્યય લાગતા અગમા થતા ફેરફારો

તથા—તૃતીયા વિભક્તિના પ્રાકૃત પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અગમા જે
 પ્રત્યયોમા જે ફેરફાર થાય છે તે જ ફેરફાર અપભ્રશના એ
 પ્રત્યયો લાગતા પણ સમજવાનો છે અને એ ઉપરાત તૃતીયાના
 બહુવચનનો પ્રત્યય લાગતા મૂળ અગ આકારાત થાય છે
 અને એમનુ એમ પણ વપરાય છે

ચઉત્થી } ચોર્થી, પાંચમી અને ઝટ્ટી વિભક્તિના એકવચનના
 પંચમી } અને બહુવચનના પ્રત્યયો લાગતા મૂળ અગના અત્યસ્વરનો
 છટ્ટી } ટીર્ણ વિરૂપે થાય છે તથા સાતમીના બહુવચનનો જ
 સત્તમી } પ્રત્યય લાગતા પણ મૂળ અગમા પૂર્વોક્ત ફેરફાર થાય છે

સર્વોહણ—અપભ્રશનુ (એકવચન અને બહુવચનનુ) સર્વોધની રૂપ
 પ્રથમાની પેટે સમજવાનુ છે અને બહુવચનનો ‘ હો ’ પ્રત્યય
 લાગતા મૂળ અગના અત્ય સ્વરનો ટીર્ણ વિરૂપે થાય છે

શુભિગ એને નવુમકાન્તિગ

અકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાધ્યાનો (શુભિગ-નરજાતિ)

ધીર'

અવ્યય૦	વહુવ૦
પ૦ ધીરો, (ધીરે)'	ધીરા
ધી૦ ધીર	ધીરે, ધીરા
ત૦ ધીરેણ, ધીરેણ	ધીરેદિ, ધીરેદિ, ધીરેદિ
જ૦છ૦ ધીરસ્મ	ધીરાણ, ધીરાણ, (ધીરાઈ')
તા૦ જ૦ ધીરાય, ધીરસ્મ	" "

૧ 'ધીર'ના પાત્રિરૂપો

૧ ધીરો	ધીરા (ધીરે)
૨ ધીર	ધીર
૩ ધીરા	ધીરેદિ, ધીરાંગ
૪ ધીરાય	ધીરાય
ધીરસ્મ	
ધીરા, ધીરસ્મા,	ધીરેદિ, ધીરેભિ
ધીરસ્મા	
૫ ધીરસ્મ	ધીરાન
૬ ધીરે,	ધીરેશુ
ધીરસ્મિ,	
ધીરામ્હ	
૮ ૯૦ ધીર, ધીરા	ધીરા

જા ૧૧ પાલ્લવ૦ નામક-પ અકારાત 'રુદ્ધ' શબ્દ અને તે રૂપો ઉપરના ટિપ્પણો

૦ () આ ટિપ્પણમાં જાણેલા રૂપો ગાદલિક ૩

૧ ધીર+મ = ધીર (જુ ૧૧ પ્રકરણ ૮, મ = અનુચ્ચા- ૨)

પ૦	વીરૈત્તો, વીરાઓ, વીરાડ, વીરાદિ, વીરાહિતો, વીરા	વીરત્તો, વીરાઓ, વીગડ, વીરાદિ, વીરેદિ, વીરાહિતો, વીરેહિતો, વીરામુતો, વીરેમુતો
સ૦	વીરસિ, વીરમ્મિ, ^૧ વીરે	વીરેસુ, વીરેસુ
સન્નો૦	વીરો, (વીરે) વીર, વીગ	વીરા

‘ વહ ’ (વધ) શબ્દના રૂપો ‘ વીર ’ શબ્દની જેવા જ મમત્રી જેવા જે વિશેષ છે તે આ પ્રમાણે

તા૦ ચ૦ વહાય, વહાઈ, વહમ્મ (એકવચન)

આર્ષપ્રાકૃતમા જે શબ્દને તા૦ ચતુર્થાનો સૂચક ‘ શાળ ’ પ્રત્યય લાગેલો છે તેનું રૂપ આ પ્રમાણે છે.

તા૦ ચ૦ મોક્ષ—મોક્ષાળ,^૨ મોક્ષાય, મોક્ષમ્મ (એકવચન)

“ હિઅય—હિઅયાળ^૩ હિઅયાય, હિઅયમ્મ ”

૧ જાઓ પ્રકરણ ૨, દીર્ઘસ્વર=દ્વયસ્વર-૧

૨ જાઓ પ્રકરણ ૮, મ=અનુસ્વાર-૧૦ (ટિપ્પણ)

૩ જાઓ સૂત્રકૃતાગસૂત્ર પ્ર૦ શુ૦ ત૦ અ૦ તૃ૦ ડ૦ ગા૦ ૦૧-

“ ઉવસગો ત્રિયામિત્તા જામોક્ષાળ પરિવ્વળ્લા દત્ત્યાદ

૪ જાઓ જાચારાગસૂત્ર પ્ર૦ શુ૦ પ્ર૦ અ૦ ૪૦ ૨-“ સ ગેમિ અપેગે અજિનાળ વહતિ, મસાળ ૧ સોગિયાળ ૫૫ શ્રિપાળ ” ત્યાદિ,

ता० च० मस—मसाण मसाय, ममस्त (ममस्तन)
 , अणिण--अणिणाण, अणिणाय, अणिणस्त ,

ए प्रमाणे अरिहत (अर्हत्), घम्म (घम), गघव्व (गन्धर्व),
 मणुस्स (मनुष्य), पिप्साअ (पिशाच), नायपुत्त (ज्ञातपुत्र), सुगत,
 गोण, गउअ, गाअ (गो), भिसअ (भिषग्), सरअ (शरत्),
 सप, नर, सुर, असुर, उरग (-य), नाग (-य), जक्ख (यक्ष),
 किंनर वगैरे बधा अकारात् पुल्लिङ्ग शब्दोना रूपो समजी लेवा.

वीर (शौरसेनीरूपो)

प० ए० वीराट्ठो, वीराट्ठु
 याकी बधा प्राकृत प्रमाणे

वील् (वीर) (मागधीरूपो)

प० ए० वीले
 छ० वीलाह वील्म्स वीलाह, वीलाण, वीलाण
 याकी बधा शौरसेनी प्रमाणे

वीर (पैशाचीरूपो)

प० ए० वीरात्तो, वीरात्तु
 याकी बधा शौरसेनी प्रमाणे.

१ शौरसेनी, मागधी वगैरेना जे रूपा प्राकृतभी जदा थाय छे
 ते ज अहीं जणावेल छे ।

२ जूजो प्र० २, ४-४

३ पैशाचीमा ' ण ' प्रत्ययनो उपयोग करती वन्वते (प्र० २३)

' ण-न ' नियमने जूआ ३ वीर+ण-वीरेन

वीर+ण--वीगन

વીર (અપભ્રંશરૂપો)

	અક્રમ૦	વ્યુત્પન્ન૦
૧	વીરુ, વીરો, વીર, વીરા	વીર, વીરા
૨	વીરુ, વીર, વીરા,	વીર, વીરા
૩	વીરેણ, વીરેણ, વીરે	વીરેહિં, વીરાહિં, વીરહિં
૪-૬	વીરમ્મુ, વીરામુ, વીરમુ વીરાહો, વીરહો વીર, વીરા	વીરાહ, વીરહ, વીર, વીરા
૭	વીરાહુ, વીરહુ, વીરાહે, વીરહે	વીરાહુ, વીરહુ
૮	વીરિ વીરે	વીરાહિ, વીરહિં
૮ (સ૦)	વીર ! વીરો ! વીર ! વીરા !	વીરાહો ! વીરહો ! વીર ! વીરા !

‘ વીર ’ શબ્દના ઉપર જણાવેલા બધી જાતના રૂપો પ્રમાણે પ્રત્યેક પુલ્લિંગી અક્ષરાત શબ્દના શૌરસેની રૂપો, માગધીરૂપો, પૈશાચી રૂપો અને અપભ્રંશ રૂપો સમજી લેવાના છે

અક્ષરાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાભ્યાનો (નપુસકલિંગ-
નાન્યતરજાતિ)

અક્ષરાત નપુમ્મ નામોના બધી જાતના રૂપાભ્યાનો બનાવવાની સત્ત્વી પ્રતિયા ઉપર પ્રમાણે છે જે વાઙ્મ્વાસ મેદ છે તે આ પ્રમાણે છે

પ્રત્યયો

પ૦	મ	ણિ ઈ, ર
ત્રી૦	"	' , ' "
સ૦	૦	' " '

- ૧ અકારાત નાન્યતરજાતિના નામને ગમતા ઉપર જણાવેગ થયા પ્રત્યયા રોઈ પણ નાન્યતરજાતિના નામને લગાડવાતા છે
- ૨ શીરમેની, માગધી અને પૈશાધીમા પણ જ પ્રત્યયોનો ઉપયોગ થાય છે
- ૩ ' ણિ ઈ, ર ' પ્રત્યયોની પૂર્વના અગનો અન્ય સ્વર ત્રીર્ થાય છે
- ૪ સંબોધનમા—જ્યા શૂન્ય છે ત્યા—એકવચનમા નાન્યતર નામોનુ મૂળ રૂપ જ વપરાય છે અને બહુવચન પ્રમાણી એવુ થાય છે

કુલ

	અસ્વ૦	સહસ્વ૦
પ૦	કુ	કુગણિ, કુગઈ, કુગઈ
ત્રી૦	"	' , ' "
સ૦	કુલ	" " "

૧ શીરમેની, માગધી, પૈશાધી અને અપભ્રંશના સ્પષ્ટરૂપના કરતી વગતે તે તે ભાષાના સ્વરવિકાર અને વ્યંજનાવિકારના નિયમો તરફ જ રાગયુ જોઈએ

૨ નપુંસકલિંગી અકારાતના પાત્રિરૂપો

કુલ

પ૦	કુ	કુગ, કુગણિ
ત્રી૦	કુલ	કુલે, કુલણિ

શેષ ' કીર ' ના પાલ્લરૂપના પેલા—ઝૂઓ પાત્રિપ૦ ૫૦ ૧૧૨, કળીપલિંગ ' ચિત્ત ' ગઢ

૨ કુલ+મ=કુલ—તૂ તો મ=નુસ્યાર—૧૦ ૫૦ ૦૭

બાકી બધા રૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે 'વીર' ની જેવા થાય છે
 એ રીતે ગુણ, દેવ, સોમવ (સોમપા), ગોવ (ગોપા), કરરુહ,
 'સિર (શિરસ્), નભ, નહ (નભસ્), દામ (દામન્), સેય (શ્રેયસ્),
 વય (વચસ્-વયસ્), સુમળ (સુમનસ્), સમ્મ (શર્મન્), ચમ્મ
 (ચર્મન્) વગેરે શબ્દોના રૂપો જાણી લેવાના છે

અપભ્રંશ

નાન્યતરજાતિના રૂપાન્યાનોની અપભ્રંશમા જે સ્વાસ વિશેષતા
 છે તે આ પ્રમાણે

- ૧ પ્રથમા અને દ્વિતીયાના બહુવચનમા પ્રાકૃતની પેઠે ંણ પ્રત્યયો
 ન લાગતા માત્ર એક 'ઇ' પ્રત્યય લાગે છે અને ણી પૂર્વનો
 સ્વર વિકલ્પે ટીર્ણ થાય છે
- ૨ જે નાન્યતર શબ્દને ટ્રેડે 'ક' પ્રત્યય લાગેલો હોય તેને પ્રથમા
 અને દ્વિતીયાના એકવચનમા 'ઉ' પ્રત્યય લાગે છે.

૧ જે ગદ્યો 'અસ્' થો 'અન્' છેડાવાળા છે તે પ્રાકૃતમા
 નરજાતિના ગણાય છે (પૃ ૧૨૩-નામના જાતિઓ) પણ પાલિમા
 એવા 'અસ્' છેડાવાળા ગદ્યોને (મનોગણને) નરજાતિના અને
 નાન્યતરજાતિના ગણવામા આવ્યા છે પાલિપ્ર૦ પૃ ૧૩૩-૧૩૪
 અને તેનું નિષ્પન્ન

પ્રાકૃતમા અને પાલિમા એ 'અસ્' અને 'અન્' છેડાવાળા
 ગદ્યોના ત્રધા રૂપા 'વીર' અને 'કુલ' ની જેવા થાય છે તો પણ
 આપ્રાકૃતમા અને પાલિમા એ ગદ્યોના કેટલાક રૂપો 'વીર' અને 'કુલ'
 થી જુદા થાય છે જેમકે

મળ, મન (મનસ્)

પાલિ	આપ્રા૦	સદ્ધૃત
તૃ ૫૦ ૫૦ મનસા	તૃ ૦ ૬ મળસા	(મનસા)
	૫૦ ૬૦ મળધો	(મનસ)

- (છન્), ઇષ, ઇષ, ઇમ, ઇઅ (ઇવ); હૈ (હિ) સુમ્ (સુમ્),
 અમ્ (અસ્મ) િ, અપ૦ યદ, રજળ (રિમ્), મૈવન્ત (મૈવન્ત)
 ૧ મર્વાદિ શબ્દો વિશેષણરૂપ હોવાથી ઘણે ઢિમે યાવર્ગી શાખાએ
 ૨ 'અમુ' અને 'હુ' શબ્દ મિથાસ એ વધા મર્વાદિ શબ્દો અજ્ઞાત છે,
 તેથી તેના વધી જાતના વધા રૂપાન્યાનો પુત્રિયામા ' માર ' અને
 નપુમ્સકમાં ' વુત્ ' ની રેના સમનવાના છે ય્યા જે વિશેષતા છે તે
 આ પ્રમાણે છે
 ૩ પ્રથમાના બહુવચનમા સર્વાદિ શબ્દોના અન્ત્ય ' અ ' નો ' એ '
 થાય છે અને એ ઇક જ રૂપ પ્રથમાના બહુવચનમા ચપરાય છે
 ૪ સર્વાદિ શબ્દોને છઠ્ઠીના બહુવચનમા ' ણસિ ' પ્રત્યય ચિત્તલ્પે
 લાગે છે
 ૫ મર્વાદિ શબ્દોને મધ્યમીના ઇકવચનમા ' ત્થ ' ' મ્મિ ' ' હિં ' અને
 ' મિ ' પ્રત્યય લાગે છે.

રૂપાન્યાનો (નરનાતિ)

' સન્વ (માકુત)

ઇકવ૦

બહુવ૦

૫૦-સન્વો (સન્વે)

મન્વે

ચી૦-સન્વ

સન્વે, સન્વા.

૧ સામ્યાચક શબ્દોના પ્રચરણમા ' ઉમ ' અને ' હુ ' શબ્દોના
 રૂપો આવે

૨ જૂઓ ૫૦ ૧ ૧ મરતા ।

૩ ' મય ' શબ્દના પાતિ રૂપો માટે જૂઆ ૫૦ ૧૨૦ ઉપરનું પેટ
 ૧૨૫૧૧ જાણ મેદ આ છે

૫૦ તથા સ૦ ૨૬૫૦ સન્વે

૭૦

૧૧ સન્વેસ, સન્વેસા

તથા પચમીના ઇકવચનમા ' વીર ' ની પદ ' સન્વા ' અને સપ્તમીના ઇક
 વચનમા ' વીર ' ની પેટે ' સન્વે ' રૂપ થતા થયા

ત૦-સઞ્ચેણ, સઞ્ચેણ

સઞ્ચેહિ, સઞ્ચેહિ સઞ્ચેહિ

ચ૦ છ૦-સઞ્ચમ્સ

સઞ્ચેસિ, મઞ્ચાણ, સઞ્ચાણ,

(સઞ્ચાહ્)

પ૦-સઞ્ચત્તો,

સઞ્ચત્તો,

સઞ્ચાહ મઞ્ચાઓ,

મઞ્ચાહ, સઞ્ચાઓ,

સઞ્ચાહિ,

સઞ્ચાહિ, સઞ્ચેહિ,

સઞ્ચાહિંતો,

સઞ્ચાહિંતો, સઞ્ચેહિંતો

સઞ્ચા

મઞ્ચાસુતો, સઞ્ચેસુતો

સ૦-સઞ્ચત્થ, સઞ્ચમ્સિ, સઞ્ચહિ,

સઞ્ચેસુ, સઞ્ચેસુ

સઞ્ચમ્મિ

સઞ્ચ (શૌરસેની)

શૌરસેનીમા ' સઞ્ચ ' શબ્દના બધા રૂપો ' મઞ્ચ ' ના પ્રાકૃત રૂપો જેવા છે પચમીના એકવચનમા વિશેષતા છે તે ' વીર ' ના શૌરસેનીરૂપ પ્રમાણે સમજવી

શબ્દ (માગધી)

પ્રથમાના એકવચનમા અને ઝઢી વિભક્તિમા ' શઞ્ચ ' ના માગધી રૂપો ' વીર ' ના માગધી રૂપો જેવા જાણવા અને વાકી બધા ' સઞ્ચ ' ના શૌરસેની રૂપો પ્રમાણે સમજવા

સવ્વ (પૈશાચી)

પચ્ચમીનું ઘરુરુચન ' પૈશીર ' ના પૈશાચીરૂપ પ્રમાણે અને બાકી
 બધા સવ્વ ' ના શૌરમેની રૂપો પ્રમાણે

સવ્વ, માટ (અપભ્રંશ)

૧૧૪૦

૧૧૪૦

૧	મન્હુ, સન્હો, મન્હ, સન્હા	મન્હે, સન્હ મન્હા
૨	મન્હુ મન્હ, મન્હા	મન્હ, સન્હા
૩	સન્હેણ, સન્હેણ, મન્હે	સન્હેહિ, મન્હાહિ સન્હેહિ
૪-૬	સન્હસુ, સન્હાસુ મન્હસુ સન્હહો, સન્હાહો, મન્હ, મન્હા	સન્હેસિં, મન્હહ સન્હાહ મન્હ, સન્હા
૬	સન્હહા સન્હાહા	મન્હહુ, મન્હાહુ
૭	સન્હહિં, સન્હાહિં	સન્હહિં, સન્હાહિં

બાકી બીજા બધા સર્વાદિઓના રૂપો પણ એ 'સન્હ' (પ્રાકૃત,
 શૌરમેની) શન્હ (માગધી) અને સન્હ (અપભ્રંશ) ની પેઠે કરી
 લેવાના છે તો પણ કેટલાક પ્રમિદ્ધ પ્રસિદ્ધ સર્વાત્તિના રૂપો નીચે
 પ્રમાણે આપીએ છીએ

૧ જુઓ ૫૦ ૧૩૦

૨ અપભ્રંશમા 'સવ્વ' ને સ્થાને 'સન્હ' શબ્દ પણ વપરાય છે અને
 ઘના બધા રૂપો 'સન્હ' ના અપભ્રંશ રૂપોની પેઠે થાય

त, ण (तत्)

१	स, सो (मा० शे)	ते, णे
२	त, ण	ते, ता, णे, णा
३	तेण तेण, तिणा णेण, णेण (पै० नेन)	तेहि, तेहि, तेहि ~ णेहि, णेहि. णेहि ~
४-६	तम्स, तास (मा० ताह) णम्म से	तास, तेसिं, ताण, ताण, णेसिं, णाण णाण, मिं (मा० ताहँ)
९	तो, तम्हा, तचो ताओ, ताउ ताहि, ताहितो ता (औ० मा० ताणे, ताढु) (पै० तातो, तावु)	तचो, ताओ, ताउ, ताहि, तेहि, ताहितो, तेहितो, तामुतो, तेमुतो,

१ केटलाक प्रयोगोने अनुसारे 'त' ने बदले 'ण' पण वपराय
उ-दे० प्रा० व्या० ८-३-७०-प्र० ९५

'त' ना पाठिरूपो माटे जणे पाठिप्र० प्र० १४१-१४२ त
(तद्) शब्द

प०	सो	ते
री०	त, न	ते, ने
त०	तेन, नेन	तेहि, तेभि, नेहि, नेभि इत्यादि

० जा 'तास' ने बदले 'से' रूप पण को-वैयाकरण नापरे छे

જતો	જનો,
જાઓ, જાડ,	જાઓ, જાડ,
જાદિ,	જાદિ, જેદિ,
જાદિતો,	જાદિતો જેદિતો,
જા	જામુનો જેમુનો
૭ તેદે, તાગ તદા	મેમુ તેમુ
તમ્મિ, તમ્મિ તદિ તય,	
જામ્મિ જામ્મિ, જાદિ, જાથ	જેમુ, જેમુ *

ત 'શબ્દનાં પ્રાણરૂપો સાથે શૌર્યમેની, માગર્થી અને
પૈશાચીના પણ વિશેષ રૂપો જગાથેના છે

'સલ્લ' ના અપ્રકારરૂપોની પેઠે ત 'શબ્દનાં અપ્રકારરૂપો
પણ સમગ્રી છે, જે ફેર કે તે જા પ્રમાણે

૫૦ ૫૦ જુ મો, મ સા, ધ *

બી૦ ૫૦ મુ, મ સા, ધ,

જે (યત્ર)

૫૦	જો (મા૦ જે)	જે
બી૦	જ	જા, જે
ત૦	જેણ, જેણ, જિણા	જેદિ, જેદિ, જેદિ*
જ૦ છ૦	જમ્મ, જાસ (મા૦ જાદ)	જેસિ, જાણ, જાણ,
		(મા૦ જાદૈ)

૧ જા જણે રૂપો 'તાગ' ના અધમા ૩ વપરાય છે

૨ જા 'ધ' રૂપ જણ જિગ્મા કામ આવે

૩ 'જ' ના ધારિરૂપો માટે જાણે ધારિરૂપ૦ પ્ર૦ ૧૬૧ ય

(યદ) જાણ

પ૦	જમ્હા, જત્તો, જાઓ જાડ જાહિ, જાહિતો, જા (શો૦ મા૦ જાદો, જાટ) (પૈ૦ જાતો, જાતુ)	જત્તો, જાઓ, જાડ, જાહિ, જેહિ, જાહિતો, જેહિતો, જામુતો, જેમુતો
મ૦	જમ્મિ, જમ્મિ, જહિં, જત્ય જાહે જાલા, જહા,	જેસુ, જેસુ

‘જ’ ના અપભ્રંશરૂપો ‘સમ્વ’ ના અપભ્રંશરૂપોની પેઠે કરી લેવા. વિશેષતા આ પ્રમાણે.

પ૦ એ૦—જુ, જો, જ, જા, ધ્રુ^૨

બી૦ એ૦—, , , ,

૩(ક) કિમ્

પ૦—કો (મા૦ કે)	કે
બી૦—વ	કા, કા
ત૦—કેળ, કેળ, કિળા	કેહિ, કેહિં, કેહિં
ચ૦ છ૦—કમ્સ, કાસ (મા૦ કાહ)	કાસ, કેસિ, કાળ, કાળ (મા૦ કાહૈ)

૧ જા ગણે રૂપો ‘યદા’ ના અધર્મો ન વપરાય છે

૨ આ રૂપ ગણે લિંગમા સરખુ છે

૦ જેના ‘સન’ ના પાલિરૂપો છે તેવા ‘ક’ ના પણ છે વિશેષતા
અટલી ડું કે, ચ કિસા સ૦ એ૦ કિસ્મિ, કિમ્હિ—આ રૂપો
વધારાના થાય

પ૦—તમ્હા, મિળો, તમિ, તત્તો,	તપો,
તાઓ, તાટ,	તાઓ, તાટ,
તાહિ, તાહિતો, તા	તાહિ, કેહિ
(શા૦ મા૦ તાને, તાટુ)	તાહિતો, તૈહિતો,
(પૈ૦ તાતો, તાણુ)	તાણુતો, કેમુતો
મ૦ તમિ તમિસ તહિ, તથ	
તારે, તાઝ, તરઆ	તેમુ, કેમુ

ક, કવણ, કાહ (કિમ્) અપભ્રંશ

અપભ્રંશ રૂપાભ્યાનતે પ્રસંગ 'ક' ને મ્યાને 'કવણ' અને
'કાહ' શબ્દ પણ વપરાય છે

'ક' ના અપભ્રંશરૂપો અને 'સઝ' ના અપભ્રંશરૂપો બન્ને
સરખાં છે ને વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

પ૦	૯૦	કુ, કો, ક, કા
		કવણુ, કવણો, કવણ, કવણા
ત્રી૦	૯૦	કુ, ક, કા
		કવણુ, કવણ, કવણા
પ૦	૯૦	કિહે રહા, કાહા
		કવણિહે, કવણહા, કવણાહા

* આ ગણ રૂપ 'કદા' ના પ્રથમા ત્રી વપરાય છે

૦ 'કાહ' (કાદ) ના રૂપાભ્યાસે દ્વારમાં ગામમાં અપભ્રંશ
રૂપોની જગ્યા જાણવાના છે

इम (इदम्)

प०—अय, इमो, (मा० इमे)	इमे
वी०—इम, इण, ण	इमे, इमा, णे, णा
त०—इमेण, इमेण, इमिणा णेण, णेण (पै० नेन)	इमेहि, इमेहिं, इमेहिँ (एहि, एहि, एहिँ) णेहि, णेहिं, णेहिँ
च० छ०—इमस्स, अस्स, से (मा० इमाह)	सिं, इमेसि, इमाण, इमाण (मा० इमाहँ)
प०— इमत्तो, इमात्त, इमाओ इमाहि, इमाहिंतो इमा (शौ० मा० इमादो, इमादु) (पै० इमातो, इमातु)	इमत्तो, इमात्त, इमाओ, इमाहि, इमेहि, इमाहिंतो, इमेहिंतो इमासुतो, इमेसुतो
स०— इमस्सि, इमग्भि, अस्सि, इह	इमेसु, इमेसु, (एसु, एसु)

१ 'इम' ना पालिरूपो 'सव्व' ना पालिरूपो जेवा छे
'सव्व' ना रूपो करत्ता जे विशेष छे ते आ छे

प०—अय

त०—अनेन, इमिना

च० छ० अस्स, इमस्स

प०—अस्मा, अम्हा

इमस्मा, इमम्हा

स०—अस्मि, अग्भि

इमस्मि, इमग्भि

एहि, एभि, इमेहि, इमेभि

एस्स, एसान, इमेस्स, इमेसान,

एहि, एभि, इमेहि, इमेभि

एसु, इमेसु

—पात्रिप्र० पृ० १४४-१४५ इम (इदम्) गन्द

આય (इदम्) अपभ्रंश

‘ સજ્જ ’ ના અપભ્રંશ રૂપોની પેઠે ‘ આય ’ ના અપભ્રંશ રૂપો સમજી લેશ

૫૦—આયુ, આયો આયે, આય, આયા
 આય, આયા

૬૦—આયુ, આય, આયા આય, આયા
 આયેળ, આયેળ, આયેહિં, આયીંહિ, આયાંહિં
 આયેં વગેરે

‘ एअ (एतद्)

૫૦—એસ, એસો, એ (શૌં માં એદે)
 ઇળ, ઇળમો

(માં એશે, એશ^૨) (પૈં એતે)

૬૦—એઅ એ, એઆ
 (શૌં માં એદ) (શૌં માં એટે, એદા)
 (પૈં એત) (પૈં એતે, એતા)

ત૦—એણ, એણ, એણા એણહિ, એણહિં, એણહિં

૧ આ ‘ એઅ ’ શબ્દને શૌરસેની અને માગધીમા રૂપાલ્પાનને પ્રસંગે ‘ એદ ’ શબ્દ સમજાવાનો છે અને પૈશાચીમા ‘ એત ’ શબ્દ સમજાવાનો છે

‘ એત ’ ના પાલિરૂપો ‘ સવ ’ ના પાલિરૂપોની જેવા છે

૫૦ એસો એતે

૬૦ એત એતે વગેરે

જેમ સસ્કૃતમા અન્વાદેશને સૂચવવા ‘ એત ’ ને બદલે ‘ એન ’ રૂપ વપરાય તેમ પાલિમા પણ છે—જૂઓ પાલિમં પૃ ૦ ૧૪૪ એત (એતદ્) શબ્દ અને એ ઉપરનું ટિપ્પણ

૦ એસ=એશ-જૂઓ સ-શ પૃ ૦ ૨૭

(शौ० मा० एदेण, एदेण, (शौ० मा० एदेहि, एदेहिं,
एदिणा) एदेहिँ)

(पै० एतेन, एतिना) (पै० एतेहि, एतेहिं, एतेहिँ)

च० छ०—से, एअस्स सिं, एएसिं, एआण, एआण

(शौ० एदस्स) (शौ० एदेसिं, एदाण, एदाण)

(मा० शे, एदाह) (मा० शि, एदाहँ,

(पै० एतस्स) एदाण, एदाण)

(पै० एतेसिं, एतान)

प०—एतो, एत्ताहे, एअत्तो एअत्तो,

एआउ, एआओ, एआउ, एआओ,

एआहि, एआहिंतो, एआ एआहि, एएहि,

(शौ० मा० एदादु, एदादो) एआहिंतो, एएहिंतो,

(पै० एतात्तु, एतातो) एआसुतो, एएसुतो

स०—एत्थ, अयम्मि, ईअम्मि एएसु, एएसु

एआम्मि, एआस्सि

एट, एअ (एतत्) अपभ्रश

‘ सव्व ’ ना अपभ्रश रूपोनी पेठे ‘ एट ’ के ‘ एअ ’ ना अप-
भ्रश रूपो करी लेवा जे फेरफार छे ते आ प्रमाणे

प०—एहो

एइ

वी०—,,

,,

अकारात-सर्वादि-शब्द (नान्यतर जाति)

सर्वादि शब्दना बधी जातना नपुसकलिंगी रूपाख्यानौ पुलिगी
सर्वादि प्रमाणे छे मात्र प्रथमा अने द्वितीयामा जे विशेष छे ते
'कुल' नी पेठे समजी लेवानो छे जेम्हे,

सन्व (सर्व)

प०- सन्व सन्वाणि, सन्वाइँ, सन्वाइ

बी०- " " " "

बाकीना, 'सर्व' ना प्राकृत, शौरसेनी, मागधी अने पेशाची
रूपो प्रमाणे

सन्व (अपभ्रश)

प०- सन्वु, सन्व, सन्वा सन्वाद, सन्वइ

बी०- " " " "

सन्वअ (सर्वक-अपभ्रश)

प०- सन्वउ, सन्वआइ, सन्वअइ

बी०- " " "

बाकीना, 'सर्व' ना 'अपभ्रश' रूपो प्रमाणे

त (तत्)

प०- त, ण ताणि, ताई, ताइ

णाणि, णाई, णाइ

' ' '

बी०- त ण " " "

बाकी वधा 'पुलिगी' 'त' प्रमाणे

त (अपभ्रश)

प०— त्र, तु, त, ता ताड, तड

बी०— , , , ,

तअ (तक-अपभ्रश)

प०— त्र, तउ तआड, तअड

बी०— , , , ,

बाकी 'त्वा', 'ते' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

ज (यत्)

प०— ज जाणिं, जाईं, जाइ

बी०— ज जाणि, जाई, जाइ

बाकीना, पुलिगी 'ज' प्रमाणे

ज (अपभ्रश)

प०— ध्रु, जु, ज, जा जाइ, जइ

बी०— , , , , , ,

जअ

प०— ध्रु, जउ जआइ, जअइ

बी०— , , , ,

बाकीना, 'ज' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

किं

प०— कि, काणि, काइँ, काइ

बी०— ,, ,, ,, ,,

बाकीना, पुलिगी 'क' नी पेठे

किं (अपभ्रश)

प०— किं, काइ, कवणु, कवण, कवणा काइ, कइ,
 कवणाइ, कवणइ,
 काइइ, काइइ,
 कीइ, किइ

बी०— कि, काइ, कवणु, कवण, कवणा ,, ,,

,, ,,

,, ,,

,, ,,

बाकी बघा, 'क' ना अपभ्रश रूपो प्रमाणे

इम (इदम्)

प०— इण, इणमो, इ इमाणि, इमाइँ, इमाइ

बी०— ,, ,, ,, ,, ,, ,,

शेष, पुलिगी 'इम' नी जेवा

इम, इमअ (अपभ्रश)

प०— इमु आयाइ, आयइ

बी०— ,, ,,

बाकीना, 'इम' ना अपभ्रश रूपोनी पेठे

१ जूओ पृ० १४३-१४४ २ जूओ पृ० १४४ ३ का +
 इइ=कीइ-जूओ पृ० ९२ स्वरलोप ४ जूओ पृ० १४४ ५ जूओ पृ०
 १४५ ६ जूओ पृ० १४५

एअ (एतत्)

૧૦— एत्त, एअ, इण, इणमो एआणि, एआई, एआई

बी०— एअ ” ” ”

શેષ, પુલિંગી ‘ એઅ ’ ની પેટે

एद्, एअ (अपभ्रश)

૧૦— एद् एईइ, एइइ

बी०— ” ” ”

શેષ ‘ એઅ ’ ના ‘ અપભ્રશ ’ રૂપોની પેટે

‘ યુષ્મદ ’ અને ‘ અસ્મદ ’ ના રૂપો ત્રણે લિંગમા એક સરલા
ધાય છે અને એ આ પ્રમાણે છે

‘ तुम्ह (युष्मद्)

૫— એકવ૦—ત, તુ, તુવ, તુહ, તુમ (ત્વમ્)

૧ જૂઓ પૃ૦ ૧૪૬ ૨ જૂઓ પૃ૦ ૧૪૭

૩ તુમ્હ (યુષ્મદ્)-પાલિરૂપો

૧ ત્વ તુમ્હે (વો)

તુવ

૨ ત્વ (તુમ્હ) તુમ્હે, તુમ્હાક (તુમ્હ)

તુવ

(વો)

તવ

ત

૩-૦ ત્વયા, તયા (૫૦-ત્વમ્હા) તુમ્હેદિ, તુમ્હેમિ (ત૦-વો)
(ત૦-તે)

૪-૬ તવ, તુમ્હ, તુમ્હ (તે) તુમ્હાક (વો)

૭ ત્વયિ, તવિ

તુમ્હેમુ

-જૂઓ પાલિપ્ર૦ ૧૦ ૧૫૧

किं

प०— किं राणि, राई, काइ

बी०— ,, ,, ,,

बाकीना, पुलिंगी ' 'क' ' नी पेठे

किं (अपभ्रश)

प०— किं, काइ, कवणु, कवण, कवणा काइ, कइ,
कवणाइ, कवणइ,
काईइ, काइइ,
कीइ, निइ

बी०— किं, काइ, कवणु, कवण, कवणा ,, ,,
,, ,,
,, ,,
,, ,,

बाकी वधा, 'क' ना 'अपभ्रश रूपो प्रमाणे

इम (इडम)

प०— दण, इणमो, इड इमाणि, इमाई, इमाइ

बी०— ,, ,, ,, ,, ,,

शेष, पुलिंगी ' 'इम' ' नी जेवा

इम, इमअ (अपभ्रश)

प०— इमु आयाइ, आयद

बी०— ,, ,, ,,

बाकीना, 'इम' ना 'अपभ्रश रूपोनी पेठे

१ जुओ प्र० १४३-१४४ २ जुओ प्र० १४४ ३ का +
इइ=कीइ-जुओ प्र० १ स्वरगोप ४ जुओ प्र० १४४ ५ जुओ प्र०
१४५ ६ जुओ प्र १४

च० छ०—एकव०—तइ, तु, ते तुम्ह, तुह, तुह, तुव, तुम, तुमे,
तुमो, तुमाइ, दि, दे, इ, ए, तुब्भ, उब्भ, उय्ह
(तुम्यम् तव ते)

बहुव०—तु, वो, भे, तुब्भ, तुब्भ, तुब्भाण, तुब्भाण,
तुवाण, तुवाण, तुमाण, तुमाण, तुहाण, तुहाण,
उम्हाण, उम्हाण तुम्हाहँ
(युष्मभ्यम्—युष्माकम्—व)

स०—एकव०—तुमे, तुमए, तुमाइ, तइ, तए (त्वयि)
तुम्मि, तुवम्मि, तुमम्मि, तुहम्मि, तुब्भम्मि
बहुव०—तुसु, तुवेसु, तुमेसु, तुहेसु, तुब्भेसु (युष्मासु)
तुवसु, तुमसु, तुहसु, तुब्भसु, तुब्भासु,

अम्ह (अस्मद्)

प—एकव०—म्मि, अम्मि, अम्हि, ह, अह, अहय (अहम्)
(मा० हगे)

१ २ आ रूपो आ० हेमचन्द्रना मते यता नथी—हे० प्रा०

व्या० ८-३-१०३, पृ० १०२

३ अम्ह (अस्मद्)—पालिरूपो

१ अह	मय, अम्हे (अस्मा) (नो)
२ म, मम (अम्ह)	अम्हाक, अम्हे (अम्ह) (अस्मा) (नो)

३-५-भया (त०-मे)	अम्हेहि, अम्हेभि (त०-नो)
-------------------	----------------------------

४-६-भम, मम (मे)	अस्माक, अम्हाक (व०-नो)
-------------------	--------------------------

मय्ह, अम्ह

७ मयि	अम्हेसु (अस्मासु)
-------	---------------------

—जूओ णलिप्र० पृ० १५३-१५४

- बहुव०—भे, 'तुम्हे, तुम्हा, तुम्ह, तुम्हे, उम्हे (यूयम्)
- दु— एकव०—त, तु, तुम, तुव, तुह, तुमे, तुए (त्वाम्)
- बहुव०—वो, तुज्जा, तुज्जे, तुज्हे, उज्हे, भे (युष्मान्-य)
- त— एकव०—भे, त्रि, दे, ते, तड, तण, तुम, तुमड, तुमए, तुमे,
तुमाड (त्वया)
- बहुव०—भे, तुम्भेहिं, उज्जेहिं, उम्हेहिं, तुम्हेहिं,
उम्हेहिं—(युष्माभि)
- प— एकव०—तुग्ह, तुब्भ, तहितो, (त्वन)
- तदत्तो, तदओ, तदउ, तदहितो.
तुग्हत्तो, तुग्हाओ, तुग्हाउ, तुग्हाहि, तुग्हाहितो, तुग्हा
तुमत्तो, तुमाओ, तुमाउ, तुमाहि, तुमाहितो, तुमा
तुहत्तो, तुहाओ, तुहाउ, तुहाहि, तुहाहितो, तुहा
तुब्भत्तो, तुब्भाओ, तुब्भाउ, तुब्भाहि,
तुब्भाहितो, तुब्भा
- बहुव०—तुम्भत्तो, तुम्भाओ, तुम्भाउ, तुम्भाहि,
तुम्भेहि, तुम्भाहितो, तुम्भेहितो, तुम्भासुतो,
तुम्भेसुतो (युष्मत्)
- तुग्हत्तो, तुग्हाओ, तुग्हाउ, तुग्हाहि, तुग्हेहि,
तुग्हाहितो, तुग्हेहितो, तुग्हासुतो, तुग्हेसुतो
उज्हेत्तो, उज्हाओ, उज्हाउ, उज्हाहि, उज्हेहि,
उज्हाहितो, उज्हेहिता, उज्हासुतो, उज्हेसुतो
उम्हत्तो, उम्हाओ, उम्हाउ, उम्हाहि, उम्हेहि,
उम्हाहितो, उम्हेहितो उम्हासुतो, उम्हेसुतो

* युष्मद्—१ दना रूपीमा आवेल 'म्भ' नो विकल्पे 'ज्हा'
जने 'म्ह' याय छे तुम्भे, उज्जे, तुम्हे इत्यादि

बहुव०—^१अम्हेसु, ममेसु, महेसु, मज्जेसु (अस्मासु)
^२अम्हसु, ममसु, महसु, मज्जसु, अम्हासु

तुम्ह (युष्मद्) अपभ्रश

प०—तुहु	तुम्हइ, तुम्हे
बी०—पइ, तइ	” ”
त०—” ”	तुम्हेहिं
च० छ०—तउ, तुज्ज, तुध	तुम्हह
प०—” ” ”	”
स०—पइ, तइ	तुम्हासु, तुम्हासु

अम्ह (अस्मद्) अपभ्रश

प०—हउ	अम्हइ, अम्हे
बी०—मइ	” ”
त०—मइ	अम्हेहिं
च० छ०—महु, मज्जु	अम्हह
प०—” ”	”
स०—मइ,	अम्हासु, अम्हासु

आकारात शब्दना प्राकृत रूपारयानो (नरजाति)

आकारात नामोना रूपास्यानोना प्रयोग विशेष विरल छे तो
 पण प्रसंगवशे तेना रूपास्यानोनी प्रक्रिया जणावीए छीए

१ जूओ पृ० १२७—तइया छ ? सत्तमी

२-३ जूओ पृ० १५३ नु टिप्पण हे० प्रा० व्या० ८-३-

११७, पृ० १०४,

बहुव०—अम्ह, अम्हे, अम्हो, मो, वय, मे (वयम्)
(मा० हगे)

दु— एकव०—णे, ण, मि, जम्मि, अम्ह, मम्ह, म, मम, मिम,
अह—(माम्—मा)

बहुव०—अम्हे, अम्हो, अम्ह, णे (अस्मान्—न)

त— एकव०—मि, मे, मम, ममए, ममाइ, मइ, मए, मयाइ, णे (मया)

बहुव०—अम्हेहि, अम्हाहि, अम्ह, अम्हे, णे (अस्माभि)

प— एकव०—मइत्तो, मइओ, मइउ, मईहिंतो (मत्)
ममत्तो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममाहिंतो, ममा
महत्तो, मद्दाओ, मद्दाउ, मद्दाहि, मद्दाहिंतो, महा
मज्जत्तो, मज्जाओ, मज्जाउ, मज्जाहि, मज्जाहिंतो,
मज्जा

बहुव०—ममत्तो, ममाओ, ममाउ, ममाहि, ममेहि,—(अस्मत्)
ममाहिंतो, ममेहिंतो, ममासुतो, ममेसुतो
अम्हत्तो, अम्हाउ, अम्हाओ, अम्हाहि, अम्हेहि,
अम्हाहिंतो, अम्हेहिंतो, अम्हासुतो, अम्हेसुतो

च, छ— एकव०—मे, मइ, मम, मह, मज्ज, मज्झ, अम्ह, अम्ह
(मल्लम्—मे—मम)

बहुव०—णे, णो, मज्ज, अम्ह, अम्ह अम्हे, अम्हो,
अम्हाण, -ण, ममाण, ण, महाण, -ण, मज्जाण ण,
अम्हाहँ (अस्मभ्यम्—अस्माकम् न)

स— एकव०—मि, मइ, ममाइ, मए, मे (मयि)
अम्हम्मि, ममम्मि, महम्मि, मज्जाम्मि

નાન્યતર જાતિમા તો કોઈ શબ્દ આકારાત હોતો જ નથી
(જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અન્ત્યમ્વરનો ફેરફાર-નિ૦ ૨)

આકારાત શબ્દના શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના રૂપો
' હાહા ' ના પ્રાકૃત રૂપો જેવા થાય છે, જ્યાં જે વિશેષ છે તે
' વીર ' ની પેઠે સમજવાનો છે

આકારાત શબ્દના અપભ્રંશના રૂપો ' વીર ' ના અપભ્રંશ રૂપોની
જેવા પ્રાય વનાવવાના છે

ઈકારાત, ઉકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાર્થનાં (નરજાતિ)
પ્રત્યયો.

નરજાતિના અને નાન્યતરજાતિના દરેક ઈકારાત અને ઉકારાત
નામોને નીચે જણાવેલા પ્રત્યયો લગાડવાના છે

પ્રાકૃત ભાષાના પ્રત્યયો.

	એકવચન	બહુવચન
પ૦—	૦	અડ, અઓ, ણો, ૦
વી૦—	+	ણો, ૦

રૂપ ' કિલાલ્પ ' ' ગોપ ' અને ' સોમપ ' બને છે અને આમ થતું
હોવાથી એ પ્રણે શબ્દોના રૂપો તરાવર ' વીર ' ની જેવા થાય છે
“ ત્રિવિધ ” ૨-૨-૪૭, પૃ૦ ૮૯ પદ્મભાષાચ૦

પદ્મા૦	હે૦
પ૦ ૨૦ કિલાલ્લવો	પ૦ ૨૦ કિલાલ્લવા
„ ગોવો	„ ગોવા
„ સોમવો	„ સોમવા

પદ્મભાષા૦ના ઉપયુક્ત નિયમને ચદલે આ૦ હેમચંદ્ર જે નિયમ કરે
છે તે માટે જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩-નામના અત્યસ્થરનો ફેરફાર-નિ૦ ૧

- ૧ અક્ષરાત્ત નામને લાગતા પ્રત્યયો આક્ષરાત્ત નામને સ્નાદવાપી તેના રૂપામ્યાનો તૈયાર થાય છે
- ૨ માત્ર ષ્ઠ વચ્ચર્મિનો ' હિ ' પ્રત્યય આકાશત નામને લાગતો નથી
- ૩ પ્રત્યય વિનાને મ્થલ્લે ષ્ઠલ્લે જ્યાં શૂન્ય છે ત્યાં મૂળ અગને જ રૂપામ્યાન તરીકે મમન્નવુ
- ૪ સ્નોધનના રૂપો પ્રપમાની જેવાં થાય છે

હાદા

પ૦—હાદા	હાદા
ચી૦—હાદા	”
ત૦—હાદાણ, હાદાણ	હાદાહિં, હાદાહિં, હાદાહિં
ચ૦ છ૦—હાદમ્મ	હાદાણ, હાદાણ
[તા૦ ચ૦ હાદે, હાદમ્મ	” ”]
પ૦—હાદલો, હાદાઓ,	હાદલો હાદાઓ,
હાદાહ, હાદાહિંતો	હાદાહ, હાદાહિંતો
	હાદામુતો
સ૦—હાદા (હ) ગ્મિ	હાદાસુ, હાદામું
સ૦—હે હાદા !	હે હાદા !

૯ રીતે કિલાલવા ('કિલાલ્પા') ગોવા (ગોપા) અને સોમવા (સોમપા) વગેરે શબ્દોના રૂપો સમન્નવા

૧ પદ્ધમાપાચંદ્રિકાને મતે કૃદતથી ચનેગ નામનો અત્ય સ્વર દ્રશ્ય થાય છે એથી ' કિલાલ્પા ' ' ગોપા ' અને ' સોમપા ' શું પ્રાકૃત

રૂપાલ્યાનો

ઇસિ (ઋષિ)

પ૦	૧૨૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
વી૦	૨૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
ત૦	૩૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ
વ૦, છ૦	૪	ઇસિ, ઇસિ	ઇસિ, ઇસિ

૧ કોઈને મતે ઇકારાત અને ઉકારાત શબ્દોનું પ્રથમાનુ એક વચન દ્વિતીયાના એકવચનની જેનું પણ થાય છે —જેમકે—ઇસી, ઇસિ । મિહુ, વિહુ । હે૦ પ્રા૦ વ્યા૦ ૮-૩-૧૯, પૃ૦ ૮૪

ઇકારાતના પાલિરૂપો

ઇસિ

૧	ઇસિ	ઇસી, ઇસનો
૨	ઇસિ	ઇસા, ઇસયો
૩	ઇસિના	ઇસીહિ, ઇસીભિ
૪-૬	ઇસિનો,	ઇસીન
	ઇસિસ્	
૭	ઇસિના, ઇસિસ્મા, ઇસિમ્હા	ઇસીઠી, ઇસીભિ
૮	ઇસિસ્મિ, ઇસિમ્હિ	ઇસિમ્હુ, ઇસિમ્હુ
૯	ઇસિ !, ઇસે !	ઇસી !, ઇસયો !

પ્રાકૃતના ‘જો’ પ્રત્યયની પેઠ પાલિમા પણ પ્રથમાના-અને દ્વિતીયાના બહુવચનમા ‘નો’ પ્રત્યય વપરાયલો છે “ સમ્મતિનો, સમ્મદિદ્ધિનો, મિચ્છાદિદ્ધિનો, વગિરુદ્ધિનો, અધિપતિનો, જાનિપતિનો ” વગેરે

પાલિમા અગિ (અગિ), મુનિ, આદિ, ગિરિ, રસિ (રસિ) સગ (સગિ) અને ગામનિ (ગામણી) શબ્દોના રૂપોમા વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

ત૦—	ળા	+
ચ૦ છ૦—	ળો, +	+
પ૦—	ળો +	+
સ૦—	+	+
સ૦—	*	અડ, અઓ, ણો ' ૦

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો

૧ જ્યાં જ્યાં ૦ છે ત્યાં મૂળ અગને, એટલે દીર્ઘ કરીને વાપરવાનું છે

૨ જ્યાં જ્યાં + છે ત્યાં અક્ષરાત નામને લાગતા 'પ્રત્યયો' પણ સમજવાના છે માત્ર પચમીનો એક 'હિ' પ્રત્યય લેવાનો નથી

૩ જ્યાં * છે ત્યાં (સંબોધનના એકવચનમા) મૂળ અગને એટલે વિકલ્પે દીર્ઘ કરવાનો છે

૪ પચમીના સ્વરાદિ, સકારાદિ અને હ્રસ્વાદિ પ્રત્યયો પર રહેતા અત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે.

૫ તૃતીયા, પછી અને સપ્તમીના બહુવચનના પ્રત્યયો પર રહેતા અત્ય 'ઈ' અને 'ઉ' નો દીર્ઘ થાય છે

૬ અક્ષરાત નામોને પ્રથમાના બહુવચનમા એક 'અવો' પ્રત્યય પણ બધારે લાગે છે—માણુ + અવો=માણવો (સ૦ માનવ)

૧ જુઓ પૃ. ૧૨. 'પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો' ના મથાળા નીચે (પૃ. ૧૦૬ માં) જગાવેલ કાય અર્હિ—હ્રસ્વાત અને ઉકારાતમા—થતુ નથી

૫૦—(શૌઙ્ ૦ ઇસિદો, ઇસિદુ)
 (માગ ૦ ઇશિદો, ઇશિદુ)
 (પૈશા ૦ ઇસિતો, ઇસિતુ)

સ ૦ 'ઇસિસિ, ઇસિમ્મિ ઇસીસુ, ઇસીસુ
 સ ૦ હે ઇસિ ! હે ઇસી ! હે ઇસડ ! હે ઇસઓ ! હે
 ઇસિણો ! હે ઇસી !

ત ૦ ૫૦—સગ્ગિના (૫૦—સપ્પારા, સગ્ગારસ્મા) સપ્પેદિ,
 સપ્પેભિ, સપ્પારેદિ, સપ્પારેભિ
 ચ ૦ ડ ૦—સપ્પિસ્સ સગ્ગીન, સગ્ગારા
 સપ્પિનો
 સ ૦—સપ્પે સગ્ગેસુ, સગ્ગારેસુ
 સ ૦—સપ્પ !, સપ્પે !, સપ્પાયો !
 સપ્પા !, સપ્પિ ! સપ્પાનો !,
 સપ્પી ! સપ્પિનો !

ગામની

૫૦ ગામની ગામની, ગામનીના
 ૩૦ ગામનીન, ગામાનિ ” ”
 ૫૦—ગામનિના
 સ ૦— ગામનીસુ
 સ ૦— ગામાનિ ! ગામની !, ગામનિનો !

ગામીના 'ઇસિ' પ્રમાણે

દ્વ ૨૫૫ રૂપો માટે જૂઓ પાલિપ્ર ૦ પૃ ૦ ૮૭-૯૨ અને તે ઉપરના ટિપ્પણો

૧ જૂઓ પૃ ૦ ૧૨૭, સત્તમીના 'સિ' પ્રત્યયન લગતુ લક્ષણ—
 “ તિસલાદ સત્તિયાનીદ કુચ્છિસિ ગઢમે ” આધારગમ સૂત્ર, ગ્રામી
 ચૂલિકા—મહાવીરનો અધિકાર

- [ता० च० इसये, इसिणो, इसिम्स इसीण, इमीण]
 च० 'उ०- (माग० इशिह) (मा० इशिहँ)
 प० इसिणो, इसित्तो, इसीओ, इसित्तो, इसीओ, इसीउ,
 इसीउ, इसीहितो इसीहित्तो, इसीमुतो
-

अग्नि

एकव०

बहुव०

प०-अग्निनि, गिनि

अग्नियो (वधाराणा रूपो)

स०-अग्निनि

”

स०-अग्नि !

मुनि

छ०-मुने (मुने)

(वधाराणा रूपो)

आदि

स०-आदो (आदौ)

(वधाराणा रूपो)

आदु

आदि

आदिनि

गिरि

स०- गिरे

(वधाराणा रूपो)

रसि

त०- रसेन

(वधाराणा रूपो)

सखि

प०-सखा

सखायो, सखानो,

सखिनो, सखा

वी०-सखार

सखान

सखानो, सखिनो,

सखाय

सखायो, सखी

सख

‘ગામણિ (ગ્રામણી), પાણિ (પ્રણી), સેનાણિ (સેનાની), પાહિ (પ્રધી) અને સુહિ (સુધી) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીનાં રૂપો સમજવાના છે

‘ભાણુ (ભાનુ)

પ૦—ભાણૂ	ભાણુણો, ભાણવો, ભાણઓ, ભાણડ, ભાણૂ,
વી૦—ભાણુ	ભાણુણો, ભાણૂ
ત૦—ભાણુણા	ભાણૂહિ, માણૂહિં, માણૂહિં
ચ૦ છ૦—ભાણૂણો, માણૂસ્સ	ભાણૂણ, માણૂણ

૭ દંઢિનિ, દઢિને દઢિભિ, દઢિમિહ	દઢીતુ, દઢિનેસુ
ત૦ દઢિ !	દઢી ! દંઢિનો !

—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૨ ‘દઢી’ અને તેતુ ટિપ્પણ

૧ આ છેલ્લા પાંચ શબ્દોના સ્વોધનના એકવચનમા તે તે શબ્દનુ એકલુ મૂળ અગ જ વપરાય છે હે ગામણિ ! હે પાણિ ! હે સેનાણિ ! વગેરે

૨ ઉચારાતના પાલિરૂપો

માનુ

૧ માનુ	માનૂ, માનવો
૨ માનુ	” ”
૩-૫ માનુના	માનૂહિ, માનૂભિ
૫ માનુસ્મા, માનુમ્હા	
૪-૬ માનુનો, માનુસ્સ	માનૂન

રાસ નિશેષતા:

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા 'ઇન્' છેડા-વાળા 'ઇકારાત' નામોના અત્ય 'ન્' નો સંબોધનના એકવચનમા વિચલ્પે 'આ' થાય છે

હે દટિઆ ! હે દટિ !

હે સુહિઆ ! હે સુહિ (સુવિન્)

હે તવમ્સિઆ ! હે તવમ્સિ !

હે કનુહિઆ ! હે કનુહિ ! (કન્ચુકિન્)

હે મણમ્સિઆ ! હે મણમ્સિ ! (મનસ્વિન્)]

અ પ્રમાણે અગ્નિ (અગ્નિ), મુણિ (મુનિ), બોહિ (બોધિ), સાધિ, રાસિ (રાશિ), ગિરિ, રવિ, કહિ (કવિ) કવિ, (કપિ કવિ), અરિ, તિમિ, સમાહિ (સમાધિ), નિહિ (નિધિ), વિહિ (વિધિ), દાહિ (દણ્ડિન્), કરિ (કરિન્), તવમ્સિ (તપસ્વિન્),

૧ પ્રાકૃતમા અને પાલિમા 'દટિ' વગેરે 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના રૂપો સાધારણ ઇકારાત શબ્દની પેઠે થાય છે તો પણ પાલિમા અ 'ઇન્' છેડાવાળા શબ્દોના કેટલાક વધારાના રૂપો સાધારણ ઇકારાત કરતા જુદા પડે છે અને તે વધા આ પ્રમાણે છે (જે રૂપો જુદા પડે તેને વધારે મોટા અપ્રમાણે મૂકેલા છે)

૧ દંડી

દંડી, દંડિયો, દંડિનો.

૨ દંડિય, દંડિન, દંડિ

દંડી, દંડિયે, દંડિને, દંડિનો

૩ દંડિના

દંડીદિ, દંડીભ

૪ દંડિનો, દંડિસ્સ

દંડીન

૫ દંડિના, દંડિમ્હા,

દંડાદિ, દંડીભ

દંડિસ્મા

૬ દંડિનો, દંડિસ્સ

દંડીન

સ૦—ભાણુસિ, ભાણુમ્મિ

માણુમુ, માણુસુ

મ૦—ભાણુ ! માણૂ !

માણુણો ! માણવો ! માણઓ !

માણડ ! માણૂ !

૬ પ્રમાણે જડ (યદુ) ધમ્મણ્ણુ (ધર્મજ્ઞ), સવ્વણ્ણુ (સર્વજ્ઞ),
દડ્ઢવણ્ણુ (દૈવજ્ઞ), ગુરુ, ગડ (ગો), સાહુ (સાધુ), બન્ધુ, વપુ
(વપુષ્), મેરુ, કારુ, ઘણુ (ઘનુષ્), સિંધુ, કેડ (કેતુ), વિજ્ઞુ
(વિદ્યુત), રાહુ, સહુ (શઙ્કુ), ડચ્છુ (ઈશુ) પવાસુ (પ્રવાસિન્),
વેલુ (વેણુ), સેડ (સેતુ), મચ્છુ (મૃત્યુ), 'સલપુ (સલપૂ),
ગોત્તમુ (ગોત્રમૂ), સરમુ (શરમૂ), અભિમુ (અભિમૂ), અને સયમુ
(સ્વયમૂ) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના
રૂપો સમજવાના છે

૫ અભિમુના

સ૦

અભિમૂ ! અભિમૂવો !

ગાકીના 'માનુ' પ્રમાણે

સહમૂ, સવ્વજ્ઞૂ

(વધારાના)

૧-૨-સ૦ રુદ્રવચન

સહમુનો

૧-૨-સ૦ „

સવ્વજ્ઞૂ, સવ્વજ્ઞુનો

—પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૨-૧૩

ગાકીનો 'અભિમૂ' પ્રમાણે

૧ આ છેલ્લા પાંચ શબ્દોના સર્વોધનના ણ્વવચનમા તે તે
શબ્દનુ એકલુ મુઠ્ઠ અગ જ વપરાય છે, જે સ્વલપુ ! દે ગોત્તમુ ! દે
સરમુ ! વગેરે,

[તા૦ ૪૦-ભાણવે ભાણુણો, ભાણુસ્સ]

(માગ૦ ભાણુહ)

(માગ૦ ભાણુહે)

૫૦-ભાણુણો, ભાણુત્તો, ભાણૂઓ,
ભાણુડ, ભાણૂહિતોભાણુત્તો, ભાણૂઓ,
ભાણૂડ, ભાણૂહિતો
ભાણૂસુતો

(શોર૦ ભાણુદો, ભાણુદુ)

(માગ૦ ભાણુદો, ભાણુટ)

(પૈશા૦ માણુતો, માણુહુ)

૭ માણુમ્મિ, માણુમ્હિ

માણુમ્

સ૦ માણુ !

માણુ ! માણવે ! માણવો

પ્રાકૃતના ' ણો ' પ્રત્યયની પેઠે પાલિમા પણ પ્રથમાના અને
દ્વિતીયાના વહુવચનમા ' ના ' પ્રત્યય વપરાયેલો છે " હેતુનો, જન્તુનો,
ગદ્દનો " વગેરે

પાલિમા હેતુ, જન્તુ, અભિમ્મ, સદ્દમ્મ, સંવજ્જૂ ગદ્દદોના રૂપોમા
રિપેષતા છે તે આ પ્રમાણે -

હેતુ, જન્તુ

વહુવચન

૧ હેતુયો, જન્તુયો

(વધારાના રૂપો)

૨ " "

અકવચન

૭ હેતો સ૦ (હેતૌ)

(વધારાના રૂપો)

અભિમ્મ (વધારાના રૂપો)

૧ અભિમ્મ

અભિમ્મ, અભિમ્મવો

૦ અભિમ્મ

" "

સ૦—માણસિ, માણમ્મિ

માણૂસુ, માણૂસુ

સ૦—માણુ ! માણુ !

માણુળો ! માણવો ! માણઓ !

માણડ ! માણૂ !

૫ પ્રમાણે જડ (યદુ) ધમ્મણ્ણુ (ધર્મજ્ઞ), સવ્વણ્ણુ (સર્વજ્ઞ),
દડ્વણ્ણુ (દૈવજ્ઞ), ગુરુ, ગડ (ગો), સાહુ (સાધુ), બન્ધુ, વપુ
(વપુષ્), મેરુ, કારુ, ધણુ (ધનુષ્), સિંધુ, વેડ (વેતુ), વિજ્ઞુ
(વિદ્યુત), રાહુ, સરુ (શરૂ), ડચ્છુ (રક્ષુ) પવાસુ (પ્રવાસિન્),
વેલુ (વેળુ), સેડ (સેતુ), મચ્છુ (મૃત્યુ), 'લપુ (લપૂ),
ગોત્તમુ (ગોત્રમૂ), સરમુ (શરમૂ), અમિમુ (અમિમૂ), અને સયમુ
(મ્વયમૂ) વગેરે શબ્દોના પ્રાકૃત, શૌરમેની, માગધી અને પેશાવીના
રૂપો સમજવાના છે

૫ અમિમુના

સ૦

અમિમૂ ! અમિમૂવો !

શાકીના 'માનુ' પ્રમાણે

સહમૂ, સવ્વજ્ઞૂ

(વધારાના)

૧-૨-સ૦ યદુવચન

સહમુનો

૧-૨-સ૦ „

સવ્વજ્ઞૂ, સવ્વજ્ઞુનો

—પાલ્પ્ર૦ પૃ૦ ૧૨-૧૩

શાકીનાં 'અમિમૂ' પ્રમાણે

૧ આ છેલ્લા પાંચ શબ્દોના સ્વોધનના એકવચનમા તે તે
નામનુ એકદુ મૂળ અગ જ વપરાય છે, જે લપુ ! હે ગોત્તમુ ! હે
સરમુ ! વગેરે,

'અમુ (અદસ્)

[આ શબ્દ સર્વાદિમાં છે છતાં એના રૂપો વિશેષે વર્તીને 'માણુ' ના રૂપો સાથે મળતા આવે છે માટે એને 'માણુ' ના રૂપો પછી મૂકવામા આવ્યો છે]

૫૦— અહ, અમૂ, 'અસૌ અમુણો, અમયો, અમડ, અમઓ,
અમૂ

વી૦— અમુ અમુણો, અમૂ

સ૦— અયમ્મિ, અમૂમુ, અમૂસુ

દ્વઅમ્મિ,

અમુમ્મિ

રોષ રૂપો 'માણુ' ની જેવાં

૧ અમુ (અદસ્) ના પાલિરૂપો

૧ અમુ અમૂ, અમુયો

૨ અમુ ” ”

૩ અમુના અમૂદિ, અમૂભિ

૪-૬ અમુનો અનૂસ, અમૂસાન

અમુસ્સ (સ૦ અમુય)

૫ અમુના, અમૂદિ, અમૂભિ

અમુરમા (સ૦ અમુપ્પમાત્)

અમુપ્પા

૭ અમુરિમ (સ૦ અમુપ્પિન્) અમૂસુ-

અમુમ્મિ

જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૪૭

૨ આ આપરૂપ સ૦ 'અસૌ' ઉપરથી થયેલું છે—જૂઓ ૫૦ ૭

નિ૦ ૧૨ ઔ=ઓ “ અસૌ તત્તમવાસીય ” સુત્રકૃ૦ અ૦ ૧, ૩૦ ૩,

મા૦ ૮

‘ ઇસિ ’ અને ‘ ભાણુ ’ શબ્દના પ્રાકૃત રૂપોની સાથે જ શૌર-
સેની, માગધી અને પૈશાચીના વધારાના રૂપો જણાવેલા છે

અપભ્રંશમા એ વિશેષતા છે તે આ પ્રમાણે

અપભ્રંશભાષાના પ્રત્યયો

एकव०	बहुव०
પ૦— ૦	૦
બી૦— ૦	૦
ત૦— ણ, ણ, મ્	હિં
ચ૦ છ૦— ૦	હ, હ
પ૦— હે	હ
સ૦— હિ	હિં, હુ
સ૦— ૦	હો, ૦.

જ્યાં જ્યાં ૦ છે ત્યાં મૂળ અગને જ અતે વિકલ્પે દીર્ઘ કરીને
વાપરવાનું છે

અપભ્રંશનાં બધાં પ્રત્યયો પર રહેતા મૂળ અગને અતે વિકલ્પે
દીર્ઘ થાય છે

અપભ્રંશ-રૂપાવ્યાનો

इसि

પ૦—	इसि, इसी	इसि, इसी
બી૦—	” ”	” ”
ત૦—	इसिण, इसिण, इसीण, इसीण, इसिए, इसीए, इसिं, इसीं	इसिहिं, इसीहिं

प० छ०—इमि, इमी

इमिहु, इमीहु,

इमिह, इमीह

प०— इमिहे, इमीहे

इमिहु, इमीहु

स०— इमिहि, इमीहि

इमिहिं, इमीहिं,
(इमिहु, इमीहु)

प०— इमि ! इमी !

इमिहो ! इमीहो !

इमि ! इमी !

ए प्रमाणे ढरेक इकारात पुलिगी शब्दना अपभ्रश रूपो समानाना छे

भाणु.

प०— भाणु भाणू

भाणु, भाणू

बी०— " "

" "

त०— भाणुण, भाणूण,

भाणूहिं, भाणूहिं

भाणूण, भाणूण,

भाणूण, भाणूण,

भाणू, भाणू

प० छ०—भाणु, भाणू

भाणुहु, भाणूहु,

भाणुह, भाणूह

प०— भाणुहे, भाणूहे

भाणुहु, भाणूहु

स०— भाणुहि, भाणूहि

भाणुहिं, भाणूहिं,

(भाणुहु, भाणूहु)

स०— भाणु ! भाणू !

भाणुहो ! भाणूहो !

भाणु ! भाणू !

ए प्रमाणे ढरेक उकारात पुलिगी शब्दना अपभ्रश रूपो समानाना छे

इकारात अने उकारात शब्दना प्राकृत रूपारणानो
(नान्यतर जाति)

‘दहि (दधि) ,

૧ દહિં ગ્રહીણિ, દહીં, દહીં

૨ ” ” ”

સં—દહિ ! ” ! ” ! ” !

बाकी बधा तेते भाषा प्रमाणे इकारात पुलिगी ‘इसि’ नी जेवा

૧ જૂઓ બકારાત નપુસક નામોતુ પ્રચરણ અને તને લગતા
પ્રત્યયો સથા નિયમો—૫૦ ૧૩૩-૧૩૪

૨ થોડું મતે હકારાત અને ઉકારાત નપુસક નામોના પ્રથમાના
અને દ્વિતીયાના એકવચનમા આવા ૩ે રૂપો થાય છે

दहि, दहिं (सं दधि, दधिं)

महु, महुं (सं मधु, मधुं)

—हे० प्रा० व्या०—८-३-२५, ५० ८५

તાદૃષ્ય ઝર્યમા સસ્કૃતના રૂપને મળતુ ‘દહિને’ (દધને)
અને ‘મઢુને’ (મધુને) રૂપ પણ વપરાય છે

नपुसकलिङ्गी इकारातना अने उकारातना पालिरूपो
‘दाध’

૧ दधि (दधिं) दधी, दधीनि

૨ दधि ” ”

સાથ, इकारात पुलिगी ‘इसि’ प्रमाणे

૩ ‘गामनी’ना पालिरूपो

गामनि गામની, ગામનાન

गामनि ” ”

શેષ હકારાત પુલિગી ‘गामनी’ प्रमाणे

ए प्रमाणे सत्थि (सविथ), वारि, अच्छि (अक्षि), सुरि (सुरि), अइरि (अतिरि) अने गामणि (गामणी) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा.

महु (मधु)

१ महु	महूणि, महूई, महूइ
२ "	" " "
स० महु !	" , "

बाकी वधां ते ते भाषा प्रमाणे उकारात पुलिगी
' भाणु ' नी जेवा

ए प्रमाणे दारु, वत्थु (वस्तु), विचगु (चित्रगु), सुगु, वसु, अनु, असु-अस्तु (अश्रु) जउ (जलु), बहु अने लहु (लघु) वगेरे शब्दोना रूपो पण समजवा

१ ' मधु '

१ मधु	मधू, मधूनि
२ मधु	" "

શેષ, ઉકારાત પુલિંગી ' માનુ ' પ્રમાણે

' ગોત્રમ્ ' ના પાલિરૂપો

ગોત્રમ્	ગોત્રમ્, ગોત્રમ્ની
ગોત્રસુ	ગોત્રમ્, ગોત્રમ્ની

શેષ, ઉકારાત પુલિંગી ' ઝમિમ્ ' પ્રમાણે -

જુઓ પાલિપ્ર० પૃ० ૧૧૩-૧૧૫ અને ઘના ટિપ્પણ

'અમુ (અદસ્)

૫૦— અહ, અમુ અમૂઝ, અમૂઝ્ઁ, અમૂણિ

વી૦— અમુ " " "

વાકી વધા 'પુલિંગી' 'અમુ' ની પેઠે

દહિ (અપભ્રશ)

૧ દહિ દહીઝ, દહિઝ

૨ " " "

વાકી વધા 'ઇતિ' ના અપભ્રશ રૂપોની જેવા

મહુ (અપભ્રશ)

૧ મહુ મહૂઝ મહુઝ

૨ " " "

૩ વાકી વધા 'ભાણુ' ના અપભ્રશ રૂપોની જેવા

'ઋકારાત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાલ્પાનો (નરજાતિ)

ઋકારાત નામોની બે જાત છે—કેટલાક ઋકારાત ના વિશેષ્યરૂપે વપરાય છે અને કેટલાક ઋકારાત નામ વિશેષણરૂપે વપરાય છે

૧ 'અમુ' ના પાલિરૂપો

૧ અમુ અમૂ

૨ " "

ધોષ પુલિંગી ' 'અમુ' પેઠે—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૪૮

૨ જૂઓ પૃ૦ ૧૬૬

૩ જૂઓ પૃ૦ ૧૨૩ તામના પ્રકારો

વિશેષ્યરૂપ—જામાયર (જામાતૃ), પિયર (પિતૃ), માયર (માતૃ) વગેરે ।

વિશેષણરૂપ — જઠાર (જતૃ), ડાઘાર (ડાતૃ), મઠાર (મૃતૃ) વગેરે ।

[આ બેટને હીંચે એક જાનના ષળ ૪ થયે નામોના રૂપોમા વિશેષ જનર છે]

ઋક્ષારાત (વિશેષ્યવાચક)

- ૧ પ્રથમાનુ અને દ્વિતીયાનુ ઇચ્છનનાદ કરતા બધી વિભક્તિઓમા વિશેષ્યવાચક ઋક્ષારાત નામના અત્ય 'ઋ' નો ચિહ્નપે 'ૐ' થાય છે
- ૨ પ્રથમાથી ત્રીજે બધી વિભક્તિઓમા વિશેષ્યવાચક ઋક્ષારાત નામના અત્ય 'ઋ' નો 'અર' થાય છે
- ૩ પ્રથમાના એકવચનમા વિશેષ્યમા ૧૪ ઋક્ષારાતનામનુ આરાત રૂપ પણ ચિહ્નપે વચરાય છે
- ૪ સર્વોચનના ઇચ્છનમા વિશેષ્યવાચક ઋક્ષારાત નામના અત્ય ઋ નો 'અ' અને 'અર' ચિહ્નપે થાય છે

[સૂચના ~ઉપર જણાયા પ્રમાણે પ્રથમાથી ત્રીજે બધી વિભક્તિઓમા ઋક્ષારાત નામ અરાત અને ઈરાત યને છે માટે તેના રૂપાભ્યાનોની પ્રક્રિયા, 'ગિણ' અને 'માણુ' ના રૂપાભ્યાનોની પ્રક્રિયા જેવી સમનવાની છે અર્હા તો માત્ર સરલતા માટે તેના રૂપાભ્યાનો આપીએ છીએ]

'पिउ, पिअर (पितृ)

- पिआ, पिअरो (मा० पिअरे)	पिअरा, पिउणो, पिअवो, पिअओ, पिअउ, पिऊ
- पिअर	पिअरे, पिअरा, पिउणो, पिऊ
- पिअरेण, पिअरेण, पिउणा	पिअरेहि, पिअरेहि, पिअरेहिँ, पिऊहि, पिऊहि, पिऊहिँ
उ०-पिअरम्स (मा० पिअलाह)	पिअराण, पिअराण, (मा० पिअलाहँ)
पिउणो, पिउम्स	पिउण, पिउण
- पिउणो, पिउचो, पिऊओ, पिऊउ, पिऊहितो,	पिउचो, पिऊओ, पिऊउ, पिऊहिँतो, पिऊमुतो

१ ऋकारातना पालिरूपो

पितृ

१ पिता	पितरो (भिता)
२ पितर	पितरो, पितरे
३ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि पितृहि, पितृभि
४-६ पितु, पितुनो, पितुम्स	पितरान, पितान पितून, पितुन
७ पितरा (पित्या, पेत्या) पितुना	पितरेहि, पितरेभि पितृहि, पितृभि
८ पितरि	पितरेसु, पितृसु, पितृसु

स०-हे पित ! पिता !

પિઅરત્તો, પિઅરાઓ,	પિઅરત્તો, પિઅરાઓ,
પિઅરાડ,	પિઅરાડ,
પિઅરાહિ,	પિઅરાહિ, પિઅરેહિ,
પિઅરાહિંતો,	પિઅરાહિંતો, પિઅરેહિંતો,
પિઅરા	પિઅરામુતો, પિઅરેમુતો

(શૌ૦ પિઅરાદો, પિઅરાદુ)

(મા૦ પિઅલાદો, પિઅલાદુ)

(પૈ૦ પિઅરાતો, પિઅરાતુ)

સ૦— પિઅરે, પિઅરેસુ, પિઅરેસુ,
 પિઅરસિ, પિઅરમ્મિ, પિઝસુ, પિઝસુ
 પિઝાસિ પિઝમ્મિ,

સ૦— હે પિઅ ! પિઅર ! પિઅરો ! પિઅરા ! પિઝળો ! પિઅવો,
 પિઅરા ! પિઅર ! પિઅઓ, પિઅડ, પિઝ !

ए रीते जामायर, जामाड (जामातृ), भायर, भाड, (भ्रातृ)
 वगेरे शब्दोना रूपो समजवाना छे

ऋकारात (विशेषणवाचक)

૧. પ્રથમાનુ અને દ્વિતીયાનુ એકવચન બાદ કરતા બધી વિભક્તિ-ઓમા વિશેષણવાચક ઋકારાત નામના અત્ય 'ઋ'નો વિકલ્પે ' ડ ' થાય છે
૨. પ્રથમાર્થી લઈને બધી વિભક્તિઓમા ઋકારાત નામના અત્ય ' ઋ 'નો ' આર ' થાય છે
૩. પ્રથમાના એકવચનમા વિશેષણવાચક ઋકારાત નામનુ આકારાત રૂપ ધણ વિચરપે બને છે
૪. સંગ્રોધનના એકવચનમા વિશેષણવાચક ઋકારાત નામના અત્ય ' ઋ ' નો વિકલ્પે ' અ ' થાય છે

'दाड, दार (५३)'

६०- दाया, दायारो (मा० दायाले)	दाया, दाया, दाया दाया, दाया, दाया
६१०- दाया	दाया, दाया, दाया, दाया
७०- दायाणे, दायाणे, दायाणा	दायाणे, दायाणे, दायाणे दायाणे, दायाणे, दायाणे
७०, ८०-दायारम्भ (मा० दायारम्भ) दायाणो, दायाम्भ	दायाणो, दायाणो, (मा० दायारम्भ) दायाणो, दायाणो
७०- दायारो दायाराओ, दायाराड दायाराहि, दायाराहिंतो दायारा,	दायारो, दायाराओ, दायाराड दायाराहि, दायाराहि, दायाराहिंतो दायाराहिंतो, दायारासुतो, दायारासुतो

१ ऋकारात विशेषणता पालिरूपी

दातु

१ दाता	दातारो
२ दातार	दातारो, दातारो
३ दातारा, दातुना	दातारो, दातारो
४-६ दातु, दातुनो, दातुस	दातारो, दातारो, दातारो
५ दातारा	दातारो, दातारो
७ दातारि	दातारो, दातारो
८० हे दात । दाता ।	दातारो

ગડનો ગડો, ગડનો,
 ઢાડનો, ગડડ, ગડમાં, ગડડ,
 ઢાડરિનો ઢાડરિનો, ગડડુનો

(ગૌં દાયારાને, ગદારા)

(માં ગદારામાં, ગદારા)

(પેં તાયાગનો, તાયાગતુ)

મં— ગયોરે, ગયાગમિ, ગયારમિ, ગયોરેમુ, ગયોરેમુ,
 ગડમિ ગડમિ ઢાડમુ, ગડમુ

મં— રે ગય ' , ગયાર ' , ઢાયારા, ઢાડનો, ગયારો,
 ગયારા ' , ગયારા ' ઢાયાગો, ઢાયાડ, ઢાડ

૪ રીતે રયાર, રડુ, (ધર્મ), મતાર, મતુ (મર્મ) યોરે
 શબ્દોનો રૂપો સમાજના છે

ઋષારાતના પ્રાકૃત રૂપાગ્યાનોની માથે જ (તેના) શોરસેની,
 માગધી અને પેશાવીના પણ વિશેષતાગઢા રૂપાગ્યાનો આવતા છે

ઋષારાતના અપભ્રંશરૂપાગ્યાનો આ પ્રમાણે છે

જાગલ કથા પ્રમાણે ત્રેક ઋષારાત અત, અકારાત અને
 ઉકારાત વયા પડી જ પ્રાકૃતમાં વાપરી શકાય છે તો ૬—મૂઢ ઋષા
 રાતના—ઋષારાત અગના અપભ્રંશરૂપા ' ધીર ' નો અપભ્રંશરૂપો જેવા
 કરવાતા છે અને ૭ ઉકારાત અગના, ' ધાણુ ' ના અપભ્રંશરૂપો
 જેવા સમાજના છે કદાચ રોડે મૂઢ ઋષારાત અગ પ્રાકૃતમાં
 આવતા ઇકારાત થતુ હોય તો તેના અપભ્રંશરૂપો ' ડમિ ' ના અપ-
 ભ્રંશરૂપો જેવા અગી તેમાં

ઉદાહરણ તરીકે એક 'પિતૃ' શબ્દના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આઠ અગો સંભવી શકે છે -

પિઅ, પિદ; પિડ, પિદિ, પિડ, પિદુ, પિઅર, પિદર.

એ આઠમાના 'પિઅ' અને 'પિદ' તથા 'પિઅર' અને 'પિદર' ના અપભ્રંશરૂપો 'વીર'ના અપભ્રંશ રૂપો જેવા જાણવા 'પિડ' 'પિદિ'ના અપભ્રંશરૂપો 'ઇસિ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા સમજવા અને 'પિડ'ને 'પિદુ'ના અપભ્રંશરૂપો 'માણુ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા કરી લેવા

(કોઈ પણ 'ઋ'કારાત શબ્દનાં અપભ્રંશઅગો કરતી વસતે તેના પ્રાકૃત અગો તરફ અને પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય રાખવું)

૧ કેટલાક નઠવારાત શબ્દોના અપભ્રંશ અગોને અહીં આપીએ છીએ -

કર્તૃ=	કત્ત, કત્તિ, કત્તુ કટ્ટ, કટ્ટિ, કટ્ટુ
નેતૃ=	નેઅ, નેઈ, નેઝ નેદ, નેદિ, નેદુ
પોતૃ=	પોદ, પોદુ પોઅ, પોઝ
મતૃ=	મત્ત, મત્તિ, મત્તુ મટ્ટ, મટ્ટિ, મટ્ટુ
ભ્રાતૃ=	માય, માઈ, માઝ માદ, માદિ, માટ
હોતૃ=	હોદ, હોદુ હોઅ, હોઝ

દાડખો, ઝાડખો, દાડખો, '
 દાડખો, ઝાડખો, ઝાડખો, દાડખો,
 ઝાડખો ઝાડખો, ઝાડખો

(શી૦ તાયારાદા, ટાયાગદુ)

(મા૦ તાયાગદો, ટાયાગદુ)

(પૈ૦ તાયાગદો, તાયાગદુ)

સ૦— દાયામે, તાયાગમિ, દાયાગમિ, તાયાગમુ, તાયાગમુ,
 તાયાગમિ તાયાગમિ તાયાગમુ, તાયાગમુ

સ૦— દે તાયા ' , દાયાગ ' , તાયાગ, દાડખો, દાયાગો,
 દાયાગો ' , દાયાગા ' દાયાગો, દાડખો, દાડખો

૪ રીતે રચાર, વધુ, (વધુ), મત્તર, મત્તર (મત્તર) વગેરે
 શબ્દોના રૂપો સમગ્રવાના છે

ઋષભરાતના પ્રાકૃત ઋષભરાતનાની સામે જ (તેના) શૌરસેની,
 માગધી અને પૈશાચીના પણ વિશેષતાવાળાં ઋષભરાતનો આવેલ છે

ઋષભરાતના અપભ્રંશરૂપાગ્યાનો આ પ્રમાણે છે

જાગૃત વધા પ્રમાણે જોઈ ઋષભરાત અગ અઠરાત અને
 ઉઠારાત વધા પછી પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે તો ૪—મૂળ ઋષભ
 રાતના—અઠરાત અગના અપભ્રંશરૂપો ' ધીર ના અપભ્રંશરૂપો જેવા
 વરવાળા છે અને ૪ ઉઠારાત અગના, ' માણુ ' ના અપભ્રંશરૂપો
 જેવા સમસ્તવાના છે ક્યાંક કોઈ મૂળ ઋષભરાત અગ પ્રાકૃતમા
 આવતા ઇકારાત મત્તર હોય તો તેનાં અપભ્રંશરૂપો ' ઇસિ ' ના અપ-

ઉદાહરણ તરીકે એક 'પિતૃ' શબ્દના નીચે જણાવ્યા પ્રમાણે આઠ અગો સમ્ભવી શકે છે -

પિઅ, પિદ; પિડ, પિદિ, પિડ, પિદુ, પિઅર, પિદર.

એ આઠમાના 'પિઅ' અને 'પિદ' તથા 'પિઅર' અને 'પિદર' ના અપભ્રંશરૂપો 'વીર'ના અપભ્રંશ રૂપો જેવા જાણવા 'પિડ' 'પિદિ'ના અપભ્રંશરૂપો 'હસિ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા સમજવા અને 'પિડ'ને 'પિદુ'ના અપભ્રંશરૂપો 'માણુ'ના અપભ્રંશરૂપો જેવા કરી લેવા

(કોઈ પણ 'ઋ'નારાત શબ્દનાં અપભ્રંશઅગો કરતી વખતે તેના પ્રાકૃત અગો તરફ એ પ્રયોગો તરફ લક્ષ્ય રાખવું)

૧ કેટલાક ઋનારાત શબ્દોના અપભ્રંશ અગોને અહીં આપીએ છીએ -

કતૃ=	ક્ત, કત્તિ, કતુ
	કટ્ર, કટ્ટિ, કટુ
નેતૃ=	નેઅ, નેડ, નેડ
	નેદ, નેદિ, નેદુ
પોતૃ=	પોદ, પોડુ
	પોઅ, પોડ
મતૃ=	મત્ત, મત્તિ, મતુ
	મટ્ર, મટ્ટિ, મટુ
માતૃ=	માય, માદ, માડ
	માદ, માદિ, માડુ
હોતૃ=	હોદ, હોડુ
	હોઅ, હોડ

ઋકારાત્ત શબ્દના પ્રાકૃત રૂપાર્થાનો (નાન્યતરજાતિ)
 સુપિઅર, સુપિઉ (સુપિતૃ)

૫૦- સુપિઅર સુપિઅરાઇ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
 સુપિઉઇ, સુપિઉઈં, સુપિઉણિ

૬૦- સુપિઅર સુપિઅરાઇ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
 સુપિઉઇ, સુપિઉઈં, સુપિઉણિ

૭૦- સુપિઅર ! સુપિઅ ! સુપિઅરાઇ, સુપિઅરાઈં, સુપિઅરાણિ,
 સુપિઅર ! સુપિઉઇ, સુપિઉઈં, સુપિઉણિ

એષ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી પિઉ, પિઅર (પિતૃ) ની
 જેવા છે

દાયાર, દાડ (દાતૃ)

૫૦- દાયાર દાયારાઇ, દાયારાઈં, દાયારાણિ,
 દાડઇ, દાડઈં, દાડણિ

૬૦- દાયાર દાયારાઇ, દાયારાઈં, દાયારાણિ,
 દાડઇ, દાડઈં, દાડણિ

૭૦- હે દાય ! દાયારાઇ, દાયારાઈં, દાયારાણિ,
 હે દાયાર ! દાડઇ, દાડઈં, દાડણિ

એષ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી દાયાર, દાડ (દાતૃ) ની
 જેવા છે

નપુસકલિંગી ઋકારાત્તના અપભ્રંશરૂપો ‘કુલ’, ‘દહિ’,
 અને ‘મહુ’ ના અપભ્રંશરૂપો જેવા જાણવાના છે (જૂઓ પુલિંગી
 ઋકારાત્તના અપભ્રંશરૂપો વિષેનું લખાણ)

एकारात अने 'ओ'कारातना प्राकृत रूपारथानो

एकारात अने ओकारात नामोना रूपारथानो प्राकृतमा उपलब्ध भता नथी, तो पण ए शब्दोने छेदे 'अ' (स्वार्थिक-क) लगाव तेना रूपारथानो बनावाय छे अने ते ते भाषा प्रमाणे ते वध रूपारथानो पुल्लिंगमा अकारात (जिण') नी जेवा छे, नपुंसकमा अकारात ('कुत्र') नी जेवा छे अने स्त्रीलिङ्गमा स्त्रीलिङ्गनी प्राकृत प्रमाणे बने छे

१ प्राकृतमा 'गो' शब्दना 'गोण' 'गाअ' 'गउ' एवा ग्रण रगो रने छे (जूओ पृ० १२० प० १ तथा पृ० ६१ ओ=अउ, आअ) अने रूपारथानने प्रसंगे षण ए ग्रण अगो वपराय छे तेम पालिमा 'गो' शब्दना 'गोण' (गोन) 'गु' अने 'गवय' एवा अगो बने छे (जूओ पालिप्र० पृ० १८ अ० ३२ अने तेनु टिप्पण) अने रूपारथानने प्रसंगे वपराय छे प्राकृतमा रूपारथानने प्रसंगे मूळ 'गो' अग नथी वपराय आर्पप्राकृतमा मूळ 'गो' अग अने ते द्वारा थएला रूपो पण (जूओ पृ० १३६ 'कम्म'ना आर्परूपो माटेनु टिप्पण) मळी आवे छे तेम पालिमा ए मूळ 'गो' अगना पण रूपो—जे रूपो आपप्राकृतमा वपराएला छे—छे अने ते आ प्रमाणे

गो

१ गो	गावो, गयो
२ गाव	गावो,
गव	गवो
गाउ	
गउ	
३ गावेन	गोहि, गोभि
गवेन	
गना	

જેમકે-સ૦ મુરૈ-પ્રા૦ મુરૈઅ' । સ૦ મ્મૈ-પ્રા૦ ગિરૈઅ ।
 इत्यादि ।

મુરૈઅ

મુરૈઓ	મુરૈઆ ।
મુરૈઅ,	મુરૈઅ, મુરૈઆ ।
મુરૈણ, મુરૈણ	મુરૈણહિ, મુરૈણહિ, મુરૈણહિ' ।

શેષ સ્પો, તે તે ખાસ પ્રમાણે 'ધાર' ની સમાન છે

૪-૬ ગાયસ્ત્ર	ગોન, ગુમ્,
ગયસ્ત્ર	ગવ
૭ ગાયા, ગાયત્મા,	ગોહિ, ગોમિ
ગાયદા	
ગરા, ગયત્મા, ગયદા	ગયેહિ, ગયેમિ
૭ ગાયે ગાયમિ, ગાયન્તિ	ગાયેમુ
ગયે, ગયમિ, ગયન્તિ	ગયેમુ
	ગોમુ
૮-૧૦ !	ગાયો, ગયો-

જૂનો પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૭-૧૮

આપપ્રાકૃતનુ ઉદાહરણ—“અન્ને દોદ ગય પગોદણ”-

સૂત્ર૦ પ્ર૦ શ્રુ૦ અ૦ ૨, ૩૦ ૩ ગા૦ ૫

“ગો-મહિસ-ગયત્તયપ્પભૂયા”-

મગવ૦ શત૦ ૨, ૩૦ ૫ તુમિયાતો

અધિકાર (પૃ૦ ૨૭૭ રા૦ જિ૦)

ઐનારાત 'ગૌ' શબ્દનુ પ્રાકૃત અર્થ 'ગાય' થને છે (જૂનો પૃ૦
 ૬૨ ઐ=ગાય) “एगं महं नाय सयासय रुषा गा(ग)ना तेहि”=
 મગવ૦ ૫૦ ૧, ૩૦ ૨ (પ્રાનોત્તર-૨૨૭ પૃ૦ ૧૭ રા૦ જિ૦)

૨ જૂનો પદ્માપાત્ર૦ પૃ૦ ૧૬

ગિલોઅ

ગિલોઓ

ગિલોઆ ।

ગિલોઅ

ગિલો૯, ગિલોઆ ।

ગિલો૯ણ, ગિલો૯ણ,

ગિલો૯હિ, ગિલો૯હિં

ગિલો૯હિં ।

શેષ રૂપો, તે તે ભાષા પ્રમાણે ‘ વીર ’ ની સમાન છે

- ૨ કેટલેક ઠેકાણે એકારાત અને ઓઠારાત નામોનુ પ્રાકૃતરૂપ, સસ્કૃતના સિદ્ધરૂપ ઉપરથી પળ બનાવવામા આવે છે સુરાહિ (સ૦ સુરાભિ) સુરાસુ (સ૦ સુરાસુ)
ઇત્યાદિ

વ્યજનાત શબ્દો

પ્રાકૃતમા રૂપાસ્થાનને પ્રસંગે કોઈ શબ્દ વ્યજનાત સમવી શક્તો નથી, ૧ એથી એના તે તે ભાષાના બધા રૂપો પૂર્વોક્ત સ્વરાત શબ્દની પેઠે સમજવાના છે ફક્ત ‘ અત્ ’ અને ‘ અન્ ’ છેઢાવાઢા નામોના રૂપોમા વિશેષતા છે અને એ આ પ્રમાણે ઢે

૧ જૂઢો પ્રસ્થરણ ૩-અત્ય-વ્યજનલોપ પઢ્માપાચ્છદ્રિકાને મતે છેઢે ધાતુવાઢા વ્યજનાત નામોના છેવટના વ્યજનમા ‘ અ ’ ડમેરાય છે અને યીજા વ્યજનાત નામોને છેઢે સ્વાર્થિવ ‘ અ ’ (ક) પ્રત્યય ડમેરાય છે એથી એ બધા નામોના રૂપો અકારાત નામની ઢેના થાય છે (પૃ૦ ૧૧૬ “ હ્લોઢ્ ”) ધાતુ-ગોઢુઢ્ + અ = ગોઢુઢ્ અધાતુ-સુગિર્ + અ = સુગિર્ સુઢિવ્ + અ = સુવુઅ (સુવુઢ્)

‘અત્’ છેડાવાળા નામો (નરજાતિ)

જે નામો ‘મત્વયાય’ ‘અત્’ છેડાવાળા છે કે વર્તમાનવૃદ્ધત તરાકે વા મવિપ્યત્વૃદ્ધત તરીકે ‘અન્’ છેડાવાળા છે તે નામોના અત્ય ‘અન્’ નો પ્રાકૃતમા ‘અત’ થાય છે, તેથી એના બધા રૂપો તે તે માપા પ્રમાણે અકારાન ‘ધીર’ ની જેવા બને છે

પક્ષ આપ્રપ્રાકૃતમા એવા કેટલાક નામોના રૂપો સમ્કૃતના સિદ્ધરૂપો ઉપરથી પણ બનાવવામા આવેલા છે

મગવત્ =	‘મગવનો
મગવતા=	મગવયા
મગવત્ =	મગવઓ ક્ત્યાદિ

‘શૌરસેની

શૌરસેનીમાં વૃતવત્, મવત્, મગવત્ અને સપાદિતવત્ શબ્દના અત્ય વ્યવનનો માત્ર પ્રથમાના એકવચનમા અનુસ્વાર થાય છે:

કચવ	(કૃતવાન્)
મવ	(મવાન્)
‘મગવ	(મગવાન્)

૧ આ ‘અત’ ઉપરાત મત્વર્થીય ત્રીજા પણ અનેક આદેશો થાય છે તે માટે જુઓ સદ્વિતપ્રકરણમા ‘મયુ ના આદેશો

૨ “ ઘેરા મગવતો ” “ મગવયા મહાવીરેણ ” “ મગવઓ મહા ધીરસ્ત ”—(મગવ૦ રાય૦ પૃ૦ ૨૩૯-૨૪૧-૨૪૫)

૩ શૌરસેનીને લગતી અપવાદ વિનાની વધી પ્રતિયા માગધી, પેગાચી અને અપભ્રંશમા પણ સમજી લેવી

૪ આ રૂપ આપ્રપ્રાકૃતમા પ્રથમામા અને દ્વિતીયામા પણ થયે રાણ્ણ છે “ મગવ મહાવીરે ” “ મગવ ગોયમ ”—(મગવ૦ રાય૦ પૃ૦ ૨૩૨)

सपादभव
सपादिद्व

(सपादितवान्)

रूपारयानो

'भगवत (भगवन्)

भयवत

१ भगवतो भगवता.

(शौ० मा० पै० भगव)

(मा० भगवते)

२ भगवत भगवते, भगवता

अत् ' छेडावाळा नामना पालिरूपो

१ भगवत

१ भगवा भगवतो, भगवता

२ भगवत भगवते

३ भगवता भगवतेहि, भगवतेभि

भगवतेन

४-६ भगवतो भगवत, भगवतान

भगवतस्स

७ भगवता, भगवता भगवतेहि, भगवतेभि

भगवतस्मा, भगवतम्हा

७ भगवति, भगवते भगवतेषु

भगवतस्मि, भगवतस्मि

१० भगव, भगव भगवतो

भगवा (भगवत) भगवता

[जूओ पृ० १८२ ' भगवत ' ना आपरूपो]

—जूओ पालिप्र० पृ० ११६-११७-११८ अने एना टिप्पण,

૧ ભગવતેણ, ભગવતેણ ભગવતેહિ, ભગવતેહિં,
ભગવતેહિં .

સ૦— ભગવત !, ભગવતા
ભગવતા !, ભગવતો !

(શૌ૦ મા૦ પૈ૦ ભગવ, ભગવ !)

૬ પ્રમાણે વધા, તે તે માપા પ્રમાણે ' વીર ' ની પ્રમાણે

‘ ભવત (ભવતુ)

૧ ભવતો ભવતે
(શૌ૦ મા૦ પૈ૦ ભવ)
(મા૦ ભરતે)

૨ ભવત ભવતે, ભવતા

૩ ભવતેણ, ભવતેણ ભવતેહિ, ભવતેહિં
ભવતેહિં .

સ૦ ભવત, ભવતા !
ભવતા, ભવતો

૧ પાલિમા ‘ ભવત ’ શબ્દના વિશેષ રૂપો જા પ્રમાણે છે

૧ ભવતો, ભોતો, ભવતા (ચતુર્વચન)

૨ ભવતા, ભોતા, ભવતેન (એકવચન)

૪-૬ ભવતો, ભોતો, ભવતસ્સ (,)

૭-૮ ભો !, ભતે !, ભોત ! (,)

,, ભવતો, માતો, ભવતા, ભોતા (ચતુર્વચન)

‘ સત ’ શબ્દનું પાલિમા (સ૦ ‘ સંદ્ધ ’ ઉપરથી) ‘ સંઘિમ ’

રૂપ પણ વપરાય છે — જુઓ પાલિમ૦ પૃ૦ ૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ અને તેના ટિપ્પણી

(શૌં માં પૈં ભવ, ભવ)

(માં ભવતે, ભતે)

ए प्रमाणे बधा, ते ते भाषा प्रमाणे ' सत्व ' नी पेठे

'भवन्त (भवतु-वर्तमानकृदन्त)

૧ ભવતો ભવતા

(માં ભવતે)

૨ ભવત્ત ભવતે, ભવતા.

૩ ભવતેણ, ભવતેણ ભવતેહિ, ભવતેહિં,
ભવતેહિં

સ. ભવન્ત ! ભવતો ! ભવતા

ભવતા !

(માં ભવતે !)

ए प्रमाणे बधा ते ते भाषा प्रमाणे ' वीर ' नी जेर्षा

'अत्' छेडायाळा वर्तमानकृदन्तना पालिरूपो

૧ ગચ્છત (ગચ્છત્-વર્તમાનકૃદન્ત)

૧ ગચ્છ, ગચ્છતો ગચ્છતો (ગચ્છ)

ગચ્છતા

૨ ગચ્છત ગચ્છતે

તેણે રજા ' મગધત ' પ્રમાણે

કેટલાક 'અત્' છેડાયાळा नामोना पालिरूपोनी विन्नेयता भा प्रमाणे छे

'મહન્' (મહન્) અને અરહત (અર્હત) શબ્દના પ્રયમાના
एकवचनमा 'महा' अने 'अरहा' (आग्रमा० अरहा) रूप वधारे
थाय छे —पालि प्र० ४० ११८-११९

૩ ભગવતેણ, ભગવતેણ ભગવતેહિ, ભગવતેહિં,
ભગવતેહિં

સ૦— ભગવત !, ભગવતા

ભગવતા !, ભગવતો !

(શૌ૦ મા૦ પૈ૦ ભગવ, ભગવ !)

૬ પ્રમાણે વધા, તે તે ખાષા પ્રમાણે ' વીર ' ની પ્રમાણે

'ભવત (ભવતુ)

૧ ભવતો ભવતે

(શૌ૦ મા૦ પે૦ ભવ)

(મા૦ ભવતે)

૨ મવત મવતે, મવતા

૩ મવતેણ, મવતેણ મવતેહિ, મવતેહિં

મવતેહિં,

સ૦ મવન્ત, મવતા !

મવતા, મવતો

૧ પાલિમા ' ભવત ' શબ્દના વિશેષ રૂપો આ પ્રમાણે છે

૧ મવતો, મૌતો, મવતા (બહુવચન)

૩ મવતા, મોતા, મવતેન (એકવચન)

૪-૬ મવતો, મોતો, મવતમ્સ (,)

સ૦—મો !, મૌત !, મોત ! (,)

,, મવતો, મૌતો, મવતા, મોતા (બહુવચન)

' સત ' શબ્દનુ પાલિમા (સ૦ ' સત્તિ ' ઉપરથી) ' સત્તિમ ' રૂપ પણ વપરાય છે —જૂઝા પાલિમ૦ પૃ૦ ૧૧૮-૧૧૯-૧૨૦ અને તેના તિલ્પણી

(મા૦ ભવિસ્સમાણે)

ભવિસ્સમાણ

ભવિસ્સમાણે,

ભવિસ્સમાણા

ભવિસ્સમાણેજ,

ભવિસ્સમાણેહિ,

ભવિસ્સમાણેજ

ભવિસ્સમાણેહિં,

ભવિસ્સમાણેહિં,

શેષ, તે તે માપા પ્રમાણે ' વીર ' ની પેઠે,

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા નામોના ફીચલિંગી રૂપો પ્રથમા અને દ્વિતી
યામા બરાબર ' કુલ ' ની જેવા થાય છે અને બાકી બધા તે તે માપા
પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા થાય છે, જેમકે,

'ભગવંત

૧ ભગવત

ભગવતાણિ, ભગવતાઈં,

ભગવતાઈ

૧ ' ભગવત ' ના પાલિરૂપો (નાન્યતરજાતિ)

૧ ભગવ, ભગવત

ભગવતા, ભગવતાણિ

ભગવતિ

૨ ભગવત

ભગવતે, ભગવતાણિ,

ભગવતિ

શેષ, ' ભગવત ' ની પેઠે

' ગચ્છત ' (ગચ્છત્) ના પાલિરૂપો

૧ ગચ્છ, ગચ્છત

ગચ્છતા, ગચ્છતાણિ

૨ ગચ્છત

ગચ્છતે, ગચ્છતાણિ

શેષ, પુલિંગી ' ગચ્છત ' ની પેઠે — જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૩૮

અને એના ટિપ્પણ,

‘ભવમાણ (ભવતુ—વર્તમાનકૃદતો)

- ૧ ભવમાણો, મવમાણા
(માં મવમાણે)
- ૨ મવમાણ મવમાણે, મવમાણા
- ૩ મવમાણેણ, મવમાણેહિ, મવમાણેહિં,
મવમાણેણ મવમાણેહિં
- શેષ, તે તે માણ પ્રમાણે ‘ વીર ’ ની જેવા

મવિસ્સત (મવિપ્યત્—મવિપ્યત્કૃદત)

- ૧ મવિસ્સતો મવિસ્સતા
(માં મવિસ્સતે)
- ૨ મવિસ્સત મવિસ્સતે, મવિસ્સતા
- ૩ મવિસ્સતેણ, મવિસ્સતેહિ,
મવિસ્સતેણ મવિસ્સતેહિં,
 મવિસ્સતેહિં

સં મવિસ્સત ! મવિસ્સતો ! મવિસ્સતા
મવિસ્સતો !

(માં મવિસ્સતે)

(શ્રીં માં પૈં મવિસ્સ ! મવિસ્સ !)

ए प्रमाणे बधा ‘ वीर ’ प्रमाणे

મવિસ્સમાણ (મવિપ્યત્—મવિપ્યત્કૃદત)

મવિસ્સમાણો મવિસ્સમાણા

૧ કૃદતના આ ‘અતુ’ને સ્થાને ‘અત’ અને ‘માણ’ એવા
ને આદેશો થાય છે—જૂઓ કૃદતપ્રકરણ

૨ સસૃજ્ઞ ‘મવિપ્યન્’ ઉપરથી

ભગવત (નાન્યતરજાતિ)

- ૧ ભગવતુ, ભગવત, ભગવતાઈ, ભગવતઈ
ભગવતા
- ૨ ભગવતુ, ભગવત, ભગવતાઈ, ભગવતઈ
ભગવતા

મારી વધા ' ભગવત ' ના અપભ્રંશરૂપો પ્રમાણે

‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામો (નરજાતિ)

૧ ‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના નકારાત અગના છેવટના
‘ અન્ ’ નો ‘ આળ ’ વિકલ્પે થાય છે

અદ્ધાળ, અદ્ધ (અવન્), અપ્પાળ, અપ્પ (આત્મન્),
ઉચ્છાળ, ઉચ્છ (ઉક્ષન્), ગાવાળ, ગાવ (ગ્રાવન્) જુવાળ, જુવ
(યુવન્) તત્ત્વાળ, તત્ત્વ (તક્ષન્) પૂસાળ, પૂસ (પૂપન્) બમ્હાળ,
બમ્હ (વ્રહ્મન્), મહવાળ, મહવ (મધવન્), મુદ્ધાળ, મુદ્ધ (મૂર્ધન્)
રાયાળ, રાય (રાજન્) સાળ, સ (શ્વન્), સુકમ્માળ, સુકમ્મ
(સુકર્મન્) इत्यादि

૨ ‘ અન્ ’ નો ‘ આળ ’ યથા પદી એ ‘ આળ ’ છેડાવાળા
નામોના રૂપો તેતે માપા પ્રમાણે ‘ વીર ’ ની જેવા જાણવાના છે. એમને,

અદ્ધાળ

- ૧ અદ્ધાળો અદ્ધાળા
(માં અદ્ધાળે)
- ૨ અદ્ધાળ અદ્ધાળે, અદ્ધાળા इत्यादि

૨	ભગવત	ભગવતાણિ, ભગવતાઈ,
		ભગવતાઈ
સ૦	ભગવત !	ભગવતાણિ, ભગવતાઈ,
		ભગવતાઈ

બાકી બધા પુલિંગી 'ભગવત' ની પેટે

અપભ્રંશરૂપો

અપભ્રંશરૂપો પણ 'વાર' અને 'કુલ' ની જેવા થાય છે
જેમકે,

ભગવત (નરજાતિ)

૧	ભગવતુ, ભગવતો	ભગવત, ભગવતા
	ભગવત, ભગવતા	
૨	ભગવતુ, ભગવત,	ભગવત, ભગવતા.
	ભગવતા	
૩	ભગવતેણ, ભગવતેણ	ભગવતેહિં, ભગવતાહિં,
	ભગવતૈ	ભગવતહિં
૪-૬	ભગવતાસુ, ભગવતસુ,	ભગવતાહ, ભગવતહ,
	ભગવતસુ,	
	ભગવતાહો, ભગવતહો,	
	ભગવત, ભગવતા	મગવત, મગવતા
૫	ભગવતાહુ, ભગવતહુ,	મગવતાહુ, મગવતહુ
	ભગવતાહે, મગવતહે	
૭	મગવતિ, મગવતે	મગવતાહિં, મગવતહિં
સ૦	મગવતુ, મગવતો,	મગવતાહો, મગવતહો,
	મગવત, મગવતા	મગવત, મગવતા

૩. 'ળો' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના સ્વરનો દીર્ઘ થાય છે.

૪. 'ઇણ' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વનો સ્વર લોપાય છે

પૂસ (પૂસન્)

પ૦— પૂસા, પૂસો પૂસાળો, પૂસા ।
(મા૦—પૂશે)

બી૦— પૂસિણ, પૂસ પૂસાળો, પૂસે, પૂસા ।

ત૦— પૂસણા, પૂસેણ, પૂસેણ પૂસેહિ પૂસેહિં, પૂસેહિં ।

ચ૦, છ૦—પૂસાળો, પૂસસ પૂસિણ, પૂસાણ, પૂસાણ ।
(મા૦ પૂસાહ) (મા૦ પૂસાહૈ)

પ૦— પૂમાળો, પૂસતો, પૂસતો,
પૂસાઓ, પૂસાડ, પૂસાઓ, પૂસાડ,
પૂસાહિ, પૂસાહિ, પૂસેહિ,
પૂસાહિંતો, પૂસાહિંતો, પૂસેહિંતો,
પૂસા પૂસામુતો, પૂસેમુતો ।
(શૌ૦ પૂસાદો, પૂસાડુ)

(મા૦ પૂસાદો, પૂસાડુ)

(પૈ૦ પૂસાતો, પૂસાડુ)

સ૦— પૂસે, પૂસમ્મિ પૂસેમુ, પૂસેમુ ।
પૂસસિ

મ૦— હે પૂસા ! હે પૂસો, હે પૂસાળો, હે પૂસા ।
પૂસ !

મહવ

૧ મહવા, મહવો મહવાળો, મહવા

(શૌ૦ 'મહવ)

(મા૦ મહવે)

૧ 'મધવ' પળ થાય છે આ રૂપ આપગ્રાકૃત્તમા પળ વપરાયલું છે "મધવ પાગસાસળે"—કલ્પસૂત્ર

પ૦ અપ્પા, અપ્પો અપ્પાણો, અપ્પા ।

(મા૦ અપ્પે)

બી૦ અપ્પિણ, અપ્પ અપ્પાણો, અપ્પે, અપ્પા ।

ત૦ અપ્પણિઆ, અપ્પણ્ઠઆ, અપ્પેહિ, અપ્પેહિં,
અપ્પણા, અપ્પેણ, અપ્પેહિં ।
અપ્પેણ

ચ૦, છ૦-અપ્પાણો અપ્પમ્મ અપ્પિણ, અપ્પાણ, અપ્પાણ ।

(મા૦ અપ્પાહ)

(મા૦ અપ્પાહ્)

इत्यादि वधा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे 'पूस्' नी समान छे

૨ રાય (રાજન્)

૧ તૃતીયા, પચમી, પછી અને સપ્તમીના બહુવચનમા 'રાજન્' શબ્દનો 'રાઈ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે

૫ અત્તના અત્તનેહિ, અત્તનેભિ,
અત્તસા, અત્તમ્હા, અત્તેહિ, અત્તેભિ,
આતુમસા, આતુમમ્હા આતુમેહિ, આતુમેભિ

૭ અત્તનિ, અત્તે, અત્તનેસુ
અત્તરિમ, અત્તમ્હિ આતુમેસુ
આતુમે, આતુમસ્મિ,
આતુમમ્હિ

૮ સ૦ અત્ત ! અત્તા ! અત્તાનો ! અત્તા !
આતુમ ! આતુમા ! આતુમાનો !

૨ રાજ (રાજન્)

૧ રાજા રાજાનો, રાજા
૨ રાજાન રાજ રાજાનો
૩ રાજ્યા, ગજેન,
રાજિના રાજાદિ, રાજાભિ,
રાજેહિ, રાજેભિ

૨	મહવિળ, મહર્વ	મહવાળો, મહવે, મહવા
૩	મહવળા, મહવેળ,	મહવેહિ, મહવેહિં,
	મહવેળ	મહવેહિં.
૪-૬	મહવાળો, મહવસ્ત	મહવિળ, મહવાળ,
		મહવાળ
	(માં મહવાહ)	(માં મહવાહું)
	ચાવી વધા ' પૂસ ' પ્રમાણે	

‘અપ્પ (આત્મન્)

૧ ‘ આત્મન્ ’ શબ્દને તૃતીયાના એકવચનમા ‘ ણિઆ ’ અને ‘ ણહિઆ ’ પ્રત્યય વચારે લાગે છે

૧ ‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના પાલિરૂપો

[અન્ ’ છેડાવાળા નામોનાં પાલિરૂપો વિશેષ અનિયમિત હોવાથી અહીં જરા વીગતથી આપેલા છે -]

જત્ત, આત્તમ (આત્મન્)

૧	અત્તા,	અત્તા, અત્તાનો,
	આતુમા	આતુમાનો
૨	અત્તાન,	અત્તાનો,
	અત્ત	અત્તે,
	આતુમાન, આતુમ	આતુમાનો
૩	જત્તના	અત્તનેહિ, અત્તનેમિ,
	અત્તેન	અત્તેહિ, અત્તેમિ,
	આતુમેન	જાતુમેહિ, જાતુમેમિ
૪-૬	અત્તનો	અત્તાન
	અત્તસ્ત	જાતુમાન
	આતુમસ્ત	

प० अप्पा, अप्पो अप्पाणो, अप्पा ।

(मा० अप्पे)

बी० अप्पिण, अप्प अप्पाणो, अप्पे, अप्पा ।

त० अप्पणिआ, अप्पणइआ, अप्पेहि, अप्पेहिं,
अप्पणा, अप्पेण, अप्पेहिँ ।
अप्पेण

च०, छ०-अप्पाणो, अप्पम्स अप्पिण, अप्पाण, अप्पाण ।

(मा० अप्पाह)

(मा० अप्पाहँ)

इत्यादि बधा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ' पूस ' नी समान छे

२ राय (राजन्)

१ तृतीया, पचमी, षष्ठी अने सप्तमीना बहुवचनमा ' राजन् ' शब्दनो ' राई ' आदेश विकल्पे थाय छे

५ अत्तना अत्तनेहि, अत्तनेभि,
अत्तस्मा, अत्तम्हा, अत्तेहि, अत्तेभि,
आतुमस्मा, आतुमम्हा आतुमेहि, आतुमेभि

७ अत्तनि, जत्ते, अत्तनेसु
अत्तस्मि, अत्तम्हि आतुमेसु
आतुमे, आतुमस्मि,
आतुमम्हि

८ स० अत्त ! अत्ता ! अत्तानो ! अत्ता !
आतुम ! आतुमा ! आतुमानो !

२ राज (राजन्)

१ राजा राजानो, राजा
२ राजान राजा राजानो
३ रज्जा, राजेन, राज्ञि, राज्ञि,
राजिना राजेहि, राजेभि

૨ મહવિળ, મહવં	મહવાળો, મહવે, મહવા
૩ મહવળા, મહવેળ,	મહવેહિ, મહવેહિં,
મહવેળ	મહવેહિં,
૪-૬ મહવાળો, મહવસ્ત	મહવિળ, મહવાળ,
	મહવાળ

(માં મહવાહ) (માં મહવાહું)

નાલી વધા ' પૂત ' પ્રમાણે

અપ્પ (આત્મન્)

૧ ' આત્મન્ ' શબ્દને તૃતીયાના એકવચનમા ' ણિઆ ' અને ' ણહઆ ' પ્રત્યય વગરે લાગે છે

૧ ' અન્ ' છેઢાવાલા નામોના પાલિરૂપો

[અન્ ' છેઢાવાલા નામોના પાલિરૂપો વિશેષ અનિયમિત હોવાથી અહીં જરા વીગતથી આપેલા છે -]

અત્ત, આતુમ (આત્મન્)

૧ અત્તા,	અત્તા, અત્તાનો,
આતુમા	આતુમાનો
૨ અત્તાન,	અત્તાનો,
અત્ત	અત્તે,
આતુમાન, આતુમ	આતુમાનો
૩ અત્તમા	અત્તમેહિ, અત્તમેમિ,
અત્તેન	અત્તેહિ, અત્તેમિ,
આતુમેન	આતુમેહિ, આતુમેમિ
૪-૬ અત્તનો	અત્તાન
અત્તસ્ત	આતુમાન
આતુમસ્ત	-

૫૦ અપ્પા, અપ્પો અપ્પાણો, અપ્પા ।

(મા૦ અપ્પે)

વી૦ અપ્પિણ, અપ્પ અપ્પાણો, અપ્પે, અપ્પા ।

ત૦ અપ્પણિઆ, અપ્પણહા, અપ્પેહિ, અપ્પેહિં,
અપ્પણા, અપ્પેણ, અપ્પેહિં ।
અપ્પેણ

૪૦, ૪૦-અપ્પાણો, અપ્પમ્મ અપ્પિણ, અપ્પાણ, અપ્પાણ ।

(મા૦ અપ્પાહ)

(મા૦ અપ્પાહૈં)

इत्यादि बधा रूपो ते ते भाषा प्रमाणे 'पूस्' नी समान हे

૨ રાય (રાજન્)

૧ તૃતીયા, પચમી, પઠ્ઠી અને સસમીનાં બહુવચનમાં 'રાજન્' શબ્દનો 'રાઈ' આદેશ વિગ્રહ્યે થાય છે

૫ અત્તના અત્તનેહિ, અત્તનેભિ,
અત્તસા, અત્તમ્હા, અત્તેહિ, અત્તેભિ,
આતુમરમા, આતુમમ્હા આતુમેહિ, આતુમેભિ
૭ અત્તનિ, અત્તે, અત્તનેસુ
અત્તસિમ, અત્તમ્હિ આતુમેસુ
આતુમે, આતુમસિમ,
આતુમમ્હિ

૮ સ૦ અત્ત ! અત્તા ! અત્તાનો ! અત્તા !
આતુમ ! આતુમા ! આતુમાનો !

૦ રાજ (રાજન્)

૧ રાજા રાજાનો, રાજા
૨ રાજાન રાજ રાજાનો
૩ રજ્જા, રાજેત, રાજાદિ, રાજામિ,
રાજિના રાજાદિ, રાજામિ

૨ 'જા' અને વચર્મા તથા વર્ણના 'જો' પ્રથમ જા રે
 'રાનન્' શબ્દનો 'રજ્' અર્થેશ વિષયે ધાય છે

૧-૨ રજ્નો (રજ્જનમ)	રજ્જ,
રાજિના, રાજના	રાજ્જી, રાજન
૩ રજ્જા	રજ્જીદ, રાજ્જી,
રાજ્જા, રાજ્જા	રાજ્જીદ, રાજ્જી
૪ રજ્જ, રાજિના,	રાજ્જી
રાજ્જી, રાજ્જી	રાજ્જી
૫ રજ્જ, રાજ્જા	રાજ્જી રાજ્જ

મદ્ધ (મદ્ધન્ દા. મદ્ધ)

૧ મદ્ધા	મદ્ધાગી (મદ્ધા)
૨ મદ્ધાન, મદ્ધ	"
૩-૪ મદ્ધુગ (મદ્ધાગી)	મદ્ધીદ, મદ્ધામિ (મદ્ધીદ મદ્ધામિ)
૫-૬ મદ્ધરમ	મદ્ધાન
મદ્ધુગો	મદ્ધુગ
૭ મદ્ધાગી મદ્ધ	મદ્ધામિ
૮ રજ્જ મદ્ધ (મદ્ધા)	મદ્ધાગી (મદ્ધા)

જદ્ધ (અધ્વન્)

૧ અદ્ધા	અદ્ધા, અદ્ધાના
૨ અદ્ધાન	અદ્ધાગી
૩-૪ અદ્ધુગા	અદ્ધાગીદ, અદ્ધાગીમિ
૫-૬ અદ્ધુગો	અદ્ધુગ
૭ અદ્ધાગી અદ્ધા	અદ્ધામિ
૮ રજ્જ અદ્ધા	અદ્ધાગી (અદ્ધા)

૩ 'ળો', 'ળા' અને સપ્તમીના ઇકવચનમા ' રાજન્ ' શબ્દનો
' રાઙ ' આદેશ વિકલ્પે થાય છે

વિશેષતા

[શૌરસેની, માગધી, પૈશાહી અને અપભ્રંશમા ' અન્ ' છેડા-
વાળા નામોના અત્ય ' ન્ ' નો સ્ત્રોતનના ઇકવચનમા વિકલ્પે
અનુસ્વાર થાય છે

યુવ (યુવન્=પ્રા० યુવ)

૧ યુગ (યૂનો)	યુવા, યુવાનો યુવાના
૨ યુવાન, યુવ	યુવાને, યુવે
૩ યુવાના, યુવાનેન, યુવેન	યુવાનેહિ, યુવાનેભિ યુવેહિ, યુવેભિ
૪-૬ યુવાનસ્ત્, યુવસ્ત્	યુવાનાન, યુવાન
૫ યુવાના, યુવાનસ્મા, યુવાનમ્હા	યુવાનેહિ યુવાનેભિ યુવેહિ, યુવેભિ
૭ યુવાને, યુવાનસ્મિ, યુવાનમ્હિ, યુવે, યુવાસ્મિ, યુગમ્હિ	યુવાનસુ યુવાસુ, યુવસુ
૮ સ० યુવ, યુગા, યુવાન, યુગાના	યુવાનો યુવાના

[' મધવ ' (મધવન્) નો રૂપો ' યુવ ' જેવા અને ' મધવત ' (મધવન્) ના રૂપો ' યુગવત ' ની જેવા]

મુદ્ધ (મૂધન્=પ્રા० મુદ્ધ)

૧ મુદ્ધા	મુદ્ધા, મુદ્ધાનો
૨	મુદ્ધાને,

હે અપ્પ !, અપ્પ !

(સં ભવન્) ભવ, ભવ !]

(સં ભગવન્) હે ભયવ !, ભયવ !

હે રાય !, રાય !

હે સુમ્મ !, સુમ્મ !

૩-૫ મુદ્ધના

૭ મુદ્ધનિ

મુદ્ધાનેયુ

નેપ ' વીર ' ની જેવા

સા (શ્વન્=પ્રાં સ, સાણ)

૧ સા,

સા, સાનો

૨ સ, સાન

સે, સાને

૩ સન, સાના

સેહિ, સેમિ (સાહિ, સામિ)

સાનેહિ, સાનેમિ

૪-૬ સરસ

સાન

૪-સાય

૫ સા, સરમા,

સેહિ, સેમિ

સમ્હા, સાના

સાનેહિ, સાનેમિ

૭ સે, સર્મિ,

સામુ

સમ્હિ, સાને

૮ સં સ

સા, સાનો

આ ઉપરાંત દહ્મધમ્મ (દહ્મધમ્મ), પચ્ચક્કધમ્મ, ગાલીવધન્વ, વિસ્સકમ્મ, વિપત્તિચ્છદ (વિવૃત્તિચ્છદ=વિચ્છેદન), પ્રધુલોમ, અપલ્લવ (અદ્વન) અને વત્તહ (વૃત્તહન્) વગેરે અનેક શબ્દો ' અન્ ' છેલ્લાના છે તેમા ' પચ્ચક્કધમ્મ ' અને ' ગાલીવધન્વ 'ના રૂપો ' સા '

૧૦—	રાયા, રાયો (મા૦ લાયે)	રાયાણો, રાઈણો, રાયા
બી૦—	રાઈણ, રાય	રાયાણો, 'રાઈણો, રાયે, રાયા
ત૦—	રાઈણા, રણા રાયેણ, રાયેણ	રાઈહિ, રાઈહિ, રાઈહિ રાયેહિ, રાયેહિ, રાયેહિ
ત્ર૦ છ૦—	રણ્ણો, રાઈણો રાયમ્સ (તા૦—રણ્ણે) (મા૦ લાયાહ)	રાઈણ, રાઈણ રાયાણ રાયાણ (મા૦ લાયાહૈ)
૧૦—	રણ્ણો, રાઈણો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયાહિનો, રાયા	રાઈત્તો, રાઈઓ, રાઈડ, રાઈહિ, રાઈહિતો, રાઈમુતો, રાયત્તો, રાયાઓ, રાયાડ, રાયાહિ, રાયેહિ, રાયાહિતો, રાયેહિતો, રાયામુતો, રાયેમુતો

(શ્વન્) ની જેના થાય છે ' ષિસ્તકમ્મ ' થી ' અદ્વ્યન ' મુખીના શ્વન્નોના રૂપો ' વીર ' ની જેના થાય છે અને વાંચી રહેલા ' દલ્લદ્ધમ્મ ' અને ' વત્તદ્ધ ' ના રૂપોમા થોડી વિશેષતા છે તે પાલિપ્રવાણથી સમજી લેવી—જુઓ પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૨૧—૧૦૯ અને ઇના ટિપ્પણો

૧ સ૦ ' રાજ ' ઉપરથી ' રણ્ણો ' રૂપ પણ થાય છે—જુઓ મ્મ, જ-ળ પૃ૦ ૩૬ તત્ત્વ ૧૭ વિસર્ગ—ઓ

(શૌ૦ રાયાદો, રાયાદુ)

(મા૦ લાયાળો, લાયાદુ)

(પે૦ રાયાતો, રાયાતુ)

૧૦- રાણસિ, રાણ્મિ રાઈસુ, રાઈમુ

રાયસિ, રાયમ્મિ, રાયે રાયેસુ, રાયેમુ

૨૦- રાયા, રાયો, રાય રાયાણો, રાણ્ણો, રાયા

(શૌ૦ પૈ૦ રાય, રાય, રાયા, રાયો)

(મા૦ લાય, લાય, લાયા, લાયે)

‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના પ્રાકૃત રૂપોની સાથે જ શૌરસેની,
ગધી અને પૈશાચીના સાધારણ રૂપો આપેલા છે. ફક્ત ‘ રાજન્ ’
જના પૈશાચીરૂપોમા આ એક સ્વાસ વિશેષતા છે.

પૈશાચી

અન્વચન

બહુવચન

૦- ‘ રાચિજા, રજ્જા ’ (રાજા) બી૦- રાચિજો, રજ્જો (રાજ)

૦ ૩૦- રાચિજો, રજ્જો (રાજ)

૦- ” ” ”

૧૦- રાચિજિ, રજ્જિ (રાજિ)

નાન્યતરજાતિ

ઉપર જણાવેલા ‘ અન્ ’ છેડાવાળા નામોના ફીચલિંગી રૂપો
પ્રથમા અને દ્વિતીયામા બરાબર ‘ કુલ ’ નો જેવા થાય છે અને
ત્રાસી બધા તે તે ભાષા પ્રમાણે પુલિંગી રૂપોની જેવા થાય છે.
જેમકે,

૧ સરગગા ‘ રાજન્ ’ ના પાલિરૂપો-પ૦ ૧૯૩

૨ જાઓ જ્ઞ-જ માગવી (પૃ ૨૨) માગવીની પેઠે પૈશાચીમા

૫ળ ‘ જ, ’ ‘ જ્ય ’ અત ‘ જ ’ નો ‘ જ્ઞ ’ થાય છે

સુપૂસ, સુપૂસાણ (સુપૂપન્)

- ૧ 'સુપૂમ, સુપૂસાણિ, સુપૂસાઈ
સુપૂસાઈ
સુપૂસાણ સુપૂસાણાણિ, સુપૂસાણાઈ
સુપૂસાણાઈ
- ૨ સુપૂસ, સુપૂસાણિ, સુપૂસાઈ
સુપૂસાઈ
સુપૂસાણ સુપૂસાણાણિ, સુપૂસાણાઈ
સુપૂસાણાઈ

શેષ રૂપો, તે તે માયા પ્રમાણે ' પૂસ ' ની વેઠે

સુઅપ્પ સુઅપ્પાણ (સુઆત્મન્)

- ૧ સુઅપ્પ^૨ સુઅપ્પાણિ, સુઅપ્પાઈ,
સુઅપ્પાઈ
સુઅપ્પાણ સુઅપ્પાણાણિ, સુઅપ્પાણાઈ,
સુઅપ્પાણાઈ
- ૨ સુઅપ્પ સુઅપ્પાણિ, સુઅપ્પાઈ,
સુઅપ્પાઈ
સુઅપ્પાણ સુઅપ્પાણાણિ, સુઅપ્પાણાઈ,
સુઅપ્પાણાઈ

શેષ, પુલિંગી ' અપ્પ ' ની વેઠે

મુરાય, મુરાયાણ (મુરાજન્)

૧ મુરાય'	મુરાયાણિ, મુરાયાઈ,
	મુરાયાદ
મુરાયાણ	મુરાયાણાણિ, મુરાયાણાઈ,
	મુરાયાણાડ
૨ મુરાય	મુરાયાણિ, મુરાયાઈ,
	મુરાયાદ
મુરાયાણ	મુરાયાણાણિ, મુરાયાણાઈ,
	મુરાયાણાદ

શેષ વધા પુલિંગી 'રાજન્' ની જેવા

અપભ્રંશરૂપો

ए नामोना अपभ्रंशरूपो पण 'वीर' अने 'कुल' नी जेव
थाय छे जेमवे,

પૂસ, પૂસાણ (પૂષન્-નરનાતિ)

૧ પૂસ, પૂસો, પૂસ,	પૂસ, પૂસા
પૂસા,	પૂસાણ પૂસાણા
પૂસાણ, પૂસાણો,	
પસાણ, પૂસાણા	
૨ પૂસ, પૂસ, પૂસા	પૂસ, પૂસા
પૂસાણ, પૂસાણ, પૂસાણા	પૂસાણ, પૂસાણા
૩ પૂસેણ, પૂમેણ, પૂમે	પૂસેહિં, પસાહિં, પૂસહિં
પૂમાણેણ, પૂસાણેણ	પૂસાણેહિં, પૂસાણાહિં
પૂમાણે	પૂમાણાહિં

४-६	पूसासु, पूससु, पूसस्तु पूसाहो, पूसहो, पूम, पूसा, पूसाणासु, पूसाणसु, पूसाणस्तु, पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा	पूसाह, पूसह पूस, पूसा पूसाणाह, पूसाणह पूसाण, पूमाणा
१	पूसाहु, पूसहु, पूसाहे, पूसहे पूसाणाहु, पूसाणहु, पूसाणाहे, पूसाणहे	पूसाहु, पूसहु पूसाणाहु, पूसाणहु
७	पूसि, पूसे पूसाणि, पूसाणे	पूसाहिं, पूसहिं पूसाणाहिं, पूसाणहिं
८ (स०)	पूसु, पूसो, पूस, पूसा पूसाणु, पूसाणो, पूसाण, पूसाणा	पूसाहो, पूसहो पूस, पूसा पूसाणाहो, पूसाणहो, पूसाण, पूसाणा

सुपूस, सुपूसाण (नायतरजाति)

१	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाइ, सुपूसइ
२	सुपूसु, सुपूस, सुपूसा	सुपूसाइ, सुपूसइ

वाक्ये तत्रा 'पूस' ना अपभ्रंश रूपे प्रमाणे

જ ન પ્રમાણે રાય, અલ્પ વગેરે 'અર્' છેટાપાઝાનાનો
વધાં અપભ્રંશ રૂપો કરી છેટાના છે

[પુમ, અલ્પ, રાય વગેરે શબ્દોના શારમેનીરૂપોનો પણ
અપભ્રંશમાં ઉપયોગ થઈ શકે છે]

‘અમ’ છેટાપાઝાનાં નામો (‘નરનાનિ’)

પ્રાકૃતમાં અને પાલિમાં ‘અમ’ છેટાપાઝાનાં નામોના રૂપો

‘અસારાત’ શબ્દોની ત્રણ થાય છે ‘અમરે,

સુમણ (સુમનસ)

૧ સુમણો	સુમણા
૨ સુમણ	સુમણે, સુમણા
૩ સુમણેણ, સુમણેણ	સુમણેહિ, સુમણેહિ,
	સુમણેહિ

इत्यादि च ता ते ते भाषा प्रमाणे ‘वीर’ नी जेवा समजना

૧ જુઓ પૃ. ૧૨૩ (નામની જાતિઓ)

૨ પૃ. ૧૦—અલ્પઅન્ત-લોપ

૩ પાલિમાં ‘પુમ્’ (પ. પુમ્) શબ્દના રૂપોમાં વિશેષતા છે તે
આ પ્રમાણે

પુમ (પુમ્)

૧ પુમા	પુમા
પુમો	પુમાનો
૨ પુમાન	પુમાનો
પુમ	પુમાનો, પુમે
૩ પુમાના	પુમાનોદિ,
પુમના	પુમાનેધિ,
વમેન	પુમેદિ.

ए प्रमाणे सुवय (सुवयस्) सुमेद् (ध) (सुमेधस्) विमण
(विमनस्) पवय (प्रवयस्) अने दुव्वय (दुर्वचस्) रेगेरे शब्दोना
रूपो समजवा

स्त्रीलिङ्ग

સ્ત્રીલિંગ નામો પાંચ પ્રકારના છે, જેમકે—આકારાત, ઇકારાત,
ઈકારાત, ઉકારાત, ઝકારાત ।

આકારાત

૧ પ્રાકૃતમા આકારાત નામો વે જાતના છે, જેમકે—કેટલાક
આકારાત નામોનુ મલ્લરૂપ (સમ્સ્કૃતમા) અકારાત હોય છે તે અને
કેટલાક આકારાત નામોનુ મૂલ્લરૂપ (સમ્સ્કૃતમા) અકારાત નથી

૪-૬	પુમુનો પુમસ્થ	પુમાન
૫	પુમાના પુમુના પુમા, પુમસ્મા પુમમ્હા	પુમાનાદિ પુમાનેભિ ુમેદિ, પુમેભિ
૭	પુમાને પુમે પુમસ્મિ, પુમસ્મિદ	પુમાનેસુ પુમાસુ, પુમેસુ
૮ સં—	પુમ, પુમ	પુમાનો પુમા

‘ચદ્રમસ્’ શબ્દનુ પ્રથમાના એકવચનમા ‘ચદિમા’ રૂપ
થાય છે અને ત્રાકીના રૂપો અકારાતની જેવા થાય છે —જુઆ પાલિપ્ર૦
પૃ૦ ૧૩૦—૧૩૧ અને પના દિપ્પણો,

હોયુ તે [એ વગેરે જાતના આકારાત નામોના રૂપોમા થોડું અંતર છે માટે જ અહીં એ વિભાગ જણાવ્યો છે]

૨ સ્ત્રીલિંગે થનાર (સમ્પ્રત) અકારાત નામના છેવટના 'અ'નો 'આ' થાય છે રમ=રમા इत्यादि ।

૩ વિયુત્ શબ્દને વગાને સ્ત્રીલિંગી વ્યજનાત શબ્દના છેવટના વ્યજનનો 'આ'યે 'આ' થાય ને વાચ્=વાઆ, વાયા इत्यादि ।

૪ સ્ત્રીલિંગી સ્વારાત શબ્દના છેવટના 'ર'નો 'રા' થાય છે ગિર્=ગિરા । ધુર્=ધુરા । પુર્=પુરા इत्यादि ।

૫ નીચેના સમ્પ્રત નામોના પ્રાકૃત રૂપો આ રીતે થાય છે

'અપ્પરસ્-અચ્છરસા । આશિપ્-આસિસા । દુહિત્-દુહિઆ, ધૂઆ । નનાન્દ-નળદા । નૌ-નાવા । પિતૃષ્વમ્-પિતૃસિઆ, પિતૃચ્છા । વાહુ-વાહા । માતા-માઆ', 'માય (અ) રા । માતૃષ્વમ્-માતૃમિઆ, માતૃચ્છા । મ્વન્-સસા ।

ઈકારાત

૧ સ્ત્રીલિંગે થનારા વિશેષણવાચક અને વ્યક્તિવાચક શબ્દો પ્રાકૃતમા આકારાત અને ઈકારાત વને છે

નીલા, નીલી (નીલા), હસમાળી, હસમાળા (હસમાના) સર્વી, સર્વા (સર્વા) સુષ્પળહી, સુષ્પળદ્વા (શૂર્પનક્ષા) इत्यादि ।

૨ સમ્પ્રતમા જે શબ્દો આ જણાવેલા (હેમ૦ ૨-૪-૨૦ અને પાણિ૦ ૪-૧-૧૧ (સૂત્રાક-૪૭૦) સૂત્રથી ઈકારાત વને છે તે શબ્દોને પ્રાકૃતમા આકારાત અને ઈકારાત સમજવાના છે.

૧ આ શબ્દોમાના કેટલાક શબ્દો તો આગળ આવી ગયા છે-
જૂનો શબ્દાવેશનિકાર પૃ ૮૪-૮૫ નિ૦ ૧૦૮-૧૦૯

૨ આ શબ્દનો માતા-જનનો-અર્થ છે

૩ આ શબ્દનો દેવી અર્થ છે

ઓપગવી, ઓપગવા (ઔપગર્વા), વેઈ, વેઆ (વૈટી),
 સુપ્પણેયી, સુપ્પણેયા (સૌપણર્યા), અવિલઈ, અવિલઆ (આલિકી),
 થેળી, થેળા (ઈર્ણી) ડુઈ પઢા (પામ્ની), સાહળી, સાહળા
 (સાધની) કુરચરી, કુરુનરા (કુન્ચરી) इत्यादि ।

૩ છાયા અને હરિદ્રા શબ્દ પ્રાકૃતમા ઈકાગત પળ વને છે
 છાહી, છાયા (છાયા), હઝ્દી, હલ્દા (હરિદ્રા)

સ્રીલિંગી નામોને લાગતા પ્રાકૃત પ્રત્યયો

૫૦—	૦	'આ, ડ, ઓ, ૦
બી૦—	મ્	'આ, ડ, ઓ, ૦
ત૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	હિ, હિં, હિં
૪૦, છ૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	ળ, ળ
૫૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ, તો,	તો, ઓ, ડ, હિંતો
	ઓ, ડ, હિંતો	મુતો
૬૦—	અ, 'આ, ઇ, ઇ	મુ, મુ

પ્રાકૃત પ્રત્યયોને લગતા નિયમો

૧ 'તો' અને 'મ્' સિવાયના પ્રત્યયો પર રહેતા પૂર્વનો
 હ્રસ્વ સ્વર ટીર્ઠ થાય છે

૨ 'મ્' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વનો ટીર્ઠ સ્વર દ્વિત્વ થાય છે

૩ જ્યાં શૂન્ય (૦) છે ત્યાં શબ્દોનું મૂળરૂપ પણ વપરાય
 છે અને જો મૂળરૂપ દ્વિત્વ હોય તો તેને ટીર્ઠ કરીને વાપરવાનું છે

૧ આ પ્રત્યય ઈકાગત નામને જ લાગી શકે છે

૨ આ પ્રત્યયને આકારાત નામને લગાડવાનો નથી

૪ સચોડનના ઇચ્છાવચનમા રૂપારાત અને ઉચ્ચારાત નામોની અત્ય સ્પષ્ટ રૂપ, થાય છે અને બહુવચન, પ્રથમાની જેમુ થાય છે

૫ સચોડનના ઇચ્છાવચનમા રૂપારાત અને ઉચ્ચારાત નામોના અત્ય સ્પષ્ટ રૂપ વિસ્તર થાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ થાય છે

૬ જે આસાગત શબ્દોનુ મૂળ (મૂળ) રૂપ અસાગત હોય ત, તે શબ્દોના અત્ય ' આ ' રાતનો, સચોડનના ઇચ્છાવચનમા ' ઇ ' વિસ્તરે થાય ત અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ થાય છે

૭ સચોડનના ઇચ્છાવચનમા, નીના 'આસારાત શબ્દોનુ મૂળ રૂપ જ વપરાય છે અને બહુવચન પ્રથમાની સમુ થાય છે

વિશેષતા

શૌરસેની, પૈશાની અને માગધીમા પણ સ્ત્રીલિંગી નામોને પ્રાદ્યતના જ પ્રત્યયો લગાડવાના છે માત્ર માગધીમા છઠ્ઠી વિભક્તિમા ફેર ને અને ઇ આ પ્રમાણે છે

ફક્ત આવારાત નામોને માગધીમા છઠ્ઠીના ઇચ્છાવચનમા ' હ ' પ્રત્યય અને બહુવચનમા ' હૈ ' પ્રત્યય લાગે છે જેમવે,

માલાહ

માલાહૈ

સ્ત્રીલિંગી નામોને લાગતા અપભ્રંશ પ્રત્યયો

અવૃત્ત

બહુવ

૫૦- ૦

હ, ઓ, ૦

૬૦- ૦

હ, ઓ, ૦

ત૦—	ए	हि
च० छ०—	ऐ, ०	हु, ~
प०—	ऐ	हु
म०	।हे	हि
स०—	०	हो ०

अपभ्रंश प्रत्ययने लगता नियमो:

१ अपभ्रंशना प्रत्ययो लागता नामनो अत्य स्वर ह्रस्व अने दीर्घ थाय छे

२ ज्या शूय छे त्या पग उपरनो नियम लागु थाय छे

प्राकृत रूपाख्यानो

माला

प०—	माल,	मालाउ, मालाओ, माला
बी०—	माल	मालाउ मागओ, माला

९ आकारात खीनिगी गठदना पालिरूपा

माला

१	म'ला	माला, मालायो
२	माल	माला, मालायो
૩-૧	માલાય	માગાહિ, માલામિ
૪-૬	માલાય	માલા
૭	માગય	માલાનુ
	માલાય	
૮	સ૦-માલે	માગ, માલાયો

—૧૦૦ પીઠિપ્રિં ૫૦ ૧૯-૧૦૦-૧૦૧

ત૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાહિ, માલાહિં, માલાહિં
ચ૦, છ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાણ, માલાણ

(મા૦ માલાહ)

(મા૦ માલાહિં)

પ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ, માલાતો, માલાઓ, માલાડ, માલાહિંતો	માલાતો, માલાઓ, માલાડ, માલાહિંતો માલાસુતો
-----	---	--

સ૦—	માલાઅ, માલાઇ, માલાણ	માલાસુ, માલાસુ
-----	------------------------	----------------

સ૦—	માલે !, માલા !	માલાડ !, માલાઓ !, માલા !
-----	----------------	-----------------------------

ए रीते नावा (नाँ) गउआ (गोआ) सद्धा (श्रद्धा), मेहा (मेधा) पण्णा (प्रज्ञा), तण्हा (तृष्णा), विज्जा (विद्या), पुच्छा (पृच्छा) चिंता उहा (क्षुत् उह) कउहा (ककुभ् कउह), निसा (निशा) अने दिमा (दिशा) वगेरे आकारात शब्दोना रूपाख्यानो ' माला ' नी पेठे छे

૧ આકારાત સ્ત્રીલિંગી ગઠ્ઠોને પઠીના પદ્યવચનમા માગધીનો ' હિં ' પ્રત્યય પણ લાગે છે. જેમકે—સરિ ॥ + સરિઆણ, સરિઆહિં । મા ગ+ માલાણ, માલાહિં ।

૨ ' અમ્મા ' ગઠ્ઠદંતુ સંયોધાનુ પદ્યવચન ' અમ્મો ' પણ થાય છે

વાયા (વાચા)

૫૦- વાયા વાયાડ, વાયાઓ, વાયા.

૬૦- વાયા વાયાડ, વાયાઓ, વાયા

શેષ રૂપો ' માલ્લા ' ની જેવા

દ્વ રીતે અચ્છરસા (અપ્સરસ્), આસિસા (આશિષ), ધૂઆ, દુહિઆ ((દુહિતૃ), નણદા (નનાદ), નાના (નૌ), પિત્તચ્છા, પિત્તસિઆ (પિતૃપ્વસ), નાહા (વાહુ), માઆ, માઅ(ય) રા, (માતૃ) માત્તસિઆ, માત્તવ્ઝા (માતૃપ્વસ) અને સસા (મ્વસ) વગેરે આકારાત શબ્દોના રૂપાલ્પ્યાનો સમજવાના છે

૧ગડ (ગતિ)

૫૦- ગઈ ગઈડ, ગઈઓ, ગઈ

૬૦- ગડ ગઈડ, ગઈઓ, ગઈ

૧ હકારાત સ્ત્રીલિંગી શબ્દના પાત્રરૂપો

રત્તિ (રાત્રિ)

૧ રત્તિ રત્તી, રત્તિયો

૨ રત્તિ " "

૩-૫ રત્તિયા રત્તીઢિ, રત્તીમિ

૪-૬ રત્તિયા રત્તીન

૭ રત્તિયા રત્તીમુ

રત્તિય

૮ રત્તિ રત્તી, રત્તિયો

—ગૂઓ પાત્રિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૦૧-૧૦૨

ત૦— ગર્દા, ગર્દા,	ગર્દિ, ગર્દિ
ગર્દ, ગર્દ	ગર્દિ
૧૦, ૩૦— ગર્દા, ગર્દા,	ગર્દા, ગર્દા
ગર્દ, ગર્દ	
૫૦— ગર્દા, ગર્દા,	
ગર્દ, ગર્દ	
ગર્દા, ગર્દા,	ગર્દા, ગર્દા, ગર્દા,
ગર્દા, ગર્દા	ગર્દા, ગર્દા
૬૦— ગર્દા, ગર્દા,	ગર્દા, ગર્દા
ગર્દ, ગર્દ	('ગર્દા, ગર્દા)
૭૦— ગર્દા ! ગર્દા !	ગર્દા, ગર્દા, ગર્દા

પ્રમાણે ગુણિ (ગુણિ) માદ (માતૃ) ભૂમિ, ગુણિ (ગુણિ)
 ધૂલિ, રદ (રતિ), ગુણિ, મદ (મતિ), દિહિ, ધિદ (ધૃતિ)
 અને મિલ્લિ, ગુણિ (ગુણિ) યોગે દ્વારાત શબ્દોના રૂપાન્યાનો
 સમજવાના છે

[૪૦ ' ગર્દા ' ઉપરથી પાલિમા ' રત્તો, ' ' રત્ત્યા ' થને
 ' રત્ત્યા ' ઉપરથી ' રત્ત્યા, ' ' રત્ત્યામ્ ' ઉપરથી રત્ત્ય થો ' રત્તિ '
 તથા ' રત્તિ ' ઉપરથી ' રત્તો ' રૂપો પણ થો છે]

धेणु (धेनु)

प०—	धेणू	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
बी०—	धेणु	धेणूउ, धेणूओ, धेणू
त०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूहि, धेणूहिं, धेणूहिँ
च०, छ०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूण, धेणूण
प०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए धेणूतो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहिँतो	धेणूतो, धेणूओ, धेणूउ, धेणूहितो, धेणूसुतो
स०—	धेणूअ, धेणूआ, धेणूइ, धेणूए	धेणूसु, धेणूसु
स७—	धेणू । धेणु ।	धेणूउ, धेणूओ, धेणू

१ उकारात् स्त्रीलिङ्गी शब्दना पालिरूपो

यागु (यनागू)

१	यागु	यागू, यागुयो
२	यागु	" "
३-५	यागुया	यागूहि, यागूमि
४-६	यागुया	यागून
७	यागुया यागुय	यागूसु
८ स०	यागु	यागू, यागुयो

—जओ पालिप्र० पृ० १०६-१०७

ए प्रमाणे गउ, कउ, विउ (विद्युत), उउ (ऊरु),
 पियगु (प्रियङ्गु) माउ (मातृ) ददु (ददु) पडु (पटु), गुर,
 लहु (लघु) અને વળ વોરે ઉત્તરાંત શબ્દોના રૂપો 'ધેણુ' ની
 પેઠે સમજવાના છે

'નई (नदी)

૧૦—	નई	નईઆ, નईઉ, નईઓ, નई
બી૦—	નइ	નईઆ, નईઉ, નईઓ, નई
ત૦—	नईअ, नईआ, नईइ, नईए	નईહિ, નईહિં, નईહિ*

१ इकारात् स्त्रीलिङ्गी शब्दना पालि रूपो

તદી

१	तदी	नदी, नदियो (नजो)
२	नदिं, नदिय	, " "
३—	नदिया (नजा)	नदीहिं, नदीभि
४—६	नदिया (तजा)	नदीन
७	नदिया (तजा) (नज्ज)	नदीसु
८	स० नदि	नदी, नदियो (नज्जो)

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૧૦૩-૧૦૪-૧૦૫-૧૦૬ તથા
 एना टिप्पणो

[સ૦ તદ , તદ્યા , તદ્યા ઓ નત્યામ્ ઉપરથી પાલિમા ઉપર્યુત્ત
 નજ્જો, નજા, નજા અને નજ્જ રૂપો થનેલા છે-જૂઓ ૫૦
 ૩૩ અ૦ ૨૭ —ત, त्प, य=त]

ચ૦, છ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દઉ, નર્દૈ

નર્દૈળ નર્દૈળ

પ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દૈ, નર્દૈ,
નર્દૈતો નર્દૈઓ,
નર્દૈઉ, નર્દૈહિતો

નર્દૈતો, નર્દૈઓ, નર્દૈઉ,
નર્દૈહિતો, નર્દૈમુતો

સ૦— નર્દઅ, નર્દઆ,
નર્દૈ, નર્દૈ

નર્દૈમુ, નર્દૈમુ

સ૦— નર્દ !

નર્દૈઆ, નર્દૈઉ, નર્દૈઓ, નર્દૈ

ए प्रमाणे गाई (गो) बाबी (बापी), कयली (कदली),
नारी, कुमारी, तरुणी, समणी (श्रमणी), साहुवी, 'साहुणी' (साध्वी),
पुहवी (पृथ्वी), वाराणसी, तणुवी (तन्वी), इत्थी, थी (स्त्री) अने
बहिणी (भगिनी) वगैरे ईकारात शब्दोना रूपारयानो ' नर्द ' नी
पेटे हे

वहू (वधू)

પ૦— વહૂ

વહૂઉ, વહૂઓ, વહૂ

બી૦— વહુ

વહૂઉ, વહૂઓ, વહૂ

૧ જૂઓ પ્ર૦ ૮૩-વી-ઉઘી અને તે ઉપરનુ ટિપ્પણ

૨ ઉકારાત છીલિંગી શ દના પાલિરૂપો

વધૂ (પ્રા૦ વહૂ)

૧ વધૂ

વધૂ, વધુયો

૨ વધુ

” ”

૩-૫ વધુયા

વધૂહિ, વધૂમિ

૪-૬ વધુયા

વધૂન

ત૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂર વહૂણ	વહૂહિ, વહૂહિં, વહૂહિં*
ન૦, ૩૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ, વહૂણ	વહૂણ, વહૂણ
૫૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂર, વહૂણ વહૂતો, વહૂઓ, વહૂડ વહૂહિતો	વહૂતો, વહૂઓ, વહૂડ, વહૂહિતો, વહૂમુતો
સ૦—	વહૂઅ, વહૂઆ, વહૂઈ, વહૂણ	વહૂમુ, વહૂમુ
સ૦—	વહુ ।	વહૂઆ, વહૂડ, વહૂઓ, વહૂ

ए प्रमाणे अज्जू (आर्या) पङ्क्तू, कणेरू वामोरू, वडू (वद्रू)
पीणोरू (पीनोरू) अने वक्कधू (वर्कन्धू) वगेरे उच्चारता शब्दोना
रूपाग्याना समजवाना छे

प्राकृतना स्त्रीलिंगी रूपाग्यानांनी पेठे शौरसेनी, मागधी अने
पैशाचीना पण रूपाग्याना समजवाना छे—शौरसेनीमा, मागधीमा
अने अपभ्रंशमा पचमीना एववचनमा (प्राकृतना ‘ओ’ अने ‘उ’ ने
बदले) ‘दो’ अने ‘दु’ प्रत्यय वापरवाना छे, पैशाचीमा एने बदले ‘तो’
अने ‘तु’ वापरवाना छे अने मागधीनी जे ग्वास विशेषता छे ते जणावी छे ।

७	वधुया	वधूसु
	वधुय	
८	स०—वधु	वधू, वधुयो

—जूओ पाल्पि० ५० १०७-१०८

अपभ्रंशरूपार्याणो

माला

१	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला
२	माला, माल	मालाउ, मालउ, मालाओ, मालओ माल, माला
३	मालाए, मालए	मालाहिं, मालहिं
४-६	मालाहे, मालहे माला, माल	मालाहु, मालहु, माला, माल
५	मालाहे, मालहे मालतो, मालादो मालाहु, मालाहितो,	मालाहु, मालहु मालतो, मालादो मालाहु मालाहितो, मालासुतो
७	मालाहि, मालहि	मालाहि, मालहि
८ स०	माला, माल	मालाहो, मालहो माल, माला

मइ

१	मड, मई	मइउ, मईउ मइओ, मईओ मइ, मई
२	मड, मई	मइउ, मईउ मइओ, मईओ मइ, मई
३	मइए, मईए	मइहिं, मईहिं

४-६	मइहे, मईहे	मइहु, मईहु
	मइ, मई	मइ, मई
५	मइहे, मइहे	मइहु, मईहु
७	मइहि, मईहि	मइहि, मईहि
८	स० मइ, मई	मइहो, मईहो,
		मइ, मई

पइट्टी (प्रविष्टा-पविष्टा)

१	पइट्टी, पइट्टि	पइट्टिउ, पइट्टीउ,
		पइट्टिओ, पइट्टीओ,
		पइट्टी, पइट्टि
२	पइट्टी, पइट्टि	पइट्टिउ, पइट्टीउ,
		पइट्टिओ, पइट्टीओ,
		पइट्टी, पइट्टि
३	पइट्टिण, पइट्टीण	पइट्टिहि, पइट्टीहि
४-६	पइट्टिहे, पइट्टीहे	पइट्टिहु, पइट्टीहु,
	पइट्टी, पइट्टि	पइट्टी, पइट्टि
५	पइट्टिहे, पइट्टीहे	पइट्टिहु, पइट्टीहु
७	पइट्टिहि, पइट्टीहि	पइट्टिहि, पइट्टीहि
८	स० पइट्टि, पइट्टी	पइट्टिहो, पइट्टीहो
		पइट्टी, पइट्टि

धेणु

१	धेणु, धेणू	धेणुउ, धेणूउ
		धेणुओ, धेणुओ

२	धेणु, धेणू	धेणु, वेणू धेणुउ, वेणूउ धेणुओ, धेणूओ धेणु, धेणू
३	धेणुण, धेणूण	वेणुहि, वेणूहि
४-६	धेणुहे, धेणूहे वेणु, धेणू	वेणुहु, वेणूहु, धेणु, धेणू
५	धेणुहे, धेणूहे	धेणुहु, धेणूहु
७	वेणुहि, वेणूहि	वेणुहिं, धेणूहिं
८	स०—धेणु, धेणू	धेणुहो, धेणूहो, धेणु, वेणू

वहू

१	वहू, वहू	वहूउ, वहूउ वहूओ, वहूओ, वहू वहू
२	वहू, वहू	वहूउ, वहूउ वहूओ, वहूओ, वहू, वहू
३	वहूण, वहूण	वहूहिं, वहूहिं
४-६	वहूहे, वहूहे,	वहूहु, वहूहु, वहू, वहू
५		वहूहु, वहूहु

૭ વહુદિ, વહૂહિ	વહુહિં, વહૂહિં
૮ સ૦-વહુ વહૂ	વહુહો, વહૂહો
	વહુ, વહૂ

૫ પ્રમાણે વધા આઝારાત, ઇઝારાત, ઈંકારાત, ઉઝારાત અને
ઝઝારાત શબ્દોના અપભ્રંશરૂપો બનાવી લેવાના છે

‘સર્વાદિ (સ્ત્રીલિંગ)

સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પ્રાકૃતરૂપો, શૌરસેનીરૂપો, માગ
ધીરૂપો, પૈશાચીરૂપો, અને અપભ્રંશરૂપો પૂંઝે જળામેલા સાવારણ
સ્ત્રીલિંગી શબ્દો પ્રમાણે સમજવાના છે

બેટલાક સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પ્રાકૃત રૂપોની વિશેષતા
આ પ્રમાણે છે

[સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના ‘ આઝારાત ’ અગના રૂપો
‘ માલા ’ ની જેવા કરવાના છે ઈંકારાત અગના રૂપો ‘ નઈ ’ ની
જેવા કરવાના છે અને ઉઝારાત અગના રૂપો ‘ વેણુ ’ ની જેવા
કરવાના છે]

૧ સ્ત્રીલિંગી સર્વાદિ શબ્દોના પાલિરૂપો--

સન્ના (સન્ના) ના વધારાના રૂપો

૪-૬ સન્નસ્મા (સ૦ સવસ્યા) સન્નાસ (સ૦ સન્નાસામ્)

સન્નામાન

૭ સન્નસ્ત (સ૦ સન્નમ્યામ્)-ત્રીજા પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૪૦ અને ગિપ્પણ

ચાતી વધા ‘ માલા ’ ના પાલિરૂપો જેવા

इमाउ, इमा मे.

इमा

३ इमीअ इमीआ, इमीइ,
इमीए,

इमीहि इमीहि,
इमीहि*

इमाअ, इमाए, इमाए
(પૈ૦ નાળ)

इमाहि, इमाहि,
इमाहि*

(आहि, आहि,
आहि*)

४-९ मे,

मि

इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीए इमीग, इमीण,

इमाअ, इमाइ, इमाए इमाण, इमाण,

શેષ રૂપો ' મટ્ટ ' અને ' માળા ' ની જગ્યા

૩-૧ इमाय

इमाहि, इमाहि

४-૧ इमाय,
इमिम्मा, इमरत्ताय
अम्मा, (म० अस्था)
अम्माय (स० अग्य)

इमास इमासा

७ इमाय,
इमिम्मा,
अरत्त (स० अम्याम्)

इमानु

ઋક્ષારાત (સ્ત્રીલિંગ)

ઋક્ષારાત સ્ત્રીલિંગી ' માતૃ ' શબ્દના ' માઆ ' અને ' માયરા ' વા બે રૂપો જૂદા જૂદા અર્થમા થાય છે એ ' આગલ જણાવેલુ છે, ત્રી એના શૌરસેની વગેરેના બધા રૂપો ' વાયા ' ની જેવા સમજવાનાં જેમકે,

માઆ, માયરા (માતૃ)

૫૦ માઆ,
માયરા

માઆડ, માઆઓ, માઆ,
માયરાડ, માયરાઓ, માયરા

૭ અમુય
અમુસ્ત

અમૂસુ

—તૃઓ પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૧૪૮

૧ તૃઓ ૫૦ ૨૦૪, નિ૦ ૯—' માયર ' ને રદલે ' માઅર ' પણ થઈ શકે છે

૨ ઋક્ષારાત સ્ત્રીલિંગી ' માતૃ ' શ દના પાલિરૂપો

માતૃ (માતૃ)

૧ માતા

માતા, માતરો

૨ માતર

માતા, માતરે

૩—' માતરા

માતરેદિ, માતરેમિ

માતુયા

માતૃદિ, માતૃમિ

મત્યા

૪—૬ માતુ

માતરાન, માતાન,

માતુયા

માતૃન

મત્યા

૭ માતાર

માતરેસુ,

માતુયા

માતૃસુ

મત્યા

માતુય, મત્ય

૮ સ૦—માત, માતા

માતા, માતરો

—તૃઓ પાલિપ્ર૦ ૫૦ ૧૦૮—૧૦૯—૧૧૦ અને છના ત્રિપ્પણ

२ धेणु, धेणू	धेणु, धेणू धेणुउ, धेणूउ धेणुओ, धेणूओ, धेणु, धेणू
३ धेणुए, धेणूए	धेणुहि, धेणूहि
४-६ धेणुहे, धेणूहे धेणु, धेणू	धेणुहु, धेणूहु, धेणु, धेणू
५ धेणुहे, धेणूहे	धेणुहु, धेणूहु
७ धेणुहि, धेणूहि	धेणुहि, धेणूहि
८ स०—धेणु, धेणू	धेणुहो, धेणूहो, धेणु, धेणू

वहु

१ वहु, वहु	वहुउ, वहुउ वहुओ, वहुओ, वहु, वहु
२ वहु, वहु	वहुउ, वहुउ वहुओ, वहुओ, वहु, वहु
३ वहुए, वहुए	वहुहि, वहुहि
४-६ वहुहे, वहुहे, वहु, वहु	वहुहु, वहुहु, वहु, वहु
७ वहुहे, वहुहे	वहुहु, वहुहु

इमाउ, इमाओ,

इमा

३ इमीअ इमीआ, इमीइ,
इमीण

इमीहि, इमीहि,
इमीहि

इमाअ, इमाइ, इमाए
(પૈ૦ નાળ)

इमाहि, इमाहि,
इमाहि

(आहि, आहि,
आहि)

४-६ से,

मि

इमीअ, इमीआ, इमीइ, इमीण
इमाअ, इमाइ, इमाए

इमीण, इमीण,
इमाण, इमाण,

દોષ રૂપો ' નટ્ટ ' અને ' માગ ' ની જેમ

३-१ इमाय

इमाहि, इमाभि

४-२ इमाय,
इमिस्सा, इमिस्साय
अस्सा, (म० अस्या)
अस्साय (स० अस्या)

इमास, इमासा

७ इमाय,
इमिस्स,
अस्स (म० अस्याम्)

इमासु

ક્રુદ્ધારાત (ગ્રીલિંગ)

ક્રુદ્ધારાત ગ્રીલિંગી 'માતૃ' શબ્દનાં 'મામા' અને 'માયમ' આવા બે રૂપો જન્મ જન્મ અર્થમાં થાય છે. 'આમલ જનાવેટુ છે, છત્તી ઠના શોરસેની વગેરેનાં વધા રૂપો 'વાયા' ની જેવા મમનવાના છે, જેમરે,

'માઆ, માયરા (માતૃ)

૧૦ માઆ,	માઆડ, માઆથ, માઆ,
માયમ	માયરાડ, માયમઓ, માયમ
અનુર	અનુમુ
અનુમ્મ	

—ત્રીશ્રી પાલિપ્ર૦ ૧૦ ૧૮૮

૧ ત્રીશ્રી ૧૦ ૧૦૪, ૧૧૦ ૫—'માયમ' ને વદ્યે 'માઅર' પણ વદ્ય નક્ક છે

૨ ક્રુદ્ધારાત ગ્રીલિંગી 'માતૃ' ગદ્યના પાલિપ્ર૦

માતૃ (માતૃ)

૧ માતા	માતા, માયમ
૨ માતર	માતા, માતરે
૩-૪ માતમ	માતરદિ, માતરમિ
માતુરા	માતુરિ, માતુમિ
મત્યા	
૫-૬ માતુ	માતરાન, માતાન,
માતુયા	માતુન
મત્યા	
૭ માતરિ	માતરમુ,
માતુયા	માતુમુ
મત્યા	
માતુય, મત્ય	

૮ છ૦—માત, માતા માતા, માતરા

—ત્રીશ્રી પાલિપ્ર૦ ૧૦ ૧૦૮—૧૦૯—૧૧૦ ત્રીશ્રી પાલિપ્ર૦

बी०—	माअ	माआउ, माआओ, माआ,
-	मायर	मायराउ, मायराओ, मायरा,
+ त०—	माआअ, माआइ,	माआहि, माआहिं, माआहिं,
-	माआए,	मायराहि, मायराहि, मायराहिं
	मायराअ, मायराइ, मायराए	
च० छ०—	माआअ, माआइ,	माआण, माआण
	माआए	('माईण)
	मायराअ, मायराइ, मायराए	मायराण मायराण
प०—	माआअ, माआइ, माआए,	माअत्तो, माआओ,
	माअत्तो, माआओ,	माआउ, माआहितो,
	माआउ, माआहितो	माआसुतो,
	मायराअ, मायराइ,	मायरत्तो, मायराओ,
	मायराए.	मायराउ,
	मायरत्तो, मायराओ, मायराउ,	मायराहितो,
	मायराहितो	मायरासुतो
स०—	माआअ, माआइ माआए,	माआसु, माआसु
	मायराअ, मायराइ, मायराए	मायरासु, मायरासु
स०—	माआ,	माआउ, माआओ,
		माआ,
	मायरा	मायराउ, मायराओ, मायरा

[माआ (मातृ=माता+माआ) नु 'माया' प्रनावीने पण
माआ' नी जेवां ज रूपो वनावीं शक्याउ छे]

१ जूओ पृ० ५६ मातृ=माइ+माईण (स० मातृणांम्)

२ जूओ पृ० १८ 'कादि' नो 'य' अ० ८

भा०

ગોળી	ગોળીઆ ગોળીડ,
	ગોળીઓ, ગોળી
ત્રીં— ગાઠ,	ગાઠિઆ, ગાઠિડ,
	ગાઠિઓ, ગાઠિ,
ગોળિ	ગોળીઆ, ગોળીઢ,
	ગોળીઓ, ગોળી
ત૦— ગાઠિઅ, ગાઠિઆ,	ગાઠિહિ, ગાઠિહિં,
ગાઠિઈ, ગાઠિઞ	ગાઠિહિં
ગોળીઅ, ગોળીઆ,	ગોળીહિ, ગોળીહિં,
ગોળીઈ, ગોળીઞ	ગોળીહિં

इत्यादि बधा 'नई' नी जेवा

‘ના’ શબ્દનુ સ્ત્રીલિંગી પ્રાકૃત અગ ‘નાવા’ ધાય છે અને
જના બરા રૂપો બરાચર ‘માલા’ ની જેવા બને છે, જેમકે,

૫૦— નાવા	નાવાડ, નાવાઓ, નાવા
ત્રીં— નાવ	નાવાડ, નાવાઓ, નાવા
ત૦— નાવાઅ, નાવાઈ	નાવાહિ નાવાહિં, નાવાહિં
નાવાળ	

इत्यादि बधा 'माला' नी जेवा

૩ ગાવિં, ગાવ, ગવ	ગોહિ, ગોમિ
૮ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગવ, ગોન, ગુઘ્ર
ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગોહિ, ગોમિ
૬ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગવ, ગોન, ગુન્ન
૭ ગાવિ, ગાવ, ગવ	ગોમુ
૮ સ૦ ગા ^૧ , ગાવ, ગવ	ગાવી, ગાવો, ગવો

—વઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૨૨ નુ ટિપ્પણ

સહ્યાવાચક શબ્દો

વિશેષતા.

૧ અદ્ધારસ (અદ્ધારશ) સુધીના સહ્યાવાચક શબ્દોને પછીના
બહુવચનમા 'ણ્' અને 'ણ્' પ્રત્યય લાગે છે ણ્ગણ્, ણ્ગણ્ ।
ટુણ્, ટુણ્ । ઉભયણ્, ઉભયણ્ વગેરે

ડક, ઇક, ઇગ, ઇઅ (ઇક)

આ શબ્દના તે તે ભાષાના પુલિંગી રૂપો ' સન્વ ' ની જેવા થાય
છે, સ્ત્રીલિંગી રૂપો ' માલા ' ની જેવા થાય છે અને નપુસકલિંગી રૂપો
નપુસકી ' સન્વ ' ની જેવા થાય છે । પ્રમાણે બધા સહ્યાવાચક
શબ્દોમા યથાસંભવ સમજવાનું છે

ઉભ, ઉઘ (ઉભ)

આ શબ્દના રૂપો બહુવચનમા જ થાય છે અને ' સન્વ ' ની
પેઠે છે

૧ સહ્યાવાચકશબ્દના પાલિરૂપો

(પાલિપ્રકાશમા પૃ૦ ૧૫૫ થી ૧૬૮ સુધીમા સહ્યાવાચક
શબ્દોના રૂપો આપેલ છે)

ઉભ ના પાલિરૂપો

૧-૨ ઉભો ।

ઉમે ।

૩-૫ ઉમોહિ, ઉમામિ,

ઉમેહિ, ઉમેમિ ।

૪-૬ ઉમિન્ન ।

૭ ઉમોસુ, ઉમેસુ ।

—જો પાલિપ્ર૦ ૧૦ ૧૫૫

૫૦— ઉમે ।

વી૦— ઉમે, ઉમા ।

ત૦— ઉમેહિ, ઉમેહિં, ઉમેહિં ।

૫૦ ૪૦—ઉમણ્હ, ઉમણ્હ ।

૫૦— ઉમતો, ઉમાઓ, ઉમાડ,

ઉમાહિ, ઉમેહિ,

ઉમાહિતો, ઉમેહિતો,

ઉમામુતો ઉમેમુતો ।

સ૦— ઉમેમુ, ઉમેમુ ।

‘ઉમ’ ના અપભ્રંશ રૂપો ‘સવ’ ના અપભ્રંશ રૂપોની પેઠે છે

‘દુ’ (ટ્ઠિ) ધ્રણે લિંગના રૂપો

જા શબ્દના રૂપો બહુવચનમા જ થાય ને

૫૦— ટુવે, દોણિ, ટુણિ, વેણિ, ઝિણિ, દો, વે ।

વી૦— ટુવે, દોણિ, ટુણિ, વેણિ ઝિણિ, ને, વે ।

ત૦— દોહિ, દોહિં, વેહિં,

વેહિ, વેહિં, વેહિં ।

‘ ઝિ ’ ના પાલિરૂપો

૧—૨ ટુવે,

દે ।

૩— દોહિ, દોમિ ।

૪—૧ ટુવિજ, ઝિજ ।

૨ દોમુ ।

—શૂઓ પાલિપ્ર૦ પ્ર૦ ૧૫૬

ચ૦ છ૦—દોળ્હ, દોળ્હ, દુળ્હ, દુળ્હ,
વેળ્હ, વેળ્હ, વિળ્હ, વિળ્હ ।

૫૦— દુષો, દોઓ, દોઝ, દોહિતો, દોસુતો,
વિતો, વેઓ, વેઝ, વેહિતો, વેસુતો ।

સ૦— દોસુ, દોસુ,
વેસુ, વેસુ ।

‘દુ’ ના અપભ્રંશ વગેરેના રૂપો ‘ધાણુ’ ના બહુવચનાત રૂપો
જેવા છે

‘તિ (ત્રિ) વ્રણે લિંગના રૂપો

૫૦— } તિણિ ।
૬૦— }

ચ૦ છ૦— તિળ્હ, તિળ્હ ।

શેષ રૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે ‘ઈસિ’ ના બહુવચન રૂપો જેવા છે.

૧ પાલિમા તો ‘તિ’ (ત્રિ) શબ્દના રૂપો પુલિંગમા, સ્ત્રીલિંગમા
અને નપુસકલિંગમા જુદા જુદા થાય છે, જમક

	તિ (પુલિંગ)	તિ (સ્ત્રીલિંગ)	તિ (નપુસકલિંગ)
૧—૨	તયો ।	તિસ્મો ।	ત્રીણિ
૩—૪	ત્રીદિ, ત્રીમિ ।	ત્રીદિ, ત્રીમિ ।	ત્રીદિ, ત્રીમિ ।
૪—૬	તિણ્ણ તિણ્ણ	(તિસ્સ) તિસ્સ	તિણ્ણ તિણ્ણ
૭	ત્રીસુ	ત્રીસુ ।	ત્રીસુ ।

‘ચત (ચતુર્) પ્રણે ત્રિગના રૂપો

તૃતીયા, પન્મી અને મત્તર્માના પ્રચયો પર રહેતાં આ શબ્દના અત્ય ‘ત’ નો દર્શન વિચલ્યે થાય છે

૫૦- } ચત્તારો, ચતરા, ચતારિ ।
૬૦- }

૭૦- ચતરિ, ચતરિ, ચતરિ* ।

ચતરિ, ચતરિ, ચતરિ* ।

૮૦ ૯૦-ચતરહ, ચતરહ

દોષ રૂપો તે તે ભાગા પ્રમાણે ‘ભાગુ’ના ચતુરત્તનાત રૂપો નેતા છે

૧ પાલિમાં ‘ચતુ’ (ચતુર્) શબ્દના પાળ વળ ત્રિગમાં રૂપો તદા તુદા થાય છે, જેમકે

	ચતુ (પુલિંગ)	ચતુ (સ્ત્રીલિંગ)	ચતુ (નપુલ્લલિંગ)
૧-૨	ચત્તારાં, ચતુરો ।	ચત્તારા ।	ચત્તારિ ।
૩-૪	ચત્તરિ, ચત્તરિમિ ।	ચત્તરિ ચત્તરિમિ ।	ચત્તરિ, ચત્તરિમિ ।
૫-૬	ચતુરં ।	ચત્તરસં ।	ચતુરં ।
૭	ચતુરુ ।	ચત્તરુ ।	ચતુરુ ।

‘पंच (पञ्च) त्रणे लिगना रूपो

प०- } पच ।
बी०-

त०- पचेहि, पचेहिं, पचेहिं,
‘पचहि, पचहि, पचेहिं ।

च० छ०-पचण्ह, पचण्ह ।

शेष रूपो ते ते भाषा प्रमाणे ‘ जिण ना बहुवचनात् रूपो
जेवा ते

ए रीते छ (पट), सत्त (सत्तन्), अट्ठ (अट्ठन्), नव (नवन्),
दह, दस (दशन्), एआरह, एगारह, एआरस (एकादश),
दुवालस, बारह, बारस (द्वादश), तेरह, तेरस (त्रयोदश), चौदह,
चोदस, चउदह, चउदस (चतुर्दश), पण्णरह, पण्णरस (पञ्चदश)

१ पच (त्रणे लिगे सरग्गा)

१-२ पच ।

३- पचहि, पचभि ।

४ पचत्त ।

७ ५ पचसु ।

---नृओ पालिप्र० पृ० १५८

२ व्याकरणनो नियम जोता तो ‘ पचेहि ’ बगेरे ‘ ए ’ कार
वाळा रूपो ज एह शके छे, आर्पप्राकृतमा ‘ पचहि ’ बगेरे ‘ ए ’ कार
विनाना मण रूपो बधराएल छे जेमके,

[“ पचहिं कामगुणेहिं ”

‘ पचहि महव्यएहिं ”

“ पचहिं निरिआहिं ”

हिं समईहिं ” --ध्रमजत्तस]

माटे

प्रा०

साथे देखाटेला छ

સોલ્સ, સોલ્હ (પોટશ), સત્તરસ, સત્તરહ (સત્તરઘ) અને અઠ્ઠારસ, અઠ્ઠારહ (અઠ્ઠાઘશ) એ બધા શબ્દોના રૂપો 'પચ'ની પેઠે સમનમાના છે

કંઈ (કતિ)

(આ શબ્દના રૂપો બહુવચનમાં જ થાય છે)

પ૦— } કંઈ
વી૦— }

જ૦ છ૦—ચડ્ણહ, ઋટ્ણહ

શેષરૂપો તે તે ભાષા પ્રમાણે 'દસિ'ના બહુવચનાત રૂપો જેવા છે

નાર્થજણાવેલા શબ્દોમાં જે શબ્દો આજેનારાત છે તેના રૂપો 'માલા'ની જેવા જાણવાના છે અને જે શબ્દો ફરારાત છે તેના રૂપો 'ગદ'ની જેવા જાણવાના છે

એઘૃણવીસા (એકોનવિશતિ)	એઘવીસા	} (એકવિંશતિ)
વીસા (વિશતિ)	ફલ્લવીસા	
	એલ્લવીસા	

૧ 'કતિ'ના પાલિરૂપો (ગ્રંથે લિખે)

કતિ ।

કત્તીદિ,

કત્તીભિ ।

કત્તાઁ,

કત્તિઞ્ચ ।

કત્તીસુ ।

—જુ. તે પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૫૧

૨ જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૫૧—૧૬૫

વાવીસા	(દ્વાવિંશતિ)	તેવીસા	} (ત્રયવિંશતિ)
તેવીસા	(ત્રયોવિંશતિ)	તિત્તીસા	
ચૌવીસા	} (ચતુર્વિંશતિ)	ચૌત્તીસા	} (ચતુર્વિંશતિ)
ચોવીસા		ચોત્તીસા	
પળવીસા	(પચ્ચવિંશતિ)	પળતીસા	(પચ્ચત્રિંશતિ)
છવીસા	(ષટ્તવિંશતિ)	ઊત્તીસા	(ષટ્તત્રિંશતિ)
સત્તાવીસા	(સપ્તવિંશતિ)	સત્તતીસા	(સપ્તત્રિંશતિ)
અઢાવીસા	} (અષ્ટાવિંશતિ)	અઢતીસા	} (અષ્ટત્રિંશતિ)
અઢવીમા		અઢતીસા	
અઢવીસા		અઢતીસા	
અગૂળતીસા	(એકોનવિંશતિ)	અગૂળચત્તાલિમા	(એકોનચત્તવારિંશતિ)
તીસા	(ત્રિંશતિ)	ચત્તાલિમા	(ચત્તવારિંશતિ)
એગતીસા	} (એકત્રિંશતિ)	અગચત્તાલિમા	} (એકનચત્તવારિંશતિ)
એકતીસા		એકચત્તાલિમા	
એકતીસા		એકચત્તાલિમા	
બત્તીસા	(દ્વાત્રિંશતિ)	ઇગયાળા	

૧ પાલિમાપામા ‘ચૌવીસા’ શબ્દનું પ્રથમાનુ એકદશન ‘ચૌવીસ’ થાય છે (જૂનો પાલિપ્ર૦ પૃ. ૧૬૦ નિ. ૧૦૭) અને એ રૂપ પ્રાકૃતસાહિત્યમા પણ વપરાય છે જેમકે, “ચૌવીસ ૧૫ જિજગ” (ચતુર્વિંશતિસ્તન)

આચાર્ય હેમચંદ્ર એ ‘ચૌવીસ’ રૂપને ‘દ્વિતીયા’ રિમાત્તિચાદુ સમજે છે અને ઉપયુક્ત વાક્યમા ‘દ્વિતીયા’ નો અર્થ ઘટતો નથી પણ ‘પ્રથમા’ નો અર્થ ઘટે છે તેથી “વચાય પ્રથમા”ને બદલે ‘દ્વિતીયા’ પણ વપરાય છે” એમ એ વાક્ય આપીને જ કળાને દે - (જો હે. પ્રા. વ્યા. ૮-૩-૧૩૭, ૫૦ ૧૦૮)

बेआलिसा	(द्विनत्वारिंशत्)	चोवण्णा	(चतुपद्याशत्)
बेआला		चउपण्णामा	
टुचत्तालिसा	(त्रिनत्वारिंशत्)	पणपण्णा	(पद्यपद्याशत्)
तिनचालिसा		पणपण्णासा	
तेआलिसा		परावण्णा	
तेआला		दुप्पण्णा	(पट्पद्याशत्)
चउचत्तालिसा	(चतुश्चत्वारिंशत्)	छप्पणामा	
चोआलिसा		सत्तावता	(सप्तपद्याशत्)
चोआला		मत्तपण्णामा	
चउआला		अट्ठावता	(अष्टपद्याशत्)
पणचत्तालिसा	(पञ्चनत्वारिंशत्)	अन्वता	
पणयाला		अट्ठपण्णासा	
उचत्तालिसा	(पट्चत्वारिंशत्)	एगुणसट्ठि	(एकोनपटि)
छायाग		सट्ठि	(पटि)
सत्तचत्तालिमा	(सप्तचत्वारिंशत्)	एगसट्ठि	(एरुपटि)
सगयाला		इगसट्ठि	
अठ्ठचत्तालिसा	(अष्टचत्वारिंशत्)	वासट्ठि	(द्विपटि)
अट्ठयाला		तेसट्ठि	(त्रिपटि)
एगुणपण्णाम्मा	(एकोनपद्याशत्)	चउसट्ठि	(चतुष्पटि)
पण्णामा	(पद्याशत्)	चोसट्ठि	
एगपण्णामा	(एरुपद्याशत्)	पणसट्ठि	(पद्यपटि)
इक्कपण्णासा		छासट्ठि	(पट्पटि)
एक्कपण्णामा		सत्तसट्ठि	(सप्तपटि)
एगापण्णा		अडसट्ठि	(अष्टपटि)
बावण्णा	(द्विपद्याशत्)	अट्ठसट्ठि	
टुप्पण्णासा		एगणमत्तरि	(एकोनमसति)
तेवण्णा	(त्रिपद्याशत्)		
निपण्णामा			

सत्तरि	(सप्तति)	सत्तासीड	(सप्ताशीति)
एग'सत्तरि	(एकसप्तति)	अट्ठासीड	(अष्टाशीति)
इक्कसत्तरि		नवासीड	(नवाशीति)
बा(बि)सत्तरि	(द्विसप्तति)	एगूणनवड	(एकोननवति)
भावत्तरि		नवड	(नवति)
तिसत्तरि	(तिसप्तति)	एगणवड	(एकनवति)
चोसत्तरि	(चतुस्सप्तति)	इगणवड	
चउसत्तरि		बाणवड	(द्विनवति)
पण्णसत्तरि	(पञ्चसप्तति)	तेणवड	(त्रिनवति)
उसत्तरि	(षट्सप्तति)	चउणवड	(चतुर्नवति)
सत्तसत्तरि	(सप्तसप्तति)	चोणवड	
अट्ठसत्तरि	(अष्टसप्तति)	पण्णणवड	(पञ्चनवति)
एगूणासीड	(एकोनाऽशीति)	पच्चणवड	
असीड	(अशीति)	टण्णवड	(पण्णवति)
एगासीड	(एकाशीति)	सत्त(त्ता)णवड	(सप्तनवति)
बासीड	(द्व्यशीति)	अट्ठ(ड)णवड	(अष्टनवति)
तेमीड	(त्र्यशीति)	ण(न)वणवड	(नवनवति)
चउरासीड	(चतुरशीति)	एगूणमय	(एकोनशत)
चोरासीड		सय	(शत)
पणसीड	(पञ्चाशीति)	दुसय	(द्विशत)
छासीड	(षट्शीति)	तिसय	(त्रिशत)
		वे सयाइ-बसें-	(द्विशत)

१ 'सत्तरि' ने बदले 'इत्तरि' शब्द पण प्रयोगानुसारे
वपराय छे

तिष्णि सयाइ-त्रणसें (त्रिशत)	लक्ख	(लक्ष)
चत्तारि सयाइ-चारसें (चतुदशत) इत्यादि	दस(ह)लक्ख	(दशलक्ष)
सहस्स (सहस्र)	पयुअ(त)	(प्रयुत)
दह(स)सहस्स (दशसहस्र)	कोडि	(कोटि)
अयुअ(त) (अयुत)	कोडाकोडि	(कोटाकोटि)

પ્રકરણ ૧૧

— ૦ —

કારક-વિભક્ત્યર્થ

જેમ સંસ્કૃતમા છ કારક છે તેમ અહીં પ્રાકૃતમા પણ છે અને તેની બધી વ્યવસ્થા સંસ્કૃતને અનુસારે સમજી લેવાની છે પરંતુ જે કેટલાક ગ્વાસ વિભક્ત્યર્થો છે તેને અહીં જણાવી દર્શાવે છીએ

- ૧ પ્રાકૃતમા કેટલેક ઠેકાણે દ્વિતીયા, તૃતીયા, પચમી અને સપ્તમીને મ્યાને પણ પછી 'વિભક્તિ વપરાય છે —

સીમાધરસ્સ વટે [સીમાધર વન્દે]

ધણમ્મ લલ્હો [વનેન લલ્લધ]

ચોરસ્સ બીહદ્ [ચૌરાદ્ બિભેતિ]

અંતેરસ્સ રમિડ આજઓ [અન્ત પુરે રતુમાગત]

- ૨ કોઈ કોઈ ઠેકાણે દ્વિતીયા અને તૃતીયાને બદલે સપ્તમી વપરાય છે —

૧ સંસ્કૃતમા પણ પછી વિભક્તિનો ખાવો જ ઉપયોગ થયેલો છે

માતર સ્મરતિ ને રદલે માતુ સ્મરતિ ।

અન્ન નો દેહિ „ અન્નસ્ય નો દેહિ ।

ફલૈસ્તુત „ ફલ્ગના તૃત ।

અર્દીવ્યાતિ „ અશ્વાના દીવ્યાતિ ।

ગૃથાત્ પર્ણ પર્તાતિ „ ગૃથસ્ય પર્ણ પર્તાતિ ।

મહત્સુ વિભાપત „ મહતા વિભાપત ।

—જૂઓ ' પછી શેષે ' (પાણિ. ૨-૩-૫૦) તથા " શેષે "

(દે. સં. ૨-૨-૮૧)

૨ જૂઓ પદ્માપાચી દ્રકા ' ક્વચિદ્ગાદે " ૨-૩-૩૮

દ્. ૧૬૨ ।

‘નગરે ન જામિ [નગર ન યામિ]

‘તેસુ અલકિઆ પુલ્લી [તૈરલટ્ટતા ૫ વી]

૩ વયાય વયાય પચમીને વદલે તૃતીયા અને સપ્તમી વપરાય છે -

‘ચૌરેણ બીહર [ચૌરાડ્ બિભેતિ]

‘અતેડરે રમિડ આગઓ રાયા [અન્ત પુરાડ્ રન્ત્વા
આગતો રાજા]

૪ કોઈ ટેકાળ તો સપ્તમીને મ્થાને દ્વિતીયા પણ વપરાય છે -

વિજ્ઞુજીય ભરદ્ રતિ । વિદ્યુદ્ધોતે મ્મરતિ રાત્રિમ્]

૧ સસ્કૃતની રીતે પણ આ વાક્યમા ‘નગર ને ‘કમ’
કહી શકાય અને ‘આધાર’ પણ કહી શકાય છટલ ‘નગરે ન યામિ’
અને ‘નગર ન યામિ’ એ બન્ને વાક્યો શિષ્યસમત છે

૨ આ વાક્યમા જો ‘તપુ સલ્લુ’ (‘તેઓની વિશ્વમાનતામા’)
છતો અથ વિવિધિત હોય તો સસ્કૃતમા પણ ‘તૈ’ અલકા પ્રધ્વી’ આ
વાક્યનું રૂપ છે ‘તેપુ અલકા પ્રધ્વી’ થાડુ સમજીવાલુ વાક્ય યદ
શક છે

૩-૪ જદાં જો ‘ચૌર’ને ‘ભયના કરણ’ તરીકે અને
‘અત પુર’ન રમનારના ‘આધાર’ તરીકે કહેવાના આશય હોય તો
સસ્કૃતમા પણ ‘ચૌરેણ વિભેતિ’ અને ‘અન્ત પુર રન્ત્વા’ વગરે વાક્ય
યદ શક છે

૫ આપપ્રાકૃતમા ઠકઠકાળે આ ‘તળ કાલળ તળ રામણ’
પ્રયાગ વપરાય છે, એના અર્થ ‘તે કાલ અને તે સમયે’ થાય છે,
તેમી આ આ આવા રાજા પ્રયોગોમા ‘સપ્તમી’ વિભક્તિને વદલ
‘તૃતીયા’ વિભક્તિ વપરાય છે એમ આચાર્ય દેમચંદ્ર જણાવે છે
—(જૂઓ દે. પ્રા. વ્યા ૮-૩-૧૩૭ પૃ. ૧૦૮) ત્યારે આ પ્રયોગનું

વિવરણ કરતા નવાગી ટીકાકાર આચાર્ય અમયદેવ એ પ્રયોગમા આવેલા ‘જ’ને વાક્યાલંકારરૂપે માની એ પ્રયોગને ‘સત્તમી’ વિભક્તિવાળો પણ જણાવે છે આચાર્ય અમયદેવની દૃષ્ટિએ એ પદોનો પદચ્છેદ આ પ્રમાણે છે ‘તે જ કાલે જ, તે જ સમયે જ’-‘તે’ इति प्राकृतशैलीवशात् ‘तस्मिन्’ × × × ‘જ’ કારોઽન્યત્રાપિ વાક્યાલંકારાર્થ, × × કાલે × અવસર્પિણીચતુષ્વિભાગલક્ષણે, × × × સમયે કાલસ્યૈવ વિશિષ્ટે ભાગે”-જૂઓ ભગવતી સૂત્ર રા. ૦ પૃ. ૧૮ ટીકા, શતા. ૦ સૂત્ર ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ, ઉપાસકદશાસૂત્ર ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ

એ પ્રયોગનું વિવરણ કરતા આચાર્ય મહ્યગિરિ પણ આચાર્ય અમયદેવની પંઠે પૂર્વ પ્રમાણે -જણાવે છે -જૂઓ સૂર્યપ્રશસ્તિની ટીકા પૃ. ૧ સમિતિ

આચાર્ય અમયદેવ એ પદોનું સંસ્કૃત ‘તેન કાલેન તેન સમયેન’ પણ અર્થમાં જોઈને જોઈ ગણતરીમાં તેઓ આ વાક્યમાં તૃતીયાનો અર્થ ઘટાવે છે પણ ‘તૃતીયા’ને સ્થાને ‘સત્તમી’ હોવાના સૂચના કરતા નથી - “अथवा तृतीयैवेयम्, तत ‘तेन कालेन हेतुभूतेन, तेन समयेन हेतुभूतेनैव”-જૂઓ ભગવતીસૂત્ર રા. ૦ પૃ. ૧૮ ટીકા

પ્રકરણ ૧૨

આણ્યાત

સંસ્કૃતભાષામાં ધાતુઓના અનેક પ્રકાર છે, જેમકે, પેટા ગણના, બીજા ગણના, ત્રીજા ગણના, છટ્ટા ગણના વગેરે તેમાં પણ પ્રત્યેક ગણમાં ધાતુઓના ત્રણ પેટા પ્રકાર છે પરસ્મૈવર્તી, આત્મનેપદી અને ઉભયપદી આમ હોવાથી સંસ્કૃતમાં ધાતુનાં રૂપાણ્યાનો અનેક પ્રકારના થાય છે કારણ કે, તેમાં પ્રત્યેક ગણની નિશાનીઓ (વિભક્તિ પ્રત્યયો) જુદી જુદી છે, પ્રક્રિયાઓ જુદી જુદી છે, આત્મનેપદ તથા પરસ્મૈવર્તના પ્રત્યયો પણ જુદા જુદા છે

પાલિમાં ઈંદ્રિય સંસ્કૃતની જેવું છે પણ તેમાં વૈદિક સંસ્કૃતની પેટા આત્મનેપદ અને પરસ્મૈવર્તનો નિયમ અગોચર છે. પ્રાકૃતમાં તો આત્મનેપદ અને પરસ્મૈવર્તનો કોઈ નિયમ જ નથી જો કે પ્રાકૃતમાં વર્તમાનકાલના કેટલાક પ્રત્યયો સંસ્કૃતના આત્મનેપદી પ્રત્યયો માથે મળતા આવે છે પણ એ પ્રત્યયો દરેક ધાતુને લગાડી શકાય છે

પાલિવ્યાકરણમાં^૧ આપેલા નિયમો ઉપરથી સમજી શકાય છે કે, સંસ્કૃતની પેટા ગણભેદને લીધે પાલિમાં તે તે ધાતુના રૂપો જુદાં જુદાં બને છે પણ પ્રાકૃત વ્યાકરણના નિયમોમાં તેમ નથી પ્રાકૃત-વ્યાકરણમાં તો પેલા ગણના કે ત્રીજા ગણના પુરસ્કારી પ્રક્રિયા છે, પણ ઈંદ્રિય સ્વરૂપે, તે તે ધાતુને ૩ ૧૫ ૧૬ નામોને લીધે આપણે સંસ્કૃતમાં કપરાતો ૭ ધાતુનો ગણ ગ્રહણ કરી શકીએ^૨

૧ ગુપ્તો કાવ્યાયનનુ પાલિવ્યાકરણ—આણ્યાતકથ્ય

૨ દિવ્યદ (દી-યતિ)

ચિણદ (ચિનોતિ)

જાણદ (જાનાતિ)

અક્ટર રીતે સસ્કૃત કરતા પાલિની આગ્યાતપ્રતિયા સરલ છે અને પ્રાકૃતમા તો એ સવિશેષ સરલ છે

વિભક્તિઓ

વર્તમાના, સપ્તમી, પચમી, હ્યસ્તની, અઘતની, પરોક્ષા, આશી (આશિરર્થ), શ્વસ્તની, ભવિષ્યતી અને ક્રિયાતિપત્તિ એમ 'દમ વિભક્તિઓ સમ્સ્કૃતમા છે, પાલિમા આશિરર્થ અને શ્વસ્તનીનો પ્રયોગ નથી અને પ્રાકૃતમા પચમી અને સપ્તમી એક મરણી છે, હ્યસ્તની, અઘતની અને પરોક્ષા એક સરણી છે, શ્વસ્તની અને ભવિષ્યન્તી એક સરણી છે એટલે વર્તમાના, આજાર્થ-વિચર્ય, ભૂતકાલ, ભવિષ્યત્કાલ અને ક્રિયાતિપત્તિ એ પાંચ જ વિભક્તિઓ ક્રિયાપદને લગતી છે આજ્યાતને લગતો વિભક્તિપ્રયોગ સમ્સ્કૃતમા જે ક્રીણવટથી કરવામા આવે છે તેથી ક્રીણવટ પાલિ કે પ્રાકૃતમા નથી પાલિમા જ દરેક વિભક્તિના પ્રત્યયો જુદા જુદા છે પણ પ્રાકૃતમા તો આગલ જણાવ્યા પ્રમાણે એ પાંચ વિભક્તિઓમા જ સમ્સ્કૃતની બધી વિભક્તિઓ સમાવળી છે

આ ચાલુ પ્રકરણમા આજ્યાત વિષે અને કેટલાક કૃદત વિષે સમજાવવાનું છે પણ ધાતુઓથી બનતા દરેક નામો વિષે કાંઈ કહેવાનું નથી માટે જ ધાતુના ઉપયોગનો વિભાગ કરતા અહીં જણાવવામા આવે છે કે, સાહિત્યમા ધાતુઓનો ઉપયોગ લામ કરીને બે પ્રકારે થયેલો છે ક્રિયાપદરૂપે અને કૃદંતરૂપે,

૧ પાણિનિના સંકેત પ્રમાણે એ દસ વિભક્તિઓના નામ આ પ્રમાણે છે લટ્, નિધિલિટ્, લોટ, લટ્, લિટ્, આશીલિટ્, હુટ્, લદ્, લહ્, અને છુટ્

ક્રિયાપદરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનનું નામ 'આર્યાત' છે અને કૃદતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનને 'નામ' કહેવામા આવે છે

આર્યાતરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનની વિવિધતા આ પ્રમાણે છે

વર્તરિરૂપ, કર્મણિરૂપ, ભાવેરૂપ (સહ્યભેદ), પ્રેરકવર્તરિરૂપ, પ્રેરકકર્મણિરૂપ, પ્રેરકભાવેરૂપ (પ્રેરક સહ્યભેદ) इत्यादि ।

કૃન્તરૂપે વપરાતા ધાતુના રૂપાર્યાનના અનેક પ્રકાર આ રીતે છે

કર્તરિ { વર્તમાનકૃદત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદત, કર્તૃસૂચકરૂપ,
 { ભવિષ્યત્કૃદત, પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદત ।

કર્મણિ અને { વર્તમાનકૃદત, ભવિષ્યત્કૃદત, પ્રેરકવર્તમાનકૃદત,
ભાવે સહ્યભેદ { પ્રેરકભવિષ્યત્કૃદત, ભૂતકૃદત, વિનયર્થકૃદત, પ્રેરક-
 { ભૂતકૃદત, પ્રેરકવિનયર્થકૃન્ત ।

ભાવેરૂપ { હેત્વર્થકૃદત અને સવ્રધકભૂતકૃદત ।

આ પ્રસ્રુણમા અહીં જણાવેલા ક્રમ પ્રમાણે રૂપાર્યાનોની સમ જૂતી આપવાની છે

કર્તરિરૂપ

પ્રાકૃતમા ધાતુઓની બે જાત છે વ્યજનાત ધાતુ અને સ્વ રાત ધાતુ

૧ વ્યજનાત ધાતુના છેવટના વ્યજનમા 'અ'કાર ઉમેરાયા પછી જ તેના રૂપાર્યાનો થાય છે અને ણ ઉમેરાતો 'અ'કાર વિકરણ-રૂપ લેવાય છે

- भण् + अ-भण-भणइ (भणति)
 कह् + अ-कह-कहइ (कथयति)
 सम् + अ-समइ (शाम्यति)
 हस् + अ-हस-हसइ (हसति)
 आव् + अ-आव-आवइ (आप्नोति)
 सिच् + अ-सिच-सिचइ (सिध्यति)
 रुन्ध् + अ-रुन्ध-रुन्धइ (रुणद्धि)
 मुस् + अ-मुस-मुसइ (मुष्णाति)
 तण् + अ-तण-तणइ (तनोति)

२ अकारात् सिवाय नाकीना स्वरात् धातुभेदे पण विकरण 'अ' विकल्पे लागे छे

- पा + अ-पाअ-पाअइ, पाइ (पाति)
 जा + अ-जाअ-जाअइ, जाइ (याति)
 धा + अ-धाअ-धाअइ, धाइ (धयति, धावति, दधाति)
 झा + अ-झाअ-झाअइ, झाइ (ध्यायति)
 जम्भा + अ-जम्भाअ-जम्भाइ (जृम्भते)
 वाअ + अ-वाअ-वाअइ, वाइ (वाति)
 मिला + अ-मिलाअ-मिलाअइ, मिलाइ- (म्लायति)
 विक्री + विक्रे + विक्रेअ-विक्रेअइ, विक्रेइ (विक्रीणाति)
 हो + अ-होअ-होअइ, होइ (भवति)
 हो + अ-होअ-होइउण, होउण (भूत्वा)

३ उवर्णात् धातुना अत्य उवर्णनो 'अव्' धाय छे

- णहु-णह्व् + अ-णहव-णहवइ (ह्नुते)
 निणह्वइ (निह्नुते)

હુ-હૃષ્-હવ-હવઃ (જુહોતિ)
 નિહવઃ (નિજુહોતિ)
 ચુ-ચવ્-ચવ-ચવઃ (ન્યવતે)
 રુ-રવ્-રવ-રવઃ (રોતિ)
 કુ-કવ્-કવ-કવઃ (કૌતિ)
 સુ-સવ્-સવ-સવઃ (સુતે)
 પસવઃ (પ્રસુતે)

૪ ઋવર્ણાત ધાતુના અત્ય ઋવર્ણનો 'અર્' થાય છે

કૃ-કર્-કર-કરઃ (કરોતિ)
 ધૃ-ધર્-ધર-ધરઃ (ધરતિ)
 મૃ-મર્-મર-મરઃ (મ્રિયતે)
 ષ્ઠ-ષ્ઠર્-ષ્ઠ-ષ્ઠરઃ (ષ્ઠ્ઠોતિ, ષ્ઠ્ઠુતે)
 સ્ઠ-સ્ઠર્-સ્ઠ-સ્ઠરઃ (સ્ઠરતિ)
 હૃ-હૃર્-હર-હરઃ (હરતિ)
 તૃ-તર્-તર-તરઃ (તરતિ)
 જૃ-જર્-જર-જરઃ (જીર્યતિ)

૫ ઉપાત્યમા ઋવર્ણવાળા ધાતુના ઋવર્ણનો 'અરિ' થાય છે

કૃષ્-કરિસ્-કરિસ્-કરિસઃ (કર્ષતિ)
 મૃષ્-મરિસ્-મરિસઃ (મૃષ્યતે)
 ષ્ઠ્ઠ્-ષ્ઠ્ઠરિસ્-ષ્ઠ્ઠરિસઃ (વર્ષતિ)
 હૃષ્-હરિસ્-હરિસઃ (હૃષ્યતિ)

૬ ધાતુના 'ઇવર્ણ' અને 'ઉવર્ણ'નો અનુક્રમે 'ઇ' અને 'ઓ' થાય છે
 ની-નેઃ (નયતિ)
 નેતિ (નયન્તિ)

उड्डी-उड्डी (उड्डीयते)

उड्डीति (उड्डीयन्ते)

जि-जेऊण (नित्वा)

नी-नेऊण (नीत्वा)

७ केटलाक धातुना उपात्य स्वरनो दीर्घ थाय छे

रूप्-रूप्-रूप्-रूप् (रूप्यति)

तुप्-तुप्-तुप्-तुप् (तुप्यति)

शुप्-शुप्-शुप्-शुप् (शुप्यति)

दुप्-दुप्-दुप्-दुप् (दुप्यति)

पुप्-पुप्-पुप्-पुप् (पुप्यति)

सीसइ (शिप्यते) इत्यादि ।

८ धातुना नियत स्वरने स्थाने प्रयोगानुसारे बीजो स्वर पण थाय छे

वि०-हवइ-हिवइ (भवति)

चिणइ-चुणइ (चिनोति)

सदहण-सदहाण (श्रद्धानम्)

धावइ-धुवइ (धावति),

रवइ-रोवइ (रोदीति) इत्यादि ।

नि०-दा-दे-देइ (ददाति, दाति, द्यति)

ला-ले-लेइ (लाति)

विहा-विहे-बिहेइ (विदधाति, विभाति)

ब्र-बे-बेमि (ब्रवीमि) इत्यादि ।

९ केटलाक धातुओनो अत्य व्यञ्जन प्रयोगानुसारे बेवडो थाय छे

फुटइ (स्फुटति)

बलइ (बलति)

પમીલઈ પમિલ્લઈ (પ્રમીલતિ)

નિમીલઈ, નિમિલ્લઈ (નિમીલતિ)

સમીલઈ, સમિલ્લઈ, (સમીલતિ),

ઉમ્મીલઈ, ઉમ્મિલ્લઈ (ઉન્મીલતિ) इत्यादि ।

નિ૦-નિમ્મઈ (જેમતિ) પરિઅટ્ટઈ (પર્યટ્ટતિ)

સફઈ (શવનોતિ) પલોટ્ટઈ (પ્રલોટ્ટતિ)

લગઈ (લગતિ) લુટ્ટઈ (લુટ્ટતિ)

મગઈ (મૃગયતે) । નટ્ટઈ (નટ્ટતિ)

નસ્સઈ (નશ્યતિ) સિચ્ચઈ (સીચ્યતિ)

કુપ્પઈ (કુપ્યતિ) इत्यादि ।

૧૦ કેટલાક ધાતુઓના (પ્રાય સંસ્કૃતનો વિકરણ ઝમેરાયા પછી
'ચ' છેદાવાળા ધાતુઓના) અત્ય વ્યજનનો પ્રયોગાનુસારે
'જ' થાય છે

સપજ્ઞઈ ('સપચતે)

મિજ્ઞઈ (સ્વિચ્ચતિ)

સિજ્ઞઈ (સિચ્ચતે)

સિજ્ઞિરી (સ્વેત્રી, સ્વેદયિત્રી)

इत्यादि ।

૧૧ ઉપરના નિયમોથી તૈયાર થયેલા ધાતુના અગને વર્તમાનકાલમા
ત્રીંચે 'ના'વેળા કર્તૃબોધક પ્રત્યયો છાગે છે -

૧ જુઓ પૃ૦ ૧૩-ચ, વ્ય, ચ-જ (નિ૦ ૨૭)

૨ પાલિમા 'વતમાના' ના પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે

વરસ્થેપદ

આત્મનપદ

ધ્રુવ૦

યદુવ૦

ધ્રુવ૦

ત્રુવ૦

૧ મિ

મ

મ

મે

૨ સિ

ચ

સે

સે

૩ તિ

અતિ

તે

અને (૨)

-જુઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૧૭૧ નિ૦ ૧૧

	एकव०—	बहुव०—
१ पुरुष	'मि,	मो, मु, म
२ पुरुष	सि, से,	इत्या, ह
૩ पुरुष	इ, ए	न्ति, न्ते, इरे

सर्वपुरुष—सर्ववचन—ज्ज, ज्जा

- ૧ 'મિ' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'આ' થાય છે
- ૨ 'મો', 'મુ' અને 'મ' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'આ' અને 'ઈ' થાય છે
- ૩ ઉપર જણાવેલા બધા પ્રત્યયો પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અત્ય 'અ' નો વિકલ્પે 'એ' થાય છે

[નામના રૂપોમા પાલિમા અને પ્રાકૃતમા સવિશેષ સમાનતા છે તેથી નામના પ્રકરણમા સ્થલે સ્થલે સમાનતા રતાવવા પાલિના રૂપો સવિસ્તર મૂકેલા છે પણ ધાતુના રૂપોમા તેમ નથી, તેથી આ પ્રકરણમા જ્યાં જ્યાં જેટલી સમાનતા છે તેટલો ટંકેસ કરવામા આવે પણ ધાતુના પાલિરૂપોની ધીગતથી નોંધ નહિ કરવામા આવે]

૧ કેટલેક ઠેકાણે 'મિ' પ્રત્યયને બદલે 'મ્' પ્રત્યય પણ વપરાયેલો છે—મર, મરામિ (મિયે) । સક, સકામિ (શક્તોમિ) ।

૨ 'સ' અને 'એ' તથા શૌરસેનીનો 'દે' અને પૈશાચીનો 'તે' પ્રત્યય, ધાતુના અકારાત અગનેજ લગાડવાના છે અર્થાત્ અકારાત સિવાયના ધાતુના અગનેએ બન્ને પ્રત્યયો લાગતા નથી—

પા—સિ—સાસિ । પા + ઇ—પાઈ (પાણે, અને પાણ, રૂપ સાચ નહિ)

૩ કોઈ ઠેકાણે આ 'હિત્યા' પ્રત્યય ત્રીજા પુરુષના ઇકવચનમા વપરાયેલો છે—રોહિત્યા, રોયહ, રોયણ—(રોચતે)

૪ પ્રત્યય ક્વચિત્ ક્વચિત્ ધીજા પુરુષના

નવા જેમકે—સુસહ, સુસહર—(પ્રયતિ)

૪ 'જ્ઞ' અને 'જ્ઞા' પ્રત્યય પર રહેતા તો ધાતુના અકારાત અગના
અત્ય 'અ' નો 'ઁ' થાય છે

શૌરમેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રશમાપમા વર્તમાન-
કાળને લગતી વિશેષતાવાળી પ્રક્રિયા આ પ્રમાણે છે -

શૌરસેની-માગધી

૧ પુ०	મિ	મો, મુ, મ ।
૨ પુ०	'મિ, સે'	ઇત્યા, ધ, હ ।
૩ પુ०	દિ, ઢે	તિ, ન્તે, ઇરે ।

પૈશાચી

૧ પુ०	શૌરસેની પ્રમાણે
૨ પુ०	"
૩ પુ०	નિ, તે શૌરસેની પ્રમાણે

અપભ્રશ

૧ પુ०	ઉ, મિ	હુ, મો, મુ, મ ।
૨ પુ०	હિ, સિ, સે	હુ, હ, ધ, ઇત્યા ।
૩ પુ०	દિ, ઢે, ઇ, ં	હિં તિ, ન્તે, ઇરે ।

પ્રાકૃતમા વર્તમાનકાળના પ્રત્યયો લાગતા ધાતુના અગમા જે જે
ફેરફાર થવાનું જણાવ્યું છે તે બધું શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને
અપભ્રશના વર્તમાનકાળના પ્રત્યયો લાગતા પણ સમજી લેવાનું છે

ધાતુને લાગતા કોઈ પણ પ્રત્યયો લગાડ્યા પહેલાં પણ પ્રાકૃ-
તમા ધાતુને લગતી જે ૩ પ્રક્રિયા (વિકરણ વગેરેની પ્રક્રિયા)

જળાવી છે તે વધી શૌરસેની, પૈશાચી, માગળી અને અપભ્રંશમા
સમજી લેવાની કે,

વ્યંજનાત ધાતુના રૂપાર્થાનો

હસ્

एकवचन

પ્રાકૃતરૂઠ- શૌરમેનીરૂઠ- પૈશાચીરૂઠ- અપભ્રંશરૂઠ-
'માગધીરૂઠ-

૧ પુરુષ-હસમિ,	પ્રાકૃત પ્રમાણે	પ્રાકૃત ગમાણે	હસહ,
હસામિ,			હમેહ,
હસેમિ,			હસમિ,
હસેજ્ઞ,			હસામિ,
હસેજ્ઞા ।			હસેમિ,
			હસેજ્ઞ,
			હસેજ્ઞા ।
૨ પુરુષ-હસસિ,	પ્રાકૃત	પ્રાકૃત	હસહિ,
હસેસિ,	પ્રમાણે	પ્રમાણે	હસેહિ,
હસસે,			હસસિ,
હસેસે,			હસેસિ,
હસેજ્ઞ,			હસસે,
હસેજ્ઞા ।			હસેસે,
			હસેજ્ઞ,
			હસેજ્ઞા ।
૩ પુરુષ-હસદ્,	હસદિ,	હસતિ,	હસદિ,
હસેદ્,	હસેદિ,	હસેતિ,	હસેદિ,

हसण,	हमदे,	हसने,	हसने,
हसेण,	हसेटे,	हसेते,	हमेटे,
हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसेज्ज,	हसद्द,
हमेज्जा ।	हमेज्जा ।	हसेज्जा ।	हसेद्द,
			हसए,
			हसेए,
			हसेज्ज,
			हसेज्जा ।

उद्बचन

प्राकृतम्०— शौरसेनीम्०— पेशाचीम्०— अपभ्रंशम्०—
मागधीम्०—

१ पुरष-हसमो,	प्राकृत	प्राकृत	हसहु,
हसामो,	रूपो	प्रमाणे	हसेहु,
हसिमो,	प्रमाणे		हसमो,
हसेमो,			हसामो,
हसमु,			हसिमो,
हसामु,			हसेमो,
हसिमु,			हसमु,
हसेमु,			हसामु,
हसम,			हसिमु,
हसाम,			हसेमु,
हसिम,			हसम,
हसेम,			हसाम,

हसेज्ज,
हसेज्जा ।

हसिम,
हसेम,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

२ पुरुष-हसइत्था, हसइत्था,
हसित्था, हसित्था,
हसेइत्था, हसेत्था,
हसह, हसध,
हसेह, हसेध,
हसेज्ज, हसह,
हसेज्जा । हसेह,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

शौरसेनी
प्रमाणे
हसइत्था,
हसित्था,
हसेत्था,
हसध,
हसेध,
हसह,
हसेह,
हसहु,
हसेहु,
हसेज्ज,
हसेज्जा ।

३ पुरुष-हसन्ति,
हसेति,
हसिति,
हसते,
प्राकृत
रूपो
प्रमाणे

शौरसेनी
रूपो
प्रमाणे
हसहिं,
हसेहिं,
हसति,
हसेति,

१ नृओ पृ० १६ स्वरलोप नि० ६-हस + इत्था=हसित्था ।

२ प्राकृतना हसति, हसते बगेरे रूपो उपरधी शौरसेनीमा
हसदि, बगेरे रूपो पण प्राय यथासमव थइ दाके छे-जुओ पृ० ३५
नि० (१) न्त=द ।

३ नि० १-हसेति + हसिति ।

હંમેતે,
 હમિતે,
 હમદેરે,
 હસિરે,
 હસેદેરે
 હસેઝ,
 હસેઝા ।

હસિતિ,
 હસતે,
 હંમેતે
 હસિતે,
 હસદેરે.
 હસિરે,
 હમેદેરે,
 હસેઝ,
 હસેઝા ।

આ રીતે આગળ જણાવેલ ત્રણ વ્યંજનાત (ધાતુના) અગોના
 ધર્તમાનવાલનાં રૂપો સમજવાના છે

સ્વરાત ધાતુનાં રૂપાધ્યાનો હો (મુ)

સ્વરાત ધાતુઓની પ્રક્રિયા વ્યંજનાત ધાતુની ('હસ્' ની)
 સરખી છે માત્ર ફેર આ છે

સ્વરાત ધાતુ અને પુરુષબોધક પ્રત્યય—૭ બેની—વધે પણ 'ઝ'
 'ઝા' વિકલ્પે ઉમેરાય છે

૧૧૧૧૧૧૧૧

પ્રાકૃતરૂઁ— શૌરસેનીરૂઁ— પૈશાચીરૂઁ— અપભ્રંશરૂઁ—
 માગધીરૂઁ—

૧ પુરુષ—'હોઅમિ,	પ્રાકૃત	પ્રાકૃત	હોઅઉ
હોઆમિ,	રૂપો	રૂપો	હોઅઉ
હોઅમિ,	પ્રમાણે	પ્રમાણે	હોઅમિ

૧ પેલેથી ત્રણ રૂપો વિકરણવાળા છે અને ચાલી ત્રણ વિકરણ
 વિનાના છે વિકરણ માટે જુઓ પૃ. ૨૪૫ નિ. ૨

(ज) होएजमि,	होआमि
होएजामि,	होएमि
होएज्जेमि,	होएज्जउ, होएज्जमि
होएज्ज,	होएज्जामि
(ज्जा) होएज्जामि,	होएज्जेउ, होएज्जेमि
होएज्जा,	होएज्ज
होमि,	होएज्जाउ, होएज्जामि
(ज) होज्जमि, (हुज्जमि)	होएज्जा
होज्जामि,	होउ
होज्जेमि,	होमि
होज्ज (हुज्ज)	होज्जउ, होज्जमि
(ज्जा) होज्जामि	होज्जामि
होज्जा (हुज्जा)	होज्जेउ, होज्जेमि
	होज्ज
	होज्जाउ, होज्जामि
	होज्जा ।

एकवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुत्प-होआसि	प्राकृत	प्राकृत	होआहि,
होएसि	रूपो	रूपो	होएहि,
होअसे	प्रमाणे	प्रमाणे	होआमि
होएसि			होएमि
होएज्जमि			होअमे
होएज्जेमि			होएजे

होएज्जमे
 होएज्जेमे
 होएज्जासि
 होसि
 होज्जसि
 होज्जेमि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा

होएज्जहि
 होएज्जेहि
 होएज्जमि
 होएज्जेमि
 होएज्जसे
 होएज्जेमे
 होएज्जनाहि
 होएज्जनामि
 होहि,
 होसि
 होज्जाहि, होज्जासि
 होज्जेहि, होज्जेमि
 होज्जसे
 होज्जेसे
 होज्जाहि, होज्जासि
 होज्ज
 होज्जा ।

३ परप-होअइ	होअटि	हाअति	होअइ, होअदि
होएइ	होएटि	होएति	होएइ, होएटि
होअए	होअदे	होअने	होअए, होअडे
होएए	होएटे	होएते	होएए, होएटे
होएज्जइ	होएज्जटि	होएज्जति	होएज्जइ, होएज्जदि
होएज्जेइ	होएज्जेदि	होएज्जेति	होएज्जेइ, होएज्जेदि
होएज्जए	होएज्जदे	होएज्जते	होएज्जए, होएज्जदे
होएज्जेइ	होएज्जेदे	होएज्जेते	होएज्जेइ, होएज्जेदे

होएज्नाइ	होएज्नादि	होएज्नाति	होएज्नाइ, होएज्नादि
होइ	होदि	होति	होइ, होदि
होज्जइ	होज्जदि	होज्जति	होज्जइ, होज्जदि
होज्जेइ	होज्जेदि	होज्जेति	होज्जेइ, होज्जेदि
होज्जए	होज्जदे	होज्जते	होज्जए, होज्जदे
होज्जेए	होज्जेदे	होज्जेते	होज्जेए, होज्जेदे
होज्नाइ	होज्नादि	होज्नाति	होज्नाइ, होज्नादि
होज्ज	होज्ज	होज्ज	होज्ज
होज्जा	होज्जा	होज्जा	होज्जा

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—होअमु	प्राकृत	प्राकृत	होअहु
होआमु	रूपो	रूपो	होएहु
होइमु, होएमु	प्रमाणे	प्रमाणे	होअमु
होअमो			होआमु
होआमो			होइमु
होइमो, होएमो			होएमु
होअम			होअमो
होआम			होआमो
होइम, होएम			होइमो
होएज्जमु			होएमो
होएज्जामु			होअम
होएज्जिमु			होआम

होएजेमु
 होएज्जमो
 होएज्जामो
 होएज्जिमो
 होएजेमो
 होएज्जम
 होएज्जाम
 होएज्जिम
 होएज्जेम
 होमु
 होमो
 होम
 होज्जमु
 होज्जामु
 होज्जिमु
 होज्जेमु
 होज्जमो
 होज्जामो
 होज्जिमो
 होज्जेमो
 होज्जम
 होज्जाम
 होज्जिम
 होज्जेम
 होज्ज

हाइम
 होएम
 होएज्जहु
 होएज्जेहु
 होएज्जमु
 होएज्जामु
 होएज्जिमु
 होएज्जेमु
 होएज्जमो
 होएज्जामो
 होएज्जिमो
 होएज्जेमो
 होएज्जम
 होएज्जाम
 होएज्जिम
 होएज्जेम
 होहु
 होमु
 होमो
 होम
 होज्जहु
 होज्जेहु
 होज्जमु
 होज्जामु
 होज्जिमु

होज्जा

होज्जेमु
 होज्जमो
 होज्जामो
 होज्जिमो
 होज्जेमो
 होज्जम
 होज्जाम
 होज्जिम
 होज्जेम
 होज्जाहु
 होज्ज
 होज्जा ।

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पेशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—

मागधीरू०—

१ पुरुष—होअह	होअह, होअध	शौरसेनी	होअहु
होएह	होएह, होएध	प्रमाणे	होअेहु
होएज्जह	होएज्जह, होएज्जध		होएज्जहु, होएज्जेहु
होएज्जेह	होएज्जेह, होएज्जेध		होएज्जाहु
होएज्जाह	होएज्जाह, होएज्जाध		होज्जहु, होज्जेहु
होज्जह	होज्जह, होज्जध		होज्जाहु
होज्जेह	होज्जेह, होज्जेध		होहु
होज्जाह	होज्जाह, होज्जाध		होअह, होअध
होह	होह, होध		होएह, होएध
होअइत्या	होअइत्या		होएज्जह, होएज्जध

होएइत्या	होएइत्या	होएजेर, होएजेव
होएजइत्या	होएजइत्या	होएजाह, होएजाव
होएजेइत्या	होएजेइत्या	होजनह, होजनव
होएज्नाइत्या	होएज्नाइत्या	होजनेह, होजनेव
होजनइत्या	होजनेइत्या	होज्नाह, होज्नाव
होज्नेइत्या	होजनइत्या	होह, होव
होज्नाइत्या	होज्नाइत्या	होअइत्या
होइत्या (होत्या ^१)	होइत्या	होएइत्या
होजन	होजन, होज्ना	होएजइत्या
होज्ना		होएजेइत्या
		होएज्नाइत्या
		होज्नेइत्या
		होजनइत्या
		होज्नाइत्या
		होइत्या
३ पुरप-होअति	प्राकृत	शौरसेनी
होएति	रूपो	प्रमाणे
होअते	प्रमाणे	होअहिं
होएते		होएहिं
होअइरे		होएज्नाहिं
होएइरे		होएजेहिं
होएज्नाति		होएज्नाहिं
		होजनहिं
		होज्नेहिं

१ आ प्रयोग आग्रप्रथोमा 'अभूत्' अर्थमा वपराएलो छे—
जूओ भूतकाळनु प्रकरण पृ० २६४

२ जूओ पृ० २५३, २ टिप्पण

होएज्जैति	होएज्जाहिं
होएज्जते	होहिं
होएज्जैते	होअंति, होएंति
होएज्जइरे	होअते, होएते
होएज्जेइरे	होअइरे, होएइरे
होएज्जाति	होएज्जति, होएज्जैति
होएज्जाते	होएज्जते, होएज्जैते
होएज्जाइरे	होएज्जइरे, होएज्जेइरे
होंति (हुति)	होएज्जाति
होंते (हुते)	होएज्जाते
होइरे	होएज्जाइरे
होज्जति, होज्जैति	होंति (हुति)
होज्जते, होज्जैते	होंते (हुते)
होज्जइरे, होज्जेइरे	होइरे
होज्जाति	होज्जति, होज्जैति
होज्जाते	होज्जते, होज्जैते
होज्जाइरे	होज्जइरे, होज्जेइरे
होज्ज	होज्जाति
होज्जा ।	होज्जाते
	होज्जाइरे
	होज्ज
	होज्जा

ए रीते दरेक स्वरान्त धातुनी (दा, पा, नी, ...)
 बधी प्रक्रिया ' हो ' नी पेठे

ભૂતકાલ

(સ્વરાત અને વ્યજનાત ધાતુને લાગતા પ્રત્યયો)

૧ સસ્કૃતમા ભૂતકાલના ઘ્રણ પ્રકાર છે, જેમકે—અસ્તનભૂત, અદ્યતનભૂત અને પરીક્ષભૂત. એ ઘ્રણે કાલના પ્રત્યયો અને પ્રક્રિયા પળ સસ્કૃતમાં તદ્દન જૂઠાં જૂઠાં છે પરંતુ પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી કે અપભ્રંશ માપામા તેમ નથી તેમા તો તે ઘ્રણે કાલ માટે એક સરખા જ પ્રત્યયો છે એટલું જ નહિ પણ તે ઘ્રણે કાલના, ઘ્રણે પુરુષોના અને ઘ્રણે વચનોના પણ એક સરખા જ પ્રત્યયો છે અર્થાત્ ભૂતકાલની પ્રક્રિયા કે રૂપમા પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરે માપામા ક્યાય કશો ભેદ જણાતો નથી

પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશમા ભૂતકાલના એ પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે —

૧ પુ.	}	ઈઅ	(વ્યજનાત ધાતુને લાગતો પ્રત્યય)
૨ પુ.			
૩ પુ.			
,,	}	સી, હી, હીઅ	(સ્વરાત ધાતુને લાગતા પ્રત્યયો)

૧ કોઈનો મત એવો છે કે, વર્તમાનકાલની પેઠે ભૂતકાલમા પણ 'અ' અને 'જા' પ્રત્યય વપરાય છે —હોઅ, હોજા—(અભૂત)

૨ પાલિમા ત્રીજા પુરુષના એકવચનમાં 'ઈ' અને 'દ' એમ બે પરસ્મૈપદી પ્રત્યયો છે અને એ, પ્રાકૃતના 'ઈઅ' પ્રત્યય સાથે મળતા આવે છે પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૧૭ નિ૦ ૧૭૬

૩ પાલિમા ત્રીજા પુરુષના અને ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા પરસ્મૈપદી 'મિ' પ્રત્યય વપરાયેલો છે અને એ, પ્રાકૃતના 'સી' પ્રત્યય સાથે મળતો આવે છે જેમ પ્રાકૃતમા ઘ્રણે પુરુષમા એક સરખો 'સી' પ્રત્યય સ્વરાત ધાતુને લગાડવામા આવે છે તેમ પાલિમા ઘ્રણે પુરુષમા એક સરખો 'સિ' પ્રત્યય સ્વરાત ધાતુને લગાડવામા આવે છે માત્ર પાલિનો એ 'સિ' પ્રત્યય પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા અનુસ્વારવાળો (સિ) વપરાય છે એટલો જ ભેદ છે પાલિપ્ર૦ ૨૧૮ નિ૦ ૧૭૯

व्यजनात् धातु-हस + ईअ-हसीअ ।

वर + ईअ-करीअ ।

भण् + ईअ-भणीअ ।

ए रीते व्यजनात् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

स्वरात् धातु-हो + सी-होसी } हो + ही-होही } हो + हीअ-होहीअ }
होअसी } होअही } होअहीअ }

पा + सी-पासी } पा + ही-पाही } पा + हीअ-पाहीअ }
पाअसी } पाअही } पाअहीअ }

ठा + सी-ठासी } ठा + ही-ठाही } ठा + हीअ-ठाहीअ }
ठाअसी } ठाअही } ठाअहीअ }

ने + सी-नेसी } ने + ही-नेही } ने + हीअ-नेहीअ }
नेअसी } नेअही } नेअहीअ }

लासी, लाही, लाहीअ, लाअसी, लाअही, लाअहीअ ।

उड्डे + सी-उड्डेसी, उड्डेअसी, उड्डेही, उड्डेअही, उड्डेहीअ,
उड्डेअहीअ ।

ए रीते स्वरार्त् धातुना भूतकालना रूपो साधवाना छे

[उपर जणावेला भूतकालना प्रत्ययो करता केटलाक जूदा
प्रत्ययो पण आर्पग्रथोमा वपराएला छे, आर्परूपोमा विशेषे करीने

पालिरूपो

एकव०

१ अहोसि

२ अहोसि

३ अहोसि

ત્યા, હત્ય, હત્યા, હમ્ અને અમ્, ૯ ચાર પ્રત્યયો વપરાયેલા છે તેમા 'ત્યા' અને 'હત્યા,' ઘણે ઠેકાણે એકવચનમાં વપરાયા છે અને 'હમ્' તથા 'અમ્' ઘણે ઠેકાણે બહુવચનમાં વપરાયા છે ૯ જાતના કેટલાક આર્યરૂપો જોવાથી એવું અનુમાન થાય છે જ્યાં કે, ગ્રીકા પુરુષના એકવચનમા 'ત્યા' અને 'હત્યા' વપરાયા છે અને બહુવચનમા 'હમ્' અને 'અમ્' વપરાયા છે એમકે.—

'હો + ત્યા—હોયા (અમવત્, અમૂત્, અમૂવ)

મુજા + હત્યા—મુજિત્યા (મુજિવાન્)

૧ આ 'હોત્યા' 'પહારિત્ય' 'વિહરિત્યા' ઘણે એકવાની રૂપોની અને 'કરિમ્' 'પુચ્છિમ્' 'આદમ્' ઘણે બહુવચની રૂપોની સાધના પાલિવ્યાકરણ દ્વારા શોધી શકાય છે પાલિભાષામાં ગ્રીકા પુરુષના એકવચનમા આત્મનપદી 'હત્ય' અને બહુવચનામા પરસ્મેપદી 'હમ્,' 'હમ્,' અને 'અમ્' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ઉચ્ચુત્ આપરૂપોમા વપરાયેલા 'હત્યા' પાલિના ૯ 'હત્ય'નું રૂપાતર બળાય છે, 'પહારિત્ય' રૂપમા તો પાલિનો જોવાને લેવો 'હત્ય' પ્રત્યય જ વપરાયેલો છે અને પાલિના 'હમ્' અને 'અમ્' ૯ શે પ્રત્યયો ઇમને ઇમ ૯ આપરૂપોમા વપરાયા છે એમ સસ્કૃતમા ઘસ્તરી, અઘતની અને ક્રિયાતિપત્તિના રૂપારૂપાનોમા ધાતુની પૂર્વે 'અ' ઉમેરાય છે તેમ પાલિમા છે પણ પ્રાકૃતમા નથી

પાલિરૂપો મૂ

એકવ. ૩ અમવિત્ય ('હત્ય' પ્રત્યયવાલુ)

બહુવ. ૨ અગમિમ્, અગમમ્ ('હમ્' અને 'અમ્' પ્રત્યયવાલુ)

—જૂઓ પાલિપ્ર. ૦ પૃ. ૨૧૭ નિ. ૧૭૫-૧૭૭ તથા પૃ. ૨૨૦ 'ગમ'નાં રૂપો અને ટિપ્પણ,

રી + ઇત્યા—રીઠિત્યા (અરયિષ્ઠ)

વિહર્ + ઇત્યા—વિહરિત્યા (વિહૃતવાન્)

સેષ્ + ઇત્યા—સેવિત્યા (સેવિતવાન્)

પહાર્ + ઇત્ય=પહારેત્થ (પ્રવારિતવાન્)

ગમ્-ગચ્છ + ઇસુ-ગર્ચિસુ (અગચ્છન્, અગમન્, જગ્મુ)

પ્રચ્છ-પુચ્છ + ઇસુ-પુર્ચિસુ (પૃષ્ઠવન્ત)

કૃ-કર + ઇસુ-કર્ચિસુ (અકુર્વન્, અકાર્પુ, ચકુ)

નૃત્ય્-નચ્ચ + ઇસુ-નર્ચિસુ (નૃત્તવન્ત)

ઘ્રૂ-આહ + અસુ-આહસુ (આહુ)

સંસ્કૃતમા ભૂતકાલના જે રૂપાણ્યાનો તૈયાર થાય છે, તે ઉપરથી સીધી રીતે પણ વર્ણવિકારના નિયમો દ્વારા પ્રાકૃતરૂપાણ્યાનો બનાવી શકાય છે જેમકે —

સં- અત્રવીત્-	અત્રવૈ (પ્રા૦)
અકાર્પાત્-	અકાસી („)
અભૂત્-	અહૂ („)
અવોચત્-	અવોચ („)
અદ્રાક્ષુ -	અટક્ષૂ („)
અકાર્પમ્-	અકરિસ્ત („) ઇત્યાદિ

પ્રાચીન પ્રાકૃતમા-આર્પગ્રથોમા-આવા રૂપાણ્યાનો ઘણા વપરાયેલા છે

૧. મીઠેમચદ્રે પોતાના પ્રાકૃત-આકરણમા આ આર્પરૂપો માટે કોઈ જાતનો ઉલ્લેખ કર્યો જણાતો

૧ પ્રા૦ ૩૪

ત્યા, ઇત્ય, ઇત્યા, ઇસુ અને અસુ, એ ચાર પ્રત્યયો વપરાયેલા છે તેમા 'ત્યા' અને 'ઇત્યા,' ઘણે ઠેકાણે એકવચનમા વપરાયા છે અને 'ઇસુ' તથા 'અસુ' ઘણે ઠેકાણે બહુવચનમા વપરાયા છે એ જાતના કેટલાક આર્પરૂપો જોવાથી એવું અનુમાન વાધી શકાય છે કે, ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા 'ત્યા' અને 'ઇત્યા' વપરાયા છે અને બહુવચનમા 'ઇસુ' અને 'અસુ' વપરાયા છે જેમકે —

‘હો + ત્યા—હોન્યા (અમવત્, અમૂત્, અમૂવ)

મુજ્ઞ + ઇત્યા—મુજ્ઞિત્યા (મુક્તવાન્)

૧ આ 'હોત્યા' 'પહારિત્ય' 'વિહરિત્યા' વગેરે એકવચની રૂપોની અને 'કરિસુ' 'પુર્ચ્છિસુ' 'આદસુ' વગેરે બહુવચની રૂપોની સાધના પાલિવ્યાકરણ દ્વારા શોધી શકાય છે પાલિમાયામાં ત્રીજા પુરુષના એકવચનમા આત્મનેપદી 'ઇત્ય' અને બહુવચનમા પરસ્મેપદી 'ઇસુ,' 'ઇસુ,' અને 'અસુ' પ્રત્યયો વપરાયેલા છે ઉપર્યુક્ત આપરૂપોમાં વપરાયેલો 'ઇત્યા' પાલિના ઇ 'ઇત્ય' નું રૂપાંતર લગાય છે, 'પહારિત્ય' રૂપમા તો પાલિનો જોવોને તેવો 'ઇત્ય' પ્રત્યય જ વપરાયેલો છે અને પાલિના 'ઇસુ' અને 'અસુ' એ બે પ્રત્યયો એમને એમ ઇ આર્પરૂપોમા વપરાયા છે જેમ સંસ્કૃતમા હ્યસ્તની, અત્રતની અને ત્રિયાતિપત્તિના રૂપાણ્યાનોમા ધાતુની પૂર્વે 'અ' ઉમેરાય છે તેમ પાલિમા છે પણ પ્રાકૃતમા નથી

પાલિરૂપો મૂ

એકવ. ૩ અમવિત્ય ('ઇત્ય' પ્રત્યયવાલુ)

બહુવ. ૩ અગમિસુ, અગમસુ ('ઇસુ' અને 'અસુ' પ્રત્યયવાલુ)

—જુઓ પાલિપ્ર. પૃ. ૨૧૭ નિ. ૧૭૫-૧૭૭ તથા પૃ. ૨૨૦ 'ગમ' નો રૂપો અને ટિપ્પણ,

री + इत्या-रीइत्या (अरयिष्ट)

विहर् + इत्या-विहरित्था (विहृतवान्)

सेव् + इत्या-सेवित्था (सेवितवान्)

पहार् + इत्य=पहारेत्थ (प्रधारितवान्)

गम्-गच्छ + इमु-गच्छिषु (अगच्छन्, अगमन्, जग्मु)

प्रच्छ-पुच्छ + इमु-पुच्छिषु (पृष्टवन्त)

कृ-कर + इमु-करिषु (अकुर्वन्, अकार्षु, चक्रु)

नृत्य-नच्च + इमु-नर्चिषु (नृत्तवन्त)

ब्रू-आह + अमु-आहसु (आहु)

सम्कृत्रमा भूतकालना जे रूपाख्यानो तैयार थाय छे, ते उप-
रथी सीधी रीते पण वर्णविकारना नियमो द्वारा प्राकृतरूपाख्यानो
बनावी शकाय छे जेमके —

सं०- अत्रवीत्-	अव्ववी (प्रा०)
अकार्षीत्-	अकासी („)
अभूत्-	अहू („)
अवोचत्-	अवोच („)
अद्राक्षु -	अदक्खु („)
अकार्षम्-	अकरिस्स („) इत्यादि

प्राचीन प्राकृतमा-आर्षग्रथोमा-आवा रूपाख्यानो घणा वप-
राएछा छे

१ श्रीहेमचन्द्रे पोताना प्राकृत-व्याकरणमा आ आर्षरूपो
भाटे कोइ जातनो उल्लेख कया जणातो नथी

૨ પુ૦	હિસિ, હિસે'	હિત્યા, હિહ
૩ પુ૦	હિહ, હિણ	હિંતિ, હિંતે, હિહરે
સર્વપુરુષ	} જા, જા	
સર્વવચન		

શૌરસેની અને માગધીના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો

શૌરસેનીના વર્તમાનકાલના પ્રત્યયોની આદિમા 'સિ' ઉમેરવાથી તે બધા પ્રત્યયો ભવિષ્યત્કાલના થાય છે એ ઉપરાંત પહેલા પુરુષના એકવચનમા એક 'સ' પ્રત્યય જુદો પણ છે. જેમકે,

૧ પુ૦	સસ, સિમિ'	સિમો, સિમુ, સિમ ।
૨ પુ૦	સિસિ, સિસે	સિહ, સિધ, સિહત્યા ।
૩ પુ૦	સિદિ, સિદે	સિંતિ, સિંતે, સિંદરે ।

૧ પ્રાકૃત, શૌરસેની વગેરેના 'સે' 'ણ' તથા 'દે' પ્રત્યયો માટે જૂઓ પૃ૦ ૨૪૯, ૨ ટિપ્પણ

૨ સંસ્કૃતના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો અને પાલિના ભવિષ્યત્કાલના પ્રત્યયો એક સરખા છે, માત્ર સંસ્કૃતના 'સ્ય' ને રદલે પાલિમા 'સ' વપરાય છે

પરસ્મૈપદ	{	૧ સ્સામિ	સ્સામ	}	,
		૨ સ્સસિ	સ્સથ		
		૩ સ્સતિ	સ્સતિ		
આત્મનેપદ	{	૧ સ્સ	સ્સામ્હે	}	
		૨ સ્સસે	સ્સાહે		
		૩ સ્સતે	સ્સતે		

શૌરસેનીના ઉપર જણાવેલા પ્રત્યયો સાથે પાલિના આ પ્રત્યયો મળતા આવે છે —

રૂપાખ્યાનો—

મળ

એકવચન

પ્રાકૃતરૂઁ— શૌરસેનીરૂઁ— પૈશાચીરૂઁ— અપભ્રંશરૂઁ—

માગધીરૂઁ—

૧ પુરુષ—મણિસ્સ,	મણિસ્સ	શૌરસેની	મણિસડ,
મળેસ્સ,	મળેસ્સ	પ્રમાણે	મળેસડ,
મણિસ્સામિ,	મણિસ્સિમિ		મણિસ્સિડ
મળેસ્સામિ,	મળેસ્સિમિ		મળેમ્સિડ
મણિહામિ,			મણિસમિ
મળેહામિ,			મળેસમિ
મણિહિમિ,			મણિમ્સિમિ
મળેહિમિ			મળેમ્સિમિ

સર્વ પુરુષ અને	{	મળેજ્ઞ
સર્વ વચન		મળેજ્ઞા

૨ પુરુષ—મણિહિસિ	મણિસ્સિસિ	શૌરસેની	મણિસહિ,
મળેહિસિ	મળેસ્સિસિ	પ્રમાણે	મળેસહિ,
મણિહિસે	મણિમ્સિસે		મણિસ્સિહિ
મળેહિસે	મળેસ્સિસે		મળેમ્સિહિ
			મણિસસિ
			મળેસસિ
			મણિસ્મિસિ
			મળેમ્સિમિ
			મણિસસે
			મળેસસે

			भणिमिसे
			भणेमिसे
१ पुरुष—भणिहिइ	भणिसिदि	भनेय	भणिसदि
भणेहिइ	भणेमिदि		भणेसदि
भणिहिण	भणिसिदे		भणिसदे
भणेहिण	भणेमिदे		भणेमदे
			भणिसइ
			भणेसइ
			भणिसण
			भणेसण
			भणिसिदि
			भणेसिदि
			भणिमिदे
			भणेसिदे
			भणिसिइ
			भणेमिइ
			भणिमिण
			भणेसिण

बहुवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पैशाचीरू०— अपभ्रंशरू०—
मागधीरू०—

१ पुरुष—भणिस्सामो	भणिसिमो	शौरसेनी	भणिसहु
भणेस्सामो	भणेमिमो	प्रमाणे	भणेसहु
भणिहामो	भणिसिमु		भणिसिहु
भणेहामो	भणेसिमु		भणेसिहु

भणेस्सिह
 भणिसध
 भणेसध
 भणिसिध
 भणेम्सिध
 भणिसइत्था
 भणेसइत्था
 भणिम्सिइत्था
 भणेस्सिइत्था
 भणिसहिं
 भणेसहिं
 भणिसिहिं
 भणेस्सिहिं
 भणिसत्ति
 भणेसत्ति
 भणिसिस्सति
 भणेम्सिस्सति
 भणिसते
 भणेसते
 भणिम्सिस्सते
 भणेम्सिस्सते
 भणिसइरे
 भणेसइरे
 भणिम्सिइरे
 भणेम्सिइरे

३ पुत्तप—भणिहिंति भणिसिस्सति शौरसेनी
 भणेहिंति भणेस्सिस्सति प्रमाणे
 भणिहिते भणिसिस्सते
 भणेहिते भणेस्सिस्सते
 भणिहिइरे भणिसिस्सइरे
 भणेहिइरे भणेस्सिस्सइरे

['જ્ઞ' અને 'જ્ઞા' નો ઉપયોગ પ્રાકૃતની પેઠે શૌરસેની વગેરે બધી ભાષાઓમાં કરવાનો છે]

ए रीते, व्यजनात धातुनां भविष्यत्काळना बधी जातनां रूपो समजवाना છે અને प्राकृतरूपोनो (भणिहिइ वगेरेनो) उपयोग अपभ्रशमा यथासभव थइ शके છે

હો (भू)

स्वरात धातु અને પુરુષબોધક પ્રત્યય—ए वेनी—बधे भविष्यत्काळमा पण 'ज्' અને 'ज्ञा' विकल्पे आवे છે.

આગલ જણાવેલા નિયમો પ્રમાણે 'હો' ધાતુના (બધા સ્વરાત ધાતુના) છ અગો થાય છે અને તે છ અગોને ભવિષ્યત્કાલના પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડવાથી અને ए પ્રત્યયનિમિત્તક થતો ફેરફાર ए अगोमा करवाથી સ્વરાત ધાતુના બધા રૂપાર્થના તૈયાર થાય છે

छ अगो हो—हो, होअ, होएज्ज, होएज्जा, होज्ज, होज्जा

पा—पा, पाअ, पाएज्ज, पाएज्जा, पाज्ज, पाज्जा

नी—नी, नीअ, नीएज्ज, नीएज्जा, निज्ज, निज्जा

[बधा स्वरात धातुना छ छ अगो उपर्युक्त रीते करी लेवाना है]

जे रीते 'भण्' ना बधी जानना रूपो आगळ बताववामा आल्या છે તે જ રીતે आ छ ए अगना प्रत्येकना बधी जातना रूपो बनावी लेवाना છે જેમકે,

एकवचन

प्राकृतरू०— शौरसेनीरू०— पैशाचीरू०— अपभ्रशरू०—

मागधीरू०—

१ प्रप—होस्स	होस्सिमि	शौरसेनी	होसउ
होइस्स	होइस्सिमि	प्रमाणे	होइमउ

હોણમ્સ	હોણસિમિ	હોણસઠ
હોણજિમ્સ	હોણજિમ્સિમિ	હોણજિમઠ
હોણજેમ્સ	હોણજેમ્સિમિ	હોણજેમઠ
હોણજામ્સ (જમ્સ)	હોણજા (જ) સિમિ	હોણજાસઠ
હોજિમ્સ	હોજિમ્સિમિ	હોજિમઠ
હોજેમ્સ	હોજેમ્સિમિ	હોજેસઠ
હોજામ્સ (જમ્સ)	હોજા (જ) સિમિ	હોજાસઠ

[પ્રાકૃત, શૌરસેના, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશનો માત્ર એક જ પ્રત્યય લગાડીને નમૂનારૂપે ‘હો’ ના ઇ ઉઘ અગના રૂપો ઉપર આપેલ છે, એ જ પ્રકારે દરેક પ્રત્યય લગાડીને ‘હો’ ના (સ્વરાત ધાતુના) બધા રૂપો સમજી લેવાના છે]

એ જ રીતે ‘હો’ ની પેઠે પા, લા, ઢા, મિલા, ગિલા અને વા વગેરે સ્વરાત ધાતુઓના ત્રેકના છ છ અગો કરી બધા રૂપાણ્યાનો બનાવી લેવાના છે

ભવિષ્યત્કાલનાં સમ્કૃત સિદ્ધરૂપોને પણ વર્ણવિચારના નિયમો લગાડી પ્રાકૃતમા વાપરી શકાય છે જેમકે —

સૌ— યોક્ષ્યામ = યોક્ષ્યામો (પ્રા૦)

ભવિષ્યતિ = ભવિષ્યસિદ્ધ (,,)

કરિષ્યતિ = કરિષ્યસિદ્ધ (,,)

ચરિષ્યતિ = ચરિષ્યસિદ્ધ (,,)

ભવિષ્યમિ = ભવિષ્યસામિ (,,) इत्यादि

આર્યગ્રંથોમા કેટલાક રૂપો તો આ જ પ્રકારના ઘણાંજ છે

ક્રિયાતિપત્તિ—(પરીક્ષમવિષય)

જ્યારે શરતવાળા બે વાક્યોનું એક સંયુક્ત વાક્ય બનેલું હોય અને તેમાં દેખાતી બન્ને ક્રિયાઓ કોઈ સાંકેતિક ક્રિયા જેવી જણાતી હોય ત્યારે આ ‘ક્રિયાતિપત્તિ’ નો પ્રયોગ થાય છે

પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને
અપભ્રંશના પ્રત્યયો:

સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન } જા, જા, અન્ત, માણ

ઘાતુને ‘ન્ત,’ ‘માણ’ પ્રત્યય લાગ્યા પછી તૈયાર થયેલ અકારાત અગના તે તે ભાષા પ્રમાણે નામની પ્રથમા વિભક્તિ જેવા જ રૂપાત્માનો થાય છે

વ્યજનાત—મળેજા, મળેજ્જા, મળતો, મળમાણો } સર્વ પુરુષ, સર્વ વચન
સ્વરાત—હોજા, હોજ્જા, હોંતો, હોમાણો } ” ”

‘આજ્ઞાર્થ

૧ પુરુષ— મુ

મો

૧ પાલિમાં ઘણાં આજ્ઞાર્થ અને વિધ્યર્થ પ્રત્યયો આ પ્રમાણે છે

આજ્ઞાર્થ

વિધ્યર્થ

પરસ્મૈપદ { ૧ મિ મ ઇચ્છામિ (પ્રા० ઇચ્છામિ) ઇ, ઇચ્છામ (પ્રા० ઇચ્છામ)
 { ૨ હિ થ ઇચ્છાસિ (પ્રા० ઇચ્છાસિ) ઇ, ઇચ્છાથ (પ્રા० ઇચ્છાથ)
 { ૩ તુ અતુ ઇચ્છ (પ્રા० ઇચ્છ) ઇ, ઇચ્છુ

આત્મેપદ { ૧ ઇ આમધે ઇચ્છ, ઇ ઇચ્છામ્હે
 { ૨ સ્તુ ઘ્હો ઇચ્છો ઇચ્છ-હો
 { ૩ ત અત પચ ઇચ્છ

—નૂઓ પાલિમં ૫૦ ૧૧૧ પદ્યમી તથા ૫૦ ૧૦૪ સત્તમી

૨ પુરુષ— મુ, *હજનમુ, *હજનહિ, *હજને હિ હ
(અપ૦ ૪, ૩, ૫)

૩ પુરુષ— ડ (ગૌ૦ દુ) ન્દુ
સર્વે પુરુષ, સર્વે વચન—મ, ગતા

ઉપરના વાકા પ્રત્યયો પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના અંત્ય
'અ' નો 'એ' થાય છે

'મુ' અને 'મો' પ્રત્યય પર રહેતા ધાતુના અકારાત અગના
અત્ય 'અ' નો 'આ' અને 'હ' વિસ્તરે થાય છે

અકારાત અગને સ્ત્રોત્થા 'હિ' પ્રત્યયનો સ્ત્રોપ થાય છે.

હસ—

૧ પુ૦— હસામુ, હસિમુ, હસામો, હસિમો,
 હસેમુ, હસમુ હસેમો, હસમો

૨ પુ૦— હમમુ, હસેમુ, હસદ, હસેદ.
 હસેજનમુ, હસેજનહિ,
 હસેજને, હસ

૩ પુ૦— હસડ, હસેડ હસણ, હસેણ

સર્વે પુ૦ સર્વે વચન—હસેજન, હસેજમા

પાલિના વિષયપ્રત્યયો થોડા રૂપાતર સાથે પ્રાકૃતમા વપરાયા છે.
પ્રાકૃતમા ધાતુના વિધ્યર્થક રૂપોમાં 'એ' 'અજ્ઞ' અને 'અજ્ઞા' નો અગ
આથે છે તે પાલિના 'અય' અને 'અયા' નુ જવાબવાલુ રૂપાતરમાત્ર
છે અને જ પાલિપ્રત્યયો સાથે ચસાયેલુ છે

• આ પ્રત્યે પ્રત્યયો ધાતુના અકારાત અગને જ સાથે છે

'કોઈ' કેશને સો 'જ' ને ચદલે 'આ' પણ થઈ જાય છે
જેમકે—મુણ—'મુણેડ' ને ચદલે મુણાડ (મુણોડ)

હો—

૧ પુ૦—	હોઆમુ, હોઈમુ, હોઈમુ, હોઅમુ, 'હોઈજનામુ, હોઈજિમુ, હોઈજનેમુ, હોઈજનમુ, હોજનામુ, હોજિમુ, હોજનેમુ, હોજનમુ, હોમુ, હોજન, હોજના	હોઆમો, હોઈમો, હોઈમો, હોઅમો, હોઈજનામો, હોઈજિમો, હોઈજનેમો, હોઈજનમો, હોજનામો, હોજિમો, હોજનેમો હોજનમો, હોમો, હોજન, હોજના
--------	--	--

પૂર્વ પ્રમાણે 'હો' ના છ અગો બનાવી આજ્ઞાર્થના બધા રૂપા-
ર્યાનો 'હસ' ની પેઠે સાધવાના છે અને એ રીતે બધા સ્વરાત
ધાતુના (દા, ળા, પા વગેરેના) રૂપાર્યાનો સમજવાના છે

[શૌરસેનીનો પ્રત્યય માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રશમા પળ
વાપરવાનો છે]

શૌરસેની, માગધી અને પૈશાચીના રૂપાર્યાનો

હસ્

૧ પુ૦	હસામુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હસામો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પુ૦	હસસુ વગેરે " "	હસહ વગેરે " "
૩ પુ૦	હસદુ, હસેદુ	હસદુ વગેરે " "

અપભ્રશનાં રૂપાર્યાનો

૧ પુ૦	હસામુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હસામો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પ૦	હસિ, હસુ, હસે, હસસુ	હસહ વગેરે " "
	વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	

૩ પુ૦	‘હસટ, હસેટ, હમઝ, હસેઝ	‘હસતુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
-------	--------------------------	--------------------------------

હો

૧ પુ૦	હોઆમુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે હોહ, હોઝ, હોણ,	હોઆમો વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૨ પુ૦	હોઅસુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે	હોઅહ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે
૩ પુ૦	હોઅદુ, હોણ્ડ હોઅઝ, હોણ્ઝ	હોઅતુ વગેરે પ્રાકૃત પ્રમાણે

ए रीति दरेक व्यजनात अने म्वरात बातुओना रूपो करी
लेवाना छे

विध्यर्थनी बधी प्रक्रिया आज्ञार्थना जेवी छे, विशेष ए छे के,
सर्वपुरुष अने सर्ववचनमा एक ‘ज्जइ’ प्रत्यय बधारे लागे छे, ए
‘ज्जइ’ प्रत्यय पर रहेता पूर्वना ‘अ’ ‘ए’ थाय छे
सर्वपुरुष { होज्जइ, होज्ज, होज्जा (भवेत्)
सर्ववचन { हसेज्जइ, हसेज्ज, हसेज्जा (हसेत्)

[आर्यग्रथोमा वि यर्थसूचक केटलाक खास रूपो मळी आवे
छे, ते आ छे —

૧ જૂઓ પૃ૦ ૧૦ અસયુક્ત ‘કાદિ’ લોપ—હસદુ=હસઝ

૨ જૂઓ, પૃ૦ ૩૫ ન્ત=ન્દ નિ. (૧)

સિયા	(મ્યાત)
'ચે	(ચેત)
પદે	(પઠેત)
અચ્છે	(આચ્છિઙ્ઘ્યાત)
અઢમે	(આભિન્ધ્યાત)

આ રૂપો વિચર્યસૂચક સંસ્કૃત સિદ્ધ રૂપો ઉપરથી સીધી રીતે વર્ણવિકારના નિયમો દ્વારા સંઘાળ્યા છે તે હકીકત તેને પડખે () આ નિશાનમા આપેલા રૂપો ઉપરથી જણાઈ આવે છે એ રીતે બીજા સંસ્કૃતરૂપો ઉપરથી પણ પ્રાકૃતરૂપો સાધી શકાય છે]

અનિયમિત રૂપારચાન

અસ્-યવુ

વર્તમાનકાલ

૧ પુરુષ	અત્થિ, મ્હિ, 'અસિ	અત્થિ, મ્હો, મ્હ
૨ પુરુષ	અત્થિ, સિ	અત્થિ
૩ પુરુષ	અત્થિ	અત્થિ

૧ પાલિમા પણ વ્રજે પુરુષના એકવચનમા વિચર્યસૂચક 'એ' પ્રત્યય ઘસાળ્યો છે (જૂઓ પૃ. ૨૭૫ ૧ ટિપ્પણ) એ અનુસારે પણ જા આપરૂપો સાધી શકાય છે

૨ પ્રાકૃતમા 'અસ્' ધાતુના ઘણા થોડા રૂપો થાય છે, મૃતકાલ સિવાય કોઈ અથવા એક માત્ર 'અસિ' રૂપથી પણ કામ ચાલી શકે છે પાલિમા 'અત્' ના દરેક કાલ્યાર નોખા નોખા રૂપો થાય છે એ પાલિના એ રૂપો, સંસ્કૃત રૂપો સાથે ઘણાં મેળવતાં જોખે છે

भूतकाल

सर्व पुरुष, सर्व वचन— } आसि, अहेसि ।

विध्यर्थ, आज्ञार्थ, भविष्यत्काल

सर्व पुरुष, सर्व वचन— } अस्ति ।

अ (पालिरूपो)

वर्तमाना—१ अस्मि, अस्मिह अस्म, जम्ह (अम्हसे)

२ असि, अहि अय

३ अस्ति सति

सप्तमी—१ अस्म अस्माम्

(विध्यर्थ) २ अस्म अस्मथ

३ अस्म, अस्म,

सिया सियु

षष्ठमी—१ अस्मि, अस्मिह अस्म, जम्ह

(आज्ञार्थ) २ अहि, अत्य,

३ अत्यु, सऽ

अद्यतनी—१ आसि आसिम्ह

(भूतकाल) २ आधि आसित्य

३ आसि आसु, आसिमु (आसु)

—जूओ पालिप्र० पृ० १७८-१९८-१९२-२२३

‘अस्’ ना रूपो

३ जूओ आचारांगसूत्रो आरम्भ—

“पुगीत्यमाओ वा दिसाओ आगओ अह असि” इत्यादि
आ आयरूप संस्कृतना ‘अस्मि’ रूपमु स्वप्ताक्षर जगाय छे

કૃ-કરવું

માત્ર ભૂતકાલ અને ભવિષ્યત્કાલમા 'કૃ' ધાતુનો 'કા' આદેશ થાય છે

ભૂતકાલ

કાસી, કાહી, કાહીઝ, કાઝસી, કાઝહી, કાઝહીઝ

ભવિષ્યત્કાલ

પક્ત પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'કાહ' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી બધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરખા છે

કાહિદ્, કાહિસિ, કાહિમિ इत्यादि ।

દા-દેવું

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા પ્રથમ પુરુષના એકવચનમા 'દા' ધાતુનું 'દાહ' રૂપ વધારે થાય છે, બાકી બધા રૂપો 'હો' ધાતુની સરખા છે

દાહ, દાહિમિ, દાહિસિ, દાહિદ્, इत्यादि ।

૧ 'કૃ' નું ભૂતકાલસૂચક 'અકાસિ' અને 'અકાસિ' (ત્રીજા પુરુષનું એકવચન અને પ્રથમ પુરુષનું એકવચન) રૂપ પાલિમા થાય છે, એ, પ્રાકૃતના 'કાસી' રૂપ સાથે મળતું મળાય ત્યારે —જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૨૫ 'કૃ' ના રૂપો

૨ પ્રાકૃતરૂપો સાથે મળતા આવતા 'કૃ' ના ભવિષ્યત્કાલના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે

૧	કાહામિ	કાહામ
૨	કાહિસિ	કાહિધ
૩	કાહિતિ	કાહિતિ

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૧ 'કૃ' ના રૂપો

માત્ર ભવિષ્યત્કાલમા નોંચેના ધાતુઓના નોંચે પ્રમાણે આદેશો થાય છે

શ્રુ—	સોચ્છ ।	દૃશ—દૃચ્છ ।	ભિદ્—ભેચ્છ ।
ગમ—	ગચ્છ ।	મુચ—મોચ્છ ।	મુજ્—મોચ્છ ।
વચ—	વેચ્છ ।	વચ—વોચ્છ ।	
વિદ—	વેચ્છ ।	ઊદ—ઊચ્છ ।	

આ ધાતુઓના ભવિષ્યત્કાલ સન્નધી રૂપાસ્યાનો 'મળ' ધાતુની જેવા ધાય છે વિશેષતા એ છે કે, આ ધાતુઓને લગતા ભવિષ્યત્કા-

પ્રાકૃતમા 'શ્રુ' વગેરે ધાતુઓના 'સોચ્છ' વગેરે અગો બને છે તેમ પાલિમા પણ બને છે

પાલિઅગા

શ્રુ—	સોસ્સ—	પ્રથમ પુરુષનુ એકાવચન—	સોસ્સ
ગમ—	ગચ્છ—		
દૃદ—	દૃચ્છ	"	ગચ્છિસ્સામિ
		"	દૃચ્છિસ્સામિ
દૃશ	{ દક્ષ દિચ્છ	તૃતીય પુરુષનુ એકાવચન—	દિચ્છતિ
મુચ	માક્ષ	"	મોક્ષતિ
વચ	વક્ષ	"	વક્ષતિ
ઊદ	ઊચ્છ	"	ઊચ્છતિ
મુજ	મોક્ષ	"	મોક્ષતિ

—જૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૦૬-૨૦૭

[વળપરિઘતનના નિયમદ્વારા 'શ્રુ' વગેરેના સંસ્કૃત રૂપોમાથી પણ ઉપર જણાવેલા પ્રાકૃત અને પાલિઅગો નીપજાવી શકાય છે દ્રશ્યતિ, મોદ્યતિ, મોચ્યતે, વચ્યતિ, ઊત્યતિ, દક્ષ્યાત (રક્ષિત) શ્રોષ્યતિ—જૂઓ ક્ષ=ચ્ચ, ક્ષ=ચ્છ, નિ૦ ૨૨ પૃ૦ ૩ ત્સ=ચ્છ નિ૦ ૨૬, પૃ૦ ૩૨ અને સપુક 'માદિ' લોપ પૃ૦ ૧૫]

ઠના જેટલા પ્રત્યયો ‘ હિ ’ આદિવાળા ડે તેમાના ‘ હિ ’ નો લોપ વિકલ્પે થાય છે તથા પ્રથમ પુરુષના ઇન્ધવચનમા ણ વધા ધાતુઓનુ એક અનુસ્વારાત રૂપ પળ વધારે થાય છે

૧ પુરુષ—સોચ્છ, સોચ્છમિ, સોચ્છેમિ, સોચ્છિહિમિ, સોચ્છેહિમિ,
સોચ્છિસ્સ, મોચ્છેસ્સ, સોચ્છિમ્સામિ, સોચ્છેમ્સામિ,
સોચ્છિહામિ, સોચ્છેહામિ ।

૨ પુરુષ—સોચ્છિસિ, સોચ્છેસિ, સોચ્છિહિસિ, સોચ્છેહિસિ,
સોચ્છિસે, સોચ્છેસે, સોચ્છિહિસે, સોચ્છેહિસે ।

૩ પુરુષ—સોચ્છિહિ, સોચ્છેહિ, સોચ્છિહિહિ, સોચ્છેહિહિ ।
સોચ્છિહિ, સોચ્છેહિ, સોચ્છિહિહિ, સોચ્છેહિહિ । ઇત્યાદિ ।

[સૂચના—આમ્બાતને લગતા વધી માપાના (પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશના) પ્રત્યયો આગળ જણાવેલા છે, આ ચાલુ પ્રકરણમા પ્રેરકભેદી, સહ્યભેદી વગેરે આસ્ત્યાતને લગતી હકી-વત જણાવવાની છે, તેમા માત્ર પ્રાકૃતના જ એક એક પ્રત્યયદ્વારા વધા ઉદાહરણો દેવાડેલા છે તો અમ્યાસીઈ પોતાની મેલે પ્રેરકભેદી, સહ્યભેદી વગેરે અગોને શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપભ્રંશ માપાના પ્રત્યયો લગાડી તે તે માપાના રૂપો બનાવી લેવા]

પ્રેરકરૂપ

પ્રેરકઅગ બનાવવાની રીત

૧ ધાતુને અ, ઇ, આવ અને આવે પ્રત્યય લગાડવાથી તેનુ પ્રેરક અગ તૈયાર થાય છે

૧ પાલિમા પળ ઘાઘારણ રીતે પ્રેરણાના અર્થમા ‘ અ, ’ ‘ ઇ, ’
‘ આપ ’ અને ‘ આપે ’ લગાડવાથી ધાતુમાનના ચાર યગો વને છે —
૫૬૦૧૧૬૮

નામધાતુ

પ્રેરકપ્રતિયા મિત્રાય સમ્પ્રતમા ત્રીજી પણ અનેક પ્રતિયાઓ છે, જેમકે—સમ્પ્રતપ્રતિયા, યદતપ્રતિયા, યદ્વન્તપ્રતિયા અને નામધાતુપ્રતિયા પરંતુ પ્રાકૃતમાં ૮ પ્રતિયાઓ માટે કોઈ ગામ વિશેષ

પાલિમાં પણ સમ્પ્રત, યદન્ત, યદ્વન્ત અને નામધાતુની પ્રતિયા સમ્પ્રતી પેડે થાય છે —

સન્નત-	તુગુભ્યતિ	(તુગુભ્યે)
	પિયન્તિ	(પિયન્તિ)
	પિથાસનિ	(પિથાસનિ)
	જિમિસનિ	(જિમિપિનિ)
		(જિમ્મીર્મિતિ)
	પિતિન્તિ	} (પિકિન્તિ)
	પિથન્તિ	
	ધીમસતે	(મામાસતે)
સમ્પ્રતપ્રેરક-	તુગુભ્યયાત	(તુગુભ્યાત)
યદત-	જાલ્પતિ	(જાલ્પ્યતે)
	જાદ્વતિ	(જાદ્વ્યતે)
યદ્વન્ત-	ચક્રમતિ	(ચક્રમીતિ)
	જગમતિ	(જગ્મીતિ)
	જાલ્પતિ	(જાલ્પીતિ)
નામધાતુ-	પવ્યતાયતિ	(પવ્યતાયતે-પર્વતે શ્વ આચરતિ)
	છાતીયતિ	(છાતીયાતે પુત્રમ્)
	અતિહરત્યયતિ	(અતિહરત્યાતે-દક્ષિના અતિક્રમતિ)
	ઉપધીજયતિ	(ધીજયા ઉપગાયતિ)
	કુસલ્પતિ	(કુસલ્પ પૃચ્છતિ)

વિધાન તો નથી અને પ્રાકૃત સાહિત્યમાં એ પ્રક્રિયાના રૂપાસ્થાને ઉપલબ્ધ થાય છે એથી કત્પી શકાય છે કે, તે તે પ્રક્રિયાના (સંસ્કૃત) સિદ્ધ રૂપોમાં, આગળ જણાવેલ વર્ણવિકારના નિયમાનુસાર ફેરફાર કરી તે રૂપોનો પ્રયોગ કરવામાં આવે (લ) છે જેમકે—

સંસ્કૃત	પ્રાકૃત
શુશ્રૂષતિ—	મુમ્સૂસઈ । (સન્નત)
લાલ્પ્યતે—	લાલ્પ્પઈ । (ચઢત)
ચઢ્ઠ્ઠમીતિ—	ચકમઈ । (ચઢ્ઠ્ઠુચત)
	ચકમણ । (ચઢ્ઠ્ઠમણમ્)
	ઇત્યાદિ ।

માત્ર નામધાતુ માટે વિશેષતા આ છે
નામધાતુઓને લાગેલ ‘ય’ પ્રત્યયનો લોપ વિકલ્પે થાય છે
ગુરુકાયતે—ગરુઆઈ, ગરુઆઅઈ (ગુરુરિવ આચરતિ—ગુરુની જેવું
આચરણ કરે છે)

ઢમઢમાયતે—ઢમઢમાઈ ઢમઢમાઅઈ (ઢમ ઢમ થાય છે)
લોહિતાયતે— લોહિઆઈ—ઈ, લોહિઆઅઈ—ઈ । (લાલ થાય છે)
હસાયતે— હસાઈ—ઈ, હસાઅઈ—ઈ । (હસની જેમ આચરે છે)
તમાયતે— તમાઈ—ઈ, તમાઅઈ—ઈ । (અશરા જેવું છે)
અપ્સરાયતે— અચ્છરાઈ—ઈ, અચ્છરાઅઈ—ઈ ।
(અપ્સરાની જેમ આચરે છે)

ઉન્મનાયતે— ઉન્મનાઈ—ઈ, ઉન્મનાઅઈ—ઈ । (ઉન્મના થાય છે)
કઢાયતે— કઢાઈ—ઈ, કઢાઅઈ—ઈ ।
(કષ્ટને માટે ક્રમણ કરે છે)

ધૂમાયતે	ધૂમાપ-૩, ધૂમાઅપ-૩ । (ધૂમને ઉદ્ધમે છે)
સુત્રાયતે	સુત્રાપ-૩, સુત્રાઅપ-૩ । (સુત્રને અનુપમે છે)
શબ્દાયતે	સદાપ, ૩, મદાઅપ-૩ । (શબ્દ કરે છે-બોલાવે છે)

इत्यादि.

સજ્ઞભેદ

વર્તમાનસાહ, વિખ્યર્થ, આજ્ઞાર્થ અને (હ્યમ્નન) ભૂતકાલમા વાતુને ' ઈઅ ' અને ' ઈજ્ઞ ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનુ સજ્ઞભેદી અગ

૧ પાલિમા સજ્ઞભેદી અગ રનારના માટે ' ય ' ' હ્ય ' અને ' હ્ય ' તથા કવાય ' હ્ય્ય ' (પ્રા० ઈઅ, ઈજ) પ્રત્યયનો વ્યવહાર માય છે —

ય—	પચત્ત, પચ્ચતિ	(પચ્ચતે)
	બુદ્ધાને, બુદ્ધાતિ	(બુધ્ધતે)
	બુચ્ચતે, બુચ્ચતિ	(ઉચ્ચતે)
ય અને હ્ય—	તુસસતે, તુસિયતિ	(તુપ્પતે)
	પુચ્છતે, પુચ્છિયતિ	(પૃચ્છપ્પતે)
	મઝિપતિ	(મ્હપ્પતે)
હ્ય—	કરિપ્પતિ, કરિપ્પતે	(નિપ્પતે)
હ્ય—	મહ્ધીપતિ	(મહ્ધતે)
	મધીયતિ	(મધ્ધતે)
	કરીયતિ	(નિપ્પતે)
	મય્યતિ	
	સાયરતિ	

બને છે અને તે અગને પ્રાકૃત, શૌરસેની, માગધી, પૈશાચી અને અપ-
ભ્રશ ભાષાના તે તે પુરુષબોધક પ્રત્યયો લગાડવાથી તેના રૂપાન્યાનો
ધાય છે

પૈશાચીની વિશેષતા

પૈશાચીમા ધાતુનુ સહ્યભેદી અગ બનાવવુ હોય તો પુરુષબોધક
પ્રત્યયો લગાડતા પહેલા ધાતુને 'ઈઅ' 'ઈજ્ઞ' ને બદલે 'ઈગ્ય'
પ્રત્યય લગાડવો જોઈએ જેમજે,

સં	પ્રાં	શૌં માં	પૈં
ગીયતે	ગિજ્ઞ	ગિજ્ઞદે	ગિગ્યતે
ઠીયતે	ઠિજ્ઞ	ઠિજ્ઞદે	ઠિગ્યતે
રમ્યતે	રમિજ્ઞ	રમિજ્ઞદે	રમિગ્યતે
પઠ્યતે	પઠિજ્ઞ	પઠિજ્ઞદે	પઠિગ્યતે

કૃ

'કૃ' ધાતુનુ સહ્યભેદી અગ બનાવવુ હોય તો પુરુષબોધક
પ્રત્યયો લગાડતા પહેલા ધાતુને ('કૃ' ધાતુને) જ 'ઈગ્ય' ને બદલે
'ઈર' પ્રત્યય લગાડવો જોઈએ

સં ક્રિયતે	પ્રાં કરિજ્ઞ	શૌં માં કરિજ્ઞદે	પૈં કીરતે
	કરીઅ		કરીઅદે

અપભ્રશની વિશેષતા

સંસ્કૃતમા થતા પ્રથમ પુરુષના 'ક્રિયે' રૂપને બદલે અપભ્રશમા
'કીસુ' રૂપ પળ વપરાય છે અને પક્ષે યથાપ્રાપ્ત

साधारण सप्तभेदी अंगो

धातु	सप्तभेदी अंग	धातु	सप्तभेदी अंग
भण्-	भणीअ, भणिज्ज ।	पा-	पाईअ, पाइज्ज ।
हम्-	हमीअ, हमिज्ज ।	ता-	टाईअ, टाइज्ज ।
तप्-कट्-	तहीअ, कटिज्ज ।	ला-	लाईअ, लाइज्ज ।
पत्-पट्-	पहीअ, पटिज्ज ।	या-मा-	माईअ, माइज्ज ।
कप्-बोह-	बोह्मीअ, बोहिज्ज ।	हो-	होईअ, होइज्ज ।
		सू-	सूईअ, सूइज्ज ।
			इत्यादि ।

ए रीति धातुमात्रनां सप्तभेदी अंगो बनायी तेषाना ते आ
अंगोना रूपास्त्यानो बनावधानी प्रनिया, यत्नैरिन्नाभिहारमा गणावेत्त
प्रनिया जेथी ते जेम्हे-

वर्तमानकाल

(भण्यते ग्रन्थ)

३ पु०-(गयो) भणीअट्, -एट्, अट्, एए, एज्ज, एज्जा
भणिज्जट्, जेट्, ज्जण, जेए, जेज्ज, जेज्जा ।

(भण्यते ग्रन्था)

(गथा) भणीअति, ते, एति, ण्ते, भणीअइरे, णइरे
भणिज्जति, ते, जेति, जेने, ज्जइरे, जेइरे,
भणीएज्ज, एज्जा, भणिजेज्ज, जेज्जा ।

इत्यादि ।

(कथ्यसे त्वम्)

२ पु०-(तुम्) बोहीअसि, एसि, असे, एसे,
बोहिज्जसि, जेसि, ज्जसे, जेसे

(कथ्यवे यूयम्)

(तुम्हे) बोहीअह, एह, बोहीएइत्या, अदत्या ।

(त्वया अह सूये)

त्वया वय सूमहे

१ पु०--(अह) सूईआमि, एमि, अमि, (अम्हे) सूईआमो, मु, म,

सूइज्जामि, जेमि जमि

सूईमो, मु, म,

सूईएज्ज, एज्जा

सूईमो, मु, म,

सूइजेज्ज, जेज्ज ।

सूईअमा, मु, म,

सूइज्जामो, मु, म,

सूइज्जिमो, मु, म,

सूइजेमो, मु, म,

सूइज्जमो, मु, म,

सूईएज्ज, ज्जा,

सूइजेज्ज, ज्जा ।

विध्यर्थ

भणीअउ, एउ

भणीअतु एतु ।

भणिज्जउ, जेउ

भणिज्जतु, जेतु ।

भणीएज्ज, ज्जा

भणीएज्ज, ज्जा, ज्जइ ।

भणीएज्जइ

भणिजेज्ज, ज्जा

भणिजेज्ज, ज्जा, ज्जइ ।

भणिजेज्जइ

आज्ञार्थ

भणीअउ, एउ

भणीअतु, एतु ।

भणिज्जउ, जेउ

भणिज्जतु, जेतु ।

भणीएज्ज, ज्जा

भणीएज्ज, ज्जा ।

भणिजेज्ज, ज्जा

भणिजेज्ज, ज्जा ।

ભૂત-(ઘસ્તનભૂત)

મળીઅમી, હી, હીઝે ।

મળિજનમી, હી, હીઅ ।

૧ જે કાલમા સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજ્જ' પ્રત્યય ધાતુને નથી લાગતા તે કાલમા તેના સહ્યભેદી રૂપો વર્તરિરૂપો જેવા સમજવાના છે, જેમને—

(અધતન) ભૂતકાલ—મળ—મળીઅ ।

મવિપ્યત્કાલ—મળ—મળિહિઈ, મળિહિળ, ઇત્યાદિ ।

ત્રિયાતિપાત્તિ—મળ—મળેજ્જ, જ્જા, મળતો, મળમાળો, ઇત્યાદિ ।

પ્રેરક સહ્યભેદ

૧ ધાતુનું પ્રેરક સહ્યભેદી રૂપ કરવું હોય ત્યારે ધાતુને પ્રેરણા-સૂચક એક માત્ર ' આવિ ' પ્રત્યય લગાડી, તે તૈયાર થઈ અગને સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજ્જ' પ્રત્યય પૂર્વોક્ત કાલમા લગાડી પ્રત્યેક ધાતુનું પ્રેરક સહ્યભેદી અગ બનાવવાનું છે

૨ પ્રેરણાસૂચક કોઈ પણ પ્રત્યય લગાડ્યા વિના માત્ર ઉપાત્ય 'અ' નો દીર્ઘ કરી અને સહ્યભેદસૂચક 'ઈઅ' અને 'ઈજ્જ' પ્રત્યય પૂર્વોક્ત કાલમા લગાડીને પણ પ્રત્યેક ધાતુનું પ્રેરક સહ્યભેદી અગ તૈયાર થાય છે

(આ સિવાય બીજી રીતે પ્રેરક સહ્યભેદી અગ બની શકતું નથી)

૬ રીતે તૈયાર થઈ પ્રેરક સહ્યભેદી અગના રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા વર્તરિ રૂપાસ્થાનોની પ્રક્રિયા જેવી છે

प्रे० सद्य० प्रे०स०अग—

कर + आवि-करावि + ईअ- करावीअ- करावीअइ, ए, सि, से,
इत्यादि

कर- कार + ईअ- कारीअ- कारीअइ, ए, सि, से,
इत्यादि

कर + आवि-करावि + इज्ज-कराविज्ज-कराविज्जइ, ए, सि, से,
इत्यादि

कर- कार + इज्ज- कारिज्ज- कारिज्जइ, ए, सि, से,
इत्यादि

हस + आवि-हसावि + ईअ- हसावीअ- हसावीअइ, ए, सि, से
इत्यादि

हस + हास + ईअ- हासीअ- हासीअमि, आमि, एमि
इत्यादि

हस + हसावि + इज्ज-हसाविज्ज-हसाविज्जित्था, विज्जेह,
ज्जह, इत्यादि

हस + हास + इज्ज-हासिज्ज-हासिज्जति, न्ते, ज्जइरे,
इत्यादि

ए रीते धातु मात्रना प्रेरक सहाभेदी अगो तेयार करी सर्व
वाळना रूपारयानो समजी लेवाना छे

ज्या प्रेरक अगने 'ईअ' अने 'इज्ज'प्रत्यय नथी लागता त्या
प्रेरक अगधी सीधा पुरुषबोधक प्रत्ययो लगाडी कर्तरिरूपाग्यानेनी
पेठे प्रेरक सहाभेदी रूपारयानो समजवाना छे

जेमके-भविष्यत्काळ

प्रे०

कर + आवि-करावि-कराविहि-इ, ए, -सि, से, -मि,
विहामि, विम्सामि, विस्स

ज-जीर-जीरइ, जीरेहिइ, जीराविइ, जीराविहिइ, इत्यादि
 अर्मे विन्प्प विन्प्पइ, विन्प्पेहिइ, विन्प्पाविइ, विन्प्पाविहिइ, इत्यादि
 ज्ञा-णव-णवइ, णवेहिइ, णवाविइ, णवाविहिइ, इत्यादि,
 ज्ञा-णञ्ज णञ्जइ, णञ्जेहिइ, णञ्जाविइ, णञ्जाविहिइ, इत्यादि
 वि+आ-व्या+ह-वाहिप्प-वाहिप्पइ, वाहिप्पेहिइ, वाहिप्पाविइ,
 वाहिप्पाविहिइ, इत्यादि
 ग्रह-वेप्प-वेप्पइ, वेप्पेहिइ, वेप्पाविइ, वेप्पाविहिइ, इत्यादि,
 सृश-ठिप्प-ठिप्पइ, ठिप्पेहिइ, ठिप्पाविइ, ठिप्पाविहिइ, इत्यादि,
 सिन् } सिप्प सिप्पण, सिप्पेहिण, सिप्पाविइ, सिप्पाविहिइ, इत्यादि,
 म्निह }

आरम्-आदप्प आदप्पेइ, आदप्पेहिण, आदप्पाविइ, आदप्पाविहिइ,
 इत्यादि

मि-मि-व-मिन्वण, मि वेहिण, मि-वाविइ मि-वाविहिइ इत्यादि
 सु-सु-व-सुवण, सु वेहिण, सु-वाविइ, सु-वाविहिइ इत्यादि
 हु-हु-व-हुवण हु वेहिइ, हु-वाविइ, हु-वाविहिइ, इत्यादि
 सु-थु-व-थु-वइ, थु वेहिइ, थु-वाविइ, थु-वाविहिइ, इत्यादि,
 ल-ल-व-ल-वइ, ल वेहिइ, ल-वाविइ, ल-वाविहिइ, इत्यादि
 पु-पु-व-पु-वइ, पु वेहिइ, पु-वाविइ, पु-वाविहिइ, इत्यादि,
 धु-धु-व-धु-वण, धु विहिइ, धु-वाविइ, धु-वाविहिइ, इत्यादि,

પ્રકરણ ૧૩

કૃદત

વર્તમાનકૃદત

૧ ધાતુના અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૨ ધાતુના પ્રેરક અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક-કર્તરિ-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૩ ધાતુના સહ્યભેદી અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૪ ધાતુના પ્રેરક સહ્યભેદી અગને 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું પ્રેરક-સહ્યભેદી-વર્તમાન-કૃદત બને છે

૫ વર્તમાન કૃદતના 'ન્ત' 'માણ' અને 'ઈ' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના 'અ' નો વિકલ્પે 'એ' થાય છે

કર્તરિ વર્તમાન કૃદત

પુ૦

ન૦

સ્ત્રી૦

મળ્-મળતો, મળમાળો । મળત મળમાળ । મળતી, મળતા ।

(શૌ૦ મા૦ મળદો)

૧ કૃદતના રૂપાખ્યાનોની પ્રશ્નિયા નામની યેની છે

૨ પાલિમ્. પણ વર્તમાન કૃદત યનાયવા માટે સવન 'અત' અને 'માન' પ્રત્યયો ઉપયોગ થાય છે —

ગચ્છતો, ગચ્છમાનો

સ્ત્રી ગચ્છતી,
ગચ્છતી

કરાતો, કુચ્ચતો, કુરુમાતો, કરાતો

ચાર્દતો, ચારદમાનો

—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૪૮-૨૪૯

૩ આ પ્રત્યયચાલુ રૂપ સ્ત્રીલિંગમાં જ વપરાય છે

'भणेतो, भणेमाणो । भणेंनं, भणेमाण । भणेंती, भणेंता ।
 भणमाणी, भणमाणा ।
 भणेमाणी, भणेमाणा ।
 भणई, भणेई ।

पा— पाअतो, पाअमाणो । पाअत, पाअमाण । पाअती, पाअता ।
 (शौ० मा० पाअतो)
 पाण्तो, पाएमाणो । पाण्त, पाणमाण । पाएत, पाणता ।
 पातो, पामाणो । पात, पामाण । पाती, पाता ।
 पाअमाणी, पाअमाणा ।
 पाएमाणी, पाएमाणा ।
 पामाणी, पामाणा ।
 पाअई, पाएई ।
 पाई ।

रु—रवतो, (शौ० मा० 'रवदो) रवमाणो । रवत, रवमाणा । रवती, रवता ।
 रवेंतो, रवेमाणो । रवेत, रवेमाण । रवेंती रवेंता ।
 रवमाणी, रवमाणा ।
 रवेमाणी, रवेमाणा ।
 रवई, रवेई ।

हृ०हरतो (शौ० मा० हरदो) हरमाणो । हरत, हरमाण । हरती, हरता ।
 हरेतो हरेमाणो । हरेत हरेमाण । हरेती, हरेता ।
 हरमाणी, हरमाणा ।
 हरेमाणी, हरमाणा ।
 हरई, हरेई ।

१ भणित्ता— जूओ दधिरेरर=हराप्पर पृ० ४

२ रवतो + रवदो जूओ पृ० ३५ त=न्द,

वृप्-वरिसंतो, (शौ०मा०वरिसंदो) वरिसमाणो । वरिसत, वरिसमाणा ।
वरिसती, वरिसंता ।

वरिसंतो, वरिसेमाणो । वरिसेत, वरिसेमाण । वरिसंती, वरिसंता ।
वरिसमाणी,
वरिसमाणा ।

वरिसेमाणी,
वरिसेमाणा ।
वरिसई, वरिसेई ।

नी-नेंतो, ^२(नेंटो शो०मा०) नेमाणो । नत, नेमाण । नेंती, नेंता ।
नेमाणी, नेमाणा ।
नेई ।

तूस्-तूसतो, (शौ०मा०तूसदो) तूसमाणो । तूसत, तूसमाण ।
तूसती, तूसता ।
तूसतो, तूसेमाणो । तूमेत, तूसेमाण । तूसंती, तूसंता ।
तूसमाणी, तूसमाणा ।
तूसेमाणी, तूसेमाणा ।
तूमई तूसेई ।

दा-^३दंतो (शौ०मा०दंदो) देमाणो । दंत, देमाण । दंती, दंता ।
देमाणी, देमाणा ।
देई ।

१ वरिसतो + वरिशदो - जूओ पृ० २७ स-श

ए प्रमाणे तूगदो,
तूगदो,
शोशविदो यगेरे ।

२ जूओ पृ० २४६ नि० ६

३ दा+अ+अतो=दा+ए-न्तो=दंतो ।

दा+अ+माणो=दा+ए+माणो=देमाणो ।

ચલ-ચાલો, ચાલમાણો । ચાલન, ચાલમાણ । ચાલી, ચાલતા ।

(પાં ૦ માં ચાલો)

ચાલેતો, ચાલેમાણો । ચાલેન, ચાલેમાણ । ચાલેતી, ચાલેતા ।

ચાલમાણી, ચાલમાણા ।

ચાલેમાણી, ચાલેમાણા ।

ચાલડે, ચાલેડે ।

ગિજ-ગિજનો, ગિજમાણો । ગિજન, ગિજમાણ । ગિજતી, ગિજતા ।

(શૌ ૦ માં ગિજનો)

ગિજેતો, ગિજેમાણો । ગિજેન, ગિજેમાણ । ગિજેતી, ગિજેતા ।

ગિજમાણી ગિજમાણા ।

ગિજેમાણી, ગિજેમાણા ।

ગિજેડે ગિજેડે ।

તર { તર-તરતો, તરમાણો । તરત, તરમાણ । તરતી, તરતા ।
(શૌ ૦ માં તરતો)

તરેતો, તરેમાણો । તરેત તરેમાણ । તરેતી, તરેતા ।

તરમાણી, તરમાણા ।

તરેમાણી, તરેમાણા ।

તરેડે, તરેડે ।

શુભ્ર-શુભ્રતો, (શૌ ૦ માં શુભ્રતો) 'શુભ્રતમાણો ।

ચાલ્પ-ચાલ્પતો, (શૌ ૦ માં ચાલ્પતો) ચાલ્પમાણો ।

(પૈ ૦ 'ઠાઠપ્પતો)

ગુસ્વાય-ગુસ્વાયતો, (શૌ ૦ માં ગુસ્વાયતો) ગુસ્વાયમાણો ।

૧ 'તરતો' ની પેઠે 'તરતો' યોગે રૂપો પણ કરી લેવા

૨ શુભ્રમત, શુભ્રમતી યોગે રૂપો પણ કરી લેવા

૩ જુઓ પૃ ૦ ૨૬ સ-ઝ

૪ 'શુભ્રવાયતે' નામધાતુનું રૂપ છે, ના ઉપરથી 'શુભ્રવાય' એ વર્તમાન ક્રિયાત્વનું થયેલું છે,

प्रेरक कर्तरि वर्तमान कृदन्त

कर—कारतो^१, (शौ० मा० कारदो) कारमाणो ।

कारेतो, कारेमाणो ।

करावतो, करावमाणो ।

करावैतो, करावेमाणो ।

शुष—सोसवितो, (शौ० मा० सोसविदो) सोसतो, सोसंतो,

सोसावतो, सोसावतो

सोसविमाणो, मोसमाणो सोमेमाणो, सोसावमाणो,

सोसावेमाणो इत्यादि

सह्यभेदी वर्तमान कृदन्त

भण—भणिज्जतो, भणिज्जमाणो, भणीअतो, भणीअमाणो । पु०—

(शौ० मा० भणिज्जदो) (^२प० भनियतो)

भणिज्जत,—ज्जमाण, भणीअत,—अमाण । न०—

भणिज्जती,—ता, ज्जई, भणीअती,—ता, —णीअई } स्त्री०—

भणिज्जमाणी—णा, भणीअमाणी, भणीअमाणा ।

पु०—

न०—

स्त्री०—

हन्—हम्मतो, हम्ममाणो, हम्मत, हम्ममाण, हम्मती, ता,

हम्ममाणी,णा,हम्मई ।

१ 'कार' अग उपर्यी कारती, कारेइ, कारमाणी, कारत भेर
रूपो उपचावी लेवा

२ जओ पृ० २६१ पेशाचीनी विशेषता.

३ जओ पृ० २६ प-न

પ્રેરક સહ્યભેદી કૃદંત

(પ્રેરક સહ્યભેદી અગ ચનાવવાની પ્રક્રિયા ' પ્રેરકસહ્યભેદ ' ને જણાવતા જણાવી છે ')

કર—કરાવિ + ઈઅ—કરાવીઅતો,—અમાણો, ઇત્યાદિ ।

(શૌ૦ મા૦ કગધીઅને) (પૈ૦ કગવિન્યતો)

કર—કરાવિ + ઈજ્ઞ—કરાવિજ્ઞતો, કગવિજ્ઞમાણો, ઇત્યાદિ ।

કર—કાર + ઈઅ—કારીઅતો, કારીઅમાણો, ઇત્યાદિ ।

કર—કાર + ઈજ્ઞ—કારિજ્ઞતો, કારિજ્ઞમાણો, ઇત્યાદિ ।

ચિ—ચિવ્વ + આવિ—ચિવાવિતો, ચિવાવિજ્ઞમાણો, ઇત્યાદિ ।

પ્રાકૃત અને પૈશાચીમા વર્તમાન કૃદંતના રૂપો સરસા થાય છે, શૌરસેની અને માગધીમા જે વિશેષતા છે તે ઉદાહરણો સાથે જણાવી છે, અપભ્રંશમા શૌરસેની અને પ્રાકૃત પ્રમાણે સમજવાનું છે

શૌરસેની, માગધી કે પૈશાચીના ઉદાહરણો માત્ર એક જ લિંગમા મૂકેલા છે પણ અન્યાસિષ્ટ એના ત્રણે લિંગી રૂપો પોતાની મેલે મમની લેવા

પૈશાચીના સહ્યભેદી વર્તમાન કૃદંતની વિશેષતા જણાવેલી છે

(કોઈ પણ માપાનુ રૂપ કરતી વખતે ' ઘણ-વિકાર ' ના નિયમો લક્ષ્યમા રાખવા)

— ભૂતકૃદંત —

વતારે ભૂતકૃદંત—સહ્યભેદી ભૂતકૃદંત

૧ ધાતુના આગળે 'અ' 'દ' અને 'ત' લાગવાથી તેનું (વળે જાતનું) ભૂતકૃદત બને છે

૨ 'અ' 'દ' અને 'ત' પ્રત્યય પર રહેતા પૂર્વના 'અ' નો 'ઈ' થાય છે ('ડ' શૌરસેની, માગધી અને અપભ્રંશમા વપરાય છે અને 'ત' વેશાનીમા વપરાય છે)

કર્તરિ ભૂ.કૃ. ગમ+અ=ગમિઓ ગમિદો, ગમિતો (ગત)

ચલ+અ=ચલિઓ ચલિદો, ચલિતો(ચલિત) ઇત્યાદિ

સહ્યમેદી ભૂ.કૃ. કર+અ=કરિઓ કરિદો, કરિતો કડો (કૃત કટ)

પઢ+અ=પઢિઓ પઢિદો, પઢિતો ગયો (પઢિતો

ગ્રન્થ) ઇત્યાદિ

હસ+અ=હસિઅ હસિદ, હમિત (હસિતમ્)

લસ+અ=લસિઅ લસિદ, લસિત (લસિતમ્)

તુર+અ=તુરિઅ તુરિદ, તુરિત (ત્વારિતમ્) ઇત્યાદિ

સુસ્સ+અ=સુસ્સિઅ સુસ્સિદ, સસ્સિત

(શુશ્રૂષિતમ્)

ચક્રમ+અ=ચક્રમિઅ ચક્રમિદ, ચક્રમિત (ચક્રમિતમ્)

જ્ઞા+અ=જ્ઞાય જ્ઞાદ, જ્ઞાત (ધ્યાતમ્)

૧ પ્રાકૃતમા ભૂતકૃદતને માટે માત્ર 'ત (અ)' પ્રત્યય વપરાય છે, પાલિમા પ 'ત' ઉપરાત સંસ્કૃતના 'તવતુ' ની પેઠે બીજો 'તવતુ' પ્રત્યય પણ વપરાય છે

ત—હૃતો (હૃત)

તન્તુ હૃતવા (હૃતવાન્) સ્ત્રી. હૃતવતી (હૃતવતી)

—ભૂતકૃદતને લગતી પાલિની પ્રતિયા સંસ્કૃતની પ્રતિયા સાથે

મળતી આવે છે—પાલિ પ્ર. ૫૦ ૨૫૧-૨૫૩

મા. ૩૯

लु + अ = लुअ लुद, लुत (लूनम्)
 हू + अ = हूअ हूद, हूत (भूनम्)

प्रेरक भू० कृ०—

१ घातुने प्रेरणासूचक ' आवि ' प्रत्यय लगाइया पजी
 अथवा घातुना उपान्त्य 'अ' नो टोर्घ कयां पजी भूतकृदन्तो 'अ'
 प्रत्यय लगाइयाथी तेनु प्रेरक भूतकृदन्त बने छे

कर— करावि+अ—कराविअ कराविद, करावित (कारितम्)
 कारि+ अ—कारिअ कारिद, कारित

हस— हसावि+अ—हसाविअ हसाविद, हसावित (हासितम्)
 हासि+ अ—हासिअ हासिद, हासित इत्यादि

आर्ष ग्रथोमा के अर्वाचीन प्राकृतमा केटलेक स्थले सस्कृतना
 सिद्धरूपो उपरथी पण भूतकृदन्तना रूपो बनाववामा आल्या छे

गतम्— गय ।
 मतम्— मय ।
 कृतम्— कड ।
 हतम्— हड ।
 मृतम्— मड ।
 जितम्— जिअ ।
 तप्तम्— तत्त । वगेरे

भविष्यत्कृदन्त—

१ वातुना अगने ' स्सत ' ' स्समाण ' ओ ' स्सई ' प्रत्यय लगा

१ जूओ पाशु ६०-त=ड

२ स्त + अत = स्तत । स्त + माण = स्तमाण ।

स्म + इ = स्मई जूओ पृ० २९९ बतमानकृदन्त

ડવાથી તેનું મધિપ્યત્કૃદત્ત' બને છે

કરિપ્યન્-કરિસ્સતો (શૌં માં કરિસ્સતો) ઇત્યાદિ ।

કરિપ્યમાણ -કરિસ્સમાણો ઇત્યાદિ ।

હેત્વર્થકૃદત્ત

૧ ધાતુના અગને 'તુ' 'દુ' અને 'ત્ત્વ' પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું હેત્વર્થકૃદત્ત' બને છે

૨ ઉપર જણાવેલા ઘ્રણે પ્રત્યયો ('તુ' 'દુ' અને 'ત્ત્વ') પર રહેતા પૂર્વના 'અ' 'નો' 'ઈ' અને 'એ' ધાય છે

('દુ' શૌરસેની, માગધી અને અપભ્રંશમા વપરાય છે અને પ્રાકૃત તથા પૈશાચીમા 'તુ' વપરાય છે)

૧ મધિપ્યત્કૃદત્તના પાલિરૂપો આ પ્રમાણે છે

—ગમિસ્સ (ગમિપ્યન્) છી-ગમિસ્સતી

ગમિસ્સતી

કરિસ્સ (કરિપ્યન્)

ચરિસ્સ (ચરિપ્યન્)

'ગમિપ્યન્' વગેરે સિદ્ધરૂપોને છેડે રહેલા 'નૂ' નો અનુસ્વાર કરવાથી પાલિના 'ગમિસ્સ' વગેરે રૂપો તૈયાર થયેલા છે—પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૪૮-૨૪૯

૨ પાલિભાષામા હેત્વર્થકૃદત્ત કરવાને માટે ધાતુને 'તુ' 'તવે' 'તાવે' અને 'તુયે' પ્રત્યયો લગાડવામા આવે છે

મતુ । કાતવે (કર્તુમ્) નેતવે (નેતુમ્)

દક્ષિન્વતાયે (દ્રષ્ટુમ્) ગણેતુયે (ગણયિતુમ્) વગેરે

—નૂઓ પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૫૭-૨૫૮

तु—दु—

भण्-भण+तु-भणितु भणेत, भणितु, भणितु (भणितुम्-भणवाने माटे)
 हस्-हस+तु-हसितु, हसेत हसितु, हसितु (हसितुम्-हसवाने माटे)
 हो-होअ-तु-होइत, होएत होइत, होइत (भवितुम्-भवाने माटे)
 भण् भणौवि+तु भणावितु भणाविदु, भणावितु (भणाववा माटे)
 कर-करावि+तु-करावितु कराविदु, करावितु (कराववा माटे)
 कर कार+तु कारितु, कारेत कारिदु, कारितु (कराववा माटे)
 हम्-हास+तु-हासितु, हासेत हासितु, हासितु (हसाववा माटे)
 शुश्रूप् सुस्सुस+तु-सुस्सुसितु, सुस्सुसेत सुस्सुसितु, सुस्सुसितु
 (शुश्रूषा करवा माटे)

चङ्गम्य चरम+तु-चरमितु, चरमेत चरमितु, चरमितु

(चक्रमण करवा माटे) इत्यादि

अनियमित हेत्वर्थकृदन्त

कृ + तु -	का + उ =	काउ	(कर्तुम्)
ग्रह् + तु -	घेत् + तु =	घेतु	(ग्रहीतुम्)
त्वर + तु -	तुर् + इट =	तुरित	} (त्वरितुम्)
	तुर् + णउ =	तुरेत	
दृश् + तु -	दृङ् + उ =	दृङ्	(द्रष्टुम्)
भुज् + तु -	भोत् + तु =	भोत्तु	(भोक्तुम्)
मुञ् + तु -	मोत् + तु =	मोत्तु	(मोक्तुम्)
रुद् + तु -	रोत् + तु =	रोत्तु	(रोदितुम्)
वच् + तु =	वोत् + तु =	वोत्तु	(वक्तुम्)

१ प्रेरकहेत्वर्थकृदन्तनी गचना प्रेरक भूतकृदन्तनी जेनी ज छे

‘ત્તણ

‘કર્ - કર + તણ = કરેત્તણ } (કર્તુમ્)
કરિતણ

સિઝ્ - સિઝ + તણ = સિઝિત્તણ (સેદ્ધુમ્)

ઉવવજ્ - ઉવવજ્ + તણ = ઉવવજિત્તણ (ઉપપત્તુમ્)

વિહર્ - વિહર + તણ = વિહરિતણ (વિહર્તુમ્)

‘પાસ્ - પાસ + તણ = પાસિતણ (દ્રઘુમ્)

ગમ્ - ગમ + તણ = ગમિતણ (ગન્તુમ્)

‘પવજ્ - પવ્વજ + તણ = પવ્વજિત્તણ (પ્રવ્રજિતુમ્)

આહર્ - ‘આહાર + તણ = આહારિતણ (આહર્તુમ્)

દલ્ - દલ + ઇત્તણ = ‘દલ્લિત્તણ (દાતુમ્)

‘અચાસાદ્- અચાસાદ + તણ = અચાસાદેત્તણ (અત્યાશાત-
યિતુમ્)

૧ વિશેષે કરીને આ પ્રત્યયનો ઉપયોગ આર્યગ્રંથોમા થયેલો છે
વૈદિક સંસ્કૃતના અને પાલિના તુમર્યક ‘ તથે ’ પ્રત્યયની સાથે આ
‘ ત્તણ ’ પ્રત્યયની વિશેષ સમાનતા છે (જૂઓ પાણિનિ-૩-૪-૯
વૈદિક પ્ર૦ તથા પૃ૦ ૩૦૭ ની ૧ ટિપ્પણી

૨ “ અત કરેત્તણ ” “ સિઝિત્તણ ” “ દેવત્તાણ ઉવવજિત્તણ ”
“ ભુજમાણે વિહરિત્તણ ”-ભગવતીસૂ૦ શ૦ ૭, ઉ૦ ૭ પૃ૦ ૩૧૧ સ૦

૩ રૂવાહ પાસિત્તણ ” દેવલોગ ગમિત્તણ ”-ભગવતીસૂ૦ શ૦
૭, ઉ૦ ૭ પૃ૦ ૩૧૨ સ૦

૪ “ પવજાણ પવ્વજિત્તણ ” “ અપ્પણા આહારિત્તણ ” “-સુજ
યાણ દલ્લિત્તણ ”-ભગવતીસૂ૦ શ૦ ૧, ઉ૦ ૨ પૃ૦ ૧૭૧ સ૦

૫ આર્યતાને લીધે ‘ હર્ ’ નો ‘ હાર ’ થયો છે

૬ આર્યતાને લીધે અહીં ‘ ઇ ’ આગમરૂપે થયો છે

૭ “ સયમેવ અચાસાદેત્તણ ”-ભગવતીસૂ૦ શ૦ ૩, ઉ૦ ૨
પૃ૦ ૧૭૨ સ૦

‘સમભિલોક્- સમભિલોક + ત્ત્વ = સમભિલોક્ત્વ (સમભિલો
નિતુમ)

અપભ્રંશ

ધાતુના અગને ‘ એવ ’ ‘ અણ ’ ‘ અણહ ’ ‘ અણહિં ’ ‘ એપ્પિ ’
‘ એપ્પિણ ’ ‘ એવિ ’ અને ‘ ણવિણ ’ પ્રત્યય લગાડવાથી અપભ્રંશનું
હેત્વર્થકૃદત વને છે

એવ—

ઘય્	+	એવ	=	ચએવ	(ત્યત્તુમ)
ઢા	+	એવ	=	દેવ	(ઢાતુમ)

અણ—

મુંજ્	+	અણ	=	મુજણ	(મોક્તુમ)
કર	+	અણ	=	કરણ	(કતુમ)

અણહ—

સેવ્	+	અણહ	=	સેવણહ	(સેવિતુમ)
મુંજ્	+	અણહ	=	મુજણહ	(મોક્તુમ)

અણહિં—

મુચ્	+	અણહિં	=	મુચણહિં	(મોક્તુમ)
મુંજ્	+	અણહિં	=	મુજણહિં	(મોક્તુમ)

એપ્પિ—

કર્	+	એપ્પિ	=	કરેપ્પિ	(કર્તુમ)
જિ	+	એપ્પિ	=	જોપ્પિ	(જેતુમ)

૮ “ સપડિદિસિ સમભિલોક્ત્વ ”—ભગવતીસૂ. ૧૦ ૩,

૩૦ ૨ પૃ. ૧૬૮ સં.

एप्पिणु—

कर्	+	एप्पिणु	=	करेप्पिणु	(कर्तुम्)
चय्	+	एप्पिणु	=	चएप्पिणु	(त्यक्तुम्)

एवि—

कर्	+	एवि	=	करेवि	(कर्तुम्)
पाल्	+	एवि	=	पालेवि	(पालयितुम्)

एविणु—

कर्	+	एविणु	=	करेविणु	(कर्तुम्)
ला	+	एविणु	=	लेविणु	(लातुम्)

केटलैक स्पळे सस्कृतना सिद्ध रूपो उपरधी पण हेत्वर्थकृद
तना रूपेने बनावेला छे

लब्धुम्	—	लद्धु ।	
रोद्धुम्	—	रोद्धु ।	
योद्धुम्	—	जोद्धु ।	
कर्तुम्	—	'कट्टु ।	वगेरे

सवधकभूतकृदत—

१ धातुना अग्ने ' तु ' ' अ ' ' तूण ' ' तुआण ' ' इत्ता '

१ ज्ञो पानु ३५ तं-ट नि० २९

२ 'इत्ता', 'इत्ताण', 'आय' अन 'आए' प्रत्ययनो उपयोग
त्वास करीने आर्पप्राकृतमा धएलो छे पालिमा आ अर्थमा 'त्वा'
(क्याय ' इत्वा ') (आर्पप्रा०—' इत्ता ') ' त्वान ' (क्याय
' इत्त्वान ') (आपप्रा०—' इत्ताण ') अने ' तून ' (प्रा०
' तून ' के ' ऊण ') प्रत्ययनो उपयोग धाय छे —

त्वा—यत्वा, करित्वा (आर्पप्रा० करित्ता) (कृत्वा)
गत्वा (गत्वा)

‘ ઇત્તાળ ’ • આય ’ અને ‘ આદ ’ પ્રત્યય લગાડવાથી તેનું સવધક ભૂતકૃદત થને છે

શૌરસેની અને માગધીમા સવધકભૂતકૃદત કરવા માટે ધાતુને ‘ ઇય ’ અને ‘ દૂળ ’ પ્રત્યય લાગે છે તથા પ્રાકૃતના ‘ ત ’ કારાદિ પ્રત્યયો પણ ‘ દ ’ કારાદિ કરીને લગાડાય છે અને ‘ ઇત્તા ’

દત્વા	(દત્વા)
જહિવા } જહત્વા }	(હિત્વા) (હત્વા)
ઊદિત્વા (આર્પમા • ઊદિત્તા)	(ઊત્તિવા)
મુણિત્વા („ મુણિત્તા)	(મુત્તિવા)
જિણિત્વા („ જિણિત્તા)	(જિત્તિવા)
પાપુણિત્વા (આર્પમા • પાપુણિત્તા)	(પ્રાપ્તિવા)
તાન— કત્વાન	
ગત્વાન	
દત્વાન	
જહિત્વાન (આર્પમા • જહિત્તાળ)	
તૂન— કતૂન	
ગતૂન	
દતૂન	

સત્કૃતમા જેમ ઉપસર્ગવાળા ધાતુને માટે ‘ ધત્વા ’ ને બદલે ‘ ય ’ ઘસાય છે તેમ પાલિમા (પાલિમા ઉપસર્ગ હોવાનો કાદ નિયમ નથી) પણ થોડું છે ઉપનીય (ની + ત્વા)

અભિગ્નદિય (વન્દ્ + ઇત્તા)

અભિગ્નમાય (શા + ત્વા)

આર્પમાકૃતમા પણ ‘ આય ’ અને ‘ આદ ’ છેડાવાળા સવધક ભૂતકૃદતો મળે છે ત આ પાલિ મા ‘ ય ’ છેડાવાળા-રૂપો સાથે મળતા આવે છે —પાલિ પ્રા० પૃ० ૨૫૫-૨૫૬

‘ ઇતાળ ’ પ્રત્યયો પળ વપરાય છે

પૈશાચીમા એ અર્થમા ‘ તૂન ’ પ્રત્યય વપરાય છે

અપભ્રંશમા એ અર્થમા ‘ ઙ ’ ‘ ઙુ ’ ‘ ઙિ ’ અને ‘ અવિ ’ તથા ‘ એપ્પિ, ’ ‘ એપ્પિણુ, ’ ‘ એવિ ’ અને ‘ એવિણુ ’ પ્રત્યયનો વ્યવહાર થાય છે

૨ અપભ્રંશ સિવાયના ઉપર જળાવેલા બીજા પ્રત્યયો પર રહેતા પ્રયોગાનુસારે પૂર્વના ‘ અ ’ નો ‘ ઙ ’ અને ‘ એ ’ થાય છે

૩ કેટલેક ઠેકાણે પ્રાકૃતના ‘ ત ’ કારાદિ પ્રત્યયોના ‘ ત ’ નો લોપ પણ થઈ જાય છે (જૂઓ અસ્યુક્ત ‘ વાત્તિ ’ લોપ પૃ૦ ૧૦ નિ૦ ૨)

૪ ઉપર જળાવેલા પ્રત્યયોમા જે પ્રત્યયો ‘ ણ ’ છેડાવાલા છે તેને અતે વિરૂપે અનુસ્વાર થાય છે

અપવાદ-શૌરસેની

શૌરસેનીમા ‘ કૃ ’ અને ‘ ગમ્ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત ‘ કહુઅ ’ અને ‘ ગહુઅ ’ બને છે (કૃ + અહુઅ = કહુઅ-કૃત્વા)
(ગમ્ + અહુઅ = ગહુઅ-ગત્વા)

અપવાદ-પૈશાચી

‘ ધ્વા ’ છેડાવાલા સંસ્કૃત રૂપોનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે પૈશાચીમા એ ‘ ધ્વા ’ ને નળે ‘ દૂન ’ અને ‘ ત્યૂન ’ વાપરવામા આવે છે

નદૂન, નત્યૂન (સ૦ નધ્વા)

તદૂન, તત્યૂન (સ૦ તધ્વા) વગેરે

અપવાદ-અપભ્રંશ

માત્ર એક ‘ ગમ્ ’ ધાતુનું સંવધક ભૂતકૃદત કરવા માટે અપ-

અંશના ઉપર્યુક્ત પ્રત્યયો લગાડવા ઉપરાત 'પિ' અને 'પિણ' પ્રત્યયો પણ લગાડવાના છે

ગમ્ + પિ = ગમ્પિ - ગત્વા ।

ગમ્ + પિણ = ગમ્પિણ - ગત્વા ।

ભાષાવાર ઉદાહરણો

પ્રાકૃત

હસ- હસ + તુ = હસિત, હસેત, (હસિત્વા)

હો- હોઅ + તુ = હોદિત, હોદેત, (ભૂત્વા)

હસ્- હસ + અ = હસિઅ, હસેઅ, (હસિત્વા)

હો- હોઅ + અ = હોદિઅ, હોદેઅ, (ભૂત્વા)

હસ્- હસ + તૂણ = હસિઝ્ણ, હસિઝ્ણ, હસેઝ્ણ, હસેઝ્ણ
(હસિત્વા)

હો- હોઅ + તૂણ = હોદિઝ્ણ, હોદિઝ્ણ, હોદેઝ્ણ, હોદેઝ્ણ
(ભૂત્વા)

હસ્- હસ + તુઆણ = હસિતઆણ, હસિતઆણ, હસેતઆણ, હસેતઆણ
(હસિત્વા)

હો- હોઅ + તુઆણ = હોદિતઆણ, હોદિતઆણ, હોદેતઆણ, હોદેતઆણ
(ભૂત્વા)

મળ્-મળાવિ + તુ = મળાવિતે (મળાયિત્વા)

, + અ = મળાવિઅ

, + તૂણ = મળાવિઝ્ણ, મળાવિઝ્ણ

, + તુઆણ = મળાવિતઆણ, મળાવિતઆણ

૧ આ પ્રેરક સ્વપદ્ધ ભૂતકૃદત છે અને એની રચના પ્રેરક ભૂત કૃદતની જેવી છે.

- મળ-માળ + તુ = માળિડ, માળેડ
 „ + અ = માળિઅ, માળેઅ
 „ + તૂળ = માળિડળ, માળિડળ, માળેડળ, માળેડળ
 „ + તુઆળ = માળિડઆળ, માળિડઆળ, માળેડઆળ,
 માળેડઆળ

કર-કરાવિ + તુ = કરાવિડ (કારયિત્વા)

- „ + અ = કરાવિઅ
 „ + તૂળ = કરાવિડળ, કરાવિડળ
 „ + તુઆળ = કરાવિડઆળ, કરાવિડઆળ
 „ કાર + તુ = કારિડ, કારેડ
 „ + અ = કારિઅ, કારેઅ
 „ + તૂળ = કારિડળ, કારિડળ, કારેડળ, કારેડળ
 „ તુઆળ, કારિડઆળ કારિડઆળ કારેડઆળ, કારેડઆળ

સુશ્રૂપ-સુસ્તૂસ + તુ = સુસ્તૂસિડ, સુસ્તૂસેડ

- „ + અ = સુસ્તૂસિઅ, સુસ્તૂસેઅ
 „ + તૂળ = સુસ્તૂસિડળ, સુસ્તૂસિડળ, સુસ્તૂસેડળ,
 સુસ્તૂસેડળ
 „ + તુઆળ = સુસ્તૂસિડઆળ, સુસ્તૂસિડઆળ સુસ્તૂસેડઆળ
 સુસ્તૂસેડઆળ

ચક્રમ્ય-ચક્રમ + તુ = ચક્રમિડ, ચક્રમેડ

- „ + અ = ચક્રમિઅ, ચક્રમેઅ
 „ + તૂળ = ચક્રમિડળ, ચક્રમિડળ, ચક્રમેડળ, ચક્રમેડળ
 „ + તુઆળ = ચક્રમિડઆળ, ચક્રમિડઆળ, ચક્રમેડઆળ,
 ચક્રમેડઆળ

३ वि यर्थ-कृदन्ते लागे सन्धृत य ' प्रत्ययने स्थाने प्राकृ-
तमा ' ज्ञ ' पण लागे ठे

सिद्ध रूपो उपर्या वनता रिध्यर्थ-कृदन्तो--

कार्यम् - कज्ज ।

वाच्यम् - वच्च ।

कृत्यम् - किच्च ।

वाक्यम् - पक्क ।

ग्राह्यम् - गेज्ज ।

जन्यम् - जन्न ।

गुह्यम् - गुज्ज ।

भृत्य - भिच्चो ।

वर्ज्यम् - वज्ज ।

भार्यो - मज्जा ।

वद्यम् - वज्ज ।

अर्य - अज्जो ।

भन्यम् - भव्व ।

आर्यम् - अज्ज ।

अवद्यम् - अवज्ज ।

पाच्यम् - पच्च । इत्यादि ।

त-य-हस-हसिअव्व, हसेअव्व, हसितव, हसेतव । हसाविअव्व,
हसावितव्व ।

शौ० हसिदव्व, हसेदव्व, हसाविदव्व ।

सुस्सुसितव, सुस्सुसेतव, सुस्सुसिअव्व, सुम्मूसेअव्व ।

चकमितव्व, चकमेतव, चरमिअव्व, चरुमेअव्व ।

हो-होतव, होअव्व । चि-चिविअव, चिव्वेअव्व,

ज्ञा-नातव्व, नायव्व । चिच्चितव, चिचेतव ।

अणिज्ज { हसणिज्ज, हसणीअ, हसावणिज्ज, हसावणीअ,

अणीअ { करणिज्ज, करणीअ,

सुस्सुसणिज्ज, सुम्मूसणीअ,

चकमणिज्ज, चकमणीअ,

वच-वयणिज्ज, वयणीअ । इत्यादि ।

य-पेयम्-पेज्ज, पेअ । पेया-पेज्जा, पेआ ।

गेयम्-गेज्ज, गेअ । इत्यादि ।

—અનિયમિત વિધ્યર્થ કૃદત—

ગ્રહ-તત્ત્વ-પ્રેતત્ત્વ ।	રદ્-તત્ત્વ-રોત્તત્ત્વ ।
ભુજ્-તત્ત્વ-મોત્તત્ત્વ ।	કૃ-તત્ત્વ-ઋતત્ત્વ
વધ્-તત્ત્વ-વોત્તત્ત્વ ।	કાયત્ત્વ
મુચ્-તત્ત્વ-મોત્તત્ત્વ ।	ત્વર-તત્ત્વ-તુરિઅત્ત્વ, તુરેઅત્ત્વ ।
દૃશ્-તત્ત્વ-દૃઢત્ત્વ ।	તુરિતત્ત્વ, તુરેતત્ત્વ ।

વિધ્યર્થ કૃદત (અપભ્રંશ) —

પ્રાકૃતમા વપરાતા 'તત્ત્વ' પ્રત્યયને બદલે અપભ્રંશમા 'इएव्वउ,'
'एव्वउ' અને 'एवा' પ્રત્યય વપરાય છે

કર	+	इएव्वउ	=	करिएव्वउ	-	कर्तन्यम् ।
વર	+	एव्वउ	=	करेव्वउ		
કર	+	एवा	=	करेवा		
મર	+	इएव्वउ	=	मरिएव्वउ	-	मर्तन्यम् ।
મર	+	एव्वउ	=	मरेव्वउ		
મર	+	एवा	=	मरेवा		
સહ	+	इएव्वउ	=	सहिएव्वउ	-	सोदन्यम् ।
સહ	+	एव्वउ	=	सहेव्वउ		
સહ	+	एवा	=	सहेवा		
સો	+	एवा	=	सोएवा	-	स्वप्नन्यम् ।
જગ	+	एवा	=	जगोवा	-	जागारितन्यम् ।

કર્તરિકૃદત'

ધાતુને 'દર' પ્રત્યય ડગાડવાથી તેનું કર્તૃસૂચક શબ્દ બને છે
 દમ-દર-દસિમે (દમનાર), દમિરા, મી (દમનારી), દમિર
 (દમનાર) ।
 હમાવ-દર-હમાવિરો (હમાવનાર)-ગા, રી (હમાવનારી) ર
 (હમાવનાર) ।

ત્વર-દર-તુરિમે (ત્વારા કરનાર) इत्यादि.

કર્તૃસૂચક શબ્દતની સાથના, કર્તૃસૂચક શબ્દતના સમ્પૂર્ણ મિદ્ધ
 રૂપો હપરથી પણ થાય છે
 પાવર-પાયમો, પાયઓ । નાયર-નાયમો, નાયઓ । નેતા-નેમા ।
 રત્નો-રત્નો । વત્તા-વત્તા । મર્તો-મર્યા । કુમ્મકાર-કુમ્મકારો ।
 કર્મકાર-કર્મકારો । મ્તનવય-મ્તનવયો । પરતપ-પરતપો ।
 લેવક-લેવકો इत्यादि ।

કર્તરિકૃદત (અપભ્રંશ)

પ્રાકૃતમાં વપરાયેલા 'દર'ને બદલે અપભ્રંશમાં 'અગમ' પ્રત્યય ડગાડવાથી કર્તૃસૂચક શબ્દ બને છે

માર + અગમ = મારગમ = મારગટ - મારા
 બોલ + અગમ = બોલગમ = બોલગટ - વાનર

૧ કર્તરિકૃદતનું રૂપ પનાવવા માટે પાલિમાં પ્રાકૃતના 'દર'ને બદલે કેટલાક સ્થાને ધાતુથી 'ક' પ્રત્યય વપરાય છે અને એજ અર્થનું ભૂતકાલનું રૂપ સાધના માટે સાધારણ રીતે 'તાત્રી' પ્રત્યય વપરાય છે -

ક-- પિદુ (વેત્તા) છીં પિદુની

તાપી-- મુત્તાવી (મુત્તાવાળું) છીં મુત્તાવિની

વજ્ઞ + અણઅ = વજ્ઞણઅ = વજ્ઞણઉ — વાટક
 મસ + અણઅ = મસણઅ = મસણઉ — મપક
 જા + અણઅ = જાણઅ = જાણઉ — જ્ઞાયક

પ્રકરણ ૧૪

તદ્વિત

૧ ‘તેનુ આ’ એ અર્થમા નામને ‘કેર’ પ્રત્યય લાગે છે
 અને અપભ્રંશમા ‘આર’ પ્રત્યય લાગે છે

અસ્મદ્ + કેર = અમ્હકેર (અસ્માકમિદમ્ અસ્મદીયમ્)

અપ૦ અમ્હાર, મહાર,

યુષ્મદ્ + કેર = તુમ્હકેર (યુષ્માકમિદમ્ યુષ્મદીયમ્)

અપ૦ તુમ્હાર, તુહાર,

પર + કેર = પરકેર (પરસ્ય ઇદમ્ પરકીયમ્)

રાજ + કેર = રાયકેર (રાજ્ઞ ઇદમ્ રાજકીયમ્)

૨ ‘તૈમા થણ’ એ અર્થમા નામને ‘ઇહ’ અને ‘ઉહ’ પ્રત્યય લાગે છે

ઇહ—ગામ + ઇહ = ગામિહ (ગ્રામે ભવમ્) છીં. ગામિહી ।

૧ સસ્કૃતની પેઠે પાલિમા આ અર્થમા ‘હય’ પ્રત્યય વપરાય છે
 મદનીય (મદનસ્ય સ્થાનમ્)—

પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૬૦

૨ આ ‘આર’ પ્રત્યય પ્રાય ‘યુષ્મદ્’, ‘અસ્મદ્’, ‘ત્વત્’
 અને ‘મત્’ શબ્દોને લાગે છે

૩ ‘તત્તિશ્રિત’ અર્થમા પાલિમા ‘હ’ પ્રત્યય વપરાય છે

દુષ્ટુ નિશ્રિતમ્ = દુષ્ટુહ

વેદનિશ્રિતમ્ = વેદહ

પાલિપ્ર૦ પૃ૦ ૨૬૦

પુર + ઇહ = 'પુરિહ (પુરે ભવમ્) સી૦ પુરિહી ।

અધમ્ + ઇહ = હેદિહ (અધો ભવમ્) સી૦ હેદિહી ।

ઉપરિ + ઇહ = ઉપરિહ (ઉપરિ ભવમ્)

ઉહ—આત્મ + ઉહ = અપ્પુહ (આત્મનિ ભવમ્)

તર + ઉહ = તરહ (તરી ભવમ્)

નગર + ઉહ = નયમ્હ (નગરે ભવમ્)

इत्यादि ।

૧ 'તેની જેવું' એ અર્થમાં નામને 'ન્વ' પ્રત્યય લાગે છે

મહુરચ્વ પાટલિપુત્રે પાસાયા (મધુરાચ્વ પાટલિપુત્રે પ્રાસાદા)

૪ 'વળ' અર્થમાં નામને 'હમા' 'ત' અને 'ત્તણ' પ્રત્યય લાગે છે અને અપભ્રંશમાં 'પ્પણ' પ્રત્યય પણ લાગે છે

પીણ + હમા = પીણિમા (પીનત્વમ્)

પીણ + ત્તણ = પીણત્તણ, પીણ + ત્ત = પીણત્ત ।

પુષ્ક + હમા = પુષ્કિમા (પુષ્પત્વમ્)

પુષ્ક + ત્તણ = પુષ્કત્તણ, પુષ્ક + ત્ત = પુષ્કત્ત ।

અપ૦ વહુ + પ્પણ = વહુપ્પણ, વહુત્તણ વગેરે (વૃદ્ધત્વમ્)

વિહુ + પ્પણ = વિહુપ્પણ, વિહુત્તણ વગેરે (વિભુત્વમ્)

૧ 'જાત' અર્થમાં પાલિમાં 'હમ' પ્રત્યય આવે છે -

પથ્થા જાત = પચ્છિમો । ઉપરિ જાત = ઉપરિમો ।

પુરા જાત = પુરિમો । અધો જાત = હેદિમો ।

મથે જાત = મથિમો -

પાલિપ્ર૦ ૬૦ ૨૫૯-૨૬૦

૦ આ અર્થમાં પાલિમાં 'ત્તન' (પ્રા૦ ત્તણ) પ્રત્યય આવે છે

પુથુજાસ્થ માથો પુથુજ્જનત્તન (પૃથગ્જનત્વમ્)

પાલિપ્ર૦ ૬૦ ૨૬૧

૬ 'વાર' અર્થમા નામને 'હુત્ત' (આર્પ-શ્વુત્ત) પ્રત્યય લાગે છે

એક + હુત્ત = એકહુત્ત (એકકૃત્વ-એકવારમ્)

દ્વિ + હુત્ત = દુહુત્ત (દ્વિવારમ્)

ત્રિ + હુત્ત = તિહુત્ત (ત્રિવારમ્)

શત + હુત્ત = સયહુત્ત (શતવારમ્)

સહસ્ર + હુત્ત = સહસ્તહુત્ત (સહસ્રવારમ્)

૬ 'વાલુ' અર્થમા આવતા નામને લાગતા 'મતુ' પ્રત્યયને સ્થાને 'આલ' 'આલુ' 'હત્ત' 'હર' 'હલ્લ' 'હલ્લ' 'મળ' 'મત' અને 'વત' પ્રત્યય વપરાય છે

આલ- રસ + આલ = રસાલો (રસવાન્)

જટા + આલ = જટાલો (જટાવાન્)

જ્યોત્સ્ના + આલ = જોષ્ઠાલો (જ્યોત્સ્નાવાન્)

શબ્દ + આલ = સદાલો (શબ્દવાન્)

ફટા + આલ = ફટાલો (ફટાવાન્)

૧ સં. કૃત્વસ્-શ્વુત્ત-શ્વુત્ત-હુત્ત-જ્ઞાઓ ત્યાદિનો 'હ' પૃ. ૧૧

૨ 'વાર' અર્થમા પાલિમા 'વગ્ગુ' (સં. કૃત્વસ) પ્રત્યય વપરાય છે

એકવગ્ગુ (એકવારમ્)

દ્વિવગ્ગુ (દ્વિવારમ્)

ત્રિવગ્ગુ (ત્રિવારમ્)

પાલિપ્ર. પૃ. ૨૬૧

આપપ્રાકૃતમા જા અર્થમા 'શ્વુત્ત' (પાળિ-વગ્ગુ) પ્રત્યય પણ આવે છે
તિક્ષુત્તો-

“તિક્ષુત્તો આયાદિણપયાદિણ કરેહ”-

મગ. ૧૦. ૫. ૨૩૫ ૫. ૨

“મહાવીર તિક્ષુત્તો આયાદિણપયાદિણ કરેહ”-

(મૂ. ૬. ૩. ૭. ૪૨૫ ૫. ૨ સં.)

“વત્તો અણતક્ષુત્તો” જીવધિચારીની છેલી ગાથા.

પિતૃ + ઉહ = પિઉહો, પિઆ (પિતા)

હસ્ત + ઉહ = હત્પુહો, હત્યો (હસ્ત)

વિશેષતા

પૈશાચીમા સ્વાર્થિક ‘અ’ ને વદલે સમ્કૃતની પેટે ‘ક’
વપરાય છે

સ૦ વદનકમ્- પ્રા૦ વયણય- પ૦ વતનક ।

“ વતનકે વતનક સમપ્પેત્તન ”

પ્રા૦ વ્યા૦ પા૦ ૨ સૂ૦ ૧૬૪ ૫૦ ૭૦

અપભ્રંશમા સ્વાર્થમા ‘અ,’ ‘અડ,’ ‘ઉહ’ ‘અડઅ,’
‘ઉહઅ’ અને ‘ઉહઅ’ પ્રત્યયો’ વપરાય છે

દિટ્ઠ + અ = દિટ્ઠઅ (દટ્ઠ)

દોસ + અટ = દોસઅ (દોષક)

કુટી + ઉહ = કુહાહી (કુટિકા)

હિઅય + અડઅ = હિઅઅહ (હિઅયકમ્)

ચૂડ + ઉહઅ ચૂહાહો (ચૂડન)

બાહુબલ + ઉહઅ = બાહુબલુહાહ (બાહુબલ્લ)

૧૧ સમ્કૃતમા વપરાતા ‘પણુ’ અર્થવાળા (ત્વ, તલ્) પ્રત્યયો
નામને લાગ્યા પછી તૈયાર થઇએ એ જ નામને સ્વાર્થમા એના એ જ
પ્રત્યયો ફરીવાર પણ લાગે છે -

મૃદુક + ત્વ = મરુઅત્ + તા = $\left\{ \begin{array}{l} \text{મરુઅત્તા} \\ \text{મરુઅત્થા (મૃદુકવતા)} \end{array} \right.$

૧ પ્રાકૃતરૂપાવતારમા ‘અડઅ’ ‘ટટા’ ‘અહા’ ‘હાહા’
‘હાહાહા’ ‘હાહાહા’ ‘અહાહાહા’ ‘અહાહાહા’ ‘હાહાહાહા’
‘હાહાહાહા’ ‘હાહાહાહા’ ‘હાહાહાહા’ આ રીતે વાર પ્રત્યયો પણ
લગાવેલા છે: ૫૦ ૧૫-૧૬-૫૦ ૫

अनियमित तद्धितात रूपो

एक + सि = एकसि
 एक + सिअ = एकमिअ
 एक + इआ = एकइआ

} (एकटा)

भू + मया = भुमया
 भमया

} (भू)

शनै + इअ = सणिअ (शनै)

उपरि + छ = अवरिल्लो (उपरि)

ज + एत्तिअ = जेत्तिअ
 ज + एत्तिल = जेत्तिल
 ज + एइह = जेइह

} (यावत्)

अप० जेमडु, जेतुलो

त + एत्तिअ = तेत्तिअ
 त + एत्तिल = तेत्तिल
 त + एइह = तेइह

} (तावत्)

अप० तेवडु, तेत्तुलो

एत + एत्तिअ = एत्तिअ
 एत + एत्तिल = एत्तिल
 एत + एइह = एइह

} (एतावत्)
 } (इयत्)

अप० एवडु, एत्तुलो

क + एत्तिअ = केत्तिअ
 क + एत्तिल = केत्तिल
 क + एइह = केइह

} (कियत्)

अप० केवडु, केत्तुलो

- पर + क् = परक (परकीयम्)
 राय + क् = रायक (राजकीयम्)
 अम्ह + एचय = अम्हेचय (जस्मदीयम्)
 तुम्ह + एचय = तुम्हेचय (युष्मदीयम्)
 सन्वग + इअ = सन्वगिओ (सर्वाङ्गीण)
 पह + इअ = पहिओ (पान्य)
 अप + णय = अप्पणय (आत्मीयम्)

वैकल्पिक रूपो

- नव + ल = नवल्लो, नवो (नवरु)
 एक + ल = एक्कल्लो, एक्को (एकरु)
 मनाक् + अय = मणय
 मनाक् + इय = मणिय, मणा } (मनाक्)
 मित्र + आलिअ = मीत्तालिअ, मीत्त (मित्रम्)
 दीर्घ + र = दीहर, दीह (दीर्घम्)
 विद्युत् + ल = विज्जुला, विज्जू (विद्युत्)
 पत्र + ल = पत्तल, पत्त (पत्रम्)
 पीन + ल = पीअल
 पीवल, पीअ } (पीतम्)
 अ व + ल = अधल्लो, अधो (अन्ध)

संस्कृतना सिद्ध तद्धितात रूपो उपर्या पण, प्राकृत रूपो बने छे —

- धनिन् = धनी=धनी ।
 आर्थिक = अर्थिओ

आम्तिक = अत्थिओ । आर्षम् = आरिस ।
 कानीन = काणीणो । भेक्षम् = भिक्ख ।
 मदीयम् = मईय । वाङ्मयम् = वम्मय ।
 पीनता = रीणया(शौ०पीणटा) कौशेयम् = कोसेय ।
 (पै०पीनता) पितामह = पिआमहो ।

यत्ता = जया । तत्ता = तया ।
 कट्टा = क्या । अन्यत्ता = अण्णत्ता ।
 सर्वत्ता = सव्वत्ता । सर्वथा = सव्वहा ।

इत्यादि

धातुपाठ (परिशिष्ट)

आठमा अ'यायना चोथा पाठमा आचार्य हेमचन्द्र प्राकृत धातु-
 ओने आ रीते आपे छे

सूत्राक	अर्थनी दृष्टिए हेमचन्द्रे	मूल रूपना
	मूकेलु मूल रूप	आदेशो

२ कथ् प्रा० कह्

{	वज्जर
	पज्जर
	उप्पाल
	पिसुण
	सप्
	बोछ
	चव
	जप
{	णित्थम् (टु खकथने)

२	नगुप्स प्रा० नुउरु	{ गुण दुगुच्छ दुगुञ्ज
५	बुभुभ प्रा० बुहुकन बनि	णीरव तोत्र
६	ध्या प्रा० या गं	ना गा
७	शा	{ गाण गुण
८	उत् + व्या	उरुमा
९	ऋत् + धा	मदह
१०	पा प्रा० पि	{ पिज पुह पट्ट पोट्ट
११	उत् + वा प्रा० उवा	{ ओरम्मा वमुजा
१२	नि + डा प्रा० निरा	{ ओहीर उग
१३	आ + घ्रा प्रा० अग्रा	आरग्य
१४	म्ना प्रा० ण्हा	अवमुत्त
१५	सम् + स्त्या	सम्वा
१६	म्भा	{ ठा थक्क मिट्ट तिष्ठ (मा०चिष्ठ) निरप्प

३९	अर्प प्रा० अप्प	{ अल्लिव चट्चुप्प पणाम
४०	याप प्रा० जाव	जव
४१	प्लाव प्रा० पाव	{ ओम्वाल पवाल
४२	विकोश प्रा० विकोस	पस्खोड
४३	रोमन्थ	{ ओग्माल वग्मोल
४४	कम प्रा० काम	णिहुव
४५	प्र+काश प्रा० पयाम	णुव
४६	कम्प	विच्छोल
४७	आ+रोप प्रा० आरोव	वल
४८	दोल	रग्मोल
४९	रज	राव
५०	पट प्रा० पड	परिवाट
५१	वेष्ट प्रा० वेठ	परिआल
५२	क्की वि+क्की प्रा० विक्की	क्किण { विक्के विक्किण
५३	भी	{ भा बीह
५४	आ+ल्ली	अल्ली

२९	उत् + वल प्रा० उद्धूत	गुद
३०	भ्राम प्रा० भाम	{ तालिअट तमाउ
३१	नाश प्रा० नाम	{ विउट नासव हारउ विष्पगाम पलाव
३२	दर्श प्रा० दरिस	{ दाव दस न्कस्व
३३	उत् + गट प्रा० उग्गाड	उमा
३४	सृह	सिह
३५	सम् + भाव	आसथ
३६	उत् + नम् प्रा० उन्नाम	{ उत्थम उहाल गुलुगु उप्पे
३७	म + स्थाप प्रा० पट्टव	{ पट्टव पेण्डव
३८	विज्ञाप प्रा० विण्णव	{ वोक्क अवुक्क

लम्बने च)

७१	कृ "	णीलुड (निष्पाते आच्छोटने च)
७२	कृ "	रम्म (क्षुरकणे)
७३	कृ "	गुडल (चाटुकरणे)
७४	म्भर प्रा० सर	{ भर भुर भर भल लट विम्हर भुमर पयार पम्हर
७५	वि+म्भृ	{ पम्भुम विम्हर वीमर
७६	व्या+ङ प्रा० बाह्य	{ योष, कुष पोष
७७	प्र+म्भ प्रा० पम्भर	{ पम्भ उपेक्ष
७८	"	महमा (ग+धप्रमणे)
७९	वि+त्त प्रा० मीमर	{ जीह मी शट वर्ण

५५	नि+र्त्ति	{	णिलीज
			णिलुष्ट
			णिरिग
			ल्व
			ल्लिक्
			लिह्व
५६	वि+र्त्ति		विरा
५७	र प्रा० रव	{	रुज
			रुट
५८	श्रु प्रा० सुण		रण
५९	ध्रू प्रा० गुण		गुण
६०	भू	{	हो
			हुव (शौ० भू, भुव)
			हव (भव)
६२	॥		णित्वड (पृथग्भवने, स्पष्टभवने च)
६३	,		हुप्प (प्रभवने)
६५	कृ प्रा० कर		कुण
६६	कृ		णिआर (काणेक्षित- करणे)
६७	कृ		णिदुह (निष्टम्भे)
			सताण (अवष्टम्भे)
६८	कृ		वावम्फ (भ्रमकरणे)
६९	कृ		णिन्वोल (कौघपूर्वे ओष्ठगालिन्ये)

९२	”	गिब्ल (दु.गमोचने)
९३	वद्य	{ वेह्य वेल्न जूरव उमच्छ
९४	रच	{ उमाह अरह बिडविड्ड
९५	समा + रच	{ उवहत्य सारव समार केलाय
९६	सिच	{ मिच मिच
९७	प्रच्छ	पुच्छ
९८	गर्ज	बुद्ध
९९	”	दिष्ण (कृषगमने)
१००	राग	{ अग्य राग्य गह रीग रेह
१०१	मम्म	{ भाउड्ड गिउड्ड मुड्ड मुप्प

८०	जागृ प्रा० जागर	जाग
८१	व्या + घृ प्रा० वावर	आअड्ड
८२	स + वृ प्रा० सवर	{ साहर साहट्ट
८३	आ + ह प्रा० आदर	मन्नाम
८४	प्र + ह प्रा० पहर	सार
८५	अव + तृ + ओअर	{ ओह ओरस
८६	शक	{ चय तर तीर पार
८७	फक्क	थक्क
८८	श्याम	सलह
८९	खच	वेअड
९०	पच	{ सोल्ल पल्ल
९१	मुच	{ छड्ड अभहेड मेल्ल उम्सिक्क रेअव णिहठ धसाड

११० भुज

{
 भुज
 भिम
 जेम
 रम्म
 अण्ट
 समाण
 चमन्
 चहु

१११ उप + भुज

रम्मा

११२ घट

गट

११३ सम् + घट

मगल

११४ स्फुट

मुर (हासस्फुटिते)

११५ मण्ट

{
 भिष
 भिषज
 भिषिल
 रीन्
 गिरिषिष

११६ गृह

{
 तोड
 गृह
 गृह
 गट
 उगृह
 उगृह
 गिरिष
 गृह
 उगृह

१०२	पुञ्ज	{	आरोल कमा
१०३	लम्ज		नीह
१०४	तिज		ओसुक्
१०५	मृज प्रा० मज	{	उग्गुम टुउ पुउ पुस फुस पुस टुह हुल रोसाण
१०६	भज	{	वेमय मुसुमूर मूर मूर मूट विर पविरन करज नीरज
१०७	अनु + नन प्रा० अणुवच्च		पडिअग्ग
१०८	अर्म		विटव
१०९	युज	{	जुंज जुज्ज जुप्प

११०	भुज	{ भुज निम नेम धम्म अण्ह ममाण नमट नकु
१११	उप + भुज	रम्मर
११२	घट	गट
११३	मम् + घट	मगल
११४	मृट्ट	मुर (रामम्फुटिते)
११५	मण्ड	{ निष निषभ निभिह गीट गिरिदिष
११६	घुट	{ तोह घुह मुह गर उगमुह उम्मुह गिरिह गुह उम्मुह

११७	घूण	{	घुळ घोत्र घुम्भ पेहछ
११८	वि + वृत् प्रा० विवट्ट		दस
११९	क्वप् प्रा० कट		अट्ट
१२०	मथ		गण्ठ
१२१	मथ	{	घुसल विरोल
१२२	छाद		अवअच्छ
१२३	नि + सद		णुमज्ज
१२४	ठिद प्रा० ठिट	{	दुहाय णिच्छल्ल णिज्जोड णिव्वर णिल्लूर लूर
१२५	आ + ठिद "	{	ओअद उद्दाल
१२६	मृद	{	मल मड परिहट्ट खड्ड चड्ड मड्ड पल्लाड

१२७	स्पन्द प्रा० फद	चुलुचुल
१२८	निर् + पद प्रा० निप्पञ्ज	निञ्जल
१२९	विस + वद	{ विअट्ट विलोट्ट फस
१३०	शद	{ मढ पक्खोट
१३१	आ + रुन्द	णीहर
१३२	खिद	{ जूर विमुर
१३३	रुष प्रा० रुष	उत्थन
१३४	नि + पेघ	हक्क
१३५	कुष प्रा० कुज्ज	जूर
१३६	जन	{ जा जम्म
१३७	तन	{ तढ तड्ड तड्डव विरल्ल
१३८	तृप	थिप्प
१३९	उप + मृप	अहिअ
१४०	स + तप	मस
१४१	वि + आप	ओअम्म
१४२		समाग

१४३ क्षिप

गलत्थ
अडक्ख
मोह
पेह
णोह
लुह
हुल
परी
पत्त

१४४ उत्त + क्षिप

गुलुगुञ्ज
उत्था
अलत्थ
उब्भुत्त
उत्तिक्क
हक्खव

१४५ आ + क्षिप

णीरव

१४६ स्वप

कमवत्त
लित्त
लोह

१४७ वेप

लोह
आयज्झ

१४८ वि + लप

अल
वटवट

१४९ लिप

लिप

१५० गुप

विर
णड

१९१	कृष	अवहाव
१९२	प्र + दीप प्रा० पलीव	{ तेअव सदुम सधुक् अवमुत्त
१९३	लुभ	सभाव
१९४	क्षुभ	{ खउर पडुह
१९५	आ + रभ	{ आरम आद्व
१९६	उपा + लभ	{ द्रग्व पचार पेल्व
१९७	जृम्भ	जम्भा
	विजम्भ (वजम्भ)	
१९८	नम	णिसुट (मारपूर्वकनमने)
१९९	वि + श्रम प्रा० वीसाम	णिष्वा
१९०	आ + नम	{ ओहाव उत्थार हृ

१६१ अम

टिरिटिह

डुटुह

लुह

वहम

भम्मह

भमट

भमाह

तलअट

झट

अप

भुम

गुम

फुम

फुम

टुम

टुस

परी

पर

१६२ गम्

अई

अइच्छ

अणुवज्ज

अवज्जस

उक्कुस

अक्कुस

पच्चडु

पच्छद

णिम्मह

णी

{ णीण
णीटुक्
पटअ
रभ
परिअह
वोल
परिअल
णिरिणास
णिवह
अवसेह
अवहर

१६३ आ + गम् अहिपच्चुअ

१६४ सम् + गम् अठ्ठिभड

१६५ अम्या + गम् उम्मत्थ

१६६ प्रत्या + गम् पलोट्ट

१६७ शम { पडिसा
परिसाम

१६८ रम { सखुड्ड
खेड्ड
उठ्ठमाव
किलिक्किंच
कोट्टम
मोड्ढाय
णीसर
वेड्ड

१६९ पूर

अग्राट
अग्राव
उद्गमा
अगुम
अहिरेम

१७० त्वर

तुवर
जअट

१७३ क्षर

खिर
झर
पज्झर
पच्चड
णिघल
णिट्ठअ

१७४ उत् + छल्

उत्पल्ल

१७५ त्रि + गल

थिप्प
णिट्ठह

१७६ त्ठ

विसट्ठ

वल

वफ

१७७ भ्रश

फिट्ठ

फिट्ठ

फुड

फुट्ठ

चुक्क

भुल्ल

१७८ नश

गिरणास

गिवह

अवसेह

पडिसा

अवहर

१७९	अव + काश	ओवाप्त
१८०	स + दिश	अप्पाह
१८१	दश	{ निअच्छ पेच्छ अवयच्छ अवयज्ज वज्ज सव्वव देक्ख ओअक्ख अवक्ख अवअक्ख पुलोअ पुलअ निअ अवपाप्त पाप्त
१८२	मृश	{ फाप्त फप्त फरिप्त उव उह आलुख आलिह
१८३	प्र + विश	रिअ
१८४	प्र + मृश प्र + मुष	{ म्हुप्त

१८९ पिप

{ गिवह
गिरिगास
गिरिगज
रोन्व
चडु

१८६ मप

भक्

१८७ कृप्

{ कडु
साअड
अच
अणक्क
अयच्च
आइन्व

१८८ ३१

१८९ गवेप

अक्खोड (आसिक्खणे)

{ टुटुल्ल
ढढोल
गमेस
घत्त

१९० भिक्ख प्रा० सिल्लेस

{ सामग्ग
अवयास
परिअत्त

१९१ अक्ष

चोप्पड

१९२ काङ्क्ष

{ आह
अहिलय
अहिलम्ब
वच्च
वफ
मह
सिह
विलुप

१९३	प्रति + ईक्ष्	{	सामय विहीर विरमाळ
१९४	तक्ष	{	तच्छ चच्छ रम्प रम्फ
१९५	वि + कस	{	कोआस वोसट्ट
१९६	हस्र		गुज
१९७	मस	{	रिहम डिभ
१९८	त्रस	{	डुर वोज्ज वज्ज
१९९	नि + अस	{	णिम णुम
२००	परि + अस्	{	पलोट्ट पलोट्ट पल्हत्थ
२०१	नि + श्वस		क्षव
२०२	उत् + लस	{	ऊमल ऊमुभ णिल्लस पुलआअ गुजोळ आरोअ

२०३	भास	भिस
२०४	ग्रस	घिस
२०५	अव + गाह	ओवाह
२०६	आ + रह	{ चट बलमा
२०७	नुह	{ गुम्म गुम्मह
२०८	दह	{ अहिउल आलुख
२०९	ग्रह	{ वल गेणह हर पग निरवार आहिपच्चुअ
२१६	छिद	उिन्द
	भिद	भिद
२१७	युध	जुज्ज
	बुध	बुज्ज
	गृध	गिज्ज
	कुध	कुज्ज
	सिध	सिज्ज
	मुह	मुज्ज
२१८	रुध	{ रन्ध रम्म

२१९	सट	सढ
	पत	पट
२२०	ववथ	कड्ड
	वर्ध	वड्ड
२२१	वेष्ट	वेत्
२२२	स + वेष्ट	स + वेल्ह

मागधीना धातु

२९७	प्र + ईक्ष = प्रथ प्रा० पेस्त्र मा० पेस्त्र
	आ + चक्ष प्रा० आयक्व मा० आचम्

केटलारु अपभ्रंश धातुओ

३९०	भू	हुच्च (पर्यासा)
३९१	घू	नुव
३९२	नन	बुज
३९३	दश	प्रस
३९४	मह	गृण्ह
३९५	तक्ष	छोल्ह

देश्य धातुओ

गुड्डक	गू० ग्वटकत्रु
धुड्डक	„ घडकत्रु
झलर	„ झळकत्रु
चप	„ चापवु

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ તરફથી પ્રકાશિત

પુરાતત્ત્વ મંદિર ગ્રંથાવલી

પ્રાકૃત અને પાલી ભાષાના અભ્યાસ માટે

૧. પ્રાકૃત યાકગ્ધ	લે પ બેચરદાસ જી દોશી	૪—૦—૦
૨. પ્રાકૃતકથાસંગ્રહ	સ મુનિ જિનવિજય	૦—૧૨—૦
૩. પાલીપાઠાવની	સ „	૦—૧૪—૦
૪. અભિધાનપદીપિકા	સ „	૫—૦—૦

(પાલીના ચમકોલ)

૫. અભિધાનમત્યસંગ્રહ	સ અ ધર્માનંદ કોસખી	૨—૮—૦
૬. ધમ્મપ (મળ, અનુવાદ, ગ્રંથ છ)	અ ધર્માનંદ કોસખી અને અ રા વિ પાઠક	૧—૦—૦
૭. ઉપનિષદ પાઠાવલી	સ અ દ બા કાતેલકર	૦—૧૨—૦
૮. સમ્મતિતર્કપ્રકરણ. તત્ત્વબોધિની સાથે ભા. ૧	સ પ મુખલાલજી તથા પ બેચરદાસ જી દોશી	૧૦—૦—૦

ગૂજરાતી પુસ્તકો

૯. આર્યવિદ્યા-આખ્યાનમાળા		૨—૦—૦
	આમડાની પત્રી	૨—૮—૦
૧૦. પ્રાચીન સાહિત્ય	અનુવાદકો શ્રીમહાદેવ દેસાઈ તથા શ્રીનરહરિ દા. પરીખ	૦—૧૨—૦
૧૧. આર્યોના લેવારોનો ઇતિહાસ લે સમ્બેદી.		૩—૦—૦
૧૨. બુદ્ધલીલાસારસંગ્રહ લે અ ધર્માનંદ કોસખી		૨—૮—૦
૧૩. બૌદ્ધસંઘનો પરિચય,	„	૨—૦—૦
૧૪. સમ્પ્રદિમાર્ગ	„	૨—૮—૦
૧૫. કાવ્યપ્રકાશ	અનુવાદ ઉ ૧—૬ અનુવાદો અ રા વિ પાઠક અ. ૨ છો પરીખ.	૧—૮—૦

જાપાય છે

વૈદિક પાઠાવલી (અનુરાદ સાથે) સ, અ, ૨. છે। ૫૧૭
 પ્રાચીન ગૃહગતી ગદ્ય સદર્ભ સ યુનિ નિબંધિત।
 સમ્પત્તિનકે ભા ૨ મ ૫ મુખપ્રાનજી નયા
 ૫ ' બેચ નમ

તૈયાન છે

પુરાતત્વ પુસ્તક ૧ ૧
 પુરાતત્વ પુસ્તક ૨ ૧૩
 પુરાતત્વ પુસ્તક ૩ ૯૭

